

**ANUAR
DE
LINGVISTICA
SI
ISTORIE
LITERARA**

TOMUL XXVIII • 1981 — 1982 • A

Publicația apare sub îngrijirea unui colectiv compus din :

VASILE ARVINTE

redactor responsabil

DAN MĂNUCĂ

DRAGOȘ MOLDOVANU

redactori responsabili adjuncți

I. H. CIUBOTARU

STELIAN DUMISTRĂCEL

G. ISTRATE

G. IVĂNESCU

membru corespondent al Academiei
Republicii Socialiste România

MARIA PLATON

V. STOLERIU

AL. TEODORESCU

A. VRACIU

DOINA HREAPCĂ

REMUS ZASTROIU

secretari științifici de redacție

Adresa redacției

Adresse de la rédaction

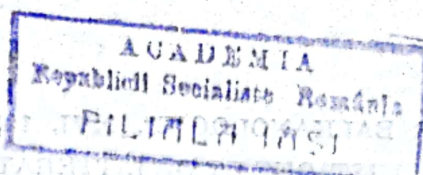
*Centrul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor
6600 Iași — 6, str. Codrescu, nr. 2, tel. 981.45617*



UNIVERSITATEA „AL. I. CUZA”

IAȘI

CENTRUL DE LINGVISTICĂ,
ISTORIE LITERARĂ ȘI FOLCLOR



ANUAR

DE LINGVISTICĂ
ȘI ISTORIE LITERARĂ

Tomul XXVIII • 1981 – 1982 • A

10 art/2025

SUMAR

STUDII

- DRAGOȘ MOLDOVANU, Etimologia hidronimului *MOLDOVA* 5 120619
- VLAD COJOCARU, Cîmpul semantic al noțiunii de „loc defrișat” în toponimia din
bazinul Uzului (Moldova) 63 120620
- G. FRÂNCU, Vechimea unei particularități dialectale dacoromâne cu corespondent în
albaneză: imperativul de tipul *duce-vă-ți, duceți-vă-ți* 81 120621
- CRISTINA FLORESCU, Specificul metaforei în proza istorică sadoveniană. 91 120622

NOTE ȘI COMENTARII

- V. ARVINTE, O nouă istorie a limbii române 105 120623
- DOINA COBEȚ, De cînd datează prima gramatică a limbii române ? 115 120624
- EUGENIA DIMA, Traduceri necunoscute ale lui Iordache Slătineanu din teatrul lui
Metastasio 121 120625

CRITICĂ ȘI BIBLIOGRAFIE

- * * * MICUL ATLAS LINGVISTIC ROMÂN, *Partea II (ALRM II), Serie nouă*,
vol. IV, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1981
(Ștefan Giosu). 129
- KATHARINA BARBĂ, *Deutsche Dialekte in Rumänien. Die südfränkischen Mundarten der Banater deutschen Sprachinsel. Mit zwei Abbildungen und neun Karten*, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag GmbH, 1982, 211 p. (V. Arvinte) 131
- G. MIHĂILĂ, *Studii de lingvistică și filologie*, Timișoara, Facla, 1981, 290 p. (Ștefan Giosu) 132
- ELENA SCĂRLĂTOIU, *Relații lingvistice ale aromânilor cu slavii de sud. Cuvinte de origine slavă*, București, Editura Litera, 1980, 189 p. (Ștefan Giosu) 133
- G.H. IORDACHE, *Mărturie etnolingvistice despre vechimea meseriilor populare românești. Studiu cu privire specială la Olenia*, Craiova, Scrisul românesc, 1980, 190 p. (Ștefan Giosu). 135
- „LINGUISTICA”, XIX–XX (*In memoriam Milan Groselj Oblata*), Ljubljana, 1979 (H. Fassel) 137
- „LINGUISTICA”, XXI, Ljubljana, 1981 (Ioan Oprea) 137
- „BOLETÍN DE LA REAL ACADEMIA ESPAÑOLA”, tomo LX (Año LXVII), 1980 (Ioan Oprea) 128

"ZEITSCHRIFT FÜR BALKANOLOGIE", XVI, 1981, nr. 1-2 (H. Fassel) . . . 138

"TRAVAUX DE LINGUISTIQUE ET DE LITTÉRATURE", XIX, 1; *Linguistique--Philologie--Stylistique*, Strasbourg, 1981 (Ioan Oprea) . . . 139

CRONICĂ

Activitatea secției de lingvistică în anii 1981-1982 . . . 141

Cărți și reviste primite la redacție . . . 143

IN MEMORIAM

ION TURCUȘ (1924-1981) (D. Irimia) . . . 145

120625

120627

UNIVERSITATE „AL. I. CUZA“

DE IAȘI

CENTRE DE LINGUISTICĂ,

D'HISTOIRE LITTÉRAIRE

ET DE FOLKLORE

ANNUAIRE

DE LINGUISTIQUE

ET D'HISTOIRE LITTÉRAIRE

Tome XXVIII • 1981 — 1982 • A

SOMMAIRE

ÉTUDES

DRAGOȘ MOLDOVANU, L'étymologie du hydronyme <i>MOLDOVA</i>	5120619
VLAD COJOCARU, Le champ sémantique de la notion de „lieu défriché“ dans la toponymie du bassin de l'Uzu (Moldavie)	63
G. FRÂNCU, L'ancienneté d'une particularité dialectale daco-roumaine avec correspondant albanais : l'impératif de type <i>duce-vă-fi, duceți-vă-fi</i>	81
CRISTINA FLORESCU, Les caractères spécifiques de la métaphore dans la prose historique sadovénienne	91

NOTES ET COMMENTAIRES

V. ARVINTE, Une nouvelle histoire de la langue roumaine	105
DOINA COBET, Quelle est la première grammaire de la langue roumaine ?	115
E. UGENIA DIMA, Traductions inconnues faites par Iordache Slătineanu du théâtre de Metastasio	121

CRITIQUE ET BIBLIOGRAPHIE

* * * MICUL ATLAS LINGVISTIC ROMÂN (<i>Le Petit Atlas Linguistique Roumain</i>), <i>Partea II (ALRM II)</i> , Serie nouă, vol. IV, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1981 (Ștefan Giosu)	129
KATHARINA BARBA, <i>Deutsche Dialekte in Rumänien. Die südfränkischen Mundarten der Banater deutschen Sprachinsel</i> . Mit zwei Abbildungen und neun Karten, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag GMBH, 1982, 211 p. (V. Arvinte)	111
G. MIHĂILĂ, <i>Studii de lingvistică și filologie (Études de linguistique et de philologie)</i> , Timișoara, Facla, 1981, 290 p. (Ștefan Giosu)	132
ELENA SCĂRLĂTOIU, <i>Relații lingvistice ale aromânilor cu slavii de sud. Cuvinte de origine slavă (Relations linguistiques des Aroumains avec les Slaves du Sud. Mots d'origine slave)</i> , București, Editura Litera, 1980, 189 p. (Ștefan Giosu)	133
GH. IORDACHE, <i>Mărturii etnolingvistice despre vechimea meseriilor populare românești. Studiu cu privire specială la Oltenia (Témoignages ethno-linguistiques sur l'ancienneté des métiers populaires roumains. Étude avec des applications particulières à l'Oltenie)</i> , Craiova, Serisul românesc, 1980, 190 p. (Ștefan Giosu)	135
„LINGUISTICA“, XIX—XX (<i>In memoriam Milan Groselj Oblata</i>), Ljubljana, 1979 (H. Fassel)	137

„LINGUISTICA“, XXI, Ljubljana, 1981 (Ioan Oprea)	137
„BOLETÍN DE LA REAL ACADEMIA ESPAÑOLA“, tomo LX (año LXVII), 1980 (Ioan Oprea).	138
„ZEITSCHRIFT FÜR BALKANOLOGIE“, XVI, 1981, nr. 1—2 (H. Fassel).	138
„TRAVAUX DE LINGUISTIQUE ET DE LITTÉRATURE“, XIX, 1, <i>Linguistique- Philologie-Stylistique</i> , Strasbourg, 1981 (Ioan Oprea).	139

CHRONIQUE

<i>L'activité de la section de linguistique pendant les années 1981—1982</i>	141
<i>Libres et revues reçus à la rédaction</i>	143

IN MEMORIAM

ION TURCUȘ (1924—1981) (D. Irimia)	145
--	-----

ETIMOLOGIA HIDRONIMULUI MOLDOVA

DE

DRAGOȘ MOLDOVANU

0. Pentru a fi convingătoare, etimologia numelor de locuri trebuie să îndeplinească trei condiții: să apară ca *verosimilă* sub aspectul motivării (socio)geografice, ca *posibilă* din punct de vedere lingvistic și ca *probabilă* din punct de vedere istoric. De multe ori, în stabilirea etimonului, cele trei perspective nu sint conjugate, iar acest decalaj diminuează sensibil capacitatea probantă a argumentelor. Pentru a fi eficace, verificarea soluțiilor trebuie făcută în aceeași triplă direcție. Vom încerca, în cele ce urmează, să utilizăm metoda propusă examinînd critic patru ipoteze privind originea hidronimului Moldova, care, departe de a fi abandonate, continuă să-i seducă pe mulți.

1. [*Ipoteza originii celtice*] — Încă din 1883 Jaroslav Vlach își exprima părerea că numele Moldovei pragheze are la bază un etimon celtic, vizibil în forma veche *Fuldaha*¹. Deși neargumentată, ipoteza a fost preluată de Daniel Werenka² și, după acesta din urmă, de Vl. Mironescu³ cu aplicație la Moldova noastră.

Independent de predecesorii săi, J. J. Mikkola insistă și el asupra paralelismului în două studii din 1928⁴. După lingvistul finlandez, forma *Fuldaha* este susținută de hidronimul *Flutausis*, menționat de Iordanes în *Getica*, a cărui origine celtică este indicată de sufix (același ca în *Nemausus* > *Nîmes*), și care desemna, probabil, nu numai Moldova românească, dar și întreg cursul Siretului. Ar fi vorba, deci, de un nume celtic, schimbat

¹ Jaroslav Vlach, *Die Čecho-Slaven*, Viena, 1883, p. 11, ap. Fr. Umlauft, *Geographisches Namenbuch von Oesterreich-Ungarn*, Viena, 1886, p. 150.

² Daniel Werenka, *Topographie der Bukowina zur Zeit ihrer Erwerbung durch Oesterreich (1774—1785)*, Cernăuți, 1895, p. 67.

³ Vl. Mironescu, *Note de călătorii făcute prin Bucovina călăuzit de „Dictionarul geografic al Bucovinei“ de Em. Grigorovitz, profesor*, în „Arhiva“, XX, 1909, nr. 4—11, p. 458.

⁴ J. J. Mikkola, *Poludniowa granica słowian u Jordanesa*, în vol. *Symbolae grammaticae in honorem Ioannis Rozwadowski*, II, Cracovia, 1928, p. 114 (ap. B. V. Kobyljans'kyi, *Dialekt i literatura mova*, Kiev, 1960, p. 155); idem, *Samo und sein Reich*, în *ASlPh*, XLIII, 1928, p. 90.

în *Moldau* de gepizii din Dacia și, independent, de germanicii din Boemia, dar menținut mai bine în cehul *Vltava*. J. J. Mikkola recunoștea că explicația i-a fost sugerată de asemănarea formală a numelor și, de aceea, el însuși o considera „întru cîtva artificială“.

Ceva mai târziu, Grigore Nandriș reia chestiunea⁵, susținînd necesitatea corelării hidronimului nostru cu *Moldau* din Boemia și cu vechiul *Flutausis*, de care el „poate fi cu greu separat“. De la „prototipul“ *Flutausis* s-ar fi ajuns la slavicul *Vltava*, apoi la *Moldau* (sub influență germană); finala *-ova* (*-ava*) s-ar putea explica printr-o suprapunere sau o substituție de sufixe, ca în „teutonul“ *Maraha* > germ. *March* și sl. *Morava*, sau ca în numele râului din Podolia, *Morafa/Murafa* < *Morahva*. Ipoteza lui Nandriș i se pare verosimilă lui Gottfried Schramm⁶. Și I.-A. Candrea credea că Moldova ar putea avea un etimon celtic, la fel ca și *Motra* și *Lotru*, pe care le compara cu celt. *Matra* și *Lutra*⁷.

1.1. Prima problemă care se pune este aceea dacă ecuația etimologică [*Moldova* = *Flutausis*] are sau nu un suport geografic sigur. Pasajul, mult discutat, din Iordanes (*Gelica*, 33–34) este următorul: „În această Scîtie, primul dinspre apus locuiește neamul gepizilor, care este înconjurat de fluvii mari și renumite. Căci Tisia curge pe la nordul lui și în cerc, dinspre miazăzi îl despart marele Danubius, iar dinspre răsărit Flutausis, care se varsă furios, repede și vijelios în apele Istrului. Între acestea se află Dacia, întărită ca o coroană de munți înalți“⁸. Pe baza acestui text, unii au identificat râul citat cu Timișul: *flu(men)Tausis* (B. P. Hasdeu⁹, N. Iorga¹⁰), alții cu Siretul: *Hierasus* (C. Schuchardt¹¹, J. J. Mikkola, Gr. Nandriș, C. Daicoviciu¹²), cei mai mulți însă cu Oltul, fie ca un sinonim: *Flu. Tausis* (Kaspar Zeuss¹³, C. Diculescu¹⁴, A. D. Xenopol¹⁵, L. Hauptmann¹⁶, Ferdinand Lot¹⁷,

⁵ Grigore Nandriș, *The Earliest Contacts between Slavs and Roumanians*, în „The Slavonic and East European Review“, XVIII, 1939, p. 145; idem, *The relationship between toponymy and ethnology in Northern Rumania*, în vol. 5^e Congrès International de Toponymie et d'Anthroponymie. *Actes et mémoires*, I, Salamanca, 1958, p. 131.

⁶ Gottfried Schramm, *Eroberer und Eingessene Geographische Lehnnamen als Zeugen der Geschichte Südosteuropas im ersten Jahrtausend n. Chr.*, Stuttgart, 1981, p. 195.

⁷ I.-A. Candrea, *Probleme de toponimie*, curs litografiat, București, 1930–1931, p. 33 și 38. Cicerone Poghiră include dac. *Latron*, (Ad) *Mutrium* — celt. *Lutra*, *Matra* (*Matrona*) printre concordanțele celto-dacice (*Concordances toponymiques celto-daco-mésiens*, în IB, XXIII, 1980, nr. 3, p. 32).

⁸ Ap. H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului roman*, București, 1960, p. 263.

⁹ HEM, III, 3 165.

¹⁰ N. Iorga, *Hypothèses slaves et avars*, în RHSE, X, 1933, p. 1.

¹¹ Cf. Pauly-Wissowa, *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, VI₁, Stuttgart, 1909, p. 2 505–2 506.

¹² C. Daicoviciu, *Le problème de la continuité en Dacie. Observations et précisions d'ordre historique et archéologiques*, în „Revue de Transylvanie“, VI, 1940, nr. 1, p. 12, nota 3.

¹³ Kaspar Zeuss, *Die Deutschen und die Nachbarstämme*, Heidelberg, 1925, p. 438–439.

¹⁴ Constantin C. Diculescu, *Die Gepiden. Forschungen zur Geschichte Daziens im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes*, I, Leipzig, 1922, p. 73 (alte identificări tot aici, p. 73–74).

¹⁵ A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*³, II, București, f. a. p. 28.

¹⁶ L. Hauptmann, *Les Rapports des Byzantins avec les Slaves et les Avars pendant la seconde moitié du VI^e siècle*, în „Byzantion“, IV, 1927–1928, p. 140, nota 5.

¹⁷ Ferdinand Lot, *Les invasions barbares et le peuplement de l'Europe*, I, Paris, 1937, p. 216, nota 4.

V. Bogrea¹⁸, Const. C. Giurescu¹⁹, Kurt Horedt²⁰), fie ca o corupteală : fl(umen) *Aluta*, *Alutansis* (Th. Mommsen, C. G. Brandis²¹, N. Iorga²²). La Geograful din Ravena, care preia informațiile lui Iordanes, apar formele *Flautasis* și *Flatausis*, pe care Pauly-Wissowa le consideră faze primare ale coruptelei, dar care se explică mai bine, după cum a arătat Joseph Schnetz²³, prin frecvența metatezei și a greșelii de lectură *a* pentru *u* la acest scriitor.

Prima identificare izvoră din convingerea că gepizii au ocupat „numai regiunile occidentale ale Daciei”²⁴, opunându-se față de textului; or, deși centrul statului gepid era pe valea Tisei, săpăturile arheologice confirmă extinderea stăpînirii gepide în Transilvania propriu-zisă²⁵. Identificarea cu Moldova se lovește și ea de mențiunea că este vorba de un afluent al Dunării, susținându-se exclusiv pe asemănarea formală, iar identificarea cu Siretul contravine și ea atît descrierii din text — care vorbește de un rîu „furios, repede și vijelios” la vărsare, iar Siretul are apa liniștită și domoală pe cursul său inferior²⁶ — cît și absenței totale a urmelor gepide din Moldova secolelor V—VI, constatată de arheologi pînă în prezent²⁷. Împotriva identificării cu Oltul, s-a argumentat mai întîi că este puțin probabil ca Iordanes să-l numească o dată *Aluta*, ca apoi să-i dea alt nume²⁸; totuși, acest lucru s-ar putea înțelege admitînd că autorul a folosit alternativ numele livresc al Oltului, cunoscut de la scriitorii vechi, și cel de circulație în mediul gepid din vremea sa: amestecul de acest fel este obișnuit la toți scriitorii tîrzii. În al doilea rînd, s-a obiectat că pasajul pare să indice faptul că munții Daciei se află între rîurile menționate și, prin urmare, Oltul nu putea fi un rîu de graniță²⁹; dar fraza citată poate fi considerată o construcție brahiologică pentru două idei care nu se implică, ci au un caracter complementar: „Între acestea se află Dacia, [care este și] întărită ca o coroană de munți înalți”. Cursul superior al Oltului, de altfel, străbate o bună parte din zona

¹⁸ V. Bogrea, *Flutausis*=*Oltul*, în *AIIN*, III, 1924—1925, p. 518—519.

¹⁹ Const. C. Giurescu, *O nouă sinteză a trecutului nostru*, în *RIR*, I, 1931, p. 373; idem, *Istoria românilor*⁴, I, București, 1942, p. 230.

²⁰ Kurt Horedt, în *Istoria României*, I, București, 1960, p. 708.

²¹ Pentru ambii, vezi Pauly-Wissowa, *loc. cit.*

²² N. Iorga, *Histoire des Roumains*, II, București, 1937, p. 287.

²³ Joseph Schnetz, *Jordanis beim Geographen von Ravenna*, în „*Philologus*”, LXXXI, 1926, p. 88 și nota 9.

²⁴ N. Iorga, *Histoire des Roumains*, II, p. 288.

²⁵ K. Horedt, în *Istoria României*, I, p. 710—714.

²⁶ Obiecția aceasta a fost adusă de C. Diclescu, *op. cit.*, p. 74.

²⁷ N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, p. 98. Cf. și L. Hauptmann, *op. cit.*, p. 142: „nu găsim nici o urmă a unei dominații gepide în Muntenia și încă și mai puțin în Moldova”. Se pare că gepizii nu și-au extins stăpînirea nici măcar în sud-estul Transilvaniei (C. Daicoviciu, *Perioada de trecere la feudalism*, în vol. *Din istoria Transilvaniei*³, I, București, 1963, p. 64), unde în a doua jumătate a secolului al VI-lea se infiltrasă un grup slav, care s-a extins treptat spre sud (Brașov), sud-vest (Rotbar) și nord-vest (Tîrnave) (cf. Ion Nestor, *Autochtones et Slaves en Roumanie*, în vol. *Les Slaves et le monde méditerranéen, VI^e—XI^e siècles*, Sofia, 1973, p. 31—32). Din acest motiv de-abia dacă merită a fi pomenită identificarea lui *Flutausis* cu Prutul, făcută de B.V. Kobyljans'kyi (*op. cit.*, p. 256) pe baza unei vagi asemănări formale a numelor.

²⁸ C. Daicoviciu, *Le problème*, *loc. cit.*

²⁹ *Ibidem*. Obiecția este, de altfel, implicită la toți cei care l-au identificat pe *Flutausis* cu Siretul.

Carpaților estici, lăsând în interiorul Transilvaniei munții Baraoltului și Harghitei care, continuându-se cu cei ai Gurghiului, alcătuiesc efectiv un arc muntos secundar marcînd limita estică a vechii Dacii gepide. Sprijinită de datele arheologiei, identificarea lui Flutausis cu Oltul prezintă cel mai înalt indice de verosimilitate.

1.2. Sub aspect lingvistic, evoluția de la *Flutausis* la *Vltava* nu prezintă dificultăți pe teren slav. În sistemul fonematic al slavei comune nu exista consoana [f], care în traduceri vechi slave era echivalată fie prin *p* (de ex. gr. φοῖνῆξ — sl. пиникъ), fie prin *v* (de ex. gr. βλασφημία — sl. влассьникъ)³⁰. Totuși, în slavă prima soluție a fost cea mai folosită, cum o probează împrumuturile din limbi germanice, alăt apelative (germ. com. **fulk(s)* > **pǣlkz*, got. *fila* > *pila*, got. *fastan* > *postili*)³¹, cît și nume de ape: pol. *Pellew*, ucr. *Poltva* (afluent stîng al Bugului în Galiția), *Poltva* (afluent drept al Horyniei în Wolhynia), *Pelta* (în secolul al XIII-lea: *Pellew*) și *Pollew* (afluent drept al Narvei, rus. *Pollava*), care se raportează toate la un *Feldaha* sau *Foldaha* < v. germ. **fultho* „pămînt, cîmp” + *aha* „apă”³². Sufixul celtic *-ausus*, prezent în vechiul nume al orașului Nîmes, *Nemausus*, era neaccentuat, fapt care a permis reducerea lui în *Nemse* (de unde apoi, prin metateză, s-a ajuns la *Nisme*)³³. Tendința de reducere a silabelor slabe, reflectată și în toponimele franceze de origine galică³⁴, favoriza desigur acomodarea numelui cu una din finalele slave frecvente în numele de ape, *-ava* sau *-ova*. Dar de la un **Vlutava* sau, mai probabil, de la un **Plutava* nu se putea ajunge la *Moldova* pe teren germanic decît în mod cu totul excepțional, printr-o asociație de nume de genul aceleia care i-a făcut pe germanicii din Boemia să contamineze *Vltava* cu *Mulde* saxonă; fiind vorba de un accident, posibilitatea unei evoluții convergente este minimă.

O altă chestiune delicată este aceea a bazei numelui considerat celtic după sufix. O bază *flut-* nu se poate documenta pe terenul limbilor celtice. Hidronimul se poate însă înțelege admitînd că inițiala *flu* este o prescurtare pentru *flumen*. După Diculescu, *Tausis* ar fi un nume germanic creat de la **thawsa* „noroi, mocirlă” printr-o traducere a dacicului *Aluta* (care ar fi însemnat, după el, același lucru: baza dacică ar fi fost aceeași cu

³⁰ Cf. A. Meillet, *Le slave commun*, Paris, 1924, p. 38—39; St. Kul'bakîn, *Le vieux slave*, Paris, 1929, p. 212.

³¹ Adolf Stender-Petersen, *Slavisch-germanische Lehnwortkunde*, în „Göteborgs Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhälles Handlingar”, XXXI, 1926, nr. 4, p. 474 (care crede că trecerea s-ar putea explica prin caracterul bilabial al spirantei surde *f* din germ. com., căreia i-ar corespunde în slavă o oclisivă surdă tot bilabială); V. Kiparsky, *Die gemeinlavischen Lehnwörter aus dem Germanischen*, în „Annales Academiae Scientiarum Fennicae”, B. t. XXXII, 1934, p. 286. Cf. și rom. *fical* > scr. *pikat*.

³² Jan Rozwadowski, *Kilka uwag do przedhistorycznych stosunków wschodniej Europy i praojczyzny indoeuropejskiej na podstawie nazw wód*, în RS, VI, 1913, p. 53—54. Formele mai vechi sînt mai apropiate de etimon, de ex. *Pultovia* la 1584 (MPV, VII, p. 332, 486).

³³ Ch. J. Philips, *Les noms des chefs-lieux des départements et arrondissements de France*, Goes, [1952 ?], p. 46; A. Dauzat, Ch. Rostaing, *Dictionnaire des noms de lieux en France*, Paris, 1963, p. 497. Forma de bază a sufixului pare să fi fost *-ūsio*, cf. Paul Lebel, *Principes et méthodes d'hydronymie française*, Dijon, 1956, p. 279.

³⁴ „Compluribus exemplis [...] apparet [...] maiore destructione tam vocalium quam consonarum in utraque lingua postremas syllabas earum vocum affectas esse quam essent duarum vel plurium syllabarum” (I.C. Zeuss, *Grammatica celtica*², Berlin—Paris, 1871, p. 172—173). Cf. și V. Bröndal, *Substrat et emprunt en roman et en germanique*, Copenhaga—București, 1948, p. 93 (cu aplicație la toponimie).

celticul *luta-*, menținut de irlandezul *loth* „mlaștină“, la care s-ar fi adăugat un *a-* protetic)³⁵. Ipoteza este foarte greu de admis: mai întâi, cum observă cu alt prilej Diculescu însuși, diftongul *au* trecuse la *o* în ostrogotă și gepidă³⁶; apoi, numele de ape germanice erau de genul feminin (spre deosebire de cele celtice, în majoritatea lor masculine)³⁷, iar supoziția că *-is* ar fi fost adăugat prin analogie cu alte nume de râuri din Dacia (ca *Maris*) nu poate convinge; în sfârșit, cursul mijlociu al Oltului, din Transilvania, nu are caracteristica indicată de presupusul etimon, ci numai o mică porțiune din cursul intramontan, când Oltul străbate depresiunea Ciucului „incadrat de zone mlaștinoase entrofe“³⁸. Baza poate fi, însă, mai ușor apropiată de v. celt. **tauso* „silentios, liniștit“ (din familia i.-e. **teus-*), menținut în toponimele *Tausiacus* (azi fr. *Toisieu*), *Tava* (de unde la *Thève*, afluent al Oisei), *Taum* sau *Tavum* în Scoția, sau în n. pers. *Tausia*, *Tausius*³⁹. *Tausis* ar fi putut reprezenta un nume de origine celtică folosit pentru a desemna cursul transilvănean al Oltului, numit *Aluta* în zona sa inferioară, — situație destul de frecventă în hidronimie, ilustrată pentru perioada veche, de pildă, de numele Dunării.

Nu putem accepta sugestia că hidronimul citat de Iordanes ar fi o coruptelă pentru *Alutansis* < *Aluta*, deoarece sufixul latinesc, specializat în desemnarea locuitorilor după locul de origine, nu ar avea în context nici o justificare. Conjectura *Flu(men) Tausis*, pe care o considerăm cea mai plauzibilă, face însă imposibilă orice corelație lingvistică cu numele Moldovei.

1.3. Admițând, totuși, că *Flutausis* ar fi fost numele celtic al actualei Moldove, justificarea creării și evoluției sale formale nu poate fi făcută în perspectivă istorică *stricto sensu*. Spre deosebire de Vasile Pârvan, după care „Galiția, Moldova, Basarabia și o parte din Ucraina pînă la Olbia [...] se umplu de triburi celtice care, cel mai târziu în cursul secolului al III-lea a. Chr., trecînd prin Germania de sud și coborînd pe Nistru la vale, împinseră înaintea lor pe bastarnii și pe skirii germanici“⁴⁰, cercetătorii de astăzi sînt mai circumspecți în aprecierea ponderii elementului celt în Moldova dacică. „Cît privește Moldova, spune Dumitru Berciu, nu se poate vorbi, în stadiul

³⁵ C. Diculescu, *op. cit.*, p. 91. În ultima vreme au fost propuse pentru *Olt* etimologii mai puțin riscate: prin dacică, de la o bază i.-e. **al-* „a hoinări“, de unde „a curge“ > **alu-to* (Vladimir Georgiev, *Die europäische Makrohydronymie und die Frage nach der Urheimat der Indoeuropäer*, în *Proceedings of the eight International Congress of Onomastic Sciences*, Haga, 1966, p. 191; idem, *L'ethnogenèse de la péninsule Balkanique d'après les données linguistiques*, în „*Studia Balcanica*“, 5, 1971, p. 160, unde îl compară cu hidron. lit. *Alutà*, *Aluo(n)tà*, let. *aluôts* „izvor“), sau de la o bază i.-e. **olto-s*, **oltā* „revărsare“, care ar explica și hidron. ilir. *Allus*, lit. *Allis*, rus. balt. *Al'a* (Ivan Duridanov, *Die Vorgeschichte Mygdoniens im Lichte der Sprache*, în „*Studia Balcanica*“, 5, 1971, p. 201).

³⁶ C. Diculescu, *op. cit.*, p. 90.

³⁷ Cf. Walther von Wartburg, *Problèmes et méthodes de la linguistique*, Paris, 1946, p. 65; T.E. Karsten, *Les anciens Germains. Introduction à l'étude des langues et des civilisations germaniques*, Paris, 1931, p. 58. Abaterile se explică în cea mai mare parte prin preluarea de către celți și germani a unei nomenclaturi mai vechi.

³⁸ I. Ujvári, *Geografia apelor României*, București, 1972, p. 396.

³⁹ Alfred Hölder, *Alt-celtischer Sprachschatz*, II, Leipzig, 1904, p. 1 774; Alois Walde, Julius Pokorny, *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*, I, Berlin—Leipzig, 1930, p. 714—715.

⁴⁰ Vasile Pârvan, *Dacia. Civilizațiile antice din țările carpato-danubiene*⁴, București, 1967, p. 106. În *Getica. O protoistorie a Daciei*², București, 1982, p. 45, el limitează zona de penetrație celtică la teritoriul dintre Siret și Nistru.

actual al cercetărilor arheologice de la noi, de o locuire efectivă, cu toate că sîntem — ca și în Muntenia —, în posesia unor descoperiri de certă factură celtică. Acestea pot fi explicate însă mai curînd ca un rezultat al unor influențe culturale⁴¹. Alta a fost situația în Transilvania, unde celții s-au stabilit efectiv pe valea Oltului pînă spre curbura Carpaților⁴². Chiar dacă numele ar fi fost dat de celți și s-ar fi menținut printr-o remarcabilă continuitate de populație pînă la stabilirea slavilor, evoluția lui în forma Moldova nu ar fi fost posibilă decît ca urmare a unui bilingvism slavo-săsesc, în veacul al XIV-lea, dar această ipoteză este lipsită de orice fundament⁴³. Dificultăți istorice de acest fel recunoștea, de altfel, chiar J. J. Mikkola cu referire la *Vltava* cehă⁴⁴.

2. Un alt hidronim pentru care s-a presupus o origine comună cu a hidronimului nostru este *Muldowa*, un sinonim polonez al rus. *Velikaja*⁴⁵, care desemna riul ce se varsă în lacul Peipus de lingă Marea Baltică. Această zonă ar fi făcut parte din teritoriul vechilor veneți, considerați de către Al. Sahmatov celți slavizați ulterior⁴⁶. Sahmatov încearcă să dovedească celtismul veneților invocînd o amplă serie de apelative și nume proprii rusești care, după părerea sa, au o origine celtică. Între acestea este și hidronimul deja citat, pe care lingvistul rus îl asociază cu celt. *muldo-* „cap, vîrf”⁴⁷, menținut în irlandezul *mull*, *mullach* (< *muldâko*) „idem”, bretonul *melle* „fontaine de la tête, sinciput”⁴⁸.

2.1. Comparația lui Sahmatov era pur formală, lăsînd neclarificată problema motivării denotației. Într-adevăr, termenul celtic putea desemna mai degrabă o formă de relief pozitiv decît un rîu. Majoritatea specialiștilor care s-au ocupat de studiul lingvistului rus i-au reproșat, de altfel, „marea slăbiciune” a argumentelor reflectată în „aserțiuni destul de fanteziste”⁴⁹. „Caracterul abstract” al raționamentelor etnogenetice, care ignorau vădit faptele lingvistice și întregul material arheologic⁵⁰.

⁴¹ Dumitru Berciu, *Celții*, în „Magazin istoric”, VI, 1972, nr. 4, p. 7. Cf. idem, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966, p. 287—294; idem, *Lumea celților*, București, 1970, p. 79—80; R. Vulpe, în *Istoria României*, I, p. 237; Vlad Zirra, *Beiträge zur Kenntnis der keltischen Latène in Rumänien*, în „Dacia”, XV, 1971, p. 233 („în așteptarea unor descoperiri hotărîtoare, concluzia provizorie este că ideea unui nucleu celtic în Moldova de nord și centrală, în secolele al III-lea—al II-lea î.e.n., nu se poate susține”); Radu Florescu, *Postfață la Vasile Pârvan, Gelica*, p. 521 („urmele celtice din Moldova sînt cu totul sporadice, izolate și integrate în ansambluri evident dacice”).

⁴² D. Popescu, în *Istoria României*, I, p. 235.

⁴³ Vezi Dragoș Moldovanu, *Ipoteza originii săsești a numelui MOLDOVA*, în vol. *Studii de onomastică*, III, Cluj-Napoca, 1982, p. 153—154.

⁴⁴ J. J. Mikkola, *Samo und sein Reich*, p. 90.

⁴⁵ Max Vasmer, *Wörterbuch der russischen Gewässernamen*, I, Berlin—Wiesbaden, 1961, p. 277; *Słownik geograficzny Królestwa polskiego i innych krajów słowiańskich*, VI, Varșovia, 1885, p. 802.

⁴⁶ Al. Schachmatov, *Zu den ältesten slavisch-keltischen Beziehungen*, în *ASlPh*, XXXIII, 1912, p. 57 și urm.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 80.

⁴⁸ Whitley Stokes, Adalbert Bezzenberger, *Wortschatz der keltischen Spracheinheit*, Göttingen, 1894, p. 219. Cf. și ae. *molda*, engl. *mold* „vîrf, capul”, la Ferd. Holthausen, *Etymologisches Wörterbuch der englischen Sprache*, Leipzig, 1917, p. 105.

⁴⁹ Raymond Schmittlein, *Sur quelques toponymes lituaniens*, I, în *ZONF*, XIV, 1938, p. 240. Vezi și Stender-Petersen, *op. cit.*, p. 105—106.

⁵⁰ S. B. Bernstein, *Gramatica comparată a limbilor slave*, București, 1964, p. 50—51.

2.2. Primele obiecții de natură lingvistică vin din partea lituanianului Kazimieras Būga; fără a se ocupa în mod expres de *Muldowa*, dar reanalizând o mare parte din materialul exemplificărilor, el conchidea că „cercetarea toponimelor date ca celtice de Šahmatov nu poate duce decât la un rezultat negativ: în regiunea baltică nu au existat nicicând celți”⁵¹, ci doar populații finice. Cît timp „corespondențele formale ale cuvintelor celtice și slave nu reprezintă o probă pentru împrumut”, Max Vasmer susținea și el că „ecuațiile ambigue ale lui Šahmatov nu sînt un sprijin pentru celticitatea veneților”⁵². În privința numelor de locuri, Vasmer credea că pe unele „trebuie să ne mulțumim să le declarăm indo-europene (probabil moștenite în slavă)”, iar pentru cele mai multe „este ușor de înlocuit etimologiile celtice ale lui Šahmatov prin etimologii germanice”⁵³. Această ultimă soluție o alege, de altfel, G. v. Sabler pentru *Muldowa*, care „trebuie considerat sigur ca nefiind celtic”, ci germanic, la fel ca și numele Moldovei noastre⁵⁴. După Henri Hubert, elementele presupuse celtice de Šahmatov ar fi putut, măcar în parte, să se fi transmis slavei prin mijlocire germanică⁵⁵. Într-un amplu studiu, Raymond Schmittlein îi reproșează lui Šahmatov neglijarea problemei evoluției fonetice pe care ar fi suferit-o numele, dar, pe baza numeroaselor paralele stabilite de el între hidronimia lituaniană și cea din zona europeană celtică, cea ligură sau baltică, apreciază că nici teza lui Būga nu se poate susține, identitatea vechilor veneți (iliri? celtosciți?) rămînînd necunoscută⁵⁶. Deși etimologia numelui *Muldowa* dată de lingvistul rus nu a fost criticată în mod expres de către comentatori, este însă limpede că, dacă numele ar fi avut vechimea pe care i-o atribuie acesta, ar fi trebuit să suporte, în mod necesar, fie polnoglasia, fie metateza lichidelor în forma tipică limbilor slave de est (rusa) sau de vest (polona), cît timp în zona respectivă a existat, cel puțin din veacul al IX-lea, o continuitate de populație slavă.

2.3. Principalul argument împotriva ipotezei lui Šahmatov îl oferă arheologia. Teritoriul triburilor venete se afla, pînă în secolele al IV-lea — al III-lea î.e.n., la apus de Vistula, cum o dovedește cultura zisă „luzaciană”, așadar era foarte departe de râul Velikaja⁵⁷. Acest fapt face indiferență pentru problema în discuție apartenența lingvistică a veneților, considerați

⁵¹ Kasimir Buga, *Kann man Keltenspuren auf baltischem Gebiet nachweisen?* în RS, VI, 1913, p. 33–34.

⁵² Max Vasmer, *Kritisches und Antikritisches zur neueren slavischen Etymologie*, în RS, VI, 1913, p. 191–192.

⁵³ *Ibidem*, p. 203, 204.

⁵⁴ G. v. Sabler, *Der Ursprung der Namen Pskov, Gdov etc.*, în „Bulletin de l'Académie Impériale des Sciences” (Petersburg), s. VI, t. VIII, 1914, p. 833, 835.

⁵⁵ Henri Hubert, *Les Celtes et l'expansion celtique jusqu'à l'époque de la Tène*, Paris, 1932, p. 86–87.

⁵⁶ Raymond Schmittlein, *op. cit.*, I, p. 240, II, *ibidem*, XV, 1939, p. 178–179.

⁵⁷ Vezi Bernstein, *op. cit.*, p. 55–60, care se folosește în primul rînd de cercetările lui T. Lehr-Splawinski; J. J. Mikkola, *L'avance des Slaves vers la Baltique*, în RĚS, I, 1921, p. 201 și *passim*. O sinteză a polemicilor dintre arheologi în legătură cu apartenența etnică a culturii luzaciene, la Jan Eisner, *Les origines des Slaves d'après les préhistoriens tchèques*, în RĚS, XXIV, 1948, p. 129–137.

de unii ca slavi⁵⁸, de alții ca iliri sau quasi-celți⁵⁹ care au fost asimilați de către slavi pe la mijlocul primului mileniu al e.n. De altfel, Șahmatov însuși a renunțat, în 1916, la ipoteza sa, pe care o califica drept „nefericită”, susținând, dimpotrivă, că veneții ar fi fost slavi⁶⁰.

2.4. Putem conchide că nici una dintre explicațiile date pînă acum numelui *Moldova* prin celtică nu poate fi considerată plauzibilă⁶¹.

3. [*Ipoteza originii iranice*] — După A. I. Sobolevskiĭ, sensul bazelor hidronimice din rom. *Moldava*, ucr., rus. *Nemolodva* (un afluent al râului Kosta din bazinul Desnei, lângă *Molodova*), *Moldino* (lac din care izvorăște râul *Moldina*, afluent al Volcinei din bazinul Volgăi), pol. *Multawa* (*Mollawa*, afluent drept al Vistulei, atestat la 1349) ar rezulta din comparația cu v. ind. *mṛdu-* „moale, gingaș”, lat. *mollis*, sl. com. **māldъ*; el înclina să considere numele iranice, plecînd de la prefixul *ne-* (care ar proveni dintr-un mai vechi *dn̥e* < v.iran. *dana* „apă, pîrîu”, cf. v.ind. *dhanu*) și de la sufixul *-ava* (care ar relua un v.iran. *avaḥ* „apă”)⁶².

3.1. Ceea ce frapază la această etimologie, este absența bazei iranice care să permită reconstituirea unui prototip. Sub radicalul **mel-d-* din dicționarele indo-europenei nu figurează decît avest. *marəd* „a face de rușine”⁶³. Este greu de imaginat, deci, ce cuvinte dezvoltate din acest radical vor fi existat în vechile limbi iranice și ce semnificații vor fi avut ele.

3.2. Presupunînd chiar că toponimul ar fi atît de vechi, *-r-* ar fi trebuit să se păstreze. Cît privește prefixul, Max Vasmer a susținut pe bună dreptate că nu este altceva decît negația care se atașează în mod frecvent la hidronime de origine slavă certă, cum ar fi *Nemorž* „care nu îngheață” (cf. rus., ucr. *moróz* „ger”), *Nepradva* „(rîu) cu curent slab” (cf. pol. *prąd*

⁵⁸ Lubor Niederle, *Manuel de l'antiquité slave*, I, Paris, 1923, p. 32; Mikołaj Rudnicki, *L'habitat primordial des Slaves après l'époque indo-européenne*, în SO, XVIII, 1939—1947, p. 206 și urm.; J. Kostrzewski, ap. Bernstein, *op. cit.*, p. 56, 62; Jan Eisner, *op. cit.*, p. 139; Kazimierz Tymieniecki, *Z problemów Słowian starożytnych (Terytorium i najdawniejsze podziały)*, în SO, XX, 1960, nr. 2, p. 187—193; P.N. Tret'jakov, *Ilogi arheologičeskogo izučeniia vostočnoslavjanskikh plemen*, în vol. *Issledovanija po slavjanskomu jazykoznaniju*, Moscova, 1961, p. 315—316, 323, 332; Jerzy Nalepa, *Z dyskusji o przynależności etnicznej kultury łużyckiej*, în SO, XXII, 1962, p. 39 și *passim* (critica celorlalte ipoteze).

⁵⁹ M. Vasmer, *Beiträge zur alten Geographie der Gebiete zwischen Elbe und Weichsel*, în ZSIPh, V, 1929, p. 370; Jan Michał Rozwadowski, *Wybór pism*, II, Varșovia, 1961, p. 70, 330; pentru alți cercetători (H. Krahe, R. Much, Peisker, T. Lehr-Splawiński), vezi Niederle, *op. cit.*, p. 33, M. Rudnicki, *loc. cit.*, S.B. Bernstein, *op. cit.*, p. 55.

⁶⁰ Vezi A. Meillet, *Les vues de Šahmatov sur la constitution de la nation russe et des dialectes russes*, în RÉS, I, 1921, p. 190 și nota 1.

⁶¹ De observat că și alte încercări de a explica toponime românești prin celtică, fie mai vechi (Martin Samuel Möckesch, *Beweise für die celtische Abstammung der Walachen oder Rumänen*, Sibiu, 1867), fie mai noi (Ioan Bilețchi-Albescu, *Celții în toponomastica României*, în „Orpheus”, IV, 1928, p. 89—98, 150—156, 204—218, 275—280), au eșuat pentru că nu au reușit să depășească nivelul paralelismelor de forme.

⁶² A.I. Sobolevskiĭ, *Russko-skifskie etjudy*, I, în „Izvestija otdelenija russkogo jazyka i slovesnosti Akademii Nauk S.S.S.R.”, XXVIII, 1922, p. 265, 273, 268, II, *ibidem*, XXXI, 1926, p. 11—13. Datele geografice și istorice au fost completate după Max Vasmer, *Wörterbuch der russischen Gewässernamen*, VIII, Berlin—Wiesbaden, 1964, p. 299, 396 și după *Słownik historyczno-geograficzny ziem wyszogrodzkiej w średniowieczu* (red. Adam Wolff și Anna Borkiewicz-Celińska), Wrocław—Varșovia—Cracovia—Gdańsk, 1971, p. 34.

⁶³ Walde—Pokorny, *op. cit.*, II, p. 288; Julius Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, I, Berna—München, 1959, p. 718.

„curent de apă“), *Nerehta* „(rîu) care nu face zgomot“, alături de *Rekla* (cf. v.rus. *rokotal* „a face zgomot“, rus. dial. *voda rókčel* „apa țîșnește din pămînt“), *Nemda* „(rîu) care nu curge încet“ (< *mǝdlz* „încet“, pol. *mdly*) ș.a.⁶⁴. Prefixul negativ *ne-*, foarte răspîndit și în formarea numelor de persoană în toate limbile slave⁶⁵, se pare că a fost folosit în toponimie și cu funcția de a crea perechi opozitive într-o anumită mapă geografică, așa cum rezultă din observația lui Sobolevskiĭ, după care multe astfel de nume desemnează ape apropiate în spațiu: *Netrubež* lângă *Trubeš*, *Neleša* lângă *Teša*, *Nehava* lângă *Hava* etc.⁶⁶; în unele cazuri, a fost posibil ca un termen al opoziției să se fi eliminat.

Nici derivarea finalei *-ava* din iranică nu este de admis, deși poziția acestui element în toponimia slavă este controversată. După O. N. Trubačev⁶⁷, este puțin probabil că el ar avea funcția unui formant hidronimic în slavă, deoarece: a) se atașează la teme care nu sînt de origine slavă; b) cînd temele sînt slave, hidronimul reia pur și simplu un apelativ (de ex. ucr. *Yržava* < *yržyvy* „ruginiu“)⁶⁸; c) se atașează la teme fără contingente semantice cu hidronimia. Și V. A. Nikonov își exprimă unele îndoieli privind originea sufixului, plecînd pe de o parte de la numele de ape care rezistă explicației prin slavă (*Unjava*, *Olava* etc.), iar pe de alta de la constatarea unei arii geografice a denumirilor cu acest sufix în Ucraina, care cuprinde bazinele superioare ale Tisei, Siretului, Prutului, Nistrului și cursul mijlociu al Niprului⁶⁹. Este incontestabil, însă, că hidronimele în *-ava* cu bază slavă reprezintă „un fenomen de masă“⁷⁰, iar vechimea și vitalitatea formațiilor lexicale sau chiar antroponimice⁷¹ cu acest sufix elimină practic îndoielile privind dezvoltarea sa autonomă pe teren slav. Cît timp nu sînt atestate toate derivatele lexicale care să explice integral hidronimele, nu se poate susține în mod categoric că el nu ar fi reușit să se desprindă din lexicul curent, devenind un formant hidronimic autonom, chiar dacă funcțiile sale lexicale au continuat să se mențină paralel. Însuși faptul că slavii au acomodat finalele unor nume de ape preslave apelînd la finala *-ava* (de pildă *Nišava* < *Ναῖσσός* < trac. **nāw-īsjo*)⁷² dovedește pe deplin calitatea sa de sufix hi-

⁶⁴ M. Vasmer, *Beiträge zur slavischen Altertumskunde XI. Gibt es alte Germanens Spuren östlich des Peipus?* în ZSlPh, X, 1933, p. 45–46.

⁶⁵ Cf. Mate Šimundić, *Unbekannte kroatische Personennamen aus dem IX., X. und XI. Jh.*, în LB, XXIII, 1980, nr. 2, p. 21 (cu exemple din mai toate limbile slave).

⁶⁶ A.I. Sobolevskiĭ, *op. cit.*, II, p. 12.

⁶⁷ O.N. Trubačev, *Nazvanija rek pravoberežnoj Ukrainy*, Moscova, 1968, p. 49.

⁶⁸ J.B. Rudnyčkyj, *Geographical Names of Boikovia*², Winnipeg, 1962, p. 124. Vezi și Rozwadowski, *Wybór pism*, I, Varșovia, 1959, p. 327–328; Franz Miklosich, *Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen. Drei Abhandlungen*, Heidelberg, 1927, p. 212.

⁶⁹ V.A. Nikonov, *Zamelki i materialy k gidronimičeskomu atlasu Ukrainy*, în „Acta Universitatis Carolinae. Philologica Slavica Pragensia“, VIII, 1966, p. 268–269. De observat că și sufixul lexical *-avă* din bulgară se atașează adesea temelor străine, cărora le conferă un aspect slav: *kjorav* „chior“ < tc. *kör*, *kjopav* „schlop“ < rom. *șchiop*, *șantav* „șui“ (din DLR) < magh. *sánta* (Roger Bernard, *Quelques mots du dialecte de Bălgari*, în RĚS, XXXVI, 1959, p. 67). Cf. și ucr. *slutavyj* < rom. *slut*.

⁷⁰ A. Brückner, *Mischnamen*, în „Slavia. Časopis pro slovanskou filologii“, XII, 1933–1934, p. 181.

⁷¹ Vezi Jan Svoboda, *Staročeská osobní jména a naše příjmení*, Praga, 1964, p. 173.

⁷² Jordan Zaimov, *Nabljudenija nad imenata na golemite reki v izložnija kraj na Balkanskija poluostron*, în vol. *Slavjanska filologija*, XV, Sofia, 1978, p. 362.

dronimic, pentru că ignorarea înțelesului bazei interzicea asocierea cu seria adjectivelor slave propriu-zise. Prin urmare, aprecierea ca „neslave” a hidronimelor de pe teritoriul slav nu se poate face după sufixul respectiv, ci numai după radical — iar acest criteriu este valabil în întreaga Europă, unde suprapunerea sufixelor *-av.* (ligur, celtic, latin, germanic, baltic etc.) este notabilă în hidronimie⁷³.

3.3. Este foarte greu de crezut că Moldova, care nu intră în categoria marilor noastre riuri, și-ar fi păstrat numele din epoca scitică, rămânând total necunoscut scriitorilor antici. Mai probabilă ar fi o referire la secolele al II-lea — al IV-lea e.n., când sarmații pătrund la vest de Prut, integrându-se treptat în mozaicul etnic ce se reflectă în cultura Sîntana de Mureș — Cernjahov. Nomazi, sarmații nu au avut însă așezări stabile în Moldova, iar cartografierea mormintelor sarmate indică limpede preferința lor pentru zonele de șes (între Prut și Jijia, între Prut și Cogîlnic, pe Răut și Birlad)⁷⁴. Și pentru slava comună teoria lui Sobolevskiî privind simbioza irano-slavă, care ar fi dus la o veritabilă „încrucișare” lingvistică, s-a dovedit total lipsită de bază istorică sau lingvistică⁷⁵.

3.4. De aici urmează că ipoteza originii iranice a numelui Moldova nu întrunește nici măcar una din condițiile unei etimologii plauzibile.

4. [*Ipoteza originii gotice*] — Încercarea de a explica numele Moldovei de la o bază gotică a făcut-o mai întâi B. P. Hasdeu, preocupat să găsească probe ale continuității românilor în Dacia după „retragerea aureliană”. Unul din argumentele adversarilor continuității (începînd cu Sulzer) era tocmai absența elementelor gotice; or, Hasdeu credea că „o urmă foarte interesantă a petrecerii goților în Moldova este chiar riul [sic!] Moldova de la cuvîntul gotic *mulda* «praf», de unde s-a născut de asemenea numele riului *Mulde* în Sassonia, un afluent al Elbei, precum și forma germană *Moldau* a numelui boem *Wltawa*”. Hidronimul ar fi sinonim cu sl. *Prahova* „prăfoasa”, iar ca o dovadă suplimentară a verosimilității denotației, el mai cita și pe *amnis pulverulentus* „riu pulberos” al lui Ovidiu⁷⁶.

⁷³ Marcel Baudot, *Apports de la toponymie à l'histoire des civilisations et des migrations de peuples. Le témoignage de quelques suffixes de noms de lieux de France*, în *Quatrième Congrès International de Sciences Onomastiques*, Uppsala, 1954, p. 194. Pentru limbile baltice, vezi Raymond Schmittlein, *Sur quelques toponymes*, I, p. 242, nota 3; J. Endzelin, *Die lettlandische Gewässernamen*, în *ZSlPh*, XI, 1934, p. 128—129.

⁷⁴ Ion Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi. Dacii din spațiul est-carpatic în secolele II—IV e.n.*, Iași, 1982, p. 70—71 și fig. 18. Își menține valabilitatea observația mai veche a lui S. Mehedinți în legătură cu scitii: „A face harta răspîndirii neamurilor nomade este tot așa de nesigur ca și cum ai vrea să tragi pe hartă granița unui vînt” (*Opere complete*, I, București, 1943, p. 131). Și V. Pârvan considera că la vest de Siret „locuiau aproape exclusiv geți” (*Getica*, p. 148). Ca și sarmații, alanii de mai tîrziu s-au stabilit și ei în bazinele Prutului, pe care hărțile nautice de la începutul secolului al XIV-lea îl mai numesc încă „fluviul alanilor” (Georges I. Brătianu, *La mer Noire des origines à la conquête ottomane*, Monaco, 1969, p. 261).

⁷⁵ S.B. Bernstein, *op. cit.*, p. 86. Și după Max Vasmer, „influența iranică asupra slavilor este destul de slabă”, iar probele toponimice care s-o atestă au rămas prea puține după epoca năvălirilor turco-tătare (*The Ancient Population Situation of Russia in the Light of Linguistic Research*, New York, 1974, p. 4—7).

⁷⁶ B.P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor*², I, București, 1875, p. 300—301. Lipsite de orice interes sînt alte etimologii germanice, cum e cea din 1666 a lui Johann Tröster (reluată apoi de Jacob Hillebrandt), din sued. *Moln* „nor” (*Moln-aa* „riu noros”), pentru că Moldova ar fi „acoperită de zăpadă, plină de nori” (cf. E. Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei și a Țării*

Etimologia lui Hasdeu a impresionat prin inedit și ingeniozitate și a fost preluată de mulți⁷⁷, în pofida neclarităților care persistau. Primul impediment pe care partizanii săi au încercat să-l înlăture era motivarea geografică a numelui. Răspunzând unei obiecții formulate, pare-se, de Lambrior, aceea că Moldova este un râu foarte limpede, Ioan Nădejde aprecia că numele nu se dau întotdeauna în virtutea permanenței unei calități fizicogeografice: nici Prahova nu este mereu „glodoasă”, dar este destul să fie *uneori*⁷⁸. A. D. Xenopol prefera să vadă aici un procedeu metaforic: „Cum se poate deriva numele unui râu de la un element atât de deosebit de apă, ca praful, provine din aceea că, la lumina soarelui dimineța și sara, suprafața apei pare că abură praf”⁷⁹. Franz Adolf Wickenhauser⁸⁰ și, independent de el, Victor Tufescu⁸¹ găseau mai potrivită derivarea de la alt cuvânt presupus (fără dreptate) a fi tot gotic, *Mulde* „albie, covată”, omonim cu primul.

Sub aspect lingvistic, se punea problema evoluției de la **Mulda* la *Moldova*. În această privință, Ioan Nădejde putea afirma doar că dezvoltarea nu putea fi un fenomen românesc⁸². După Al. Rosetti, got. *mulda* l-ar putea explica pe *-u-* tematic din variantele „din limba vorbită”, *Muldova* și *Mulduha*⁸³. Terminația *-ova* ar fi apărut ulterior, printr-o consonificare a lui *-u-* din forma mai veche *Moldua* (*Moldu(u)a* > *Molduva* > *Moldova*), ca în *luá* > *luvá*; tîrzie ar fi și apariția lui *-o-* din temă, „sub influența formei din limba oficială”⁸⁴. Autorul nu lămurește dezvoltarea lui *Moldua* din *Mulda*, ci se mulțumește să trimită la evoluția hidronimului din Boemia, *Moldava* < v.germ. **Willhahwô*; or, aceasta înseamnă doar că un v.germ. *-ahwa* ar fi putut deveni *-ava*, nu însă și *-ua*.

Românești, în *Introducerea la DLR*, II, București, 1956, p. 468), sau cea dintr-un presupus compus gotic *molis-ava* „apă sfîntă”, propusă cu oarecare îndoielă de către Eduard Fischer (*Topographische Beschreibung der Siedlungen*, în vol. *Die Bukowina*, Cernăuți, 1899, p. 213–214).

⁷⁷ Emile Picot, *Chronique de Moldavie depuis le milieu du XIV^e siècle jusqu'à l'an 1594* par Grégoire Urech, Paris, 1878, p. 11, nota 3; Serafim Ionescu, *Dicționar geografic al județului Suceava*, București, 1894, p. 206; Gr. G. Tocilescu, *Manual de istoria românilor pentru școlile secundare de ambe sexe*², București, 1900, p. 82; George Ioan Lahovari, C.I. Brătianu, Grigore G. Tocilescu, *Marele dicționar geografic al României*, IV, București, 1901, p. 383/3; D. Onciul, la C. Diaconovich, *Enciclopedia română*, III, Sibiu, 1904, p. 312; Emil Fischer, *Woher kommt der Name Moldau?*, în „Bukarester Tagblatt”, aprilie 1911, p. ; N.E. Idieru, *Limba geografică și descifrarea ei*, Iași, 1926, p. 51; Claudio Isopescu, *Notizie intorno ai romeni nella letteratura geografica italiana del Cinquecento*, în BSH, XVI, 1929, p. 12; O.G. Lecca, *Dicționar istoric, arheologic și geografic al României*, București, 1937, p. 343; Lucian Predescu, *Enciclopedia „Cugetarea”. Material românesc, oameni și înfăptuiri*, București, 1940, p. 563; V.A. Nikonov, *Kratkii toponimicheski slovar'*, Moscova, 1966, p. 272; Dan Slușanschi, *Tisa—Timiș—Prahova*, în vol. *Studii de tracologie*, București, 1976, p. 163, nota 21.

⁷⁸ Ioan Nădejde, *Întemeierea principatului Moldovei. Domnii acestei țări pînă la Alexandru cel Bun*, în „Contemporanul”, II, 1882–1883, p. 905 (Nădejde citează din cursul de istorie a românilor ținut de Alexandru Lambrior la școala militară din Iași, rămas nepublicat.) Caracteristica vizată de Lambrior a fost sesizată de mai mulți călători străini, începînd cu Iohannes Deczi, care prezenta Moldova ca pe un „flumen limpidissimum” (cf. Victor Motogna, *Un călător în Moldova la 1587*, în RI, XI, 1925, p. 21).

⁷⁹ A.D. Xenopol, *op. cit.*, II, p. 17.

⁸⁰ Franz Adolf Wickenhauser, *Moldowa*, II, Cernăuți, 1877, p. 209–210.

⁸¹ Victor Tufescu, *Pe Valea Moldovei. Priveliști și evocări*, București, 1970, p. 18.

⁸² Ioan Nădejde, *loc. cit.*

⁸³ Al. Rosetti, *Istoria cuvintelor*, în SCL, XXVI, 1975, p. 61.

⁸⁴ *Ibidem*. Vezi și același, *Istoria cuvintelor*, în SCL, XXVIII, 1977, p. 445.

Nici dificultățile de ordin istoric nu erau neînsemnate: atît Hasdeu, cît și Xenopol erau de acord că ocupația goților a fost efemeră, iar gepizii care le-au urmat în Dacia nu și-au extins stăpînirea în Moldova. De aceea Emil Fischer a încercat să înnoade firul istoriei vechilor gemanici cu acela al istoriei germanilor din Evul mediu: sașii veniți la Baia pe la 1 200 (sic!) ar fi preluat numele vechi al Moldovei, *Mulde*⁸⁵. El găsea că este exclus ca acest hidronim (la care mai adăuga și altele, ca *Bahlui* < *Bach*, *Neamțul*, *Sasul*) să fie creat după întemeierea Moldovei și menținea relația etimologică deja propusă cu hidronimele *Mulde* și *Moldau* din Europa centrală.

O orientare similară are ultimul articol citat al lui Al. Rosetti. După d-sa, „goticul *mulda* a pătruns în limba română prin coloniștii germani din nordul Moldovei”, adică prin sașii care au întemeiat *Stadt Molde* (= Baia). Răspunzînd obiecției formulate de Ion Gheție⁸⁶, care sesiza că evoluția de la *Mulda* la *Muldua* nu fusese demonstrată, Al. Rosetti încearcă să o clarifice apelînd la numele latinizat al tîrgului *Molda*, care la 1421 era *civitas Moldaviae*, după care adaugă: „în felul acesta se explică forma cu -v-“ și conchide că numele riului „i-a fost dat, prin urmare, de populația germană locală. În felul acesta socotim că explicația numelui Moldovei prin germanică este pe deplin justificată”⁸⁷.

În sfîrșit, E. Lozovan presupune o legătură reală între numele cățelei *Molda* din legenda cunoscută a descălecătului și hidronim: după cum ciinele de vînătoare este numit în daneză *støver*, de la *stôr* „praf”, tot astfel baza germanică se putea păstra ca nume de animal într-o societate care ar fi menținut, de prin secolele al XI-lea — al XII-lea, o serie de tradiții scandinave: organizarea similară a vînătorii, folosirea securii ca armă de luptă, acțiunea în cete de cîte 300—400 de oameni (*hirdh*-ul nordic), alegerea domnului prin consens general⁸⁸.

Acestea fiind argumentele pentru originea gotică (directă sau indirectă) a hidronimului, urmează să vedem în ce măsură ele rezistă criticii.

4.1. Cum sesizase deja Xenopol și cum au obiectat și alții⁸⁹, praful și apa sînt elemente antinomice, care nu se pot asocia în hidronimie decît metaforic. Epitetul *pulberulentus* folosit de Ovidiu nu are sensul propriu de „prăfos”, ci este un figurat care se traduce prin „secat, sec”⁹⁰. Numele bălții *Colboasa* din fosta com. Ruși, jud. Bacău, citat în *Marele dicționar geografic*, nu este un derivat toponimic de la *colb* „praf”, cum crede Iorgu Iordan⁹¹, ci se explică probabil printr-un sens special al adj. *colbos*, care desemnează, o anumită culoare (cf. DA s.v. *colb*). Acest înțeles ar fi fost nepotrivit pentru a denumi o apă curgătoare, chiar presupunînd că baza gotică l-ar fi putut căpăta, deși în anumite momente asociația s-ar putea susține. „Vîntul ră-

⁸⁵ Emil Fischer, *Der Name der Moldau*, în „Bukarester Gemeindeblatt”, XIII, 1921, nr. 25, p. 97.

⁸⁶ Ion Gheție, *Moldova — un cuibnt de origine gotică?*, în SCL, XXVII, 1976, p. 308.

⁸⁷ Al. Rosetti, *Istoria cupintelor*, în SCL, XXVIII, 1977, p. 445.

⁸⁸ E. Lozovan, *Rurik et Dragoș*, în „Revue des Études Roumaines”, XI—XII, 1969, p. 73—79.

⁸⁹ Victor Tufescu, *op. cit.*, p. 18; Teodor Bălan, *Numele Moldova. O istoriografie a problemelor*, în „Studii și materiale. Istorie” (Suceava), III, 1973, p. 110.

⁹⁰ L. Quicherat, A. Daveluy, *Dictionnaire latin-français*⁹¹, Paris, 1922, s.v.

⁹¹ Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 469.

coros și Moldova pământie, nola un scriitor, vestea ploaie cu șuvoaie în sus, pe la poalele munților”⁹². Dar în denominația toponimică selecția trăsăturilor distinctive se face după criteriul stabilității în timp, iar nu plecând de la caracteristici fortuite, care i-ar obliga pe denotatori să constate în mod frecvent absența motinării.

Este curios că Emil Petrovici, traducând hidronimul *Prahova* prin „valea cu pulbere, prăfoasă”⁹³, nu și-a pus deloc problema verosimilității; singurul care și-a pus-o a fost, se pare, Gustav Kisch, după care „nu-i vorba de praful propriu-zis, ci de apa care, căzând de la o înălțime mare, se «prăfuieste», se transformă în picături mărunte ca firele de praful”⁹⁴. Explicația i-a fost sugerată, desigur, de sensul derivat al verbului german *stäuben*, care înseamnă „a prăfui” și „(despre lichide) a împrăștiu ca pulberea, a pulveriza”. Gustav Kisch invoca în sprijinul său nu numai hidronimele germane *Staubbrunnen* (izvor, Weillau), *Staubbach* (Elveția), dar și alte nume cărora le conferea un înțeles similar: engl. *Duston* < *dust* „praf”, ital. *Polberara*, *Polberigi* < *polbere* „praf”, magh. *Poroskő* < *poros* „prăfos” și *kő* „piatră”, rom. *Colbu* (afluent stâng al Bistriței) < sl. *kolěb’o* (cf. v. bulg. *kolēbati* „a se agita”, ucr. *kolibaty*, rus. *kolebat’* „a se mișca”) „noțional același lucru ca și «praful»”⁹⁵.

Lăsând la o parte numele de locuri care nu desemnează cursuri de apă și greșelile evidente de transcriere (engl. *Duston* este, de fapt, *Duſton* „dove [= porumbel]”⁹⁶, vom observa că raportul propus de Kisch între noțiunile „praf” și „cascadă” nu este de inerență. În germană evoluția semantică dialectală a lui *Stäube* spre înțelesul de „Staubbach [=cascadă]” și a verbului *stäuben* (literar: *stäuben*) din contextul *das Wasser stäubt* „apa se împrăștie ca praful” se explică prin influența verbului *stieben* „a împrăștia” (coradical în germ. com.: **ste(u)b*)⁹⁷. Dar rom. *colb* (vezi DA) nu a avut o evoluție semantică similară, și nici v.sl. *prahъ* < sl.com. **porchō* < i.e. **poršo-* (cum dovedește A. I. Tolkačev cu atestări din vechea rusă și din limbile slave)⁹⁸; de aceea hidronimele *Colbu* și *Prahova* nu pot fi înțelese admitând că acestea ar fi apelativele care le-au servit drept bază.

Primele atestări ale hidronimului *Colbu* (desemnând două piraie care se varsă în Bistrița și, respectiv, în Moldova, ambele izvorind din masivul Rarău) sînt în forma *Cobolta*⁹⁹, folosită și astăzi (cu varianta *Cubolta*) pentru a desemna un afluent al Răutului din fostul ținut Soroca¹⁰⁰ — ceea ce

⁹² Aurel George Stino, *Omul știmelor*, în „Cuget moldovenesc” (Iasi), X, 1941, nr. 4—5, p. 95.

⁹³ Emil Petrovici, *Elementele slave din limba română — mărturie a legăturii istorice dintre poporul nostru și poporul rus*, în LR, I, 1952, nr. 1, p. 21.

⁹⁴ Cf. Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 479.

⁹⁵ Gustav Kisch, *Siebenbürgen im Lichte der Sprache. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte der Karpatenländer*, Leipzig, 1929, p. 59.

⁹⁶ Kenneth Cameron, *English Place-Names*, Londra, 1969, p. 144.

⁹⁷ Cf. Hermann Paul, *Deutsches Wörterbuch*⁸, Halle (Saale), 1961, p. 588; Friedrich Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*¹⁹, Berlin, 1963, p. 741; Trübners *Deutsches Wörterbuch*, VI, Berlin, 1955, s.v. *Staub*, *stieben*.

⁹⁸ A. I. Tolkačev, *O nazvanii dnepronskikh porogov v sočinenii Konstantina Bagrianorodnogo „De administrando imperio” (v svjazi s rabotoj K. — O. Falka na tu že temu)*, în vol. *Istoričeskaja grammatika i leksikologija russkogo jazyka*, Moscova, 1962, p. 56.

⁹⁹ DIR, A, XVI—III, p. 252 (a. 1584); BĂLAN, D.C., p. 16 (a. 1606), 17 (a. 1617), 20 (a. 1665).

¹⁰⁰ Atestat mai întîi la 1570, cf. DIR, A, XVI—II, p. 218—219.

înseamnă că actualul nume *Colbul*¹⁰¹ este rezultatul unei etimologii populare (*Cobol*ta > *Colbota* > *Colbul*). Considerat cu etimologie neclară de către M. V. Sergijevskii¹⁰², *Cobol*ta a fost atribuit influenței alane de către N. Raevskii plecând de la o asemănare foarte relativă cu toponimul *Kumbul*ta din nordul Caucazului¹⁰³. Sensul bazei nu devine mai clar invocând seria slavă citată de G. Kisch după Berneker¹⁰⁴, sau reflexele sale românești *colbotă* „gălăgie”, *colboti* „a se mișca” (DA), pentru că este greu de crezut că hidronimul **Colbota*, presupus a fi slav, ar fi putut suferi o metateză în sensul demotivării sale semantice, fie în limbile slave, fie în românește: *de regulă asemenea schimbări afectează baze devenite nemotivate și se fac în direcția remotivării, prin apropierea lor de un apelativ*. Faptul că ambele piraie izvoarăse din același munte ne orientează spre explicația cea mai obișnuită a cazurilor de acest fel, aceea că oronimul a servit ca polarizator al denotației hidronimice. Într-adevăr, în traducerea germană a unui document din 1630 sînt menționați munții *Colbului* la cumpăna celor două ape¹⁰⁵ — nume cunoscut și în vremea noastră¹⁰⁶. De aceea, mai probabilă ni se pare explicația numelui ca toponim personal, de la baza antroponimică reprezentată de v. pol. *Kobolt*¹⁰⁷ (provenit din n. pers. germ. *Kobold*¹⁰⁸ < germ. mediu de sus *koboll* „spiriduș”¹⁰⁹), care putea exista și în onomastica lituaniană nobiliară (dacă avem în vedere profunda germanizare a acesteia)¹¹⁰, după cum pătrunsese în onomastica¹¹¹ și chiar în lexicul curent¹¹² ale altor

¹⁰¹ *Apa Colbului*, atestat mai întîi la 1684, cf. ȘTEFANELLI, p. 9.

¹⁰² M.V. Sergijevskii, *Toponimija Bessarabii*, în „Izvestija Akademii Nauk S.S.S.R., otdelenie literatury i jazyka” (Moscova), t. V, vol. 4, 1946, p. 342.

¹⁰³ N. Raevskii, *Toponime de origine iranică și turcică*, în „Limba și literatura moldovenească”, VII, 1964, nr. 1, p. 59. Oronimul caucazian trebuie raportat, credem, la un oset. *k'umbul*(ta) „sfecle”, al cărui sens actual s-a dezvoltat din acela de „rotund” al coradicalului *tymbyl* (cf. V.I. Abaev, *Istoriko-etimologičeskii slovar' oselinskogo jazyka*, I, Leningrad, 1958, p. 650).

¹⁰⁴ Erich Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, I, Heidelberg, 1908–1913, p. 545.

¹⁰⁵ BĂLAN, D.C., p. 19.

¹⁰⁶ Cf. *Dealul Colbului*, la Vlad Bănățeanu, *Ghidul turistic, istoric și balnear al Ținutului Suceava*, Cernăuți, 1939, p. 25.

¹⁰⁷ Atestat mai întîi la 1368: *Petrus Kobolt* (*Słownik staropolskich nazw osobowych*, sub red. lui Witold Taszycki, III, Wrocław—Varșovia—Cracovia—Gdańsk, 1971, p. 35). Cf. și *Albertus Kobolth* din Poznań, la 1522 (MMP, XVI, p. 827).

¹⁰⁸ Max Gottschald, *Deutsche Namenkunde*³, Berlin, 1954, p. 375; E. Eichler, H. Walther, *Die Ortsnamen im Gau Dalemünze*, I, Berlin, 1966, p. 139. Cf. Erhart Chobolt din Mauttarn, la 1462, Peter Kobolt din Göttweig, la 1497 (FRA, LII, p. 537, I.V, p. 323). Acest n. pers. explică oiconimele germane *Kobaldsdorf* (la 1251: *Koboldisdorph*) și *Kobelsdorf* (la 1506: *Kobelsdorff*) — cf. Emilia Crome, *Die Ortsnamen des Kreises Bad Liebenwerda*, Berlin, 1968, p. 52 — precum și pe cel din vestul Ungariei, *Kobold* (la 1277: *Kobolt*; la 1538: *Kobolsdorff*, *Kobol*, MHHd, II, p. 11) pentru care Stefan Knieza propunea un nume de apă neatestat **Kobyła*, recunoscînd totodată caracterul nesigur al etimologiei sale (*West-ungarische Ortsnamen*, în UJ, XVII, 1937, p. 277–278).

¹⁰⁹ Friedrich Kluge, *op. cit.*, p. 385.

¹¹⁰ Raymond Schmittlein, *Notes de toponymie lituanienne*, în vol. *Premier Congrès International de Toponymie et d'Anthroponymie. Actes et mémoires*, Paris, 1939, p. 221.

¹¹¹ Ernst Mücke, *Wörterbuch der nieder-wendischen Sprache und ihrer Dialekte*, III, Praga, 1928, p. 52.

¹¹² Jan Gebauer, *Słownik staročeśky*, II, Praga, 1970, p. 71; Janina Heydzianska-Pilata, *Z wierzeń drzewian połabskich (na podstawie archiwy słownikowej)*, în SO, XXVIII–XXIX, 1971, p. 66–67 și 73 (denumește „spiritul pămîntului”, demonii agrari).

popoare slave. Derivarea s-a făcut cu sufixul *-a*, foarte bine reprezentat și în toponimia slavă personală¹¹³, care acorda numele cu un apelativ geografic de genul feminin (de pildă *gora*, *voda* etc.); cit privește metateza și acomodarea finalei, procesul se va fi desfășurat în românește într-o manieră similară cu cea constatată în graiurile slave din Warm și Prusia, unde din *kobolt* s-au dezvoltat variantele *klobuk* și *kolbuk*¹¹⁴. *Atlasul apelor* înregistrează încă trei piraie numite *Colbu* (un afluent al Văii din Mijloc din bazi-nul Mureșului, unul al Băiței și altul al Izvorului Lung — ambele din bazi-nul Someșului Mare)¹¹⁵, pentru care nu putem propune etimologii în absența atestărilor documentare (care se dovedesc a fi aici deosebit de necesare) și a datelor topografice sau onomastice minime. Teoretic, însă, există mai multe posibilități de explicare mai plauzibilă a lor, fie dintr-un nume de persoană (de ex. n. pers. germ. *Kolb* < **C(h)olbo* < v.germ. de sus *kolbo* „măciucă”¹¹⁶ sau ucr. *Kol'ba* din apelativul *kol'ba* de origine germană¹¹⁷), fie din ucr. *kol'ba*, *kol'bah* „groapă cu apă, baltă”¹¹⁸, fie de la o bază slavă de tipul **kolb-*, presupusă de Aleksander Brückner ca să explice toponimul pol. *Kłobie* (pentru care invocă rus. *kolob* și slov. *sklabotina* „nămolosă”) ¹¹⁹, fie, în sfârșit, de la baza slavă citată de G. Kisch, de la care se putea ajunge la toponim printr-o atracție paronimică a apelativului rom. *colb*.

Iluzorie¹²⁰ s-a dovedit și explicația dată de C. Diculescu hidronimului *Doftana* (din v. germ. **doft-* sau **duft-*, cf. sued. *doft*, v. dan. *dofte*, *duft*, norv. *duft* „praf”), un alt „*amnis pulverulentus*”, pentru care germanistul român invoca numele *Prahovei*¹²¹. Cit privește acesta din urmă, ni se pare puțin probabil ca tema să fie *prah* „praf”, cu toate că explicația este unanim acceptată la noi. Gustav Weigand credea că înțelesul trebuie să fi fost acela de „(riu) cu nisip fin”¹²², iar Dan Slușanschi acela de „rîul nămolos” (după el, hidronimul ar fi fost calchiat de slavi după un dacic **Timiș*, dar singurul argument este „izolarea numelui *Prahova*, inexistent, după cîte știm, în ținuturile locuite vreodată de slavi în afara arcului carpatic”) ¹²³. Ambele

¹¹³ Nenumărate atestări oferă Jordan Zaimov, *Bălgarski geografski imena s-jb*, Sofia, 1973, p. 25–26.

¹¹⁴ Janina Heydzianska-Pilatowa, *op. cit.*, p. 67.

¹¹⁵ *Atlasul Cadastrului apelor din Republica Populară Română*, I, București, 1964.

¹¹⁶ Henning Kaufmann, *Ergänzungsband zu Ernst Förstemann, Aldeutsche Personennamen*, München, 1968, p. 84; Volkmar Hellfritzsch, *Vogtländische Personennamen*, Berlin, 1969, p. 238; Ruldo Fischer, *Probleme der Namenforschung an Orts- und Flurnamen in westlichen Böhmen und in seiner Nachbarschaft*, Leipzig, 1950, p. 7–9 (cu aplicație la toponimie). Cf. Andreas Kolbe din Bistrița, la 1462 (Konrad G. Gündisch, *Cel mai vechi registru de socoteli al orașului Bistrița*, în „Acta Musei Napocensis”, XIV, 1977, p. 346).

¹¹⁷ Zeno Kuzela, Jaroslau Rudnyčkyj, *Ukrainisch-deutsches Wörterbuch*, Leipzig, 1943, s.v.

¹¹⁸ Marian Jurkowski, *Ukratńska terminologia hydrograficzna*, Wrocław—Varșovia—Cracovia—Gdańsk, 1971, p. 71.

¹¹⁹ Aleksander Brückner, *O nazwach miejscowych*, în „Rozprawy wydziału filologicznego” (Cracovia), LXIV, 1935, nr. 2, p. 13.

¹²⁰ Vezi V. Bogrea, recenzie în AIIN, II, 1923, p. 391.

¹²¹ C. Diculescu, *op. cit.*, p. 94.

¹²² Gustav Weigand, *Die Namen der rumänischen Jüdefe im Altreich*, în BA, IV, 1928, p. 171; idem, *Ursprung der südkarpatischen Flussnamen in Rumänien*, în „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig”, XXVI—XXIX, 1921, p. 80 (reluat de Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*⁴, II, p. 401).

¹²³ Dan Slușanschi, *op. cit.*, p. 153–154.

„traduceri“ ale toponimului nostru sînt însă forțate, pentru că nici în vechea slavă și nici în limbile care au continuat-o cuvîntul nu a avut sensul de „nisip“ sau de „nămol“, ci doar acela de „praf, pulbere“, dezvoltat în slava comună de la o temă de perfect **porh-* „ceea ce se ridică (în aer)“¹²⁴. Așa se explică de ce baza citată, deși bine atestată în toponimia slavă pericarpatică¹²⁵, nu desemnează totuși cursuri de apă. Astfel, de pildă, în toponimia cehă există numele de sate *Prachov* (explicat prin așezarea localității pe un sol de gresie, care prin eroziune produce mult praf)¹²⁶, *Prachová* < adj. *prachová* „cu pulbere“ (acordat cu genul apelativului *ves* „sat“) cu diminutivul *Prachovice*¹²⁷, *Prechov* (la 1347: *villa que vocalur Prachow*), explicat fie de la un n.pers. *Prach*, fie mai probabil de la adj. *prachovy* „prachove misto [= loc pulberos]“¹²⁸, *Prachárna*, *Prachovna*, *Prachovník*, localități izolate al căror nume indică prezența unor mori de făină fină (apelativele *prachárna*, *prachovní* îl presupun pe *mlýn* „moară“) ¹²⁹. Situația prezentată ne determină să renunțăm la etimologia deja propusă pentru hidronimul nostru, căreia i-o preferăm pe cea dată de V. A. Nikonov, din **Pragova*¹³⁰, pentru că existența pragurilor pe cursul superior al râului reprezintă efectiv un element caracteristic.

Există însă o dificultate pe care Nikonov nu o ocolea: „Dacă etimologia este corectă, ea ar permite extinderea ariei ucraineanului *g* în sud, tratat ca *h* în limbi neslave“. Într-adevăr, aria sud-slavă a metatezei lichidelor (*pragъ* < sl. com. **porgъ*), reflectată în toponimia românească din Muntenia, nu se suprapune cu cea a evoluției est-slave a oclusivei velare sonore *g* în spiranta sonoră *γ* și apoi în aspirata surdă *h*, care se constată în toponimia Moldovei, în pofida unor convingeri lingvistice mai vechi¹³¹. Cu atît mai curioasă ne apare îmbinarea celor două fenomene în unul și același nume, deși există un precedent care a provocat multe discuții în rîndul slavistilor. În lucrarea sa *De administrando imperio* (a. 952–954), Constantin Porfirogenetul citează numele pragurilor de pe Nipru, atît în limba „rusă“, adică vechea suedeză, cît și în cea „slavă“, respectiv vechea rusă. Două dintre ele sînt compuse cu *-fóros* în „rusă“ (= *fors*) și cu *-práh* în „slavă“, ambii termeni avînd înțelesul de „prag, cascadă“: Βαρουφόρος (= Barufors) — Βουλνηπράχ (= Вълнь прѣгъ) „pragul cu valuri“ și ’Ουλβορσί (= Holmfors) — ’Οστροβουνιπράχ (= Ostrovънь прѣгъ) „pragul insulei“. După mulți lingviști, formele slave ar reprezenta o contaminație a pronunțărilor est-slave (cu *g* trecut la *h*) și sud-slave (cu metateza lichidelor), explicabilă

¹²⁴ Vezi Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, IV, Zagreb, 1973, p. 21–22; Max Vasmer, *Etimologičeskij slovar’russkogo jazyka*, III, Moscova, 1971, p. 332–333.

¹²⁵ Vladimír Šmilauer, *Handbuch der slawischen Toponomastik*, Praga, 1970, p. 146. În Serbia, *Prahovo* este numele unui sat de lingă Negotin (*Imenik mesta u Jugoslaviji*, Belgrad, 1973, p. 317).

¹²⁶ Antonín Profous, *Místní jména v Čechách*, III, Praga, 1951, p. 454.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 454–455.

¹²⁸ Ladislav Hosák, Rudolf Šrámek, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku*, II, Praga, 1980, p. 304.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 300.

¹³⁰ V.A. Nikonov, *op. cit.*, p. 340.

¹³¹ Cf. Emil Petrovici, *Toponimice slave de est pe teritoriul Republicii Populare Române*. 1. *Toponimice prezentînd h provenit din g*, în RSI, IV, 1960, p. 53–61; 2. *Toponimice cu pol-noglasie*, *ibidem*, VI, 1962, p. 14–17.

prin împrejurarea că numele originare au fost receptate prin intermediul unui traducător sîrbocroat sau bulgar; oricum, ele ar constitui o dovadă a vechimii transformării lui *g* în graiurile din zona Niprului¹³², cu mult mai timpurie decît o indică atestările din textele vechi rusești (ultimul sfert al secolului al XI-lea)¹³³. După A. Meillet, metateza însăși din *-prah* s-ar datora nu intermediarului bilingv, ci ar reprezenta o influență a limbii scrise (bazată pe slava meridională) asupra vechii ruse¹³⁴. Dimpotrivă, A. M. Seliščev¹³⁵ (aprobat de S. B. Bernstein)¹³⁶, crede că *h* indică nu folosirea unui descendent al bazei sl. com. **porogō* „prag”, ci al bazei **porchō* „praf”, care trebuie să fi dobîndit sensul de „cascadă” ca și v.sued. *fors* care îi corespunde în numele citate¹³⁷. Ambele ipoteze au fost desființate cu argumente temeinice de către A. I. Tolkačev¹³⁸, care, urmărind transcrierile bizantine ale cuvintelor orientale, a constatat că grecii percepeau exact diferența dintre consoanele sonore și surde, fricative și explozive în interiorul cuvintelor, dar nu și în final, unde *χ* îl redă nu numai pe *h*, dar și pe *q*, *k*, *g*¹³⁹.

Și în cazul *Prahovei* noastre, ambiguitatea aspectului fonetic trebuie să se explice nu printr-o interferență a graiurilor slave de sud și de est, care ar fi dus la o „normalizare” fie într-un sens, fie în altul, ci prin preluarea de către o populație aloglotă, care avea în sistemul său lingvistic atît metateza (din împrumuturile lexicale din vechea bulgară), cît și tratamentul spirant al lui *g*. Este vorba, desigur, de o populație românească din zona nordică a teritoriului dacoromân, căreia i se poate atribui transmiterea pînă în Oltenia a unor apelative ilustrînd același fenomen, cu m ar fi *bahnă* (corespunzînd

¹³² Vezi Jöran Sahlgren, *Wikingersfahrten im Osten*, în ZSlPh, VIII, 1931, p. 316—318; S. Rospond, *Struktura i stratigrafija drevnerusskikh toponimov*, în vol. *Vostočnoslavjanskaja onomastika*, Moscova, 1972, p. 11—13; A.I. Tolkačev, *op. cit.*, p. 54—55.

¹³³ T. Lehr-Splawinski, *Stosunki pokrewieństwa języków russkich*, în RS, IX, 1921—1922, p. 57—58 (se citează din „Zbornicul lui Sviatoslav” și din opera lui Grigore Teologul). În limbile slave de vest fenomenul este atestat ceva mai tîrziu, din secolul al XIII-lea (vezi André Mazon, *Le passage de g à h d'après quelques glosses judéo-tychènes*, în RÉS, VII, 1927, p. 265—266; N. Trubetzkoy, *Einiges über die russische Lautentwicklung und die Auflösung der gemeinrussischen Spracheinheit*, în ZSlPh, I, 1925, p. 292; Henri Bartek, *Le passage de g à h en slovaque*, în RÉS, XI, 1931, p. 44; André Vaillant, *Grammaire comparée des langues slaves*, I, Paris, 1950, p. 33—34; A.M. Seliščev, *Izbrannye trudy*, Moscova, 1968, p. 33—34; Ernest Eichler, *Studien zur Frühgeschichte slawischer Mundarten zwischen Saale und Neisse*, Berlin, 1965, p. 145—146).

¹³⁴ A. Meillet, *Les vues de Šachmatov*, p. 195.

¹³⁵ A.M. Seliščev, *op. cit.*, p. 171—172.

¹³⁶ S.B. Bernstein, *op. cit.*, p. 268.

¹³⁷ Cronologia evoluției fonetice a celor două cuvinte slave este înfățișată de R. Ekblom, *Die ostslavische Pleophonie*, în ZSlPh, XXIV, 1955, p. 5—6.

¹³⁸ A.I. Tolkačev, *op. cit.*, p. 55—57, 60. Împotriva savanților care susțineau realitatea sunetului *h* pentru *g* în vechea rusă (A.A. Šachmatov, A. Krymskiĭ, N.N. Durnovo, P. Buzuk, Fr. Lorentz), el obiectează că evoluția nu se putea efectua cu 200 de ani înaintea căderii vocalelor finale (a lui *z* în speță), care ar fi permis asurzirea lui *g*. Împotriva lui Seliščev, el arată că traducătorii nu puteau realiza corespondența v. sued. *fors* „cascadă” — rus. *porchō* „praf” decît avînd clară în minte originea lor comună din faza preistorică; practic însă, ei nu făceau decît să echivaleze termenii cu semnificația lor uzuală, iar aceștia erau v. sued. *fors* „cascadă” — rus. *porogō* „prag”. Nu există nici o dovadă că *porohō* ar fi însemnat în vechea rusă și „cascadă” și, chiar așa, ar fi rămas de neînțeles înlocuirea presupusei forme inițiale *porohō* prin *porogō* în nomenclatura pragurilor de pe Nistru.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 57—59.

sl. com. **bag(%)no*¹⁴⁰, despre care G. Weigand spunea că „trebuie să fi fost preluat în românește de timpuriu (în secolele al XII-lea — al XIII-lea), altfel nu ar fi migrat atât de departe spre vest”¹⁴¹. Studiind hidronimele *Doft(e)ana*, Emil Petrovici a indicat ca etimon un sl. com. **degŭtĕna*, de la care se putea ajunge la forma actuală fie prin evoluție de tip est-slav (cu $g > h$), fie de tip sud-slav (cu grupul $gl > kl > hl$); prima s-ar fi produs în numele afluentului Trotușului, cea de a doua în numele afluentului Prahovei¹⁴². Argumentul adus de Petrovici pentru originea sud-slavă a Doftanei prahovene este „mărturia toponimelor învecinate”, între care cel mai important este tocmai *Prahova*; or, acest argument poate fi inversat în ipoteza — mai plauzibilă — avansată de V. A. Nikonov:

Discuția noastră dovedește că nici unul din toponimele invocate pentru a susține caracterul verosimil al asociației apei cu praful în hidronimie nu poate servi ca probă concludentă a presupusei origini gotice a numelui *Moldova*.

4.2. Corelația făcută de Hasdeu între *Moldova* noastră și *Mulde* freibergeză sau *Moldau* boemă, care îi obsedează pe mulți, este pur sincronică și, din acest motiv, nu poate fi suficientă pentru a susține identitatea etimonului. Ținând cont de frecvențele evoluții convergente ale unor baze diferite, criteriul înrudirii tematice este asemănarea formelor vechi, nu a celor de astăzi. Or, atestările vechi ale hidronimelor din Europa centrală le raportează pe fiecare la etimonuri diferite¹⁴³: un pre-germ. vechi de sus **Mildah(u)a* „apă puternică”, devenit apoi *Mŭdava* în v. cehă, **Moldava* în soraba de sus și din nou *Mulde*, *Moldau* în germană¹⁴⁴ (pentru primul), și un marcomanic **Wilthah(u)a* „apă repede”, devenit în vechea cehă *Wlitaŭa* (a. 1123), apoi în germ. *Wultawa* (a. 1325), *Wuldau* și, prin atracție paronimică, *Muldau (Moldau)*¹⁴⁵ (pentru al doilea). Nici unul dintre aceste nume, însă, nu sînt coradicală cu got. *mulda*, presupus a reprezenta etimonul hidronimului românesc.

Departă de a putea fi considerată ca intermediară între **Mulda* și *Moldova*, cum susține Al. Rosetti, forma *Moldua* este o variantă dezvoltată din aceasta din urmă sub influența pronunțării maghiare. În foarte multe documente de redacție maghiară apare forma (populară, de altfel)¹⁴⁶ *Moldva*¹⁴⁷ (cu derivatele

¹⁴⁰ Încercarea lui I.-A. Candrea de a reconstrui alături de acesta și un v. sl. **bahno* nu poate fi acceptată (*op. cit.*, p. 114).

¹⁴¹ Gustav Weigand, *Ursprung*, p. 74—75.

¹⁴² Emil Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, București, 1970, p. 164, 192.

¹⁴³ Vezi discuția la Dragoș Moldovanu, *op. cit.*, p. 152 și nota 47.

¹⁴⁴ Ernst Schwarz, *Die einstige obersorbisch-tschechische Grenzzone*, în ASlPh, XLI, 1927, p. 41.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 38—39.

¹⁴⁶ Vezi Criștján János, *Magyar — román kéziszótár*, Budapesta, 1895, p. 220.

¹⁴⁷ DRH, D, I, p. 344 (a. 1444); HURM, II, p. 318 (a. 1542), III, p. 7 (a. 1577); VERESS, D, II, p. 255 (a. 1583), III, p. 38 (a. 1585), 73, 76 (a. 1586), 313 (a. 1592); A. Bittay, *Din „soarta faimei” lui Ștefan cel Mare. O apreciere maghiară din 1593*, în RI, XXII, 1936, nr. 1—3, p. 11 (a. 1593), 10 (a. 1594); VERESS, D, IV, p. 59—60, 105 (a. 1594), VIII, p. 155—156, 198 (a. 1611), 279 (a. 1612), IX, p. 41 (a. 1615), 81 (a. 1616), 225 (a. 1620), X, p. 177 (a. 1644), 211 (a. 1648), XI, p. 5 (a. 1661), 175, 178, (a. 1678), 236 (a. 1686), 407 (a. 1690); Alexandru Czipile, *Documente privilegiate la episcopia din Maramureș*, în AAR (Ist.), s. II, t. XXXVIII, 1915—1916, p. 363 (a. 1726); VERESS, B.I, p. 233 (a. 1749), II, p. 52 (a. 1788) ș.a.m.d.

moldvai „moldovean”¹⁴⁸, lat. *moldvanus*, -a „idem”¹⁴⁹; și în toponimele *Moldavia*¹⁵⁰, *Moldvicza*¹⁵¹, *Moldvabania* „Baia Moldovei”¹⁵², *Moldvaország* „Țara Moldovei”¹⁵³ sau *Moldvahan*¹⁵⁴, scrisă și *Moldwa*¹⁵⁵ (cu derivatele *moldwai* „moldovean”¹⁵⁶, lat. *moldwanus*, -a „idem”¹⁵⁷, *moldwanensis*¹⁵⁸, *moldwensis*¹⁵⁹, *moldwayensis* „moldovenesc”¹⁶⁰), *Moldwawia*¹⁶¹, *Moldua*¹⁶² (cu derivatele *molduai* „moldovean”¹⁶³, lat. *molduanus*, -a „idem”¹⁶⁴, *molduayensis*¹⁶⁵, *molduaviensis* „moldovenesc”¹⁶⁶), care au pătruns și în actele germane scrise de sași (*Moldwa*¹⁶⁷, *Molduer* „moldovean”¹⁶⁸, *Molduaner*, *Molduanerin* „moldovean, -că”¹⁶⁹), sau în cele românești scrise de bilingvi (*Moldva*¹⁷⁰, „eu, Vasile dascălul *Moldvanul*”¹⁷¹, *Fundul Moldvii*¹⁷²). În vechea maghiară sunetul *v* era bilabial¹⁷³ (de aceea grafia *w* corespunde adesea lui *u* din onomastica ro-

¹⁴⁸ HURM. II, p. 317 (a. 1542), VERESS, D. III, p. 122 (a. 1588), IV, p. 45 (a. 1593), VII, p. 265, 269 (a. 1606), VIII, p. 110 (a. 1610), 113, 133, 202 (a. 1611), IX, p. 54 (a. 1615), 192 (a. 1619), Cziple, *op. cit.*, p. 288 (a. 1657), VERESS, D. XI, p. 3 (a. 1661), 198 (a. 1683), id. B.I, p. 98 (a. 1663), id. D. XI, p. 326 (a. 1689).

¹⁴⁹ MIHÁLYI, D., p. 57 (a. 1365), URICARIUL, XI, p. 32 (a. 1412), HURM. I, p. 486 (a. 1428). Ultimele două sînt documente ale cancelariei polone, dar sub evidenta influență a redacției maghiare, pentru că în alegerea formei nomenclaturii se ținea seama și de destinația actului.

¹⁵⁰ VERESS, F. IV, p. 16 (a. 1475): *ad Stephanum wayvodam Moldaviae*.

¹⁵¹ HURM. XV, p. 793 (a. 1602), 1 048 (a. 1638).

¹⁵² Radu Rosetti, *Despre unguri și episcopiile catolice din Moldova*, în AAR (Ist.), s. II, t. XXVII, 1904–1905, p. 318 (a. 1518).

¹⁵³ VERESS, D. X, p. 40 (a. 1638); Crișian János, *loc. cit.*

¹⁵⁴ P. Gegö Elek, *A'moldvai magyar telepekről*, Budapesta, 1838 (hartă, la VERESS, B. II, p. 333).

¹⁵⁵ DRH, D. I, p. 374 (a. 1444), IORGA, A.F. III, p. 93 (a. 1475), HURM. XI, p. 703 (a. 1587), VERESS, D. IV, p. 16 (a. 1593), V, p. 180 (a. 1598), VIII, p. 240 (a. 1611), 282 (a. 1612), IX, p. 96 (a. 1616), XI, p. 1 (a. 1661).

¹⁵⁶ VERESS, D. II, p. 223 (a. 1582), IV, p. 16 (a. 1593), 179 (a. 1595).

¹⁵⁷ HURM. I, p. 414 (a. 1401), MMP, VI, p. 229 (a. 1412), 804 (a. 1428), 835 (a. 1429), 915 (a. 1430) — unele fiind redactate în cancelaria polonă, dar destinate Ungariei.

¹⁵⁸ HURM. XV, p. 301 (a. 1528).

¹⁵⁹ HURM. II, p. 285 (a. 1542); cu varianta *moldwiensis*, ib. XV, p. 305 (a. 1528).

¹⁶⁰ HURM. XV, p. 485 (a. 1551), VERESS, D. II, p. 123 (a. 1577).

¹⁶¹ DRH, D. I, p. 424, 426 (a. 1452), 446 (a. 1455: *Moldwawia*).

¹⁶² DRH, D. I, p. 131, 132 (a. 1395), IORGA, A.F. III, p. 80 (a. 1412), VERESS, B.I, p. 15 (a. 1554), 37 (a. 1574), id. D. IV, p. 13, 16, 18 (a. 1593), VIII, p. 103 (a. 1610), 220 (a. 1611), 283 (a. 1612), IX, p. 70 (a. 1616), 335 (a. 1634), XI, p. 34 (a. 1663).

¹⁶³ VERESS, D. IV, p. 13 (a. 1593), VIII, p. 271 (a. 1612).

¹⁶⁴ MIHÁLYI, D. 56 (a. 1365), HURM. I, p. 333 (a. 1390), DRH, D. I, p. 130 (a. 1395), HURM. I, p. 383 (a. 1397).

¹⁶⁵ VERESS, D. II, p. 123 (a. 1577).

¹⁶⁶ VERESS, F. IV, p. 17 (a. 1476), document scris în Italia, dar destinat Ungariei.

¹⁶⁷ IORGA, A.F. III, p. 93 (a. 1475), HURM. XI, p. 375 (a. 1593).

¹⁶⁸ MHHD, II, p. 348 (a. 1552), BĂLAN, C.D.B., p. 14 (a. 1578).

¹⁶⁹ Anonim german, cf. Al. Ciorănescu, *La Roumanie vue par les étrangers*, București, 1944, p. 26–27.

¹⁷⁰ IORGA, S.D. IX, p. 16 (a. 1632), scrisoare a lui Matei Basarab către Rákóczi; N. Iorga, *Documente*, în RI, II, 1916, p. 83 (a. 1697), din Transilvania.

¹⁷¹ CORFUS, I., p. 66 (a. 1695), din Transilvania.

¹⁷² BĂLAN, D.C., p. 75 (a. 1805).

¹⁷³ F. Király, *Cu privire la stratificarea împrumuturilor maghiare în limba română*, în AUT (Filol.), VIII, 1970, p. 201; Emil Petrovici, *Studii*, p. 172.

mânească : *Fwresth*¹⁷⁴, *Rwlor*, *Stanczwl*¹⁷⁵, *Radwol*¹⁷⁶, *Lwgos*¹⁷⁷, *Bwkuresth*¹⁷⁸, *Rwda*¹⁷⁹, *Sandrw*, *Bwne*, *Petrw*, *Bwkur*, *Szarakwl*, *Kimpwl*¹⁸⁰, *Lakwr*¹⁸¹ ș.a.), fapt care a permis evoluția sufixelor -ov, -ova în -u, -ua, prin asimilarea lui -o- precedent, și a sufixului -ava în -ua, prin sincoparea lui -a precedent : *Vrsua*, *Orsua* și *Orswa* „Orșova”¹⁸², *Brazua* „Breazova”¹⁸³, *Lodwicus* „Lodovicus”¹⁸⁴, *Worchorwa* „Virciorova”, *Kaladwa* „Cladova”¹⁸⁵, *Ostrwyl* „Ostrovel”, *Zadwa* „Sadova”¹⁸⁶, *Ilva* „Ilova”, *Salua*, *Salva* „Salova”¹⁸⁷, *Orohva* „Orēhova”¹⁸⁸, *Borsua* „Borșova”¹⁸⁹, *Buchwa* „Buceava”¹⁹⁰, *Morva* „Morava”, *Zsitva* „Žitava”¹⁹¹, *Szinva* „*Svinjava”, *Bwrzua* „Bîrzava”¹⁹², *Zuchwa*¹⁹³ (cu variantele *Saczwa*¹⁹⁴, *Szczwa*¹⁹⁵, *Szucsua*¹⁹⁶, *Szuczwa*¹⁹⁷, *Suczua*¹⁹⁸, *Zuchwa*¹⁹⁹, *Zwchwa*²⁰⁰, *Zwzwa*²⁰¹ ș.a.) „Suceava, Soceava” etc. Tot aici trebuie inclusă, desigur, *terra Litua* „Litova” din bula regală de la 1247²⁰², ca și *Lythway* „Litovoi”²⁰³.

¹⁷⁴ VERESS, F. IV, p. 236 (a. 1533).

¹⁷⁵ *Ibidem*, p. 237 (a. 1534).

¹⁷⁶ VERESS, D.I, p. 115 (a. 1552).

¹⁷⁷ *Ibidem*, p. 145 (a. 1554).

¹⁷⁸ *Ibidem*, p. 316 (a. 1572).

¹⁷⁹ *Ibidem*, III, p. 60 (a. 1585).

¹⁸⁰ *Ibidem*, p. 70 (a. 1586).

¹⁸¹ *Ibidem*, VI, p. 3 (a. 1600).

¹⁸² DRH, D. I, p. 100 (a. 1371–1372), 106 (a. 1373); *Nova et exacta totius Regni Hungariae delineatio*, 1664.

¹⁸³ SDT, I, p. 104 (a. 1366).

¹⁸⁴ DRH, B, I, p. 15.

¹⁸⁵ DRH, D, I, p. 307 (a. 1433), 380 (a. 1444).

¹⁸⁶ SDT, II, p. 21 (a. 1456), 93 (a. 1467).

¹⁸⁷ N. Drăganu, *Toponimie și istorie*, în AIIIN, II, 1923, p. 256, nota 6. Autorul îl explică și pe *Moldua* tot prin influență maghiară.

¹⁸⁸ István Kniezsa, *Ungarns Völkerschaften im XI. Jahrhundert*, în AECO, IV, 1938, p. 309.

¹⁸⁹ MIHÁLYI, D., p. 37 (a. 1355).

¹⁹⁰ SDT, I, p. 108 (a. 1439).

¹⁹¹ I. Kniezsa, *Ungarn zur Zeit der Landnahme*, în RS, X, 1931, p. 13–14 (pentru primul, cf. MACUSCEV, p. 60–61, a. 1501). La Anonymus Bele Regis Notarius, *Gesta Hungarorum* (text și trad. de G. Popa-Lisseanu), București, 1934, p. 50, 52 : *Sylua*, *Syluua* (mijlocul secolului al XIII-lea).

¹⁹² István Kniezsa, *Ungarns Völkerschaften*, p. 304, 400.

¹⁹³ HURM. II, p. 295; Antonius Werancius, *Solimani Turcarum caesaris expeditionem in Moldaviam et Transsylvaniam memoratus* [...], la A. Papiu Ilarian, *Tesaur de monumente istorice pentru România*, III, București, 1864, p. 161.

¹⁹⁴ FHU, XII, p. 241 (a. 1653).

¹⁹⁵ VERESS, F. IV, p. 100 (a. 1509), 105 (a. 1512 : *Swchwantensis*).

¹⁹⁶ VERESS, D. IV, p. 58 (a. 1594), VII, p. 289 (a. 1606), X, p. 268 (a. 1653).

¹⁹⁷ *Ibidem*, X, p. 311 (a. 1657).

¹⁹⁸ Victor Motogna, *op. cit.*, p. 22 (a. 1587) : „Soczavia seu, ut nunc vocant, Suczua”.

¹⁹⁹ Martin Georg Kovachich, *Scriptores Rerum Hungaricarum minores inediti*, II, Buda, 1798, p. 62 (a. 1538); Werancius, *op. cit.*, p. 159, 168; VERESS, D.I, p. 79 (a. 1552).

²⁰⁰ HURM. XV, p. 305 (a. 1528), VERESS, D.I, p. 28 (a. 1542); Antonius Wrancius Sibinicensis Dalmata, *De situ Transsylvaniae, Moldaviae et Transalpiniae*, la Papiu Ilarian, *op. cit.*, III, p. 178. La Anonymus, *Gesta Hungarorum*, p. 50, 51 : *Moroua*, *Moroua*.

²⁰¹ HURM. XV, p. 373 (a. 1536).

²⁰² DRH, B, I, p. 4.

²⁰³ MIHÁLYI, D., p. 237 (a. 1419).

Din atestările noastre rezultă că forma *Moldú* (o) ²⁰⁴, cu mutarea accentului tematic din maghiară pe sufix, și derivatul *molduán* ²⁰⁵ erau (și mai sînt încă) folosite fie în Transilvania, fie în zona Cîmpulungului Moldovenesc (unde și acum locuitorii din Fundul Moldovei sînt numiți de către vecini și se numesc ei înșiși *molduáni*), fie în alte părți din bazinul Moldovei (dacă avem în vedere localitățile la care se referă documentele moldovenești) ²⁰⁶, așadar în zone în care influența maghiară s-a exercitat fie direct, fie indirect (prin românii ardeleni emigrați). Încercările de a prezenta forma *Moldúa* ca o evoluție pe teren românesc ²⁰⁷, prin vocalizarea lui -v și asimilarea lui -o- (*Móldova* > *Móldoya* > *Mólduya* > *Móldua* > *Moldúa*) se lovesc, pe de o parte, de singularitatea fenomenului (prezent în epoca veche exclusiv în numele Moldovei), iar, pe de altă parte, neglijează caracterul sistematic al acestei evoluții în maghiara veche.

Într-adevăr, nu numai varianta finală a acestei evoluții, dar și formele intermediare pe care le constatăm în limba noastră se găsesc în vechea maghiară. Astfel, varianta intermediară *Moldóya*, înregistrată de noi la Sadova, lângă Cîmpulungul Moldovenesc, pe care o mai aflăm și în letopisețul scris de ardeleanul Simion Dascălul (cu grafia *Moldoa*) ²⁰⁸, sau în Maramureșul din vremea noastră ²⁰⁹, cu derivatele *moldoani* ²¹⁰ și *moldoănesc* ²¹¹ din aceleași zone, trebuie raportată și ea la varianta maghiară corespunzătoare, *Móldoya* notată în documente *Moldoua* ²¹², *Moldowa* ²¹³, *Moldoa* ²¹⁴ (cu derivatele *mol douaj* ²¹⁵, *moldowai* ²¹⁶ „moldovean”), mai degrabă decît la o pronunțare ucrainea-

²⁰⁴ BĂLAN, C.D.B., p. 13 (a. 1578), ROSETTI, L., p. 47 (a. 1593), IORGA, D.B. II, p. 4 (cca 1627), GHIBĂNESCU, S. III, p. 30 (a. 1644), HURM. XV, p. 1 179 (cca 1650), GHIBĂNESCU, I.Z. III₂, p. 75 (a. 1668), HURM. XV, p. 1 562 (a. 1717), ȘTEFANELLI, p. 60 (a. 1759); doc. nr. 125 (a. 1834) de la „Muzeul Lemnului” din Cîmpulungul Moldovenesc; CORFUS, Î., p. 66 (f.a., Transilvania); Tache Papahagi, *Graiul și folclorul Maramureșului*, București, 1925, p. 266; Miron Pompiliu, *Limbă și literatură populară*, București, 1967, p. 247. Tot aici se pare că trebuie inclusă și atestarea *Moldna* dintr-un act de la 1667 (GHIBĂNESCU, S. XVI, p. 94) — probabil eroare de transcripție pentru *Moldua*; actual, la Voșlobeni—Harghita.

²⁰⁵ BĂLAN, C.D.B., p. 13 (a. 1578); Ștefan Pașca, *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*, București, 1936, p. 283 (n. pers. *Molduuan*, a. 1633, 1722); BĂLAN, D.C., p. 67 (a. 1797).

²⁰⁶ Este un fapt cunoscut acela că actele domnești privitoare la proprietăți rurale se făceau adesea în prezența unor localnici (proprietari sau nu) și, ca atare, reproduceau denumirile așa cum erau indicate de aceștia.

²⁰⁷ Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, București, 1968, p. 512, 592; I. Gheție, Al. Mares, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, 1974, p. 139—140.

²⁰⁸ Simion Dascălul, *Letopisețul Țării Moldovei pînă la Aron Vodă (1359—1595)*, întocmit după Grigore Ureche Vornicul, Istrate Logofătul și alții (ed. Const. Giurescu), București, 1916, p. 6.

²⁰⁹ Alexandru Tiplea, *Poezii populare din Maramureș*, în AAR (Lit.), s. II, t. XXVIII, 1905—1906, p. 423.

²¹⁰ BĂLAN, D.C., p. 67 (a. 1797); trecută și în germ.: *Moldoaner* (a. 1777), cf. Arhivele Statului București, fondul *Consiliul aulic de război*, I/72, p. 8; înregistrată pe teren (*moldoan*) de Adrian Turculeț, *Graiul din zona Cîmpulungului Moldovenesc. Fonetica* (rezumatul tezei de doctorat), Iași, 1978, p. 18.

²¹¹ Alexandru Tiplea, *op. cit.*, p. 421.

²¹² VERESS, D. III, p. 68 (a. 1586).

²¹³ *Ibidem*, VIII, p. 140, 190 (a. 1611).

²¹⁴ *Ibidem*, XI, p. 378, 379 (a. 1689), 413, 441 (a. 1690).

²¹⁵ *Ibidem*, I, p. 270 (a. 1568).

²¹⁶ *Ibidem*, II, p. 149 (a. 1578), VIII, p. 153 (a. 1611).

nă, bilabială a lui *v*²¹⁷, a cărei influență, însă, nu poate fi exclusă cu totul (la huțulii din Bucovina, de pildă, am înregistrat forma *Móldowa* alături de *Moldáwa*).

De la varianta *Moldúa* s-ar fi putut dezvolta, cum a arătat deja Al. Rosetti, o variantă secundară *Moldúva*²¹⁸, cu derivatele *Molduviță*²¹⁹, n. pers. *Molduv(i)an*²²⁰, *molduvéni*²²¹. Emil Petrovici a explicat însă variantele bănățene *luat* „luat“, *núvăr* „nour“, *vo luva* „a lua“ prin influența pronunțării sîrbești bilabiale a lui *v* (*u*)²²². Tot astfel, repartitia variantei hidronimului (Transilvania, zone ale Moldovei și, accidental, ale Munteniei, de influență ardelenască certă), ne determină să o raportăm la forme constatate în documentele maghiare, cu accent tematic și pronunțare bilabială a lui *v* (*u*): *Molduva*²²³, *molduvai* „moldovean“²²⁴.

Această variantă s-ar mai putea explica, admitînd că accentuarea primară a hidronimului a fost proparoxitonă (*Móldova*)²²⁵, prin tendința de închidere a lui *o* neaccentuat, care afectează numeroase elemente lexicale, acționînd încă din latina dunăreană²²⁶ și manifestîndu-se în toate dialectele limbii române²²⁷. Închiderea accidentală a lui *-o-* din sufix se întîlnește, într-adevăr, și în alte toponime, cum ar fi *Răcuva* în bazinul Soloneșului²²⁸, *Giur-*

²¹⁷ Aceasta pare a fi o particularitate arhaică, păstrată în ucraineană din faza slavă comună (Venzel Vondrák, *Vergleichende slavische Grammatik*², I, Göttingen, 1924, p. 374; Emil Petrovici, *Etimologia toponimicului Hordou* în CL, IV, 1959, p. 155). La huțulii de pe valea Sucevei, *w* trece frecvent la *u* și alternează și cu *v* chiar în pronunția aceluiași subiect (I. Pătruț, *Fonetica graiului huțul de pe Valea Sucevei*, București, 1957, p. 50–52) — fapt constatat și de noi la huțulii din bazinul superior al Moldovei. Redarea prin *u* a lui *v* era frecventă și în documentele slavo-moldovenesti (Ioan Bogdan, *Scrieri alese*, București, 1968, p. 572; Ilie Bărbulescu, *O metodă de cercetare filologică și prelinsele „săsisme“ în vechile texte românești*, în „Arhiva“, XXXII, 1925, nr. 1, p. 22–23).

²¹⁸ ROSETTI, L., p. 81 (a. 1609–1615), DRH, A, XXI, p. 211, 256 (a. 1632), 497 (a. 1633) — ultimele două în documente slavo-române; astăzi, la Săcuța–Boroaia (comunicat de Ion-Horia Bărleanu); Joseni–Harghita, Tarcău–Neamț (anchetă indirectă).

²¹⁹ IORGA, D.B. I, p. 12, 49 (începutul secolului al XVII-lea).

²²⁰ IORGA, S.D. IV, p. 17 (a. 1628); Valer Literat și Martin Járay, „Vizite“ calvinești la preoții români din Țara Făgărașului, în AIN, VII, 1936–1938, p. 619 (a. 1658); Pașca, op. cit., p. 283 (a. 1726, 1758, 1770, 1788); I. Birlea, *Însemnări din bisericile Maramureșului*, București, 1909, p. 50 (mijlocul secolului al XVIII-lea) — toți în Transilvania; Eleonara Alexiu, *Documente de pe Valea Teleajenului*, București, 1939, p. 16 (a. 1637), la Scăleni, în fostul județ Secuiei.

²²¹ NALR—Mold. Bucov. (ms.), pct. 564 (Baia), 563 (Săcuța–Boroaia), 555 (Tătăruși–Iași), 576 (Poiana Grințieșului–Neamț), toate notate cu *u* deschis sau cu *o* închis; Pocoleni–Rădășeni (comunicat de Ion-Horia Bărleanu); ARL II/I p. 1, MN (Mircești–Iași).

²²² Emil Petrovici, *Studii*, p. 37.

²²³ Hidvégi Mikó Ferencz, *Históriaja*, în MHHS, VII, p. 247 (a. 1601); Rozsnyay Dávid, *Történeti maradványai*, ib. VIII, p. 34 (a doua jumătate a secolului al XVII-lea); Elena Mureșan-Triteanu, *Din legăturile familiei nobile transilvănene Petru Budai cu Țara Românească*, în RA, VII, 1946, nr. 1, p. 159 (a. 1660); VERESS, D. XI, p. 269 (a. 1687), HURM. XV, p. 1422 (a. 1689); Al. Matei, *Trei documente istorice privitoare la legăturile populației românești din Transilvania și Moldova în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în vol. *Sub semnul lui Clis. Omagiu Acad. Prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 132 (a. 1757).

²²⁴ VERESS, D. VII, p. 292 (a. 1606), IX, p. 363 (a. 1636).

²²⁵ Al. Rosetti, *Istoria limbii*, p. 487, 582; E. Virtosu, op. cit., p. 473.

²²⁶ H. Mihăescu, *Limba latină*, p. 69.

²²⁷ Alexandru Philippide, *Originea românilor*, II, Iași, 1927, p. 79–81.

²²⁸ Ilie Dan, *Dicționar toponimic al vâii Soloneșului*, Iași, 1970, p. 589.

giuv(ul)²²⁹, Craiúva²³⁰ (explicabilă prin pronunțarea tematică inițială, menținută în Banat pînă în vremea noastră)²³¹, Crușuv²³², Laiuvul²³³, Tuliuva²³⁴, Buzuva²³⁵ și altele. Ipoteza accentuării proparoxitone a hidronimului se sprijină pe constatarea că sufixul *-ova* era aton în slava de est (cf. *Vóinova*, *Dúbova*, *Sádova*, *Hirbova* etc.)²³⁶; dimpotrivă, neînțeleasă ar rămîne numai mutația accentului. Deși limba română are tendința de a accentua paroxiton cuvintele terminate în vocală (acesta ar fi un „tip fundamental” de accentuare după L. Bálasz)²³⁷, care afectează o serie de nume din Oltenia (*Brabóva*, *Cleanóvul*, *Sadóva* etc.)²³⁸, în nici unul dintre toponimele de origine slavă din Moldova avînd această structură accentul nu s-a deplasat pe sufix. Constatarea ne obligă să admitem că sufixul inițial al hidronimului, în pofida opiniei curente, a fost *-ava*, pentru că acesta era accentuat în slava comună și în cea de est²³⁹, atît în apelative cît și în toponime. El era încă dominant în veacul al XIV-lea deoarece primele atestări, latino-maghiare, conțin acest sufix (*terra moldauana*, la 1360 și 1365)²⁴⁰, iar formele latinizate îl mențin (*-av-ia*), deși

²²⁹ DRH. B. I, p. 268 (a. 1479–1480); *Istoria Țării Românești (1290–1690). Letopiseșul cantacuzinesc* (ed. C. Grecescu și Dan Simonescu), București, 1960, p. 49, 56; Radu Logofăt Greceanul, *Începătura istoriei vieții luminatului și preacereștinului domnului Țării Românești, Io Costandin Brincoveanu Basarab-Voievod*, în vol. *Cronicari munteni*, II, București, 1961 (ed. Mihail Gregorian), p. 61.

²³⁰ *Letopiseșul cantacuzinesc*, p. 207; B. Petriceicu Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, II, București, 1879, p. 123 (a. 1602); G.F. Cîușanu, G. Fira, C.M. Popescu, *Culegere de folclor din județul Vilcea și împrejurimi*, București, 1928, p. 155.

²³¹ N. Iorga, *Observații și probleme bănățene*, București, 1940, p. 19.

²³² *Catalogul documentelor Țării Românești*, II, București, 1974, p. 217 (a. 1611). Cf. și arom. *Crúșova* pentru *Crúșova* (Th. Capidan, *Noms de localités connus des Roumains de la Péninsule balkanique*, I, în „Langue et Littérature”, II, 1943, p. 263).

²³³ *Catalogul documentelor Țării Românești*, II, p. 464 (a. 1618).

²³⁴ HURM. XI, p. 219 (a. 1591), Ghibănescu, S. XXII, p. 45 (a. 1696); Const. Solomon, C.A. Stoide, *Documente tecucene*, I, Birlad, 1938, p. 88 (a. 1813).

²³⁵ Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, V, Cernăuți, 1939, p. 179 (a. 1758).

²³⁶ A. Eremia, *Nume de localități. Studiu de toponimie moldovenească*, Chișinău, 1970, p. 152. Caracterul aton al sufixului este confirmat de cercetările accentologice asupra textelor vechi ruse: *-ova* era neaccentuat în derivatele de la substantive, nu însă și în cele de la verbe; cf. A.A. Zaliznjak, *Akcentologičeskaja sistema drevnerusskoj rukopisi XIV veka „Merilo pravednoe”*, în vol. *Slavjanskoe i balkanskoe jazykoznanie. Istoriia literaturnykh jazykov i pis'mennost'*, Moscova, 1979, p. 101 (*ólova*, *pópovja*, *hrístovo*), și V.E. Ušakov, *Akcentologičeskii slovar' drevnerusskogo jazyka serediny XIV veka*, în vol. *Slavjanskoe i balkanskoe jazykoznanie. Problemy interferencii i jazykovykh kontaktov*, Moscova, 1975, p. 273–321 (*avrámovъ*, *arámovъ*, *grádozъ* etc.).

²³⁷ L. Bálasz, *Accentul în cuvintele românești de origine maghiară*, în CL., IX, 1964, nr. 1, p. 74.

²³⁸ Vezi Ion Ionică, *Toponimia — marlor al evoluției culturii materiale și spirituale. Aspecte ale microtoponimiei din sudul Olteniei*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Etnologice și Dialectologice”, B, 2, 1982, p. 383. Tendința nu s-a generalizat însă, probabil și datorită influenței Banatului, care conservă poziția accentului: același nume de localitate se pronunță diferit, de pildă *Córcova* în Banat și *Coreóva* în Mehedinți (comunicat de Ion Nută și Ion Florea).

²³⁹ Jerzy Kuryłowicz, *L'accentuation des langues indo-européennes*², Wrocław-Cracovia, 1958, p. 285, 290 (pentru slava de est); Ivan Duridanov, *Za njakoi redki slovoobrazovatelni tipove v bălgarskata toponimija s usporedici ot drugite slavjanski ezici*, în vol. *Slavističen sbornik. Po slučai IV meždunaroden kongres na slavistite v Moskva*, I, Sofia, 1958, p. 245 (pentru bulgară). Forma primitivă a sufixului slav era **āvā* (Jürgen Udolph, *Studien zu slavischen Gewässernamen und Gewässerbezeichnungen. Ein Beitrag zur Frage nach der Urheimat der Slaven*, Heidelberg, 1979, p. 558).

²⁴⁰ HURM. I₂, p. 61, 94. Forma *Moldova* apare o singură dată spre sfîrșitul secolului al XIV-lea în lista rusă a orașelor moldovenești (Alexandru Andronic, *Orașe moldovenești în secolul al XIV-lea în lumina celor mai vechi izvoare rusești*, în RSI, XI, 1965, p. 209).

ar fi trebuit să-l înlocuiască prin *-ov-ia* dacă acesta ar fi fost mai răspândit (ca în *Braschovia*, *Brassovia*, *Brassowja* „Brașov”²⁴¹, *Moschovia* „Moscova”²⁴², *Chiovja* „[astăzi] Kiev”²⁴³, *Holesovia* „Holešov”, în Moravia, *Zolcouia* „[astăzi] Żółkiew”²⁴⁴ etc.), cum se și întâmplă mai târziu, în veacurile al XV-lea — al XVI-lea, când forma *Moldovia* dobândește o anume frecvență²⁴⁵. Formele *Moldava*, *moldavskii* etc. din documentele slavo-moldovenesti nu reprezintă inovații ale cancelariei, ci sînt și ele conservatoare²⁴⁶. Alternanța de sufixe *-ava/-ova*, veche și frecventă în toponimia slavă de pretutindeni²⁴⁷, a determinat mutația accentului, care se constată și în toponimia ucraineană, unde s-au putut nota accentuări ca *Žýzawa*, *Stýnawa*, *Tárnawa* (pe de o parte) și *Kahan’c’ó-wa*, *Stahn’ówa*, *Jasen’ówa* (pe de alta)²⁴⁸. Prin urmare, închiderea lui *-o-* din sufix nu se putea face decît târziu, sub influența unei pronunțări neromânești proparoxitone, cum a fost cea maghiară.

Tendința de care vorbeam ar putea explica și închiderea lui *-o-* din temă în unele forme *tîrzii*, apreciate ca etimologice de către Al. Rosetti în ipoteza

²⁴¹ DRH, D, I, p. 120 (a. 1390), 133 (a. 1395), 323 (a. 1436).

²⁴² VERESS, D.I, p. 226 (a. 1562).

²⁴³ *Ibidem*, p. 239 (a. 1563). Finala *-ev* este corespondentul slav al lui *-ov* după consoane moi.

²⁴⁴ VERESS, D. XI, p. 24 (a. 1662), 1 (a. 1614).

²⁴⁵ Vezi, de ex., documentele latine de la BOGDAN, D.Ș. II, p. 259 (a. 1457), Th. Holban, *Documente românești din arhivele polone și franceze*, în AIIA, XIII, 1976, p. 329 (a. 1577), VERESS, D. II, p. 170 (a. 1579), 175 (a. 1580), HURM. XII, p. 1 044 (a. 1600), IORGA, A.F. III, p. 71 (*Moldovi sive Valachi*), sau documentele italiene din HURM. XI, p. 76 (a. 1566), IV₂, p. 59 (a. 1583), XI, p. 115 (cca 1586) ș.a., cele englezești de la E.D. Tappe, *Documents concerning Rumanian history (1427—1601)*, Londra—Haga—Paris, 1964, p. 29 (a. 1538), cele olandeze la IORGA, S.D. IV, p. 181 (a. 1620), sau franceze din AIR, I₁, p. 151 (a. 1574 : *Moldovie*).

²⁴⁶ În documentele slavo-muntene pătrund și formele noi, din veacul al XV-lea : *Молдова*, *Молдавскн*, în DRH, D, I, p. 286, 287 (a. 1431), 291 (a. 1432); AIR, I₁, p. 85 (a. 1439); în cele sirbești și rusești, forma *moldovski* „moldovean” se constată în veacurile al XVI-lea—al XVII-lea (cf. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, VI, Zagreb, 1910, p. 912; *Istoričeskie svjazi narodov SSSR i Rumynii v XV — načale XVIII v.*, I, Moscova, 1965, p. 109, a. 1643).

²⁴⁷ Principalul argument al vechimii este prezența alternanței și în limbile baltice (Jürgen Udolph, *loc. cit.*). Pentru toponimia poloneză, vezi bogatele exemplificări ale lui Rozwadowski, *Wybór pism*, I, p. 328. Documentele înregistrează alternanța de sufixe și în cazul Sucevei; cf. *Szczecow* (HURM. I₂, p. 323, a. 1390, lat. — pol.), *Schoeczowa* (N. Iorga, *La lettre d’Etienne-le-Grand, prince de Moldovte, sur la bataille de Bata, 1467*, în RHSE, XI, 1934, p. 253, lat. — mold.), *Sušov* (GHIBĂNESCU, S. XXII, p. 25, a. 1670, mold.), *Sušovskii* (id. *ib.*, p. 37, a. 1683, mold.) ș.a.m.d. (în primele volume ale colecției DRH, A, vocala *a* este întregită automat în numeroasele cazuri de prescurtare, deși uneori ar fi putut fi vorba și de *o*). Jocul accentuării în funcție de sufixele utilizate, evident la huțulii din Bucovina (*Móldowa/Moldáwa*), se constată și pentru alte toponime românești, cum ar fi *Órșova/Rișáva* (*Rișáva*) (cf. Emil Petrovici, *Folklor din Valea Almăjului, Banat*, în „Anuarul Arhivei de Folklor”, III, 1935, p. 154; forma *Orsava* (*Orsaua*) apare frecvent în cartografia europeană veche, precum și în documente).

²⁴⁸ J.B. Rudnyčkyj, *op. cit.*, p. 54, 94, 95; 48, 71, 78. Și în alte toponime românești accentuarea sufixului *-ova* se explică prin substituirea unui mai vechi accentuat *-áva* : *Cucuiáva* (Crainici—Mehedinți), de pildă, se numea înainte și *Măg[ura] Cucuiáva* (*Charla României*, sc. 1 : 5 500, București, 1884).

originii gotice: *Muldova*²⁴⁹, *Muldava*²⁵⁰, *Muldovița*²⁵¹, *muldoveni*²⁵², *muldevenesc*²⁵³. Mai puțin probabilă (dar nu exclusă) ni se pare o disimilare [o : o], cum presupun I. Gheție și Al. Mares²⁵⁴, pentru că sînt multe exemple de închidere a lui o tematic și atunci cînd nu există condiții pentru disimilare: *Murava*, *Cumarău* (= Comarovo), *Berivuișli*, *Duhlana* ș.a. — în documente moldovenești. S-ar mai putea invoca și tendința de închidere a lui o neaccentuat la u în ucraineană²⁵⁵, care explică, de pildă, varianta *Mulováta* a numelui satului orheian *Molováta*²⁵⁶. Factorul determinant, însă, a fost influența pronunției săsești (*Mulda*, *Mulde*), pentru că majoritatea exemplelor (vechi și actuale) provin din zona de influență a celor două mari centre săsești din Evul mediu, Bistrița și Baia. Acest factor explică și variantele latinizate *Muldovia*²⁵⁷, *Muldavia*²⁵⁸.

²⁴⁹ Varlaam, *Cazania* (1643), București, 1943 (ed. J. Byck), p. 6; N. Drăganu, *Codicele pribeagului Gheorghe Ștefan, voevodul Moldovei*, în AIIN, III, 1924–1925, p. 192; Miron Costin, *Opere* (ed. P.P. Panaitescu), București, 1958, p. 65, 66, 91, 101, 104, 149 ș.a.; Dosoftei, cca 1671 (în „Convorbiri literare”, VI, 1872, p. 159); *Letopisețul cantacuzinesc*, p. 54, 119; Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte* (ed. Iorgu Iordan), București, 1955, p. 366; Vasile Mangra, *Cercetări literare-istorice*, București, 1896, p. 22 (a. 1717), în vestul Transilv., IORGA, S.D.V., p. 101 (a. 1719); BĂLAN, C.D.B., p. 42 (a. 1746); actual, în Pocoleni-Rădăseni (comunicat de Ion-Horia Bârleanu), Măgurești–Bacău, Ruginești–Vrancea.

²⁵⁰ *Inscripțiile medievale ale României. Orașul București*, I, București, 1965, p. 442; Arhiva comunei Fundul Moldovei, jud. Suceava, registrul nr. 1/1904 (*Protocoluri ale Comitetului Comunal*), a. 1903: *Fundul Muldavei*.

²⁵¹ *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, București, 1979, p. 173 (a. 1592); Alexandru Vitencu, *Vechi documente moldovenești*, extras din „Anuarul Școalei Superioare Ortodoxe” din Cernăuți pe 1923–1924, Cernăuți, 1925, p. 9–10 (a. 1664).

²⁵² N. Drăganu, *Codicele*, p. 190; Miron Costin, *op. cit.*, p. 70, 150, 152 ș.a.; *Letopisețul cantacuzinesc*, p. 124; IORGA, S.D. IX, p. 202 (mijlocul sec. XVII); Ruginești–Vrancea.

²⁵³ HURM. XI, p. 395 (a. 1594).

²⁵⁴ Gheție–Mares, *op. cit.*, p. 108.

²⁵⁵ Vondrák, *op. cit.*, I, p. 116; Vs. Hancov, *Das Ukrainische in neueren Darstellungen russischer Mundarten*, în ZSIPh, II, 1925, p. 230; S.B. Bernstein, *op. cit.*, p. 266; Ivan Pan'kevych, *Ukrains'ki hovory pidkarpats'koï Rusy sumežnyh oblastei*, I, Praga, 1938, p. 102–103.

²⁵⁶ DIR, A, XVII–I, p. 50 (a. 1602).

²⁵⁷ N. Drăganu, *Cei dinții studenți români ardeleni la universitățile apusene*, în AIIN, IV, 1926–1927, p. 421 (a. 1441); *Ladislav Blasij de Muldovia*, student la Viena (= din Baia).

²⁵⁸ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, I, București, 1879, p. 318 (a. 1372); HURM. I₂, p. 315 (a. 1389), 362 (a. 1395), 493 (a. 1412); Virgil Ciociltan, *Între sultan și împărat: Vlad Dracul în 1438*, în „Studii”, XXIX, 1970, p. 1777 (a. 1438); FRA, LXVIII, p. 562 (a. 1454); MACUSCEV, p. 135 (a. 1484); AIR, I₁, p. 16 (a. 1527); G. Göllner, *Români în opera lui Ioan Dantiscus*, în RI, XXVI, 1940, p. 255 (a. 1531); Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele din Simancas*, București, 1940, p. 35 (a. 1541); IORGA, S.D. XXIII, p. 51 (a. 1547); [Sebastian Münster], *Landtafel des Ungerlande, Polande, Reüssen, Litaw, Walachei, Bulgarei*, [1550]; Sebastian Münster, *Cosmographia*, 1552 (harta *Nouvelle description de la Pologne et Hongrie etc.*); Mapamond anonim, Venetia, 1554 (la A.E. Nordenskiöld, *Periplus. An Essay on the Early History of Charts and sailing directions*, New York, f.a., p. 147); Wolfgang Lazius, *Hungariae descriptio*, hartă (a. 1556, 1570, 1579); VERESS, B.I, p. 18 (a. 1558); *Geographicae Tabulae* din Loggia a III-a vaticană, în vol. *Monumenta Cartografica Vaticana*, IV, Vatican, 1955, tav. XIV (a. 1562); Ciorănescu, *Documente*, p. 46 (a. 1567); [Livio Sanuto], [Carta dell'] *Europa*, [Venetia], 1572, *ibidem*, II, Vatican, 1948, tav. XXVIII; VERESS, D. II, p. 11 (a. 1575); *Călători străini despre Țările române*, III, București, 1971, p. 679, 680 (engl.: *Muldavya*, a. 1589); HURM. XI, p. 248, 253 (a. 1592); Papiu Ilarian, *op. cit.*, III, p. 25 (a. 1594); HURM. XI, p. 427, 436 (a. 1594); VERESS, D. IV, p. 79 (a. 1594); Ion Ciortan, *Știri despre Mihai Viteazul în hărțile epocii*, în RA, LII, 1975, p. 184, a. 1596; Antonio Magini, *Hungaria et Transilvania*, Venetia, 1596 (hartă); HURM. XII, p. 233, 234 (a. 1596); Abraham Ortelius, *Il Theatro del Mondo*, Brescia, 1598, p. 181; HURM. XI, p. 301 (sfîrșitul secolului al XVI-lea); MVCE, I, p. 579, 593 (a. 1600); IORGA, S.D. XX, p. 459 (a. 1616); C.C. Giurescu, *Le voyage de Niccolò Barsi en Moldavie* (1633), Paris–București, 1925, p. 24; IORGA, S.D. IV, p. 207 (a. 1638).

muldavis, -a, -um, *Muldavi*²⁵⁹, *muldaviensis*²⁶⁰, *muldavicensis*²⁶¹, *muldavicus*²⁶², *Muldavan*²⁶³, *Muldooblachia*²⁶⁴, care apar de timpuriu nu numai în scrieri latinești redactate de germani, dar și în documentele cancelariilor străine (mai ales maghiară și polonă) și au o anumită frecvență în istoriografia, memorialistica și cartografia europeană din secolul al XVI-lea până la mijlocul celui de-al XVII-lea²⁶⁵. Prestigiul târgului de pe Moldova, menținut mult timp după pierderea condiției de *capitalis* (de care mai amintesc încă sigiliile sale tirzii), precum și relațiile comerciale strânse ale coloniștilor sași și maghiari de aici cu orașele din Transilvania (indeosebi cu Bistrița) și din Polonia, sau relațiile de ordin confesional cu Scaunul papal prin intermediul misionarilor au permis extinderea pronunției săsești în întreaga Europă. Ea nu se constată, însă, în actele latine ale cancelariei Țării Moldovei.

Semnaland în variantele cronicii lui Ureche forma *Mulduva* (cu derivatele *mulduvenesc*, *mulduveni*), care „acordă o notă stranie limbii întregului manuscris”, Liviu Onu încerca să-i explice fonetismul prin intervenția unor copişti de origine ucraineană²⁶⁶. Dar aceste forme nu sînt singulare în cronica citată, ci sînt atestate documentar de la finele veacului al XVI-lea până astăzi în același fel: *Muldúva*²⁶⁷, *mulduván*²⁶⁸, n. pers. *Mulduviánu*²⁶⁹, *mulduve-*

²⁵⁹ Aventinus, *Annales Boiorum*, Basel, 1580, p. 545 (ap. Aurelian Sacerdoteanu, *Marea invazie tătară și sud-estul european*, București, 1933, p. 39, nota 24); HURM. XI, p. 301, 304 (sfîrșitul secolului al XVI-lea); C.C. Giurescu, *Le voyage*, p. 27, 32 (a. 1633).

²⁶⁰ HURM. I₂, p. 297 (a. 1387); URICARIUL, XI, p. 18 (a. 1389); R. Rosetti, *Despre unguri*, p. 306 (a. 1420); *Muldavien[sis]*; IORGA, S.D. I—II, p. 415 (a. 1452).

²⁶¹ G. Călinescu, *Allre notizie sui missionari cattolici nei Paesi Romeni*, în DIT, II, 1930, p. 347 (a. 1643).

²⁶² Francisc Pall, *Le controversie tra i Minori conventuali e i Gesuiti nelle missioni di Moldavia (Romania)*, în DIT, IV, 1939, p. 242 (a. 1653).

²⁶³ Mihail P. Dan, *Ziar ceh contemporan despre bătălia de la Goroslău*, în AIIN, IX, 1943—1944, p. 418 (a. 1601).

²⁶⁴ Wilhelm Schmidt, *Romano-catholici per Moldaviam Episcopatus et rei romano-catholicae res gestae*, Budapesta, 1887, p. 40 și nota 2 (începutul secolului al XV-lea). Corespondentul slavon era *Земля младава и чхиска*, folosit de Macarie pe la 1526—1528 (Damaschin Mîoc, *Date noi cu privire la Macarie tipograful*, în „Studii”, XVI, 1963, p. 432).

²⁶⁵ Cu totul accidental apar mai tirziu, de ex. la misionarul Gio. Batt. del Monte, care a activat la Baia, din 1670 și 1671: *Muldavia* (G. Călinescu, *Alcuni missionari cattolici italiani nella Moldavia nei secoli XVII e XVIII*, în DIT, I, 1925, p. 105, 108); într-o scriere a geografului Le Coq de la 1687: *Multavia* (I. Tanoviceanu, *Două specimene de geografie*, în „Arhiva”, I, 1889—1890, p. 576); sau în catehismul lui Silvestro Amelio din 1719: *Muldauia*, *muldauo*, *muldaua* (Ovid Densusianu, *Manuscrisul românesc al lui Silvestro Amelio*, în GrS, I, 1923—1924, p. 289, 290, 293, 300). Formelor latinizate li se adaugă, firește, cele franceze: *Muldaue* (Al. Giorănescu, *O broșură contemporană despre bătălia de la Obertyn*, în RI, XXIV, 1938, p. 115, a. 1531; MHHD, I, p. 194, a. 1533), *Muldauiens* (MHHD, II, p. 79, a. 1542); olandeze: *Muldavien* (G. Gollner, *Românii*, p. 255, a. 1531) ș.a., adaptate fie după latină, fie după germană.

²⁶⁶ Liviu Onu, *Critica textuală și editarea literaturii române vechi*, București, 1973, p. 324 și urm.

²⁶⁷ *Documente și însemnări*, p. 190 (a. 1594); ROSETTI, L., p. 73 (a. 1604—1618); DIR, A, XVII—II, p. 216 (a. 1609); GHIBĂNESCU, S. IV, p. 45 (a. 1667), V, p. 324 (a. 1676); HURM. XV, p. 1516 (a. 1707); Ioan Bianu, R. Caracaș, *Catalogul manuscriselor românești*, II, București, 1913, p. 232 (a. 1781: mențiune din Războieni—Neamț); Alexandru Vasiliu, *Cinzece și urături de-ale poporului*, București, 1909, p. 59 (Tătărushi—Iasi); Bogata—Baia (cu gen. *Mulduzi*), după ancheta noastră; Pocoleni—Rădășeni (com. Ion-Horia Bârleanu).

²⁶⁸ IORGA, D.B. II, p. 65 (a. 1687); Artur Gorovei, *Povestea unei fete de împărat*, în „Sezătoarea”, II, 1893, p. 155 (Mădei—Borca, jud. Neamț); NALR—Mold. Bucov. (ms.), pct. 576 (Poiana Grințieșului—Neamț) și 577 (Bicaz-Cheii, sat de „ungureni”); Pocoleni—Rădășeni (com. Ion-Horia Bârleanu); Prundu Bîrgăului—Bistrița-Năsăud (și: *Muldúva*).

²⁶⁹ Pocoleni—Rădășeni (com. Ion-Horia Bârleanu).

nesc²⁷⁰. Acceptând principiul analitic stabilit de Ion Gheție, după care un fenomen fonetic explicabil în egală măsură prin intervenția copiștilor străini și prin raportarea la fonetica graiurilor trebuie considerat românesc²⁷¹, va trebui să renunțăm la ipoteza lui Liviu Onu, cu atât mai mult cu cât varianta nu poate fi constatată în graiurile ucrainene din Bucovina și nici în vreun text vechi, cunoscut nouă, în această limbă sau în rusă. Am putea-o explica printr-o asimilare vocalică, plecând de la forma *Molduva*, numai că arile nu coincid cu totul: *Molduva* circulă în toată Transilvania, în timp ce presupusa asimilare se produce exclusiv în nord-vestul Moldovei și nord-estul Transilvaniei (zona Bistriței). Este o zonă de interferență a influenței săsești vechi (care a impus varianta *Muldova* și a celei vechi maghiare (care a dat naștere variantei *Moldua*), ceea ce ne face să credem că *Muldova* nu este altceva decât produsul unei contaminării²⁷². Din ea s-a dezvoltat apoi varianta secundară *Mulduha* (care alternează cu *Mulduva* în aceeași zonă, a „munților Sucevei”)²⁷³, prin trecerea lui *v* (*u*) la *h*, ca în *măduhă* < *măduuă* (*măduvă*)²⁷⁴. Nu putem accepta explicația dată de I. Gheție și Al. Mareș acestei forme, plecând de la varianta *Moldua*, în care *h* ar fi fost „introdus între cele două vocale aflate în hiat”²⁷⁵.

Pentru varianta *Muldúa*²⁷⁶ s-ar putea propune aceeași dublă explicație ca și pentru *Mulduva*: fie prin asimilare vocalică (de la *Moldúa*), fie prin contaminarea dintre *Moldua* și *Muldova*. Ea este atestată documentar exclusiv pe valea Moldovei (mai ales în zona Cîmpulungului Moldovenesc), dar posedăm și două atestări exterioare mai noi: prima este sintagma *mere mulduoane* în Biharea („mere moldovenesti”)²⁷⁷, care pare a fi însă o formă transmisă de producătorii moldoveni care le comercializau în Ardealul Austro-Ungariei (cum erau cei din zona Rădășenilor), pentru că bihoreni ziceau *Moldua*, nu *Mulduva*²⁷⁸; a doua e chiar *Muldua*, într-un cântec popular transmis de A. Mureșanu²⁷⁹, care a circulat printre românii transilvăneni la începutul veacului al XIX-lea: „De-ar fi Muldua la cruce / De trei ori în zi m-aș duce; / Dar Muldua-i mai departe, / Nu pot merge fără carte / Și Muldua-i peste munți, /

²⁷⁰ BĂLAN D.C., p. 68 (a. 1804: *Cîmpulungul Mulduvenesc*); Gh. Cardaș, *Cîntece poporane moldovenesti*, Arad, 1926, p. 116 (Broșteni—Suceava); *ALRT II*, p. 171 (Boian—Cernăuți); „Șezătoarea”, XX, 1924, p. 8 (Broșteni—Suceava).

²⁷¹ Ion Gheție, *Începuturile scrisului în limba română. Contribuții filologice și lingvistice*, București, 1974, p. 144.

²⁷² Contaminația s-a produs la nivelul vorbitorilor comunităților catolice din zonă, pentru că ungurii i-au dublat pe sași în acțiunile de colonizare din Moldova ale acestora (cf. Constantin C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea*, București, 1967, p. 84—88).

²⁷³ I. Teodorescu, *O samă de cuvinte (din munții Sucevei)*, în „Șezătoarea”, III, 1894, p. 82.

²⁷⁴ Marius Sala, *Contribuții la fonetica istorică a limbii române*, București, 1970, p. 24—25. Evoluția bilabialei *w* la *h* este obișnuită și în graiurile rusești (S.B. Bernstein, *op. cit.*, p. 272).

²⁷⁵ Gheție—Mareș, *op. cit.*, p. 139.

²⁷⁶ ROSETTI, L., p. 45 (a. 1592): *Tara Mulduoei* (care presupune o pronunțare *Muldúo*); GHIBĂNESCU, S. XXII, p. 27 (a. 1672); HURM, XV, p. 1 406 (cca 1687), 1 474 (cca 1700); ȘTEFANELLI, p. 60 (a. 1759).

²⁷⁷ Miron Pompiliu, *op. cit.*, p. 247 (a. 1887).

²⁷⁸ *Ibidem*.

²⁷⁹ Andrei Mureșanu, *Reflexii*, Cluj-Napoca, 1977, p. 86. O variantă a acestui cântec, din Pătrăuți, are peste tot forma *Moldova* (cf. „Ion Creangă”, III, 1910, p. 249).

Nu pot trece de moliți". Mureșanu s-a născut la Bistrița și și-a făcut studiile la școala săsească, apoi la liceul călugărilor piariști din localitate; este, deci, foarte probabil ca să fi cules poezia de acolo (mai ales că și forma *molit* „molid” se explică tot prin influența pronunției germane)²⁸⁰, ceea ce înseamnă că interpretarea dată de noi variantei, prin contaminarea pronunției săsești cu cea maghiară, se poate menține. Prima sa atestare într-un document extern (latino-maghiar) ar fi fost din 1395 (*terra nostra Mulduana*), dar ea nu mai apare și la o nouă publicare a documentului, „reeditat mai bine”: *terra nostra Moldvana*²⁸¹. Cealaltă atestare, din 1406 (*invasores de Muldwa*)²⁸², nu se poate justifica decât printr-o influență reciprocă a pronunțiilor maghiară și săsească, constatată deja de noi cu referire la alte variante. Este incontestabil că numele Țării Moldovei nu s-a dezvoltat de la hidronim (cum se susține adesea), ci de la acela al mărcii maghiare create în jurul orașului săsesc Mulda; or, dacă pe la mijlocul veacului al XIV-lea sașii înșiși preluaseră numele apei, Moldova, pentru a-și denumi colonia, în forma folosită de localnici (pe care o găsim în primele documente latino-maghiare, din 1360 și 1365), ulterior el s-a modificat printr-o evoluție tipic-germană²⁸³, pe care cancelaria maghiară ar fi putut-o adopta într-o vreme când nu acceptase încă ideea independenței noului stat și, deci, nu avea motive să uzeze de numele oficial al acestuia. Pe de altă parte, este cert că sașii bilingvi au avut un rol important nu numai în crearea, dar și în transmiterea în documente a formelor mixte.

Analiza variantelor românești ale numelui Moldovei, invocate de Al. Rosetti pentru a susține ipoteza originii sale gotice, dovedește că ele nu l-au precedat, ci sînt evoluții tîrzii, sub influență maghiară și săsească. Renunțînd la aceste dovezi, vom recunoaște totuși că de la un compus gotic cu determinantul în genitiv (**Muldenah* (u) a) sau în nominativ (**Muldah* (u) a) se putea ajunge ușor la *Moldova* în slava comună. Pierderea desinenței genitivului este destul de obișnuită în evoluția compuselor germane, care, de altfel, se puteau crea și prin simpla alăturare a substantivelor²⁸⁴. Pentru exemplificare, vom cita cîteva formații cu *ah* (u) a „apă curgătoare”: *Suhl* (la 977: *Sulaha*) < v. germ. de sus *sol*, *sul* „mlaștină”²⁸⁵; *Wolfach* (la 1084: *Wolfhacha*) < *Wolf*

²⁸⁰ În ALR SN III, h. 623, *molit* este notat la Poiana Sibiului—Sebeș. Numele cătunului Molid al satului Vama—Suceava este notat mereu *Molit* în lucrările germane sau influențate de limba germană: Josef Beer, *Eisenbahn-Karte der oesterreichisch-ungarischen Monarchie*³, Viena, 1891; Eduard Fischer, *Uebersichts- und Verkehrskarte der Herzogthums Bukowina*, Cernăuți, 1898; idem, *Topographische Beschreibung der Siedlungen*, în vol. *Die Bukowina*, Cernăuți, 1899; idem, *Dislocation der K.K. Gendarmerie in der Bukowina*, hartă, Cernăuți, cca 1906; K.u.K. militärgeographisches Institut, *Bukowina*, sc. 1: 75 000, careul *Kimpolung in der Bukowina*, Viena, 1914; Cornel Kozak, Eduard Fischer, *Heimatskunde der Bukowina zum Gebrauche für Schulen und zum Selbstunterricht*, Cernăuți, 1900, p. 82; Em. Grigorovitz, *Dicționarul geografic al Bucovinei*, București, 1908, p. 30/1; *Operat über die aus Anlass des Waldwegbahn im Belzagale*, hartă ms. din 1904, în arhiva Ocolului Silvic Frasin—Suceava. Asurzirea consoanei d în poziție finală este tipic-germană.

²⁸¹ HURM. I₂, p. 362, reluat în XV₁, p. 4; în DRH, D, I, p. 147 se preia lectura din HURM. I₂.

²⁸² MIHÁLYI, D., p. 143, DRH, D, I, p. 180.

²⁸³ Vezi Dragoș Moldovanu, *op. cit.*, p. 156—158.

²⁸⁴ Cf. Wolfgang Fleischer, *Namen und Mundart im Raum von Dresden*, I, Berlin, 1961, p. 269—274.

²⁸⁵ Rudolf Fischer, Ernst Eichler, Horst Naumann, Hans Walther, *Namen deutscher Städte*, Berlin, 1963, p. 127—128.

„Iup“²⁸⁶; +Aspa < *Aspaha „Pîriul Plopilor“, Bäre < *Beraha „Pîriul Urşilor“, +Bebra < *Bibaraha „Pîriul Castorilor“, Berka (în secolul al IX-lea: Berchaho) < *Birkaha „Pîriul Mestecenilor“, +Biese < *Besaha „Pîriul Papurei“, +Ebra (la 1075: Everaha) < *Eburaha „Pîriul Mistreţului“, Felda (la 786: Feldaha) „Pîriul Cîmpului“, Fische „Pîriul Peştilor“, +Gotha (la 775: Gothaha) < v. saxon gola „Pîriul Jgheabului“, Leina (în secolul al IX-lea: Linaha) < v. germ. de sus lîn „Pîriul Inului“, Walse (la 1291: Waldesha), poate < v. germ. de sus wald „Pîriul Pădurii“, Weida (la 1122: Withaa) < *Widaha „Pîriul Sălciilor“, Wiesenlha < v. germ. de sus *Wisuntaha „Pîriul Bizonilor“²⁸⁷.

Tema hidronimului *Muldah(u)a putea fi uşor asociată de către slavi cu propria lor temă *mold-, ca în atâtea alte cazuri; oricum, grupul germanic -ul-, devenit -l- (ul-) în slava comună, evoluează în mod normal în slava de est în -ol-: got. *dulgs* > sl. com. **dulgŭ* > v. sl. *dlŭgŭ*, rus. *dolg*; germ. **hulma-* > sl. com. **hulmŭ* > v. sl. *hlŭmŭ*, rus. *holm*²⁸⁸. Pe de altă parte, -ah(u)a (h începe să dispară în dialectele germane abia din perioada medie, în jurul lui 900)²⁸⁹ este acomodat de obicei la -ava în toponimia slavă de origine germanică, de ex. ceh. *Rotava* < *Roda*²⁹⁰ < **Rotaha*, **Rodaha*, cf. med. germ. de sus *roten*, med. germ. de jos *roden* „a desteleni“²⁹¹; ceh. *Morava* (la 872: *Maraha*) < v. germ. de sus *Maraha* < ilir. (celt. ?) *Marus*, ceh., pol. *Opava* < vandal. **Apahwa* < ilir. **Āpa*, ceh. *Úhlava* < germ. **Angulahwa*²⁹²; sorab. *Moldawa* (a. 965) < germ. *Milda* (a. 836) < **Mildah(u)a*²⁹³; poate pol. *Ścinawy* (la 1293: *Stinavia*) < germ. **Steinahwa*²⁹⁴; slov. *Vipava* < germ. **Upahwa* sau longob. **Wipaha*²⁹⁵; ceh. *Litava* < germ. *Hlītahwa*²⁹⁶. Singura obiecţie care se poate aduce este aceea că numele astfel slavizat nu a suferit polno-

²⁸⁶ O. Heilig, *Die Ortsnamen des Großherzogtums Baden gemeinschaftlich dargestellt*, Karlsruhe, f.a., p. 12.

²⁸⁷ Toate după Hans Walther, *Namenkundliche Beiträge zur Siedlungsgeschichte des Saale- und Mittelbegebietes bis zum ende des 9. Jahrhunderts*, Berlin, 1971, p. 254–259. Pentru hidronimele franceze şi belgiene formate cu germ. -aha, vezi Paul Lebel, *Principes et méthodes*, p. 237: *Laimaha* „Rîul Argilos“, *Suarza* < **Suarzaha* „Rîul Negru“ etc.; idem, *Les noms de rivières d'origine germanique en France*, în vol. *Premier Congrès International de Toponymie*, p. 71; Albert Carnoy, *Origines des noms des communes de Belgique y compris les noms des rivières et principaux hameaux*, I, Louvain, 1948, p. 1, 8.

²⁸⁸ A. Meillet, *Le slave commun*, p. 69–70. Cf. şi Stender-Petersen, *op. cit.*, p. 498; dimpotrivă, un v. germ. *ō* ar fi dat în sl. un *u* (ibidem, p. 485).

²⁸⁹ Cf. Friedrich Kluge, *op. cit.*, p. 1; Adolf Bach, *Deutsche Namenkunde*. II, *Die deutschen Ortsnamen*, Heidelberg, 1953, p. 154–155; Hans Walther, *op. cit.*, p. 148.

²⁹⁰ Vladimír Šmilauer, *Tschechisierung der deutschen Ortsnamen auf -au*, în vol. *Deutsch-tschechische Beziehungen im Bereich der Sprache und Kultur* (vol. 57 din „Abhandlungen der sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, Philol.-hist. Klasse“, 1965, nr. 2), p. 140.

²⁹¹ Hans Walther, *op. cit.*, p. 257.

²⁹² Ernst Schwarz, *Ueber alle Flussnamen in den Sudetenländern*. 1. *Oppa und Aupa*, în ZONF, VI, 1930, p. 195; A. Brückner, *Mitschnamen*, p. 182–184 (cu obiecţii); Hosák-Šrámek, *op. cit.*, p. 93; Rudolf Fischer, *Probleme der Namenforschung*, p. 26–27. Pentru *Morava* din Podolia este edificatoare forma de la 1448: „in fluvio Morachwa“ (Mihailo Hruševs'kiĭ, *Materyialy do istorii suš'no-političnyh i ekonomičnyh vidnosyn zahidn'oli Ukraïny*, I, Lwow, 1906, p. 53).

²⁹³ Hans Walther, *op. cit.*, p. 238; Ernst Eichler, *Studien zur Frühgeschichte slawischer Mundarten zwischen Saale und Neisse*, Berlin, 1965, p. 117.

²⁹⁴ Jan Rozwadowski, *Kilka uwag do przedhistorycznych stosunków*, p. 54. Tot astfel ruşii au acomodat în -ovo, -ova sufixul finic -va dintr-o amplă serie de hidronime nordice (cf. E.M. Murzaev, *Geografija v nazvanijah*, Moscova, 1979, p. 81).

²⁹⁵ Vezi discuţia la France Bezlaĭ, *Slovenska vodna imena*, II, Ljubljana, 1961, p. 299.

²⁹⁶ Hosák-Šrámek, *op. cit.*, I, p. 540.

glasia (**Moldāwa* > **Molodawa*/**Molodowa*) ca mai toate cuvintele din seria grupului sl. com. *toll*.

4.3. Deși istoricii mai vechi (Hasdeu, Xenopol, Iorga) tindeau să restrângă cât mai mult rolul triburilor germanice în mozaicul etnic de pe teritoriul actual al țării noastre, este incontestabil însă că stăpînirea lor, cel puțin în Moldova, a fost efectivă și de o certă durată. De la finele veacului al III-lea î.e.n. se stabilesc aici bastarnii, veniți dinspre nord, care preferau zonele deluroase și păduroase ale provinciei, în care se mențin pînă în prima jumătate a veacului întîi î.e.n. La începutul celui de-al III-lea secol al e.n. își fac simțită prezența în Moldova goții, veniți din țara *Oium* dintre Nipru și Don. Cercetările arheologice semnalează o grupare distinctă în cadrul amestecului etnic got, caracterizată prin necropole tumulare, delimitate cronologic între a doua jumătate a secolului al III-lea și prima jumătate a celui de-al IV-lea, a cărei prezență se constată atît în zona centrală a bazinului rîului Moldova (între Ozana și Rîșca), cît și în bazinul superior al Nistrului (între afluenții dreپți ai acestuia, Strîi și Čečva) și se atribuie semințiilor hasdingilor și taifalilor²⁹⁷. Zona de pe Moldova era limitată sudic de o formație teritorială a dacilor liberi și reprezenta, probabil, punctul sudic al „Țării Taifalilor” (cum o numea Ammianus Marcellinus), în apropierea căreia, după o opinie recentă²⁹⁸, ar fi construit în grabă regele vizigot Athanaric, la 376, valul de apărare împotriva hunilor. Populațiile gotice au rezistat pînă la venirea acestora, într-o simbioză (documentată atît arheologic, cît și antropologic) cu neamurile dacilor liberi, sarmaților și, poate, ale dacilor romanizați, care se reflectă în cultura mixtă numită Sîntana de Mureș — Černjahov²⁹⁹. Deși așezările ei sînt lipsite de fortificații (ceea ce pare să indice „o locuire de scurtă durată”)³⁰⁰, se apreciază totuși că ea nu dispare odată cu invazia hunilor, care a distrus blocul got, ci se continuă pînă în secolul al V-lea, cînd se integrează în cultura de tip Ipotești³⁰¹.

Acceptînd ipoteza originii gotice a hidronimului nostru, istoricește probabilă, nu se poate admite și ideea păstrării lui de către o comunitate germanică pînă la venirea sașilor, pentru că ea nu se sprijină decît pe confuzia între geți și goți a lui Iordanes³⁰². Filiera scandinavă propusă de E. Lozovan este și ea un veritabil tur de forță pe marginea istoriei, pentru că a acorda statut

²⁹⁷ Ion Ioniță, *op. cit.*, p. 93—98.

²⁹⁸ *Ibidem*, p. 115. Și R.F. Kalndl credea că Valea Greuthungilor, în preajma căreia ar fi construit valul, ar fi fost valea Moldovei, iar castrele sale ar fi fost la Gura Humorului (*Kleine Studien*, Cernăuți, 1893, p. 20); numai că Ammianus situa acest centru întărit lîngă Nistru („prope Danasti margines ac Greuthungorum vallem longius”), iar „cetățile” de la Gura Humorului sînt din vremea ocupației austriece! Pentru știrile istorice privind neamurile germanice din Dacia, vezi Alexandru Philippide, *op. cit.*, I, p. 294—321.

²⁹⁹ N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 85; Ion Ioniță, *op. cit.*, p. 107—113. Cf. N. Iorga: „Orice invazie a barbarilor reprezintă o confederație purtînd numele națiunii care conduce” (*Époque et caractère de l'établissement des Slaves dans la Péninsule des Balcons*, în RHSE, VII, 1930, p. 9).

³⁰⁰ I. Nestor, în *Istoria României*, I, p. 688; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 83—84.

³⁰¹ Ion Ioniță, *op. cit.*, p. 116—117; Dumitru Berciu, *Probleme privind formarea poporului român în lumina cercetărilor arheologice recente*, în „Studii”, XXVIII, 1975, p. 1162.

³⁰² Vasile Arvinte, *Raporturile lingvistice germano-române*, în ALIL, XIX, 1968, p. 19—20. Pentru critica tezei continuității germanice în Transilvania, susținută de Gustav Kisch, vezi și István Kniezsa, *Ungarns Völkerschaften*, p. 355—356.

de realitate broderiei țirzii a lui Miron Costin și Dimitrie Cantemir și a presupune, plecând de la comparații absolut nesemnificative, existența unei formațiuni politice de factură nordică în zona viitoare „țări a Șipenițului”, în veacurile al XI-lea — al XII-lea, depășește condiția unei „ipoteze temerare”³⁰³. Este însă foarte probabil că sașii aveau încă acest cuvânt în graiul lor (alături de omonimul său mai nou *Mulde* „albie” < lat. *mulctra*), pentru că el este atestat (cu formele *molde*, *molte*, *molt*, *mult* etc.) și în germ. med. de sus și este încă viu în dialectele germane, atât în cel de sus, cât și în cel de jos³⁰⁴. În această situație, Al. Rosetti ar fi trebuit să vorbească nu de un „gotic *mulda*” pătruns prin filieră săsească, ci pur și simplu de un hidronim de origine germană medie. Un **Mulda* (**Molda*) ar fi putut fi sufixat de către slavi³⁰⁵, dar, cum spuneam, ideea bilingvismului slavo-săsească în Moldova la mijlocul veacului al XIV-lea nu are nici o consistență istorică, cu toate că dificultatea lingvistică (absența polnoglasiei) s-ar elimina de la sine presupunând că numele s-a creat târziu, după ce fenomenul fonetic și-a încetat acțiunea. Venirea sașilor nu poate fi anterioară deceniului al 5-lea al acestui secol, iar forma *Moldava* este atestată deja la 1360; or, nu se poate admite că maghiarii ar fi ignorat tocmai numele inițial al mărcii lor (**terra Moldana*), optînd pentru o creație hibridă care, nefiind mai veche de 15 ani, ar fi avut o circulație locală foarte restrînsă.

La fel de puțin convingătoare este și încercarea lui Al. Rosetti de a explica sufixarea formei *Molda* prin invocarea formelor latinizate *Moldavia*, *Moldaviensis*, pentru că în latină nu a funcționat un sufix *-avia*: toponimul latinizat este, indiscutabil, varianta oficializată *Moldava*, cu obișnuitele sufixe *-ia*, *-iensis*³⁰⁶, după cum punctul de plecare al formei *Moldovia* era numele (devenit popular) *Moldova*. Dimpotrivă, de la forma săsească pleacă în mod sigur *Moldania*³⁰⁷, latinizare cu sufixul *-ania* (specializat în denumirea unor țări,

³⁰³ Am arătat deja (art. cit., p. 155) că legenda descălecatului, pe care E. Lozovan o preia *ad litteram*, este o creație cărturărească țirzie, în care tradiția săsească a întemeierii tirgului *Molda* s-a grefat pe cea autohtonă a descălecatului din Maramureș. În această perspectivă, și elementele pe care E. Lozovan le consideră arhaice nu sînt altceva decît îmbogățiri ulterioare. Așa, de exemplu, „sfatul” curtenilor (care-l aleg domn pe Dragoș) este o instituție creată în Moldova în secolul al XV-lea (P.P. Panaitescu, *La grande assemblée du pays, institution du régime féodal en Moldavie et en Valachie*, în *Nouvelles études d'histoire*, III, București, 1965, p. 119), iar nu una moștenită de la ... vikingi. Explicarea numelui de localitate de la numele animalului care i-a condus pe întemeietori nu are o motivație istorică *stricto sensu*, ci este un procedeu caracteristic al miturilor etiologice, pe care îl întîlnim, de pildă, la vechii greci: Antinoe, fiica lui Cepheus, ar fi întemeiat orașul Ofis („Șarpele”) mergînd după un șarpe (Pausanias, *Călătorie în Grecia*, VIII. 8. 3).

³⁰⁴ J. Andreas Schmeller, *Bayerische Wörterbuch*, II, Stuttgart — Tübingen, 1928, p. 572—573; Matthias Lexer, *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch*, II, Leipzig, 1872, s.v. *molte*; Jakob Grimm, Wilhelm Grimm, *Deutsches Wörterbuch*, VI, Leipzig, 1885, s.v. *Molde*.

³⁰⁵ Nenumărate exemple de acest fel oferă Vl. Šmilauer, *Tschechisierung*, p. 139—147.

³⁰⁶ Vezi Giandomenico Serra, *Contributo toponomastico alla teoria della continuità nel medioevo delle comunità rurali romane e preromane dell'Italia superiore*, Cluj, 1931, p. 209; Adam Heinz, *Zagadnienia derywacji przymiotników od imion własnych*, în „Onomastica” (Wrocław), VIII, 1963, nr. 1—2, p. 37; cf. *Hussia* (= Huși), *Tatrusia* (= Trotuș) la 1643 (Omăgiu profesorului D. Găzdaru. *Miscellanea din studiile sale inedite sau rare*, I, Freiburg im Br., 1974, p. 60) ș.a.

³⁰⁷ Cf. Mihail P. Dan, *Cești, slovac și români în veacurile XIII—XVI*, Sibiu, 1944, p. 62; *Jacobus de Moldania* sau *de Molda* la 1402 și 1410 (informație suspectată pe nedrept de către Victor Spinei, *Moldova în secolele XI—XIV*, București, 1982, p. 53, nota 149); Henricus Martellus Germanus, *Tabula moderna Germaniae, Hungariae, Boemiae et Poloniae*, cca 1480—1492 (reprodusă de Mario Banfi, *I Paesi Romani nei monumenti cartografici italiani del Rinascimento*,

regiuni sau localități)³⁰⁸, căreia în latina moldovenească îi corespunde *Moldovania*³⁰⁹.

4. Înainte de a conchide asupra ipotezei gotice, trebuie să luăm în discuție două etimologii similare date unor hidronime din estul Europei, care, după autorii lor, se aplică în egală măsură Moldovei noastre. Una este explicația dată de O. N. Trubačev hidronimului *Moloda*, care desemnează un afluent al pârului Lomnica din bazinul superior al Nistrului. Acesta nu s-ar putea raporta la un ucr., rus. *molodá* „tînără”, ci ar fi un germanism, de la un **muldan* „pămînt” cu entopicul subînțeles *voda* „apă” — situație asemănătoare cu cea a unui alt afluent al Lomnicei, *Petros*; și el de proveniență străină (recte, românească), inspirat tot de o caracteristică a solului³¹⁰. Judecînd după nomenclatura geografică, acea zonă de obcină a Carpaților Păduroși a fost locuită în Evul mediu de o populație ucraineană și românească (culmile care încadrează *Moloda* se numesc *Arszyca* „Arșița” și *Grofa* „Groful”³¹¹), iar pîriul este prea neînsemnat pentru ca numele său să păstreze amintirea vechilor triburi germanice. Este, deci, mai probabil ca hidronimul să se explice, la fel ca antonimul

Freiburg im Br., 1956, pl. 2); Ptolemeu, *Tabula moderna Sarmatie Eur. sive Hungarie, Polonie, Russie, Prussie et Walachie*, 1490; Francesco Roselli, [Harta Europei centrale, Florența, cca 1506], la Banfi, *op. cit.*, pl. 7; Nicolaus Germanus, *Tabula moderna Poloniae* [...], 1507 (la A.E. Nordenskiöld, *Facsimile-Atlas to the early history of cartography, with reproductions of the most important maps printed in the XV and XVI centuries*, Stockholm, 1889, p. 25); Ioan Schottus, *Tabula moderna Sarmatie Eur.* [...], 1513 (la D. Dem. Dimancesco, *Monumenta cartographica Moldaviae, Valachiae et Transilvaniae*, San Francisco, 1933–1935, pl. 16); Giovanni Andrea Vavassore, *Taola* [în quale] *se contien la Germania, Ungaria* [...], Veneția, [post 1520] (la Banfi, *op. cit.*, pl. 10); Georgius Reichersdorf, *Moldaviae finitimarumque regionum typus*, Viena, 1541 (la Papiu Ilarian, *op. cit.*, III, p. 134–135); Münster, *op. cit.* (a. 1550, 1558); Fernando Berteli, *Germaniae omnium* [...] *nova et exacta descriptio*, [hartă], Veneția, 1562; Dominicus Custos, *Moldavia, Valachia et Tartariae Pars*, [hartă], Viena, 1596; Faustus Rugheisus, *Evropa*, [Roma, 1597] (în *Monumenta Cartografica Vaticana*, II, tav. XXIV). Ținînd seama de această răspîndire a formei, este limpede că ea a fost pe nedrept suspectată de către Const. C. Giurescu ca o eroare de gravare a lui -v- la Reichersdorf (*Tîrguri*, p. 183, nota 7). Deoarece poziția în hărțile vechi este aproximativă (ca a mai tuturor localităților), s-a apreciat că numele ar desemna fie Romanul (B.P. Hasdeu, în „Archiva istorică a României”, I, 1865, p. 172), fie Moldovița (Marin Popescu-Spineni, *România în istoria cartografiei pînă la 1600*, I, București, 1938, p. 95, 102, 124), cînd de fapt era vorba de Baia. Tot de la *Moldania* trebuie explicat derivatul *Moldanensis* („Voyvoda Terrarum Moldanensis [ium]”) din *Cronica lui Ștefan cel Mare (versiunea germană a lui Schedel)*, 1502, ed. Ion Const. Chițimia, București, 1942, p. 35, iar nu ca o greșeală de scriere pentru *Moldaviensium*, cum credea editorul român (p. 24), ca și cel polonez (Olgierd Gorka, *Cronica epocii lui Ștefan cel Mare*, în RIR, IV, 1934, p. 242).

³⁰⁸ Giandomenico Serra, *op. cit.*, p. 79–81.

³⁰⁹ BOGDAN, D.S. II, p. 341 (a. 1477). O formație independentă este *Moldovaniia* din cîntecele populare sîrbești (*Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, VI, p. 912), de la etnonimul *moldovan* cu sufix slav.

³¹⁰ O.N. Trubačev, *op. cit.*, p. 79–80. De la adjectivul *molodá* îl explică J.B. Runyčkyj, *op. cit.*, p. 42 și Vladimir Šmilauer, *Handbuch*, p. 123.

³¹¹ Vezi *Stiellers Hand-Atlas*, Gotha, 1905, harta 18, careul D-14. *Grofa* nu poate fi explicat de la rom. *groapă*, cum face J.B. Rudnyčkyj (*op. cit.*, p. 75), pentru că apelativul rom. ar fi trebuit redat în ucr. sau pol. fie prin *Gropa*, fie prin *Grapa* (cf. Stanislas Łukasik, *Pologne et Roumanie. Aux confins des deux peuples et des deux langues*, Paris—Varșovia—Cracovia, 1938, p. 269). Ținînd cont că articolul masculin rom. -u(l) este perceput în ucr. și pol. ca -a (vezi *Luta* < *lutu(l)*, *Zawoja* < *zāvou(l)*, *Karpina* < *carpinu(l)*, *Bradula* < *bradulu*, *Spina* < *spinu(l)*, *Bacza* < *baciu(l)*, *Waratyka* < *vāralicu(l)* ș.a., ap. Łukasik, *op. cit.*, p. 282, 284–286, 287, 289, 292, 293), vom conveni că *Grofa* este o acomodare de acest fel a rom. *Grofu(l)*. Redarea prin -a a rom. -u(l) este constatată și de noi la huțuții din Bucovina (*Scurușeta*, „*Scurușetul*”, *Șuta* „*Sutul*” etc.).

său *Nemolodva*, printr-un sens deosebit al apelativului slav: în graiurile poloneze, de pildă, *młoda woda* înseamnă „apă vieaie (zglobie); pîriu repede”³¹². Deși sensul nu l-am găsit atestat pentru corespondentul său ucrainean, aceasta nu înseamnă neapărat că nu va fi existînd și în graiurile ucrainene carpatice.

Întru citva asemănătoare este explicația dată de G. v. Sabler numelui polonez al riului Velikaja (afluent al lacului Peipus — Čudskoe), *Muldowa*, a cărui bază ar fi germ. timpuriu **muldā*. Cuvîntul germanic a pătruns și în estonă (*muld*) și în fineză (*mulla*) cu sensul de „pămînt, praf”, dar von Sabler nu crede că s-ar putea pleca de la ele, ci de la germanică, unde ar fi avînd și înțelesul de „mîl, nămol”³¹³. Acest înțeles ar fi dovedit de vechile atestări ale numelui (la 1501: *Modda* și *Moede*, apreciată ca o corupție pentru *Molda*); pentru că în prima transpare oland. med. *modde* „mlaștină, nămol”, identic cu germ. med. de jos *modde*, *mudde* „nămol”³¹⁴. Terminația hidronimului n-ar reprezenta sufixul adjectival slav *-ov*, ci ar fi apelativul **awa* de origine germanică³¹⁵.

Comentînd studiul lui von Sabler, Max Vasmer este de părere că numele trebuie să fi circulat în surse germano-baltice, pentru că forma poloneză are caracteristicile împrumutului recent (*-l-* netrecut la *-l-*³¹⁶). El crede că baza germanică nu poate proba prezența efectivă a vechilor germani pe aceste locuri, deoarece a fost împrumutată și de limbile baltice, iar în fineză sînt derivate de la ea cu elementul *-va*, *-vā* „apă, rîu”³¹⁷. Situația se reflectă deci în toponimie; în Rusia mai există un hidronim, *Moldvaž*, compus cu zirianul *vož* „braț de rîu, afluent”³¹⁸, iar în Letonia un altul, *Muldupe*, format cu *upe* „apă curgătoare, rîu”³¹⁹.

Argumentul lui von Sabler împotriva filierei baltice este lipsit de consistență: nici în gotică, nici în limbile germanice mai noi *mulda* nu are și înțelesul de „mîl, nămol” presupus de autor, spre deosebire de germ. med. de jos *mudde* (*modde*); primul descinde din baza i.-e. **mel-*, al doilea din **meu-*³²⁰. Ceva mai mult, atestările hidronimului, din secolul al XIV-lea pînă la finele celui de-al XVIII-lea, nu ne permit să vedem în *Molda* o formă primară (*Fluss*

³¹² Jan Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, III, Cracovia, 1903, p. 173 (în zona Cracoviei și a Poznańului).

³¹³ G.v. Sabler, *op. cit.*, p. 833.

³¹⁴ *Ibidem*, p. 834.

³¹⁵ *Ibidem*, p. 839—840.

³¹⁶ M. Vasmer, *Beiträge zur slavischen Altertumskunde* XI, p. 42—43.

³¹⁷ *Ibidem*, p. 43. Cf. *Moldva*, afluent al Nemdežului, în fosta gubernie Vjatka (Max Vasmer, *Wörterbuch der russischen Gewässernamen*, VIII, p. 299). Pentru funcția toponimică a zirianului *-va*, vezi și W.B. Schostakowitsch, *Die historisch-etnographische Bedeutung der Benennungen sibirischen Flüsse*, în UJ, VI, 1926, p. 87—88; A.I. Sobolevskii, *Nazvanija rek i ozer russkogo severa*, în „Izvestija otdelenija russkogo jazyka i slovesnosti Akademii Nauk S.S.S.R.”, XXXII, 1927, p. 12; E.M. Murzaev, *Očerki toponimiki*, Moscova, 1974, p. 83; idem, *Geografija*, p. 80.

³¹⁸ Max Vasmer, *Beiträge zur historischen Völkerkunde Osteuropas*. IV. *Die ehemalige Ausbreitung der Lappen und Permier in Nordrussland*, Berlin, 1936, p. 55.

³¹⁹ J. Endzelin, *op. cit.*, p. 122.

³²⁰ Vezi August Fick, *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*, III, Göttingen, 1874, p. 235; Sigmund Feist, *Etymologisches Wörterbuch der gotischen Sprache*², Halle (Saale), 1923, s.v. *Mulda*; F. Holthausen, *Gotisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1934, p. 73; Jakob Grimm, *loc. cit.*; Julius Pokorny, *op. cit.*, I, p. 716—718; Walde—Pokorny, *op. cit.*, II, p. 250; Friedrich Kluge, *op. cit.*, p. 483.

Mode, ad fluvium Modda, der Beke tho Muddes, flumen Mode, Moude, Modda)³²¹, ci o dezvoltare tirzie în mediul baltic, rezultată, probabil, dintr-o atracție paronimică a apelativelor cu baza *mold-*, *muld-*. Situația acestui hidronim nu este, deci, în măsură să ne edifice asupra motivației fizico-geografice a hidronimului nostru, cât timp etimonul său germanic este altul.

5.1. Chestiunea motivației constituie, deci, unul din impedimentele principale pentru acceptarea originii germanice a numelui Moldovei. El ar putea fi evitat, însă, dacă s-ar porni nu de la sensul de „praf, pulbere” al bazei, ci de la acela mai general de „pământ fărmicios, moale”, care se mai păstrează încă în cuvintele *molt*, *mold* din germana austriacă³²² sau în dan. *muld* „pământ slab”³²³ și care trebuie să fie foarte vechi, de vreme ce este implicit în însăși rădăcina i.-e *mel-* „a zdrobi, a măcina; pulbere, fraged, moale”³²⁴. Sub această rădăcină se grupează și sued. *malm* „șes nisipos; minereu”, anglo-sax. *meal* „nisip întărit (gresie), pământ calcaros”, v. germ. de sus *melm* „praf, nisip”, germ. de sus dialectal *mulm* „pământ fărmicios, praf, putregai”, șvab. dialectal *mjäl* (l) *a* „un fel de pământ nisipos”³²⁵. La un germanic **mulda* „pământ moale” apelează Albert Carnoy pentru a explica o serie de toponime din Belgia, precum *Moem* „idem”, *Millen* (la 826: *Muldelhem*), *Molendaal* și *Mollendaal* „vale cu pământ mișcător, moale”, *Mulberg* „deal cu pământ moale, nisipos”³²⁶. **Muldah* (u) *a* ar fi, deci, antonimul lui **Steinaha* (azi *Steina*)³²⁷ „Pîriul Pietros”, indicînd nu o calitate a apei propriu-zise, ci a albiei cursului de apă. Tot astfel, de la lat. *mollis* „moale”, coradical cu *mulda*, s-au dezvoltat o serie de hidronime și oiconime din Franța, precum *La Mole*, *Molles* < *molles* (*terrae*), *Molleville* < *mollis villa*, *Mollégés* < *mollis* + *-idium* + *-ensem*, *La Mouille* < *mollia*, *Mouilleron* < *mollaria* + *-onem*³²⁸.

Semnificația aceasta generală ar fi corespuns perfect caracteristicii esențiale a albiei majore a riului Moldova, în care argilele, marnele, gresiile, pietrișurile și nisipurile reprezintă principalele componente geologice, în special de la ieșirea din zona de orogen pînă la vărsarea în Siret³²⁹. Această structură explică lipsa de stabilitate a albiei în aval de Gura Humorului, lărgimea ei neobișnuită și, pe de altă parte, frecvența cu totul deosebită a alunecărilor de teren³³⁰. De observat că aceeași caracteristică se reîntîlnește în zona *Moldovei Vechi* din Banat (pînă la *Moldova Nouă*), unde se află un depozit neogen con-

³²¹ Vezi *Scriptores Rerum Livonicarum*. Riga—Leipzig, I, 1853, p. 744, II, p. 89 și nota 14. 93, 459.

³²² Jakob Grimm, *loc. cit.*

³²³ Alexander Jóhannesson, *Isländisches etymologisches Wörterbuch*, Berna, 1956, p. 674.

³²⁴ Julius Pokorny, *loc. cit.*

³²⁵ Walde—Pokorny, *op. cit.*, II, p. 285—286.

³²⁶ Albert Carnoy, *op. cit.*, p. 464, 465, 467, 471, 484.

³²⁷ Hans Walther, *op. cit.*, p. 258.

³²⁸ Dauzat—Rostaing, *op. cit.*, s.v.

³²⁹ Vezi Constantin I. Martiniuc, *Dale noi geomorfologice asupra regiunii Baia—Suceava*, în „Revista geografică”, III, 1946, p. 175; Institutul Geologic, Republica Socialistă România, *Atlasul geologic: harta hidrogeologică*, București, 1969; Elisabeta Nimigeanu, *Valea Moldovei*, în „Terra”, II, 1970, nr. 1, p. 50; Serafim Ionescu, *op. cit.*, p. 207; Aurel Sarăiman, *Studiul geomorfologic și micropaleontologic al sarmațianului dintre riurile Moldova și Bistrița* (teză de licență), Iași, 1970, p. 3—4.

³³⁰ I. Ujvári, *op. cit.*, p. 491; *Atlas geografic*, Republica Socialistă România, București, 1965, p. 45 (harta „Zonele expuse la pornituri de teren”); M. Ielenicz, *Zonele cu alunecări de teren din țara noastră*, în „Terra”, II, 1970, nr. 1, p. 34.

ținând nisipuri, pietrișuri, argile și marne și se constată în același timp „pornituri restrinse” de teren³³¹. Se pune, deci, întrebarea dacă asemănările geomorfologice reprezintă simple coincidențe sau pot fi semnificative și în plan etimologic.

5.2. Satul Moldova Veche este situat la vărsarea în Dunăre a râului Boșneag (atestat mai întâi la 1726 : *Bosna fl.*)³³², lung de 11 km, în fața ostrovului Moldova Veche (la 1776 : *Moldava*)³³³, în apropierea localităților Moldova Nouă (care s-a înființat prin colonizare la începutul secolului al XVIII-lea : a. 1717 *Posneazi* „Boșneagi”³³⁴, ulterior *Boșneag* — nume și astăzi popular³³⁵, deși concurentul său se impune oficial din ultimul sfert al veacului al XVIII-lea³³⁶) și *Moldovița* (înființat la 1773 sub numele *Steierdorf* de cărbunari austrieci³³⁷ — de la care și-a luat numele poiana și muntele din vecinătate³³⁸ — ulterior contopit cu Moldova Nouă). Judecând după sufixul feminin *-ova*, numele nu putea fi dat inițial nici satului și nici insulei (în care cazuri ar fi avut forma *-ovo*)³³⁹, ci numai apei, după care a urmat un lanț de polarizări toponimice în ordinea prezentării deja făcute. Cazurile în care oiconimul menține numele vechi al apei (substituit printr-un sinonim) nu sînt neobișnuite în toponimie³⁴⁰; s-a constatat și faptul că denumirea veche se restringe fie în zona izvoarelor, fie în cea a punctului de confluență, unde rezistența ei este întotdeauna maximă³⁴¹. Prima atestare este din 1588, în forma *Mudava*,

³³¹ Victor Corvin Papiu, *Geologie și drumetie. Trasee în Carpații românești*, București, 1963, p. 100; *Harta hidrogeologică; Atlas geografic*, p. 45.

³³² Aloysius Ferd. Com. Marsilius, *Danubius Pannonico-Mysicus, observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physicis perlustratus*, I, Haga—Amsterdam, 1726, harta 45.

³³³ Franciscus Griselinii, *Tabula Banatus Temesiensis*, Viena, 1776 (reprodusă de N. Iorga, *Observații și probleme băndărene*).

³³⁴ SDT, I, p. 405. Acest plural confirmă etimologia de la *boșneag* „bosniac” dată de I.-A. Candrea, *Introducere în studiul toponimiei, cu privire specială asupra toponimiei Olteniei și Bănățului*, curs litogr., București, 1927—1928, p. 171 și V. Bogrea, *Etimologii*, în DR, III, 1922—1923, p. 733.

³³⁵ Pronunțat *Boșniac*, cf. NALR—Banat, *Date despre localități și informatori*, Cluj, 1980, p. 20.

³³⁶ Griselinii, *op. cit.*: *Neu Moldavaer*; Joh. Matth. Korabinszky, *Atlas Regni Hungariae portatilis*, Pressburg, [cca 1792]: *Neu Moldova*.

³³⁷ Lazăr Botoșăneanu, Ștefan Negrea, *Drumetind prin munții Banatului*, București, 1968, p. 190. Numele popular este și astăzi *Stăieru Boșneagului* (NALR—Banat, *Date*, p. 23).

³³⁸ Botoșăneanu—Negrea, *loc. cit.* Vezi și Josef Ritter von Sceda, *General-Karte der Europaischen Türkei und Königreiches Griechenland*, Viena, 1869: *Moldovica Berg*; K.K. militär-geographisches Institut, *Rumänien*, 1884, sc. 1 : 300 000: *Moldavica*; *Topographische Karte der Balkanstaaten und Länder* (ed. Carl Flemming), sc. 1 : 600 000, Berlin-Glogau, [cca 1890]: *Moldavica G [ebirge]*.

³³⁹ Numele slave de insule sînt masculine, cum a observat Petar Skok (*La linguistique de Ferdinand de Saussure et la toponymie*, în *Troisième Congrès International de Toponymie et d'Anthroponymie*, II, Louvain, 1951, p. 128).

³⁴⁰ Cf. și Marcel Baudot, *Éléments de reconstitution des hydronymes disparues*, în VI *Internationaler Kongress für Namenforschung*, II, München, 1961, p. 125; idem, *Stratigraphie hydronymique de la Normandie*, în *Proceedings of the ninth International Congress of Onomastic Sciences*, Louvain, 1969 („Onoma”, XIII—XIV), p. 136; Paul Lebel, *Principes*, p. 331, 350—351. La noi se poate cita cazul oiconimelor *Brăloștița* din Dolj (E. Petrovici, *Toponime slave în*-isk-ica pe teritoriul României*, în CL, XIII, 1968, p. 195), *Brăsovlul* — care era și numele Ghimbășelului de astăzi (*Brasso Reu*, la I.G. Neuhauser, *Mappa Geographica Magni Principatus Transilvaniae in usum Exactoratus Caes. Regii Provincialis uniti*, 1788, ms. la Biblioteca Centrală Univ. din Cluj-Napoca) etc.

³⁴¹ Paul Lebel, *Principes*, p. 332, 352.

după care urmează *Moldau* (a. 1598), *Moldovafalva* (a. 1600), *Mudova* (a. 1603), *Castellum Mudovae*, *Mudva* (a. 1607), *Moldava* (cca 1710), *Moldav* (a. 1718), *Molda* (cca 1719)³⁴², *Molava* (sfârșitul secolului al XVIII-lea)³⁴³ — pentru a nu cita decât variantele. De observat că forma princeps a numelui era în *-áva*, și ea s-a menținut pînă astăzi în pronunția populară locală (*Mudáva*)³⁴⁴ sau în cea a zonelor apropiate (*Mudáva*)³⁴⁵; dimpotrivă, forma *Moldova* este ulterioară și se accentuează tematic³⁴⁶. Dispariția lui *-l-* se explică în primul rînd printr-o influență a pronunției sîrbești, unde *l* silabic a fost vocalizat de prin secolul al XII-lea³⁴⁷, dar și maghiara, care suportă greu grupurile consonantice mediane, poate motiva în parte această evoluție³⁴⁸. Ambii factori explică și variantele numelui Moldovei estice din documentele latino-sîrbești (*Modua*)³⁴⁹ sau maghiare (*Modova*³⁵⁰, *modovai*³⁵¹, *Modua*³⁵², *modvai*³⁵³, *moduai*³⁵⁴, *Modwaycza*³⁵⁵), dar în acest caz se mai adaugă și influența pronunției din graiurile săsești, unde *-l-* din grupul *-lt-* (*-ld-*) cade uneori³⁵⁶: *in die Modau*³⁵⁷ (latinizat: *Modavia*)³⁵⁸, *Modtner*³⁵⁹. Varianta *Mudva* are fonetism maghiar, iar *Moldau* (*Moldav*), *Molda* sînt adaptări germane, ca și *Molava* de altfel, pentru că evoluția grupului *-ld-* la *-l(l)* este obișnuită în această

³⁴² Cf. Pesty Frigyes, *Krassó vármegye története*, II, Budapesta, 1884, p. 37—38; VERESS, D. VI, p. 145; SDT, I, p. 405; IORGA, A.F.I., p. 165; John Senex, *A New Map of the Kingdom of Hungary and of the Countries, Provinces etc.*, Londra [cca 1710]; Gabriel Bodenehr, *Nova et accurata tabula Regnorum sup. et inf. Hungariae* [...], Augsburg, [1718]; Johann George Schreibern, *Neue Kriegs Karte von Siebenbürgen, Moldau, Walachei und dem Temeswarer Banat*, Leipzig, [cca 1719].

³⁴³ Joh. Bapt. Homann, *Danubii fluminis [...] pars infima [...]*, în *Atlas mapparum geographicarum generalium et specialium [...]* impensis Homannianorum Heredum, Nürnberg, [sfârșitul secolului al XVIII-lea].

³⁴⁴ E. Petrovici, *Toponimice slave din Valea Almăjului (Banat)*, în DR, VIII, 1934—1935, p. 180; NALR—Banat, *Date*, p. 22, 29.

³⁴⁵ Nic. Densușianu, *Vechi cîntece și tradiții populare românești. Texte poetice din răspunsurile la „Chestionarul istoric” (1893—1897)*, București, 1975, p. 192: „Și dă pielea în doi zloti/Și-i bea la *Mudava* toți” (Tesluiu, în fosta plasă Oltul de Jos). Cf. și n. fam. *Mudava* în Oltenia (N.A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963, p. 326).

³⁴⁶ Com. a colegului Corneliu Morariu. Vezi și August Scriban, *Etimologii*, în „Arhiva”, XXVIII, 1921, p. 239.

³⁴⁷ E. Petrovici, *Toponimice slave din Valea Almăjului*, p. 180; Ivan Popović, *Geschichte der serbokroatischen Sprache*, Wiesbaden, 1960, p. 380.

³⁴⁸ Cf. N. Drăganu, *Despre l > u și dispariția acestuia în românește*, în vol. *Omagiu lui I. Bîanu*, București, 1927, p. 145 (*-l-* la sfârșitul silabei, mai ales după o, urmat de o consoană, dispăre dialectal începînd de pe la 1500 în zona de sud-est a teritoriului limbii maghiare).

³⁴⁹ IORGA, S.D. III, p. X (a. 1432).

³⁵⁰ VERESS, D. VIII, p. 154 (a. 1611), IX, p. 18, 23 (a. 1614).

³⁵¹ *Ibidem*, VIII, p. 154 (a. 1611), IX, p. 19, 22 (a. 1614), 308 (a. 1630).

³⁵² *Ibidem*, I, p. 85 (a. 1552), IX, p. 119, 120 (a. 1616).

³⁵³ *Ibidem*, IX, p. 167 (a. 1618).

³⁵⁴ *Ibidem*, XI, p. 174 (a. 1678).

³⁵⁵ HURM. XV, p. 709 (a. 1591).

³⁵⁶ N. Drăganu, *Despre l*, p. 141 (*scall > zat*, *wollun > won*, *scollum > zon*).

³⁵⁷ N. Iorga, *Socotelile Brașovului și scrisori românești către Sfat în secolul al XVII-lea*, în AAR (Ist.), s. II, t. XXI, 1898—1899, p. 165 (a. 1623).

³⁵⁸ IORGA, S.D. XX, p. 7—8 (a. 1614): *Valvoda die Modavia*. Cf. și it. *il Modavo* într-o stare primitivă din Transilvania la 1600 (Nicolae Buta, *I Paesi Romeni in una srie di „Avvisi” della fine del Cinquecento*, în DIT, II, 1930, p. 124).

³⁵⁹ N. Iorga, *Socotelile Brașovului*, p. 176 (a. 1629).

limbă³⁶¹; ultima variantă a reîntâlnim în lucrări germane (sau influențate de germană) și cu aplicație la Moldova estică: *Mollavia*³⁶², *Molawa*³⁶³, *der Molner*³⁶⁴, *ein molnersch Legat*³⁶⁵, precum și în sâs. actual *molnar* (< *moldner*)³⁶⁶.

5.3. Tema hidronimică *Mold-* ar putea fi de origine germanică, asociată apoi în slava de sud cu baza **mld-* și urmînd evoluția fonetică de tip sîrbesc (cf. **vĭk* > *vŭk*). Premisele istorice pentru o astfel de interpretare nu lipsesc: „de la Porțile de Fier pînă la gura Dravei Dunărea era gepidă”³⁶⁷. Ținînd seama de faptul că prima atestare este relativ tîrzie și că riul nu este prea mare, ar fi mai ușor de crezut ca numele să fi apărut în timpul scurtei stăpîniri a cavarilor teutoni dintre 1428 și 1435: în 1428 regele Sigismund anunța că va ceda teutonilor „certas arces in vicinitate Danubii inter Hungariam, Serviam et Valachiam”³⁶⁸, pentru a crea o centură de apărare împotriva turcilor; în 1430 magistrul ordinului, Nicolaus de Radewitz, lua titlul de „*Banus Zewrinien-sis*”³⁶⁹, pe care-l păstra încă în 1434³⁷⁰. S-a spus că „prezența lui von Redwitz are numai un interes de curiozitate”³⁷¹, dar nu este exclus ca el să fi fost cel care a construit castelul *Moldau* amintit de la 1598, iar acest fapt ar fi o justificare suficientă a apariției denumirii, pe care sîrbii, veniți în număr mare după supunerea țării lor de către turci în 1459³⁷², o puteau acomoda seriei de nume în *-ava* din zona apropiată (Mlava, Morava, Nišava etc.), acționînd totodată asupra configurației fonetice a bazei. Pe de altă parte, menținerea temei germane *Mold-* era posibilă fie în dialectul sîrbesc vecin, carașovean, unde fenomenul vocalizării lui *-l-* nu se produce³⁷³, fie, mai degrabă, în mediul lingvistic românesc.

5.4. Prin urmare, atît Moldova din estul țării cît și cea bănățeană se pot deriva de la o bază germanică, fie ea gotică (prima), fie germană medie (a doua); singurul impediment, care afectează exclusiv elucidarea primului hidronim, este de ordin lingvistic (absența polnoglasiei). S-a încercat subminarea ipotezei

³⁶¹ Cu aplicație la toponimie, vezi A. Brückner, *Zur slavisch-deutschen Namenkunde*, în ZSI Ph, III, 1926, p. 10—11; Reinhard E. Fischer, *Die Ortsnamen der Zauche*, Weimar, 1967, p. 151; Teodolius Witkowski, *Die Ortsnamen des Kreises Stralsund*, Berlin, 1965, p. 222; Wolfgang Fleischer, *Namen und Mundart*, I, p. 254; Horst Naumann, *Die Orts- und Flurnamen der Kreise Grimma und Wurzen*, Berlin, 1962, p. 370.

³⁶² Claudio Isopescu, *Notizie intorno ai romeni*, p. 33 (a. 1561).

³⁶³ *Eigentliche Vorstellung des so berühmten Königs Reichs Ungarn, neben Sibenbügen, Moldau, Wallachey, Bosnien und anderen Ländern mehr bis an Konstantinopel*, [hartă, cca 1687—1690].

³⁶⁴ N. Iorga, *Socotelile Brașovului*, p. 121 (a. 1605), 176 (a. 1629), 177 (a. 1630), 183 (a. 1633); IORGA, S.D. I, p. 42—47 (a. 1640—1653).

³⁶⁵ *Ibidem*, p. 221 (a. 1679).

³⁶⁶ Fr. Krauß, *Treppener Wörterbuch*, Marburg, 1970, p. 671.

³⁶⁷ L. Hauptmann, *op. cit.*, p. 145.

³⁶⁸ HURM. I₂, p. 553.

³⁶⁹ *Ibidem*, p. 564.

³⁷⁰ *Ibidem*, p. 591. O privire de ansamblu, la Ion I. Nistor, *Tara Severinului și Banatul Timișan*, în AAR (Ist.), s. III, t. XXVII, 1944—1945, p. 33 și passim. Nu am luat în considerare și stăpînirea ioaniților de la 1247 întrucît ordinul ospitalier condus de maestrul Raimbaud era în mare parte francez, iar așezarea lui pare că nu a fost niciodată efectivă (N. Iorga, *Istoria românilor și a civilizației lor*, București, 1930, p. 58).

³⁷¹ N. Iorga, *Istoria armatei românești*², I, București, 1929, p. 22.

³⁷² Dimitrie Onciul, *Scrituri istorice*, II, București, 1968, p. 290; Emil Petrovici, *Graiul carașovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională*, București, 1935, p. 16—18; idem, *Daco-slava*, în DR, X, 1943, p. 269.

³⁷³ Ivan Popović, *op. cit.*, p. 384.

gotice a lui Hasdeu prin invocarea unui paralelism între împrumuturile toponimice și cele lexicale propriu-zise. „În limba noastră, susținea N. Drăganu, nu s-au păstrat elemente a căror origine gotică ar fi sigură. Ar fi greu de explicat cum a putut să rămână tocmai din limba gotică un nume de râu și de țară care a avut și are o însemnătate atât de mare în viața poporului românesc ca *Moldova*”³⁷⁴. Și P. Skok se îndoia că goții și gepizii au avut vreun rol în crearea sau transmiterea de toponime, pentru că „erau ostași instabili [...] Nici o urmă lexicologică nu atestă prezența lor în țările astăzi slave sau românești”³⁷⁵. Spre deosebire de C. Diculescu, după care aceste urme „sînt mai presus de orice îndoială”³⁷⁶, cei mai mulți lingviști cred că „nici un element vechi german, afirmat de unii și de alții ca atare, nu-i sigur”³⁷⁷; doar pentru vreo 3 — 4 cuvinte românești poate fi presupusă această origine, iar lista lor „este în continuă scădere”³⁷⁸. Singurele toponime „gotice” cărora li s-a acordat credit mai multă vreme, *Muntele* și *Piriul Gotului*³⁷⁹, au ca punct de plecare, neîndoielnic, un n. pers., fie bulg. *Goto* (< *Georgios*, ca *Nito* < *Nicola*, *Lato* < *Lazar*, *Dofa* < *Evdokija*, cf. toponimul sirbesc *Golin bor*), fie magh. *Got* (scurtat din germ. *Gotthard*, *Gottlieb* etc.), cum au arătat deja István Kniezsa și Henrik Barić³⁸⁰.

Între ponderea elementelor lexicale și cea a elementelor onomastice care definesc un strat lingvistic sau o influență nu poate exista, însă, un paralelism obligatoriu³⁸¹. Așa, de pildă, nu poate fi dovedită păstrarea la noi a unor toponime latine, deși limba noastră este o limbă romanică. Apoi, influența veche turcică este la noi cu mult mai sensibilă în toponimie decît în lexic. *Preluarea de toponime străine nu presupune o simbioză etnică, și de aceea faza împrumutului toponimic o precede, de obicei, pe cea a împrumutului lexical în cadrul relațiilor „de contact”*³⁸², fără a fi urmată în mod necesar de aceasta din urmă. Observația lui E. Petrovici, după care maghiarismele cele mai frapante se întîlnesc în satele românești în care oamenii nu cunosc maghiara, în timp ce la bilingvi predomină calcurile și traduceri³⁸³, se aplică de bună seamă și aici. În al doilea rînd, paralelismul în cauză nu intră în discuție cît timp toponimul ne-a fost transmis printr-o mediere slavă³⁸⁴. În sfîrșit, importanța unui toponim nu

³⁷⁴ Nicolae Drăganu, *Din vechea noastră toponimie*, în DR, I, 1920—1921, p. 143, nota 1.

³⁷⁵ P. Skok, *Dunaj et Dunav*, în „Slavia”, VII, 1929, p. 728—729. Vezi și Sextil Pușcariu, *Pe marginea cărților*, în DR, VIII, 1934—1935, p. 279, 293.

³⁷⁶ C. Diculescu, *Altgermanische Bestandteile im Rumänischen*, în ZRPh, XLI, 1921, p. 422.

³⁷⁷ Alexandru Philippide, *op. cit.*, p. 350. Vezi și Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, I, București, 1961, p. 157; Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, p. 242.

³⁷⁸ V. Arvinte, *op. cit.*, p. 19; vezi și același, *Die deutschen Entlehnungen in den rumänischen Mundarten*, Berlin, 1971, p. 19—27.

³⁷⁹ Printre cei din urmă care mai cred că ele au la bază etnonimul *got* este Ivan Pudić, *Alt(ost)germanische Ortsnamen in den Balkansprachen*, în vol. *Die Kultur Südosteuropas ihre Geschichte und ihre Ausdrucksformen*, Wiesbaden, 1964, p. 235.

³⁸⁰ István Kniezsa, *Zur Frage der gepidisch-rumänischen Symbiose in Siebenbürgen*, în AEEO, III, 1937, p. 225—226 (plecînd de la G. Weigand, cu exemple din documente vechi ungurești); Henrik Barić, *Lingvističke studije*, Sarajevo, 1954, p. 82.

³⁸¹ Vezi și observația similară a lui Gerhard Rohlfs privind influența vizigotă în România apuseană (*Studien zur romanischen Namenkunde*, München, 1956, p. 25—26).

³⁸² Cf. Th. Capidan, *Les noms géographiques de Roumanie et le Dictionnaire Toponymique Roumain*, în „Langue et Littérature”, IV, 1948, p. 157—158.

³⁸³ Ap. Sextil Pușcariu, *op. cit.*, p. 350.

³⁸⁴ Este și observația lui Matthias Friedwagner, *Über die Sprache und Heimat der Rumänen in ihrer Frühzeit*, în ZRPh, LIV, 1931, p. 654.

poate fi judecată din perspectiva evoluției sale, ci exclusiv prin prisma condițiilor istorice care i-au făcut posibilă apariția.

Cu rezerva deja făcută, ipoteza originii gotice a hidronimului Moldova poate fi considerată plauzibilă. Urmează să vedem în ce măsură alte ipoteze pot conduce spre interpretări pe deplin satisfăcătoare³⁸⁵.

6. [Ipoteza originii slave] — S-a susținut de multă vreme că Moldova ar fi un toponim slav, dar cei mai mulți dintre istoricii sau lingviștii care au făcut această afirmație (Robert Rösler³⁸⁶, G. Panu³⁸⁷, Cihac³⁸⁸, Paul Hunfalvy³⁸⁹, R. F. Kaindl³⁹⁰, G. Weigand³⁹¹, N. Iorga³⁹², Const. C. Giurescu³⁹³, P. P. Panaitescu³⁹⁴, M. V. Sergijevskiĭ³⁹⁵) au evitat explicațiile concrete. După Emil Petrovici, Moldova include o temă cu fonetism slav de est, *mold-*, „etimologia căreia nu se știe“, în timp ce Moldova bănațeană ar fi un „nume oficial creat de vreun funcționar austriac din forma mai veche **Mldava*“ (devenită în sîrbă *Mudava*); corespondentul slav sudic al temei ar fi fost bulg. *măld-*, srb. *mld-*³⁹⁶ (care însă ar fi dat *măld-* în românește, cf. scr. *mlata* > rom. *mălată*)³⁹⁷. Un vechi apelativ slav **moldz* presupun și V. N. Toporov și O. N. Trubačev cu referire la ucr. *Nemolodva*³⁹⁸.

Sensul hidronimic al bazei presupusă slavă este greu de precizat. După August Scriban, sl. com. **moldū* avea același înțeles ca dezvoltările sale atestate, v. sl. *mladū*, rus *mōlodū* „tînăr“; după el, „Moldova ar însemna «pădure tînără», cum va fi fost pe malul acestui rîu“, iar etimologia s-ar aplica în egală măsură Moldovelor din Banat și Boemia³⁹⁹. Scriban revine însă asupra explicației proprii, presupunînd de această dată un radical sl. com. **bīlt* (> rus. *boltat* „a clătina“, pol. *beltać*, ucr. *boutaty*, rom. *heltiugă* < *beltuga*), care ar fi avut și variantele *mīlt*, *mild*, *pīlt*, *vīlt*, *blt*, *belt*, *bolt*, *bout*, pe care le documentează pe baza... variantelor lexicale românești *posac* - *mosac*, *boștină* — *hoști-nă* — *voștină*, sau chiar *hara-para* și *terchea-berchea*. El conchide că *Moldova*, ca și ceh. *Vltava* sau rus. *Pollava*, „trebuie să-și fi luat numele de la calitatea

³⁸⁵ Ne-am propus să examinăm numai ipotezele care prezintă cît de cît un interes științific.

³⁸⁶ Robert Rösler, *Romänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Rumäniens*. Leipzig, 1871, p. 325.

³⁸⁷ G. Panu, *Studii asupra alinării sau nealinării politice a românilor în deosebite secole*, în „Convorbiri literare“, VI, 1872, p. 199.

³⁸⁸ A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, II, Frankfurt a. M., 1879, p. 201.

³⁸⁹ Paul Hunfalvy, *Die Rumänen und ihre Ansprüche*, Viena—Teschen, 1883, p. 43.

³⁹⁰ R.F. Kaindl, *Geschichte der Bukowina*², II, Cernăuți, 1895, p. 6. Într-o altă lucrare, *Die Rutenen in der Bukowina*, I, Cernăuți, 1889, p. 21, nota 2, Kaindl nu excludea posibilitatea ca numele să fie doar slavizarea unui toponim mai vechi.

³⁹¹ Gustav Weigand, *Ursprung*, p. 84; idem, *Die Namen der rumänischen Judeje*, p. 173.

³⁹² N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, I, București, 1922, p. 156; idem, *Époque et caractère de l'établissement des Slaves*, p. 15; idem, *Histoire des Roumains*, II, p. 344; idem, *Poporul românesc și Marea*, în RI, XXIV, 1938, p. 107.

³⁹³ Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*⁴, I, p. 255, 392.

³⁹⁴ P.P. Panaitescu, *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, București, 1947, p. 55.

³⁹⁵ M.V. Sergijevskiĭ, *op. cit.*, p. 341.

³⁹⁶ Emil Petrovici, *Toponimice slave de est*, I, p. 59.

³⁹⁷ Petar Skok, *Etimologijski rječnik*, II, p. 441.

³⁹⁸ V.N. Toporov, O.N. Trubačev, *Lingvističeskij analiz gidronimov verhnego Podneprovja*, Moscova, 1962, p. 154. Numele apare și în forma *Nemolodna* (Max Vasmer, *Wörterbuch der russischen Gewässernamen*, VIII, p. 396).

³⁹⁹ August Scriban, *Etimologii*, p. 239.

ei de «agitată», ori «vîrtejoasă», ori «răpede»⁴⁰⁰. B.V. Kobyljans'kyi crede că tema **mold-* ar fi avut, pe lîngă sensul de „tînăr, proaspăt”, și pe acela de „nou”, „prima dată întîlnit (văzut, cunoscut)”: *moloda rička* „rîu nou, descoperit”, *moloda zemlja* „pămînt nou, descoperit, proaspăt însușit”⁴⁰¹.

6.1. O primă dificultate a ipotezei slave este absența sensurilor compatibile cu utilizarea hidronimică a temei, fapt care a condus la contestarea verosimilității ei⁴⁰². Cît timp tema în cauză nu avea singură înțelesul de „pădure tînără”, ci numai în combinații lexicale (cf. pol. *mlody las*, rus. *molodoi les*, bulg. *mlada gora*) sau în derivate (cf. pol. *mlodnik*, bulg. *mladišče*, scr. *mlàdik*, rus., ucr. *molodnjak*, ucr. *moložava*, slov. *mladina*, ceh. *mladič*, *mláz* ș.a.), nu se putea pleca direct de la ea, cum credea Scriban. Apoi, nonșalanța cu care el reduce la un numitor comun baze complet diferite, confecționate din propria imaginație pentru a explica toponime care nu au nici o legătură, depășește limitele impuse de știința limbii. Înțelesul de „nou” presupus de Kobyljans'kyi nu este atestat în slava veche⁴⁰³, ci reprezintă o evoluție semantică mai tîrzie ilustrată, între altele, de limba maternă a autorului, ucraineana⁴⁰⁴; oricum, el era total nepotrivit pentru a desemna o apă, iar numele țării nu intră în discuție, fiind un produs tîrziu al polarizării toponimice.

Comparînd descendenții slavi ai temei **mold-* cu cei baltici înrudiți⁴⁰⁵, observăm că sensul primordial era acela de „fraged, tînăr”, aplicat aproape exclusiv lumii animale („mînz”, „juncă”, „pui(că)”, „păsărică”, „peștișor”, „roi tînăr”, „purcel”, „copil”, „adolescent”, „mire” etc.) și vegetale („copileți”, „tufe”, „puiet”, „ramură”, „vie tînără”, „plantă de apă” etc.); ea are în subsidiar sensul de „moale”, păstrat în alte limbi care ilustrează radicalul i.-e. **mel-d-*, dar nu avem dovezi sigure ale menținerii lui ca atare în slava comună. Unele sensuri atestate în dicționare, cum ar fi cel al scr. *mladiti* „polvero”, „polverare”⁴⁰⁶, „a face să devină moale, friabil”⁴⁰⁷, sau al v. sl. *mladz*, glosat de Fr. Miklosich prin „mollis”, sînt influențate de etimologie: primul se referă, de fapt, la prășitul viei, considerat mai mult ca o acțiune de întinerire a plantei

⁴⁰⁰ Idem, *Etimologii*, în „Arhiva”, XXIX, 1922, nr. 4, p. 476–477; idem, *Dicționarul limbii românești*, Iași, 1939, p. 1 423.

⁴⁰¹ B.V. Kobyljans'kyi, *op. cit.*, p. 156.

⁴⁰² I.-A. Candrea, *Probleme de toponimie*, p. 38; Victor Tufescu, *op. cit.*, p. 17.

⁴⁰³ Vezi Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Viena, 1862–1865, p. 372; *Lexicon Linguae paleoslovenicae*, 18, Praga, 1969, s.v. *mladz*.

⁴⁰⁴ S. Hrabec, P. Zwoliński, *Słownik ukraińsko-polski*, Varșovia, 1957, p. 348 (*molodík*).
⁴⁰⁵ Dintre dicționarele etimologice, vezi în special Berneker, *op. cit.*, II, p. 70–72; Václav Machek, *Etymologický slovník jazyka českého*², Praga, 1968, p. 367; Aleksander Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Varșovia, 1970, p. 340; Petar Skok, *Etimologijski rječnik*, II, p. 438–439; Max Vasmer, *Etimologičeskij slovar'*, II, p. 643–644; Stefan Mladenov, *Etimologičeski i pravopisen rečnik bǎlgarskija knižoven ezik*, Sofia, 1941, p. 300; Ernst Mucke, *Wörterbuch der niedersorbischen Sprache und ihrer Dialekte*, II, Bautzen, 1966, p. 910, 912–913; R. Trautmann, *Baltisch-Slavisches Wörterbuch*, Göttingen, 1923, p. 167; Ernst Fraenkel, *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I, Heidelberg, 1962, p. 431–433. Dintre dicționarele vechilor limbi slave, vezi și Jan Gebauer, *op. cit.*, II, p. 373–377; *Słownik staropolski*, IV, Wrocław–Varșovia–Cracovia, 1964, p. 291–295.

⁴⁰⁶ Vuk Steph. Karadschitsch, *Lexicon serbico-germanico-latinum*³, Belgrad, 1898, p. 375; Franz Miklosich, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Viena, 1886, s.v. *molđū*.

⁴⁰⁷ Berneker, *op. cit.*, II, p. 72. Și mai mult este deformată glosa lui Vuk de către Joseph Schütz: „a frământa, a mola (despre pămînt lutos)”, cf. *Die geographische Terminologie des Serbokroatischen*, Berlin, 1957, p. 78.

decît de afinare a pămîntului⁴⁰⁸, iar al doilea, din sintagma *mlada trava*, trebuia înţeles ca „(iarbă) tină, fragedă“⁴⁰⁹. Singura semnificaţie utilă⁴¹⁰ este cea din sintagma pol. dial. *mloda woda* „woda żywiaca, ożywcza krak“, deja menţionată de noi, care s-ar traduce prin „apă vie, zglobie, pîrîu neastîmpărat, repede“. Ea ar fi potrivită pentru a desemna Moldova, al cărei curs este torrenţial pe toată lungimea sa (în zona muntoasă patul are o înclinaţie de 11 m pe km)⁴¹¹; debilitatea albiei face ca surpările de teren şi schimbările de matcă să fie frecvente, iar documentele înregistrează adesea acest lucru⁴¹².

De la un **molda* (*voda*) se putea ajunge prin sufixare la *Moldava*: deşi sufixul slav -*av*- avea în apelative, de obicei, înţelesul „prevăzut cu“ ceea ce desemnează substantivul⁴¹³, el se ataşa totuşi şi unor baze adjectivale în hidronime: ceh. *Černava* < *črn-* „negru“⁴¹⁴, srb. *Bjelava* < *běl-* „alb“, *Břzava* < **brzō* „repede“⁴¹⁵, ucr. *Čerhava*, alb. *Čerava* < sl. com. **čarhō* „negru“⁴¹⁶, ucr. *Rusava* < rusii „gălbui“, bulg. *Krasava*, pol. *Krasawa* < *krasa* „frumos; roşu“⁴¹⁷ ş.a. Însăşi prefixarea numelui în *Nemolodva* (faţă de perechea sa *Molodova*) presupune înţelegerea sensului bazei negare, care trebuie să fi reflectat o calitate a apei⁴¹⁸. Dar caracterul figurat al sensului, precum şi lipsa atestărilor sale în alte limbi slave, reprezintă un motiv serios pentru a ne îndoi de existenţa lui încă din slava comună. Alte posibilităţi de explicare (în limitele ipotezei originii slave) nu găsim, pentru că de la un n. pers. **Mold(ava)* (cf. v. ceh. *Mladava*, v. pol. *Młodava*)⁴¹⁹ nu se poate pleca în denumirea unui curs de apă important; iar o altă temă, cum ar fi v. sl. **mōdōlavō* „încet, leneş“ (cf. v. sl. *mōdlō*, *mōdlivō* şi toponimele ceh. *Modla*, sor. *Módla*, pol. *Modla*,

⁴⁰⁸ Vezi, în acest sens, explicaţia dată în *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, VI, p. 822, sintagmei *mladi vinograd*: „a reinnoi via aducînd pămînt proaspăt şi presărîndu-l în jurul butucilor“. Doar la Vuk apare sensul (probabil greşit glosat) „a prăsi“.

⁴⁰⁹ Acesta este înţelesul păstrat de bulg. *mlada trava*, cf. *Bălgarski tălkoven rečnik*, Sofia, 1955, p. 389.

⁴¹⁰ În sîrbă mai există un derivat feminin, plurale tantum, *mlādine*, care denumeşte bălţile nou create prin revărsarea riurilor sau a mării (*Rječnik*, loc. cit.; Schütz, loc. cit.); este vorba, însă, de o specializare tîrzie a sensului (şi el tîrziu) de „nou, recent“, care se constată exclusiv în derivatul menţionat.

⁴¹¹ *Marele dicţionar geografic al României* şi Em. Grigorovitz, op. cit., s.v. La 1623 un misionar italian vorbea despre „un rapido fiume chiamato Moldava“ (G. Călinescu, *Altre notizie*, p. 327).

⁴¹² Vezi, de pildă, DIR, A, XVII—I, p. 202 (a. 1605); URICARIUL, III, p. 133 (a. 1634). Într-o poezie populară culeasă de Graţian Jucan din zona Cîmpulungului Moldovenesc se spune: „Auzit-am o minciună/Că Moldova-i apă bună“.

⁴¹³ Hans Holm Bielfeldt, *Altslawische Grammatik*, Halle (Saale), 1961, p. 155. Cf., de ex., bulg. *Čukava* < *čuka* „deal, vîrf de munte“, *Tāmava* < *tāma* „întineric“, *Tārnavā* < *trān* „spîn, porumbrel“ etc. (I. Duridanov, *Zur allen slavischen Toponymie Bulgariens*, în ZSlPh, XXIX, 1960, p. 100).

⁴¹⁴ Hosák—Šrámek, op. cit., I, p. 160.

⁴¹⁵ Dragomir Vujičić, *Hidronimi (imena voda) u lijevom slivu Drine*, Sarajevo, 1982, p. 52, 78.

⁴¹⁶ Vladimir Georgiev, *Bălgarska etimologija i onomastika*, Sofia, 1960, p. 133 (alte exemple tot aici).

⁴¹⁷ Vladimir Šmilauer, *Handbuch*, p. 155 şi 100.

⁴¹⁸ Terminaţia -*va* din rusă provine din vechiul slav ū, prezent în forme ca *svekrj*, *svekrzve*; cf. *Mokva* < sl. *mokrō* (Max Vasmer, *The Ancient Population Situation of Russia*, p. 8).

⁴¹⁹ Jan Gebauer, op. cit., p. 374; Ernst Eichler, *Zur Struktur und Chronologie slawischer Namentypen*, în *Onomastica Slavogermanica*, III, 1967, p. 17.

germ. *Mahdel* pron. *modl*)⁴²⁰, nu ar satisface sub aspectul motivației geografice.

6.2. Este adevărat că, din punct de vedere formal, *Moldova* nu are fonetismul sud-slav specific, dar nu îl are nici pe cel est-slav, cum afirma Emil Petrovici. În acest din urmă caz baza ar fi trebuit să fie **Molod-*, cum am văzut că o au numele de ape ucrainene citate, sau oiconimul *Molodova*⁴²¹, care desemnează un sat pe Nistru, în fostul ținut al Hotinului. Încercările izolate de acomodare fie la fonetismul ucrainean (*Cămpulungul Molodovenesc*⁴²², *Ruska Molodowycia*⁴²³), fie la cel polonez (*Mlodavia*)⁴²⁴, indică limpede cum ar fi trebuit să se înfățișeze el în limba populațiilor slave vecine. De la un v. pol. **Mlodawa* s-ar fi putut ajunge ușor la *Moldava* prin metateză (cum s-a ajuns, de altfel, în germană pentru mai multe nume cu această bază)⁴²⁵, dar ipoteza ar fi complet lipsită de temei istoric. Hidronimul nostru pare să mențină aspectul temei din slava comună, iar sufixul *-ava* cu funcție hidronimică aparține și el stratului numelor străvechi⁴²⁶. Același lucru se poate spune și despre *Moldova* bănățeană, al cărei nume nu poate fi o deformare tirzie „a vreunui funcționar austriac”, cum credea Petrovici, de vreme ce este atestat aproape concomitent cu *Mudava*, ci reprezintă neîndoiește prototipul de la care a plecat varianta sîrbă. Absența pleofoniei în primul caz și al metatezei în cel de al doilea constituie însă cel mai serios neajuns în explicarea toponimelor prin slavă.

Într-adevăr, nu s-au constatat în limba noastră cuvinte care să ateste în mod cert menținerea grupurilor consonantice slave dintr-o etapă anterioară despărțirii în dialecte a slavei comune: *baltă* și *gard* par să fie elemente moștenite, cum o dovedesc seriile de corespondente indo-europene⁴²⁷, iar *daltă*, pro-

⁴²⁰ Cf. Miklosich, *Lexicon*, p. 385; Ernst Mücke, *op. cit.*, III, p. 161–162; Walter Wenzel, *Die Ortsnamen der Schweinitzer Landes*, Berlin, 1964, p. 49–50 (cu seria de apelative corespunzătoare: sor. de jos *módlj*, pol. *mdly*, ceh. *mdlý* „slab, fără vlagă, leșinat”).

⁴²¹ DIR, A, XVII–I, p. 169 (a. 1604), IV, p. 219–220 (a. 1618); URICARIUL, XXIV, p. 414 (a. 1650), 418 (a. 1658); *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului*, IV, București, 1970, p. 345 (a. 1693), 416 (a. 1696).

⁴²² ȘTEFANELLI, p. 325 (a. 1806).

⁴²³ *Słownik geograficzny Królestwa polskiego*, X, p. 29.

⁴²⁴ În pecetea lui Ștefan I (cf. Damian P. Bogdan, *O străveche matrice de pecete românească*, în *Studii și materiale de istorie medie*, I, București, 1956, p. 253).

⁴²⁵ Cf. germ. *Moltowe* < pol. **Młotow*, germ. *Maldewin* (a. 1284) < pol. **Młodawin*, germ. *Mıldawicz* (a. 1328) < pol. **Młodawicz* (Reinhold Trautmann, *Die Elb- und ostseeslawischen Ortsnamen*, I, în „Abhandlungen der deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Philos.-hist. Klasse”, 1947, nr. 4, p. 32, 171; idem, *Zur Lautlehre der ostseeslawischen Ortsnamen*, în *ZSlPh*, XX, 1950, p. 15; Eichler–Walther, *op. cit.*, I, p. 207–208). De observat că formele poloneze actuale pleacă de la intermediarul german, fapt care explică absența metatezei: *Moldawin* < *Maldewin*, ca și *Moldylly* < *Molditten* (Stanisław Rospond, *Słownik nazw geograficznych polski zachodniej i północnej*, I, Wrocław–Varșovia, 1951, p. 198–199).

⁴²⁶ Aceasta este opinia lui Ivan Duridanov, după care *-ava* și-a încetat de timpuriu în slavă funcția hidronimică (după secolul al VIII-lea), menținându-și productivitatea în alte categorii de nume, mai ales în oronime (*Zaselvaneto na slavianite v Dolna Miziya i Hemimont po dannite na toponimijata*, în vol. *Slavjanska filologija*, XV, Sofia, 1978, p. 359; idem, *Za njakoi redki slovoobrazovatelni tipove v bălgarskata toponimija*, p. 245–250).

⁴²⁷ Vezi sinteza discuțiilor la I.I. Russu, *Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dac și componenta latino-romanică*, București, 1981, p. 258–260, 313–314 și la C. Poghirc, în *Istoria limbii române*, II, București, 1969, p. 328, 341. După I. Pătruț (*Studii de limba română și slavistică*, Cluj-Napoca, 1974, p. 105), *baltă* și *gard* sînt împrumuturi din slava comună în „latina dunăreană” tirzie [= fază preconstitutivă a limbii române].

babel slav, pare a fi mai degrabă o adaptare românească, dată fiind absența grupului *dl-* inițial în română (situație identică cu a corespondentului său albanez *dallë*)⁴²⁸. Cît privește toponimia noastră de origine slavă, se pare că, deși veche, ea s-a acomodat formal în mod progresiv, urmînd direcțiile de evoluție ale foneticii slave, pînă la asimilarea populației alogene, cînd firul continuității lingvistice pe teren slav a fost întrerupt⁴²⁹.

Deși sub aspect istoric etimologia slavă a Moldovei nu ridică nici un fel de probleme, dificultățile privind forma și motivarea geografică au impus căutarea unor soluții noi.

7. Încă din 1862 Franz Adolf Wickenhauser găsea că *Moldova* (*Moldawa*) include apelativul *molid*, la care s-a adăugat terminația *awa* avînd sensul de „rîu”; același apelativ ar sta la baza toponimelor germane în *Mold-* sau *Muld-*⁴³⁰. În continuare, istoricul austriac făcea și alte apropieri care astăzi ni se par de-a dreptul fantastice, aflînd „înrudiri” între *Dorna* și *Turingia*, între *Someș* și *Meuse* etc. Ideea reapare mult mai tîrziu, la Iorgu Iordan, care-i conferă însă o armătură științifică.

După Iorgu Iordan hidronimul s-a format de la baza românească *molid* cu sufixul slav *-ova*: „(rîul) cu molizi” — denotație perfect motivată geografic pentru cursul superior al rîului, unde se află și o localitate *Molid*; ulterior, ca și în alte toponime cvadrisilabice în *-ova*, accentul s-a deplasat pe sufix (cf. *Calinóva*, *Cocoróva*, *Ciucuróva*), permițînd sincoparea lui *-i-* (ca în toponimele *Moldișul* și *Moldovișul* < *molidiș*, *molidviș*)⁴³¹. Numele s-ar încadra în seria toponimelor slave cu bază românească (*Cireșovul*, *Cocorova*, *Cucova*), dovedind „o simbioză slavo-română”; autorul conchide că „obiecțiile care s-ar putea ridica în calea ei [= etimologiei sale] nu i se par serioase”⁴³². Ea s-ar aplica în egală măsură *Moldovelor* bănățene (*Veche*, *Nouă*, *Moldovița*)⁴³³.

Etimologia lui Iorgu Iordan a fost acceptată fără rezerve de către N. Drăganu (care apreciază însă greșit numele ca fiind format pe teren românesc, reproșîndu-i totodată lui Hasdeu derivația hibridă, care „încă trebuie să ne

⁴²⁸ Este opinia lui Ovid Densusianu (*Istoria limbii române*, I, p. 183), P. Skok (*Des rapports linguistiques slavo-roumains*, în „Slavia”, III, 1924, p. 115—116), E. Petrovici (*Note slavo-române*, II, în DR, X, 1943, p. 350), A. Rosetti (*Mélanges de linguistique et de philologie*, Copenhaga—București, 1947, p. 312 și *Istoria limbii române*, p. 343, cu rezerve la p. 615), Gh. Bolocan (în *Istoria limbii române*, II, p. 374). Grupul *dl-* inițial nu există nici în celelalte limbi romanice, cu excepția unor cuvinte din spaniola mexicană și unor onomatopei din portugheză (Sanda Reinheimer Ripeanu, *Les groupes consonantiques initiaux bimbres dans les langues romanes*, în vol. *Études romanes*, București, 1976, p. 24). Aceeași opinie pentru albaneză la A.M. Seliščev (*Slavjanskoto naselenie v Albanija*, Sofia, 1981 — reimprimare —, p. 319—321) și pentru cuvintele rusești din finlandeză, care păstrează numai aparent grupurile din slava comună, la J. Kalima (*Zur Herkunft der slavischen Lehnwörter im Ostseefinnischen*, în ZSlPh, VI, 1929, p. 161—162), aprobat de Max Vasmer (*Kritisches und Antikritisches*, p. 181—186) și V. Kiparski (*Chronologie des relations slavobaltiques et slavofinnoises*, în RÉS, XXIV, 1948, p. 40—41). Ipoteza originii autohtone a cuvintelor român și albanez, prezentată de Grigore Brăncuș (*Vocabularul autohton al limbii române*, București, 1983, p. 139), este încă neargumentată.

⁴²⁹ E. Petrovici, *Daco-slava*, p. 235; A. Rosetti, *Mélanges*, p. 333—334 și *Istoria limbii române*, p. 616—617 (unde aprobă ideea exprimată de Emil Petrovici).

⁴³⁰ Franz Adolf Wickenhauser, *Moldawa oder Beiträge zu einem Urkundenbuche für die Moldau und Bukowina*, I, Viena, 1862, p. 12.

⁴³¹ I. Iordan, *Numele Moldovei*, în „Viața Românească”, XII, 1920, nr. 2, p. 274—276; idem, *Diſtongarea lui e și o accentuați în pozițiile ă, e*, Iași, 1920, p. 244; idem, *Toponimia românească*, p. 437, 473—474, 478.

⁴³² Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, p. 473, 478.

⁴³³ Ibidem, p. 478.

dea de gîndit⁴³⁴, Gustav Kisch⁴³⁵, Al. Rosetti⁴³⁶, Const. C. Giurescu și Dinu C. Giurescu⁴³⁷, Ion Gheție și Al. Mareș⁴³⁸, ajungîndu-se chiar să se creadă că explicarea numelui apei „nu prezintă nici o dificultate”⁴³⁹. În ultima vreme ea a fost susținută de G. Ivănescu, care insistă asupra faptului că numele „dovedește o simbioză româno-slavă în Carpații moldovenesti, pe la sfîrșitul secolului al VI-lea sau începutul secolului al VII-lea”⁴⁴⁰. Mai rezervați se arată V. A. Nikonov⁴⁴¹ și Cicerone Poghirc⁴⁴², care găsesc posibile atît explicația lui Iorgu Iordan, cît și pe cea din germanică.

În dezacord cu această etimologie se declară G. Weigand⁴⁴³, care îi reproșă autorului ei ignorarea legăturii cu Moldova din Boemia și își exprima convingerea că „rom. *Moldova* este fără îndoială de origine slavă”. Afirmatia este produsul unei concepții învechite privind originea toponimelor derivate, pe care Weigand le clasifică în funcție de proveniența bazei, iar nu după cea a sufixului (care, neîndoielnic, este cel ce fixează pecetea originii); cît privește raportul cu cealaltă *Moldovă*, Iorgu Iordan avea dreptate să-l nege⁴⁴⁴. Al. Rosetti semnalează trei dificultăți de care se lovește etimologia lui Iorgu Iordan, pe care anterior o acceptase: a) este puțin probabilă îmbinarea unui cuvînt românesc cu un sufix slav; b) sufixul *-ova* nu este original, pentru că nu apare „în izvoarele cele mai vechi de limbă vorbită”; c) eliziunea lui *-i* este „nejustificată”⁴⁴⁵. Și Victor Tufescu îi aduce unele obiecții: a) popular, arborele se numește *molift*, forma *molid* „intrînd în folosință locală mai tîrziu, odată cu exploatarea modernă a pădurii”; b) numele satului *Molidul* de lângă Vama este recent (sfîrșitul secolului al XIX-lea); c) *Moldova Veche* și cea *Nouă* sînt nume mai noi, fără legătură genetică cu *Moldova estică*⁴⁴⁶. În sfîrșit, Adolf Armbruster apreciază că „etimologia este tributară, deci deficientă și nesatisfăcătoare, atestărilor documentare tîrzii ale toponimicelor *Molid*”⁴⁴⁷. Urmează să vedem în ce măsură aceste obiecții (sau altele care s-ar mai putea face) subminează soluția propusă de Iorgu Iordan.

7.1. Un **Molidova* ar fi fost, desigur, potrivit pentru a denumi afluentul Siretului, care de la izvoare pînă la satul Vama străbate o zonă de molidișuri

⁴³⁴ Nicolae Drăganu, *Din vechea noastră toponimie*, p. 142–143 (după el, *-ova* ar fi un „sufix topic românesc”); idem, *Românii în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei și onomasticii*, București, 1933, p. 163.

⁴³⁵ Gustav Kisch, *Das Banat im Spiegel seiner Ortsnamen*, în „Banater Deutsche Kulturhefte”, II, 1928, nr. 3, p. 24.

⁴³⁶ Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, p. 329.

⁴³⁷ Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, București, 1971, p. 221.

⁴³⁸ Gheție–Mareș, *op. cit.*, p. 139.

⁴³⁹ Marin Petrișor, *Originea numelui Dobrogea*, în LR, XIV, 1965, p. 433.

⁴⁴⁰ G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1982, p. 744 (cf. și p. 484, nota 1).

⁴⁴¹ V. A. Nikonov, *Kratkii toponimičeskii slovar'*, p. 272.

⁴⁴² Cicerone Poghirc, *L'Hydronymie roumaine*, în LB, XVII, 1974, nr. 3, p. 47 și 59 (origine slavă), 46 (origine gotică).

⁴⁴³ G. Weigand, recenzie în ZONF, III, 1927, p. 153.

⁴⁴⁴ I. Iordan, *Erlgegnung*, în „Arhiva”, XXXV, 1928, nr. 2, p. 129.

⁴⁴⁵ Al. Rosetti, *Istoria cuvintelor*, în SCL, XXVI, 1975, p. 61. Ultima obiecție o face și E. Lozovan, *op. cit.*, p. 73.

⁴⁴⁶ Victor Tufescu, *op. cit.*, p. 16, 20.

⁴⁴⁷ Adolf Armbruster, *Terminologia politico-geografică și etnică a țărilor române în epoca constituirilor statale*, în vol. *Constituirea statelor feudale românești*, București, 1980, p. 252.

masive⁴⁴⁸. Este adevărat că satul Molidul de lângă Vama apare târziu⁴⁴⁹, dar aceasta nu înseamnă că puţin că numele apei nu ar fi putut avea aceeaşi temă, pentru că realitatea geografică este străveche, indiferent de reflectarea ei tardivă în nume proprii. Situaţia din Banat este însă complet diferită. Harta 623 „molid“ din ALR SN III indică pentru zona respectivă (pct. 2, 27, 29) termenul *brad*. Confundarea celor două specii de conifere se explică prin faptul că molidul nu creşte aici: ne aflăm în zona foioaselor (gorun, gîrniţă, fag)⁴⁵⁰. Nici la munte lucrurile nu stau altfel: „molidul lipseşte cu desăvîrşire în flora spontană a Munţilor Banatului; acolo unde vom găsi molid, de pildă în Semenice, e vorba de plantaţii“⁴⁵¹. Prin urmare, ori cele două Moldove au aceeaşi origine, dar în acest caz tema nu poate fi apelativul *molid* (sg. colectiv), ori este vorba de nume omofone, fiecare cu etimologia sa.

7.2. Exemplele de toponime slave de factură hibridă oferite de Iorgu Iordan nu sînt concludente. *Cireaşovul* putea fi creat în întregime de slavi, fie de la un n. pers. (cf. bulg. *Čirjaša*), fie de la un apelativ: v. bulg. **čerešovŭ* (cf. bulg. *čereša*, *čireša* < rom. *cireaşă*)⁴⁵². *Cocorova* trebuie raportat nu la rom. *cocor*, ci la seria toponimelor bulgăreşti *Kokorovo*, *Kokor'ovo*, *Kokora*, *Kokorenski dol*, *Kokorna* etc. < bulg. *kokor* „carpen“, „loc spinos“⁴⁵³ sau chiar „loc abrupt“⁴⁵⁴. *Cucova* se încadrează şi el într-o serie slavă, reprezentată de bulg. *Kukov dol*, maced. *Kukovo*, grec. *Κουκοβίστα* (**Kukovišče*), slov. *Kukovo*, scr. *Kukawa* ş.a.⁴⁵⁵. Totuşi, existenţa unor toponime slave create prin

⁴⁴⁸ Vezi D.A. Sburlan şi I.G. Tănăsache, *Harta forestieră a României*, Bucureşti, 1930; P. Enculescu, *Harta zonelor de vegetaţie a României în legătură cu solul*, Berlin, 1938; N. Doniţă, V. Leandru, E. Puşcaru-Soroceanu, *Harta geobotanică a R.P.R.*, Bucureşti, 1960; *Atlas geografic*, p. 51.

⁴⁴⁹ L-am găsit atestat mai întîi la Josef Beer, *op. cit.* (a. 1891).

⁴⁵⁰ P. Enculescu, *op. cit.*; *Atlas geografic*, p. 51. Afirmatia lui Iorgu Iordan, după care „deosebirea dintre diversele specii de conifere nu e uşor de făcut şi de aceea oamenii o trec cu vederea“ (*Toponimia românească*, p. 478, nota 4) este o simplă impresie. În Bucovina distingerea celor două specii se situează la nivelul cunoştinţelor elementare, pe care oamenii le dobîndesc din cea mai fragedă vîrstă; confuzia nu este posibilă decît în zonele în care una din specii nu este efectiv prezentă. Aceasta trebuie să fie explicaţia valabilă pentru toate glosările *molidului* prin „brad“ înşirate de Al. Borza (*Dicţionar etnobotanic*, Bucureşti, 1968, p. 130) sau de Norbert Jokl pentru română şi germană (*Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen aus dem Bereiche des Albanischen*, Berlin—Leipzig, 1923, p. 197—198).

⁴⁵¹ Botoşăneanu—Negrea, *op. cit.*, p. 20.

⁴⁵² Emil Petrovici, *Studii*, p. 191 şi nota 126.

⁴⁵³ Cf. Jordan Zaimov, *Die Besiedlung*, p. 138. Alte nume de plante de la tema slavă, la Berneker, *op. cit.*, I, p. 540.

⁴⁵⁴ Georgi Hristov, *Mestnile imena v Madansko*, Sofia, 1964, p. 220. De altfel, însuşi Iorgu Iordan recunoaşte că „s-ar putea discuta asupra temei“ (*Toponimia românească*, p. 475).

⁴⁵⁵ Vladimir Šmilauer, *Handbuch*, p. 104. Deşi citează unele derivate slave, Iorgu Iordan crede, fără motiv serios, că baza „n-a putut da naştere unui derivat în -ov(a) decît prin intermediar străin“ (*Toponimia românească*, p. 467). Dar tema slavă nu este numele păsării (cum crede şi Šmilauer), ci *kuka* „cui; vîrf ascuţit“: **kukova* „cu vîrf ascuţit“. Observăm aici că din lista amplă de derivate toponimice slave de la tema româneşti dată de Iorgu Iordan (*op. cit.*, p. 474—481) extrem de puţine pot fi considerate adevărate „Mischnamen“, restul fiind formaţii pur slave. Astfel, *Codroviţa*, derivată din *codru* (p. 475), este, de fapt, o deformare populară a unui toponim slav în -inŭ, cum o arată clar atestările vechi (*Cudreavenŭ* la 1616, *Cudreavinŭ* la 1618, cf. DIR, A, XVII—IV, p. 73, 238), de la un n. pers. provenit din ucr. *kudrjávŭ* „creţ, ondulat“ (B.D. Hrinčenko, *Slovar' ukrainskogo jazyka*, Berlin, 1925); la Cîrlibaba un afluent al Tîbăului se numeşte *Codreava* (pron.: *Codrăva*, gen.-dat. *Codrăii*) şi are la rîndul lui ca afluent pe *Codreviţa/Cudreviţa* — hidronim format nu de la *codru*, cum credea N. Drăganu (în DR, IV, 1924—1926, p. 1 076), ci tot de la apelativul ucr. cu sensul de „serpuit“. Pentru *Ciucurova* din Dobrogea

adaptarea morfologică a unor toponime românești nu poate fi negată⁴⁵⁶: pe valea Moldoviței, de pildă, s-au semnalat alternanțe ca huț. *Oveselova*/rom. *Poiana Ovăsului*, huț. *Merlova*/rom. *Poiana Mărului*, huț. *Ursulova*/rom. *Poiana Ursului*⁴⁵⁷. Uneori denumirile primare au dispărut, rămânând numai formele slavizate, în care baza românească este transparentă: hidron. ucr. *Plajowyj* < rom. *plai*, oron. *Malawa* (*Malewa*) < rom. *mal*, *Kiczera* (*Kiczera-wa*) < rom. *chiceră*, oicov *Procurawa* (popular: *Pekuféwa*) < rom. *păcură*⁴⁵⁸, oron. *Gruń Piskowatyj*, oicoh. *Piškova*, hidron. *Piskawa* < rom. *pișc*, oicon. *Muntówka* < rom. *munte*, *Ruptawa* < rom. *rupt* (ă), oron. *Mańdralowa* < rom. *Mîndrul*, hidron. *Lulowa* < rom. *lut*, oicon. *Dulczówka* < rom. *Dulce*, hidron. *Silklawa*, *Syhlowatyj* < rom. *sihlă*, hidron. *Stynawa* < rom. *stină* ș.a.⁴⁵⁹. De aceea obiecția adusă ipotezei lui Iorgu Iordan nu are consistență, deși procedeul formativ, frecvent folosit în toponimia personală, este mai puțin obișnuit în cea descriptivă, unde se preferă traducerea. Dar explicarea prin același hibrid a unor toponime diferite nu trezește încredere: deși posibili, hibridii nu se constituie de obicei în serii.

Este adevărat că româna oferă multe exemple pentru sincoparea lui -i- neaccentuat, reflectată și în toponimul *Moldișul* (nu însă și în *Moldovișul*, care este o deformare artificială a unui popular *Molidvișul*)⁴⁶⁰; chiar dacă mutarea pe sufix a accentului în **Molidova* este problematică pentru perioada veche, nu ar mai fi posibilă nici o obiecție admitând că forma primară a sufixului a fost -*áva*. În unele documente slavo-române și chiar românești tema include uneori literele ь sau ъ — ceea ce ar putea fi interpretat, la prima vedere, în sensul păstrării unor rudimente ale vocalei -i-: господарѣ земљи молдовлаѣнскон, *hotariul Moldoveei*, господарѣ земљи молдавьскон ș.a.⁴⁶¹. Dar deja Ilie Bărbulescu constatare că aceste litere, care redau uneori sunetele ă, î, a, e, o, sînt adeseori scrise „de prisos”⁴⁶².

Singura obiecție lingvistică ce se poate aduce ipotezei lui Iorgu Iordan, fundamentală însă, este aceea că forma *molid* nu exista în româna veche; încă Hasdeu observa că variantele actuale ale cuvîntului presupun un „proto-

este preferabilă etimologia lui Enver Mahmut, din tc. *Čukurlnova* „cîmpia cu gropi” (în LR. XXVII, 1978, p. 263) celei din *ciucure* „franj” (p. 475). *Ciocova* nu derivă de la *cioc*, *ciocăc* (p. 475) ci trebuie apropiat de baza **čuk-*, bine reprezentată în derivate toponimice slave, cum crede și Jordan Zaimov (*Die Besiedlung*, p. 183). *Virciorova*, explicată de la **vîrscior* (p. 481), trebuie raportată la un slav sudic **Vračarevo*, cum a arătat Emil Petrovici (*Studii*, p. 220—224); ș.a.m.d. Aspectul de nume mixte este fie o coincidență omofonică, fie un produs al atracțiilor paronimice sau al etimologiilor populare.

⁴⁵⁶ Cum o face, de pildă, Emil Petrovici: „asemenea formații hibride în toponimia românească nu cunosc” (*Studii*, p. 221).

⁴⁵⁷ Ioan Lobiuc, *Interațiuni româno-huțule în toponimia văii riului Moldovița (județul Suceava)*, în vol. *Lucrările simpozionului de toponimie (1972)*, București, 1975, p. 170, 172 (constatate și de noi în anchete).

⁴⁵⁸ Stefan Hrabec, *Nazwy geograficzne huculszczyzny*, Cracovia, 1950, p. 84, 131—132, 206, 226—227.

⁴⁵⁹ Lukasiuk, *op. cit.*, p. 262, 263, 269, 278, 282, 284—285, 295.

⁴⁶⁰ Dragoș Moldovanu, *op. cit.*, p. 151.

⁴⁶¹ St. Gr. Berechet, *Importanța însemnărilor slavo-române de pe manuscrisele vechi*, în vol. *Omagiu profesorului Ilie Bărbulescu*, Iași, 1931, p. 452 (a. 1511); ROSETTI, L., p. 49 (a. 1595); Th. Holban, *Acte politice slave din epoca luptelor pentru tronul Moldovei după Alexandru cel Bun*, în RI. XX, 1934, p. 260 (cca 1440).

⁴⁶² Ilie Bărbulescu, *Fonetica alfabetului chirilic în textele române din veacul XVI și XVII — n legătură cu monumentele paleo-, sirbo-, bulgaro-, ruso- și româno-slave*, București, 1904, p. 487.

tip comun *molidv*⁴⁶³, singurul prezent în limba veche⁴⁶³, pe care Norbert Jokl a încercat să-l explice din alb. **mol'īd(ε)*, cu redarea spirantei interdental *δ* din sufixul colectiv *-δε* prin *dv*⁴⁶⁴. Pe teritoriul actualului cătun *Molidul* al satului Vama se menționa, la 1756, *Vadul Molīdvului*^{464 bis}. Grupul median *-dv-* se menține multă vreme în derivate precum *Molidvel*, numele unui piriu din hotarul mănăstirilor Agapia și Secu, sau *Molidviș*, un topografic tot acolo⁴⁶⁵. După cunoștința noastră, forma actuală *molid* apare în Moldova abia în secolul al XVIII-lea⁴⁶⁶. Prin urmare, hidronimul ar fi trebuit să sune până târziu **Molidvova*, deoarece grupul median impunea și menținerea lui *-i-*. Modificarea fonetică nu se putea face nici pe teren slav, pentru că în vechea slavă „înainte de *v* toate consoanele se mențin”⁴⁶⁷.

7.3. În aceste condiții, etimologia lui Iorgu Iordan nu mai poate fi reținută, iar proba pe care ar aduce-o pentru simbioza slavo-română încă din primele secole ale conviețuirii cu slavii se dovedește iluzorie. Cele mai plauzibile explicații privind originea numelui rămân cea prin germanică, de la un **Muldah* (*w*)*a*, și, cu mai multe rezerve, cea prin slavă propusă de noi, de la un sl. com. **Moldawa*. Singura obiecție care li se poate aduce ambelor este aceea că structura fonetică nu a suportat fenomenul polnoglasiei, cum ar fi fost de așteptat de la niște toponime presupuse așa de vechi. Urmează să vedem dacă obiecția este cu adevărat hotărâtoare, impunând respingerea *de plano* a ambelor etimologii.

8. [Încercare de interpretare diacronică] — Fonetismul arhaic al hidronimului Moldova ar putea fi motivat admitând cererea unui hiatus în evoluția sa lingvistică pe teren slav, rezultat al asimilării timpurii a slavilor în zona geografică dată. În absența datelor istorice precise, ipoteza s-ar putea susține coroborând o serie de informații parțiale oferite de gramatica istorică a limbilor slave, cu cele de care dispune până în prezent arheologia și istoria, pe de o parte, dialectologia și fonetica istorică românească, pe de alta.

8.1. Prima chestiune este aceea a limitelor temporale în care ar trebui situat hiatusul respectiv. Ele se pot fixa pe baza cronologiei relative a fenomenelor fonetice slave implicate, pentru că de o cronologie absolută nu poate

⁴⁶³ B.P. Hasdeu, *Glose române din secolul XVI*, în „Columna lui Traian”, VIII, 1977, p. 641. Alte atestări din Moldova: ms. 45 de la B.A.R., f. 286 (*Vechiul Testament revizuit* de Dosoftei pe la 1669–1671, reluat în *Biblia* de la 1688, *Isaia* 60, 13); Dimitrie Can temir, *Istoria ieroglică* (ed. P.P. Panaitescu), I, București, 1965, p. 25; Ioan Bogdan, *Sămile mănăstirilor de țară din Moldova pe anul 1742*, în BCIR, I, 1915, p. 233; Gh. T. Kirileanu, *Orînduiala de pădure pentru Bucovina, dată de împăratul Iosif al II-lea în 1786*, București, 1908, p. 20. Penuria de atestări din DLR (de la 1600 se trece direct la Gr. Alexandrescu) nu permite studiul istoric al formelor.

⁴⁶⁴ Norbert Jokl, *op. cit.*, p. 199. Dimpotrivă, G. Gluglea înclină mai mult spre un etimon comun decît spre a relație directă a cuvintelor albanez și român (*Uralte Schichten und Entwicklungstufen in der Struktur der dakorumänische Sprache*, Sibiu, 1944, p. 28). Neconvigătoare este încercarea lui N. Lahovary de a-l explica printr-un pre-i.e. mal „munte”, cu evoluția *a > o* sub influență maghiară sau sud-slavă (*Contribution à l'histoire linguistique ancienne de la région balkano-danubienne et à la constitution de la langue roumaine. Les éléments pre-Indo-Européens*, în „Vox Romanica”, XIV, 1955, nr. 2, p. 338).

^{464 bis} Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, II, Cernăuți, 1934, p. 98.

⁴⁶⁵ DIR, A. XVII–I, p. 177 (a. 1604), 237 (a. 1605), *Catalogul documentelor moldovenesti*, III, p. 36 (a. 1654: *Molidvel*), 129 (a. 1660), 263 (a. 1665), IV, p. 93 (a. 1679).

⁴⁶⁶ Vezi, de pildă, ȘTEFANELI, p. 108 (a. 1772).

⁴⁶⁷ A. Meillet, *Le slave commun*, p. 122.

fi vorba⁴⁶⁸. Considerînd că hidronimul ar fi putut fi creat sau adaptat de către slavi cel mai devreme în a doua jumătate a veacului al VI-lea, cînd sînt constatați arheologic lingă Suceava⁴⁶⁹, termenul *a quo* al preluării lui de către români îl dă vocala tematică -o-.

Studiînd fenomenul de akanie (redarea prin *a* a lui *o* neaccentuat) în dialectul bulgăresc din satul Tihomir, Vladimir Georgiev îl consideră un reflex întîrziat al vocalismului slavei comune, care nu posedea vocala *o*, ci distîngea doar un *ă* scurt și un *â* lung; astfel s-ar explica de ce cuvintele slave care mai tîrziu vor avea un -o- erau redade în greacă și în latină cu -a-⁴⁷⁰. Punctul de vedere categoric al lingvistului bulgar, susținut mai înainte și de alți lingviști străini de seamă^{470bis}, iar la noi de către Ilie Bărbulescu⁴⁷¹, a fost acceptat de către Emil Petrovici⁴⁷², I. Pătruț⁴⁷³, Gh. Bolocan⁴⁷⁴. Admițînd că deosebirea dintre *o* și *a* în slava comună „era mai degrabă o deosebire de cantitate”, A. Meillet se arăta mai reticent: „nu trebuie să conchidem de aici că *o* slav fusese un *a* înainte de epoca istorică. Dar slava nu distîngea în maniera greacă timbrele *o* și *a*”⁴⁷⁵. Interpretarea sa a fost susținută de T. Lehr-Spławiński (vocala slavă ar fi fost un *â*)⁴⁷⁶ și de S. B. Bernstein (un *ŏ* cu „un grad redus de labializare, adică se pronunța ca *o^a*”)⁴⁷⁷, care explică redarea prin *a* în împrumuturi nu prin inexistența lui *o*, ci prin pronunțarea particulară a acestei vocale în slava comună. Ceea ce ne interesează pe noi nu este atît regimul fonetic al vocalei în cauză, cît receptarea sa de către o populație romanică; or, sub acest aspect, situația ar fi fost identică: vocala din grupul *tolt* (*ă* după Georgiev, *â*, *ŏ* după ceilalți) putea fi percepută numai ca *a*. De aceea, cronologia apariției lui *o*

⁴⁶⁸ Datorită desfășurării lente a evoluției fonetice în ansamblul unei limbi, precum și a decalajelor dintre limbi sub acest aspect, slavii recunosc faptul că „întreaga noastră cronologie absolută este foarte arbitrară și față de ea trebuie să fim foarte circumspecți” (S. B. Bernstein, *op. cit.*, p. 100).

⁴⁶⁹ Ion Nestor, *Autochtones et Slaves*, p. 31 (datarea „după 567” s-a făcut cu ajutorul unei fibule gepide aflate într-unul din morminte); Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român*. Iași, 1978, p. 133. De observat că prezența slavilor din secolele al VI-lea—al VII-lea este documentată arheologic în aceeași zonă mediană a bazinului Moldovei în care fuseseră semnalate așezările germanicilor vechi: la Tirpești—Petricani (Maria Comșa, *Novye svedeniia o naselenii slavjan na territorii RNR*, în RSI, IX, 1963, p. 506).

⁴⁷⁰ Vladimir Georgiev, *Problèmes phonématiques du slave commun*, în RÉS, XLIV, 1965, p. 7—12.

^{470 bis} Paul Kretschmer, *Die slavische Vertretung von indogerman. o*, în ASIPh, XXVII, 1905, p. 236, 239—240, cu o bogată documentație de nume slave cu -o- redade în greacă și în latină prin -a-.

⁴⁷¹ Ilie Bărbulescu, *Les plus anciens éléments du roumain en bulgare*, în vol. *Recueil des communications. Section I, Linguistique*, Varșovia, 1934, p. 4—8.

⁴⁷² E. Petrovici, *Le latin oriental possédait-il des éléments slaves ?*, în „Revue roumaine de linguistique”, XI, 1966, nr. 4, p. 314.

⁴⁷³ I. Pătruț, *Studii de limba română*, p. 237—245 (cf. și p. 107).

⁴⁷⁴ Gh. Bolocan, în *Istoria limbii române*, II, p. 373—374.

⁴⁷⁵ A. Meillet, *Le slave commun*, p. 47.

⁴⁷⁶ Cf. Vladimir Georgiev, *Problèmes phonématiques*, p. 7. Părerea aceasta, emisă cu mult înainte de către J. Schmidt, care compara vocala slavă cu sued. *ä* (Kretschmer, *op. cit.*, p. 230—231), a fost infirmată deja de către Paul Kretschmer, care a observat că și grecescul *o* (*o*, *ω*) era un sunet foarte deschis, așa încît ar fi fost foarte potrivit să redea un *o* slav deschis dacă acesta ar fi existat în realitate (*ibidem*, p. 236).

⁴⁷⁷ S.B. Bernstein, *op. cit.*, p. 131. Și Paul Kretschmer admitea posibilitatea ca vocala în cauză să fi avut „o nuanță labială minimă” (*op. cit.*, p. 236).

în slavă, realizată de partizanii preexistenței lui *a*, este de fapt o cronologie a percepției sale ca atare în româna primitivă.

Ernst Schwarz considera, *grosso modo*, că *a* s-a menținut în slava comună pînă în secolul al IX-lea, cînd a fost substituit prin *o*⁴⁷⁸; Vladimir Georgiev oferă o interpretare mai nuanțată: *ǣ* accentuat trece la *o* între secolele al VI-lea — al IX-lea, iar *ǣ* aton între finele veacului al VIII-lea — începutul celui de-al IX-lea în majoritatea limbilor slave (exceptînd rusa sudică și centrală, bielorusa, unele dialecte bulgărești și sîrbocroate care au menținut situația veche în forma akaniei)⁴⁷⁹. La raguzani se constată redarea prin *a* a lui *o* slavice și după ce slava și-a constituit opoziția [*a* : *o*], dar numai în cîteva nume de persoană împrumutate de timpuriu de către patricieni și menținute ca atare pînă în secolul al XIV-lea⁴⁸⁰. Dacă românii vechi (sau romanicii, după alții) ar fi preluat numele Moldovei din veacul al VIII-lea, atunci el ar fi avut forma *Maldáva* (< slv. com. *Mǎldāva*); forma *Moldáva* denotă că a fost preluat după mijlocul secolului al IX-lea.

Termenul *ante quem* îl dă celălalt fenomen fonetic implicat, polnoglasia. Exemple izolate de modificare a grupurilor consonantice apar încă din secolele al VII-lea — al VIII-lea la slavii de sud, de unde fenomenul se extinde spre nord-vest; în jurul anului 900 mai coexistau în această zonă formele mai vechi cu cele noi, ca și în nord-estul teritoriului slav⁴⁸¹. Metateza lichidelor din graiurile sudice a devansat cronologic corespondentul său estic, polnoglasia, care nu s-a realizat pe deplin înainte de secolul al X-lea⁴⁸² — cel puțin în grupul *tall*, care s-a modificat mai greu⁴⁸³. Resturi ale grupurilor slave comune se păstrează încă mai multă vreme în diferite cuvinte din limbile slave și mai ales în nume proprii (de persoană și de loc)⁴⁸⁴. Asincroniile se pot justifica fie prin caracterul mai conservator al numelor proprii, fie prin conservatorismul unor arii laterale în raport cu centrele de inovație slave⁴⁸⁵. În aceste condiții, am putea presupune că limita superioară a adoptării de către români a hidronimului slav se situează în jurul lui 950, admitînd totodată că dubla condiție

⁴⁷⁸ Ernst Schwarz, *Zur Chronologie von asl. a > o*, în ASlPh, XLI, 1927, p. 136.

⁴⁷⁹ Vladimir Georgiev, *Problèmes phonématiques*, p. 12.

⁴⁸⁰ Irmgard Mahnken, *Slavisch und Romanisch im mittelalterlichen Dubrovnik*, în „Zeitschrift für Balkanologie“, I, 1962, p. 63–66 și nota 10.

⁴⁸¹ Ernst Schwarz, *Zur Chronologie der slavischen Liquidenumstellung in den deutsch-slavischen Berührungsgebieten*, în ZSlPh, IV, 1927, p. 367–369. Fixarea de către Schwarz a limitei superioare a fenomenului în prima jumătate a secolului al IX-lea pentru rusă (*op. cit.*, p. 367–368), acceptată și de alți lingviști (Gr. Nandriș, *Despre metateza lichidelor în elementele slave din limba română*, în DR, VI, 1929–1930, p. 356), s-a făcut pe baza unor criterii care n-au fost admise (cum este, de pildă, acela al împrumuturilor fineze din vechea rusă, pe care autorul le consideră pe nedrept slave comune; vezi *ante*, nota 428).

⁴⁸² Vondrák, *op. cit.*, p. 400; S.B. Bernstein, *op. cit.*, p. 198.

⁴⁸³ Vladimir Georgiev, *Praslavjanskata fonemna sistema i likvidnata metateza*, în vol. *Slavističen sbornik*, Sofia, 1963, p. 31. Pentru restul grupurilor, susține autorul, metateza s-a efectuat nu mai devreme de secolul al VIII-lea — sfîrșitul secolului al IX-lea (*ibidem*).

⁴⁸⁴ J.M. Rozwadowski, *Wybór pism*, I, p. 227; Vladimir Rozov, *Ešče o formulah tort. tolt, tert, telt*, în vol. *Sbornik prač I sjezdu slovanských filologů v Praze 1929*, II, Praga, 1932, p. 668–695; Ivan Paňkevič, *op. cit.*, p. 156–163 (exemple din ucraineană); O.G. Porohova, *O leksike s nepolnoglasiem i polnoglasiem v russkikh narodnyh govorah*, în „Dialektnaja leksika“ 1979 (Leningrad, 1982), p. 50–59 (în graiurile ruse).

⁴⁸⁵ A. Lamprecht, reluat de S.B. Bernstein, *op. cit.*, p. 204.

a elementului lingvistic (nume propriu situat într-o arie laterală slavă) ar fi putut să-i asigure o persistență de vreo jumătate de secol în vechea sa formă.

Este foarte greu de crezut că păstrarea aspectului arhaic al hidronimului ar fi fost rezultatul „natural” al asimilării slavilor atât de devreme și într-o regiune în care rîndurile populației slave au putut fi mereu reînnoite din marele rezervor nordic⁴⁸⁶. Din veacul al VII-lea pînă în al IX-lea este atestată arheologic în bazinul Moldovei cultura slavă de tip Luka Rajkoveckaja – Hlincea I, care dispare în veacul următor⁴⁸⁷. De aceea, ar fi mai lesne de înțeles asimilarea printr-un aflux de populație românească. Se pune deci întrebarea dacă acest aflux poate fi justificat în limitele cronologice fixate și dacă nu cumva există și alte argumente lingvistice care să-l susțină.

8.2. Evenimentul care putea provoca dislocarea și translația în spațiu a unor mase de români nu putea fi decît invazia ungarilor, care a influențat decisiv atât istoria românilor cît și pe cea a slavilor, provocînd o „mare perturbare demografică”⁴⁸⁸. Cronica Notarului anonim al regelui Bela, compusă probabil pe la 1270⁴⁸⁹, relatează amplu succesiunea operațiilor de cucerire și efectele lor. Pe la 895–896⁴⁹⁰ ungurii cuceresc Panonia, în care găsiseră o populație de slavi și de „vlahi, adecă păstorii romanilor” (*Blachii ac pastores Romanorum*), care „au fost puși pe fugă din Panonia” (*et Romanos fugatos esse de Pannonia*)⁴⁹¹. La începutul veacului al X-lea (Anonymus dă anul 903) hoardele lui Arpad cuceresc cetățile Ugocsa și Borsova din nordul Transilvaniei⁴⁹², apoi atacă voievodatul lui Menumorout din Crișana. Prima luptă este dezastruoasă pentru locuitorii țării, dintre care o parte se supun, alta fuge cuprinsă de o spaimă cumplită (*nam timebat eos fere omnes gentes*)⁴⁹³. Cetatea Byhor a lui Menumorout este cucerită cu puțin timp înaintea morții lui Arpad (anul 907)⁴⁹⁴, iar cercetările arheologice întreprinse aici confirmă că asediul a avut loc la începutul secolului al X-lea⁴⁹⁵. Între cele două faze ale cuceririi Crișanei se inserează cucerirea de către Tuhutum a *Ultrasilvaniei* voievodului român (*quidam Blacus, dux Blacorum*) Gelou, care domnea peste „vlahii și slavii” din Transilvania intracarpatică⁴⁹⁶. Ordinea de citare a populațiilor

⁴⁸⁶ Cf. Victor Spinei, *op. cit.* p. 64: „Fenomenul asimilării slavilor în masa romanică a durat în Moldova o perioadă mai îndelungată decît în celelalte provincii românești”.

⁴⁸⁷ Maria Chișvasi-Comșa, *Slavii de răsărit pe teritoriul R.P.R. și pătrunderea elementului roman în Moldova pe baza datelor arheologice*, în SCIV, IX, 1958, p. 73–84.

⁴⁸⁸ Ștefan Olteanu, *Realități demografice pe teritoriul Transilvaniei în secolele VIII–X*, în „Studii”, XXVIII, 1975, p. 1839.

⁴⁸⁹ Karsai Géza a descifrat textul șters al palimpsestului, în care numele complet al magistrului este *Pava*, identificabil prin *Posa*, episcop de Bosnia și notar al regelui Bela IV. Cf. Ludovic Demény, *O contribuție valoroasă cu privire la identificarea lui Anonymus*, în RA, XII, 1969, nr. 1, p. 316–317.

⁴⁹⁰ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*², I, Cluj, 1972, p. 109.

⁴⁹¹ Anonymi *Gesta Hungarorum*, p. 32/81 și 63/117.

⁴⁹² *Ibidem*, p. 36/85–86.

⁴⁹³ *Ibidem*, p. 41–42/92.

⁴⁹⁴ *Ibidem*, p. 63–65/117–119.

⁴⁹⁵ Săpăturile arheologice au dat la iveală opt morminte de luptători din prima jumătate a secolului al X-lea, care „pot fi atribuite cu certitudine ungarilor”, poate celor „căzuți în luptă pentru cucerirea cetății” (Mircea Rusu, *Contribuții arheologice la istoricul cetății Biharea*, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj”, III, 1960, p. 9). Vezi și *Istoria României*, I, p. 772; K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV–XIII*, București, 1958, p. 115; Ștefan Olteanu, *op. cit.*, p. 1840–1841 și *passim*.

⁴⁹⁶ Anonymus, *op. cit.*, p. 44–46/94–96.

este și aici, ca în atâtea alte cazuri, semnificativă: ea ne arată că „în secolul al X-lea, când au loc acele întâmplări, românii constituiau populația majoritară a Transilvaniei”⁴⁹⁷.

Fuga unei părți a populației românești este ușor de justificat dată fiind cruzimea ieșită din comun a năvălitorilor, care se mândreau considerându-se descendenții vrednici ai lui Attila: „Căci pe acea vreme, observa Anonymus, ungurii în mintea lor nu doreau nimic altceva decât să ocupe țări, să subjuge popoare și să se îndeletnicească cu fapte războinice. Fiindcă ungurii în timpul acela așa de mult se bucurau de a suga sîngele omenesc, ca și lipitoarea”⁴⁹⁸. Această fugă este semnalată și de alte izvoare, cum ar fi cronica rusă zisă a lui Nestor: „Venind din răsărit, ei [= ungurii] mergeau grăbiți prin munții cei înalți, cari s-au numit ungurești și începură să se lupte cu volohii și cu slavii cari trăiau acolo [= în Panonia]. Căci acolo erau stabiliți mai înainte slavii, iar volohii supuseră țara slavilor. În urmă însă ungurii goniră pe volohi și luară în stăpînire această țară”⁴⁹⁹. Într-o scriere de la 1308, un dominican francez menționează și el alungarea valahilor, care s-ar fi îndreptat apoi spre Balcani⁵⁰⁰. Retragera în Peninsula Balcanică a românilor panonici a fost argumentată mai întîi de Hasdeu, care colaționează știrile deja menționate cu un pasaj din istoricul bizantin Kekaumenos⁵⁰¹. Combătînd supoziția lui J. Melich, după care romanicii din Panonia ar fi fost retoromani⁵⁰², N. Drăganu admitea mai multe direcții de emigrare a lor: spre Balcani, în Germania și spre nord, în Moravia⁵⁰³. Dimpotrivă, Ștefan Pascu crede că ei „s-au așezat dincoace de Tisa, în Bihor sau în Podișul Transilvaniei”⁵⁰⁴. Noi credem că o parte dintre acești români nordici, fie cei din Panonia, fie mai degrabă cei din Crișana și Transilvania lui Gelou, se puteau îndrepta și spre Moldova, deschizînd seria emigrărilor care vor continua neîntrerupt în această direcție pînă în pragul veacului al XIX-lea.

⁴⁹⁷ Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 51.

⁴⁹⁸ Anonymus, *op. cit.*, p. 111. Despre cruzimea ungurilor față de prizonierii „creștini și păgîni” din Panonia, pe care îi ucideau sau îi făceau sclavi, vorbește și Simon de Kéza, *Chronicon Hungaricum* (text și trad. G. Popa-Lisseanu), București, 1935, p. 64/113–114, precum și fragmentul *De sancto rege Ladislao* din cronica ungaro-polonă: „olim pagani atrocissimi et crudelissimi ferocissimique fuere” (*Monumenta Poloniae historica*, I, Lwów, 1864, p. 490). Elogiul cruzimilor neomenești ale „noilor huni” se face în mai toate cronicile maghiare medievale în versuri, adunate de Joh. Christian Engel (*Monumenta Ungarica*, Viena, 1809, p. 4–54).

⁴⁹⁹ *Cronica lui Nestor* (trad. G. Popa-Lisseanu), București, 1935, p. 46–47. Pasajul este dintre cele mai controversate din întreaga istoriografie medievală. Istoricii maghiari cred că prin *volohi* în rusa veche se înțelegeau francii din vremea lui Carol cel Mare (Mathias Gyóni, *Les Volochs des Annales primitives de Kiev*, în „Etudes slaves et roumaines”, II, 1949, p. 82; Gy. Györffy, *Formation d'États au IX^e siècle suivant les „Gesta Hungarorum” du Notaire Anonyme*, în vol. *Nouvelles études historiques*, I, Budapesta, 1965, p. 33); dar mai probabilă este echivalarea numelui cu „romanii” Imperiului de răsărit (Ion I. Nistor, *Emanciparea politică a dacoromanilor din Transdanubia*, în AAR (Ist.), s. III, t. XXIV, 1941–1942, p. 534).

⁵⁰⁰ Anonymi *Geographi Descriptio Europae Orientalis* (text și trad. G. Popa-Lisseanu), București, 1934, p. 17/42.

⁵⁰¹ HEM, III, p. XXXI–XXXIV.

⁵⁰² N. Drăganu, *Românii*, p. 23–169; vezi și Ernst Gamillscheg, *Blachi ac pastores Romanorum*, în *Omagiu lui Ioan Lupas*, București, 1943, p. 240–276. După N. Iorga, care a preluat multe din optica deformantă a istoriografiei maghiare, *pastores Romanorum* ar fi fost fie „ofiterii Imperiului Roman al lui Carol cel Mare”, fie „elemente ladine” (*L'extrême frontière de l'élément roumain*, în RHSE, X, 1933, p. 142–143).

⁵⁰³ N. Drăganu, *Românii*, p. 31.

⁵⁰⁴ Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 50.

Emigrarea timpurie în nordul Moldovei a românilor ardeleni sub presiunea cuceririlor arpadiene este admisă de unii arheologi, istorici și lingviști, care plasează însă mai târziu momentul inițial al transferului de populație. După C. Daicoviciu, din a doua jumătate a secolului al X-lea „se extind masele de români din acest spațiu central și asupra acelor ținuturi ale Romaniei care nu au fost niciodată romanizate sau din care romanizarea dispăruse între timp”⁵⁰⁵. Șt. Ștefănescu⁵⁰⁶, Maria Comșa⁵⁰⁷, V. Arvinte⁵⁰⁸ și Gh. Ivănescu⁵⁰⁹ fixează începuturile emigrării în secolul al XI-lea, iar D. Onciul în secolul al XII-lea⁵¹⁰. Până la ora actuală, cercetările arheologice din bazinul Moldovei nu sînt de natură să contribuie la precizarea acestei perioade. Descoperirea unei necropole la Vornicenii Mari, pe valea Șomuzului Mare, datată cu aproximație în secolele al XI-lea — al XII-lea și atribuită populației românești de către Mircea D. Matei și Emil I. Emandi⁵¹¹, nu este edificatoare datorită materialului arheologic redus. Singurele repere continuă să fie furnizate de progresele cuceririi maghiare în Transilvania; sub acest aspect, este mai probabil să plasăm începutul mișcărilor de populație în prima fază a invaziei — de acord cu informațiile istorice —, cînd șocul produs de năvălitori a avut o forță maximă, decît mai târziu, cînd ungurii încep să-și organizeze teritoriul cucerit, iar expedițiile de jaf, robire și distrugere a populației băștinașe devin războaie de anexiune teritorială, urmărind exclusiv subordonarea socială și politică a acestei populații.

3.3. Ipoteza noastră pare destul de fragilă atît în privința direcției de deplasare a populației românești, spre nord-vestul Moldovei, cît și în privința epocii cînd are loc presupusa deplasare. La rezolvarea acestei ecuații cu două necunoscute ne poate ajuta istoria limbii române. Stabilind cronologia relativă a fenomenelor fonetice și corelînd-o cu repartiția lor în ansamblul dialectelor și graiurilor românești, Alexandru Philippide a ajuns la cîteva concluzii de mare importanță etnogenetică. După el, „Moldova, Bucovina și Basarabia aparțin genetic (ramură) și istoric la teritoriul banato-transcarpatin”; răspîndirea fenomenelor lingvistice s-a făcut în „valuri” de la vest spre est; coeziunea acestui grup (Moldova, Banatul, Transilvania) s-a rupt într-o anumită perioadă, „iar scisiunea a trebuit să fie mai mare (ori mai veche) între Moldova — Bucovina — Basarabia de o parte și teritoriul transcarpatin de altă parte decît între teritoriul transcarpatin și Banat”; „faptul că Bucovina are limbă mai puțin progresistă decît Moldova se explică prin aceea că Bucovina a fost ocupată de dacoromâni înainte de a fi fost ocupată Moldova, că valul banato-transcarpatin n-a trecut (exceptînd doar mici șivoaie) în Moldova prin trecătorile Carpaților estici, ci prin văile de nord ale Transilvaniei și peste Bucovina”;

⁵⁰⁵ C. Daicoviciu, *Originea poporului român după cele mai noi cercetări*, în vol. *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, p. 96.

⁵⁰⁶ Șt. Ștefănescu, *Mișcări demografice în Țările române pînă în secolul al XVII-lea și rolul lor în unitatea poporului român*, *ibidem*, p. 190.

⁵⁰⁷ Maria Chișvasi-Comșa, *Slavii de răsărit*, p. 84.

⁵⁰⁸ Vasile Arvinte, *Formarea limbii și poporului român în lumina cercetărilor recente*, în ALIL, XVII, 1966, p. 29: „probabil prin jurul anului 1000”.

⁵⁰⁹ Gheorghe Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1947, p. 174.

⁵¹⁰ Dimitrie Onciul, *Opere complete*, I, București, 1946, p. 288—289.

⁵¹¹ Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *Habitatul medieval rural din valea Moldovei și din bazinul Șomuzului Mare (secolele XI—XVII)*, București, 1982, p. 121—125.

în sfârșit, „la începutul secolului al XIII-lea tot teritoriul ocupat actualmente de români era împlut de dînșii”⁵¹².

I s-a obiectat lui Philippide faptul că și-a întemeiat concluziile și pe fenomene mai târzii⁵¹³, dar constatările sale par să se confirme prin cercetarea graiurilor bucovinene (în special a celui cîmpulungean) întreprinsă recent de Adrian Turculeț, care constată aici prezența unor caracteristici arhaice, reprezentînd totodată concordanțe cu graiurile din Crișana, din părțile nordică, centrală și sud-vestică ale Transilvaniei, precum și cu cele bănățene: palatalizarea labiodentalei *v* la *y*, lipsa velarizării lui *e* (< -ea) în poziție moale, *aclo*, *fănină*, *zēspi*, *pîntete*, genitiv-dativul - *li* al articolului hotărît masculin (*capuli*, *omuli*), prepoziția *dipi* cu sens final sau local (echivalentă cu *dipă* din Crișana) ș.a.⁵¹⁴. Autorul observă că „deși ariile ardelenesti ale acestor fonetisme și forme gramaticale, trasate pe baza ALR, nu se suprapun, ele se apropie sau chiar se întîlnesc în sudul Crișanei, sud-vestul Transilvaniei, nord-vestul Banatului”, dar crede că aceste concordanțe nu s-ar explica printr-o migrație, ci ar reprezenta reflexele tardive ale graiului dacoromân nordic, care ar fi fost odinioară unitar⁵¹⁵. Dacă ar fi fost vorba de fenomene arhaice dispuse în manieră difuză în ansamblul „subdialectului nordic”, sau dacă ar exista în graiurile bucovinene arhaisme specifice, care să le individualizeze în acest ansamblu, atunci am putea accepta explicația lui Adrian Turculeț: dar dacă toate aceste particularități trimit la o zonă precisă din vest, ocolind Maramureșul în pofida legăturilor istorice constante ale celor două regiuni, atunci coincidența devine semnificativă și se clarifică pe deplin apelînd la teoria lui Philippide. În acest sens s-au orientat și analizele de „geologie lingvistică” ale lui Ernst Gamillscheg, care a văzut în Crișana „regiunea matcă, centrul de expansiune al românirii din cadrul regiunii dialectale de nord-vest”⁵¹⁶.

Cei mai vechi emigranți trebuie să fi venit în Bucovina din zona sudică a Crișanei, iar plecarea lor nu poate fi cu mult mai târzie decît eucerirea voievodatului lui Menumorout. Migrațiile românilor din Transilvania s-au desfășurat succesiv pe măsura înaintării maghiare, prima fiind în mod necesar cea a românilor vestici, iar ultima a românilor maramureșeni, care a dus la constituirea statului moldovean. *Această migrație nu putea avea loc mai tîrziu, în secolul al XI-lea, din interiorul statului ...aghiar și pe direcția înaintării armate-*

⁵¹² Alexandru Philippide, *op. cit.*, II, p. 386—407. Nu ne pronunțăm aici în chestiunea existenței sau nu în Moldova, înaintea secolului al X-lea, a unei populații romanice, la care unii arheologi răspund afirmativ (de ex. Ion Nestor, *op. cit.* p. 33; Eugenia Zaharia, *Données sur l'archéologie des IV^e—XI^e siècles sur le territoire de la Roumanie. La culture Bratei et la culture Dridu*, în „Dacia”, XV, 1971, p. 285—286; sau Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 140), împotriva tezei susținute de Philippide, C. Dalcoviciu și Maria Comșa. După noi, amprenta lingvistică particulară a graiurilor din Moldova nordică nu reprezintă o simplă coincidență de evoluție cu graiurile de tip ardelenesc, ci a fost produsul multiseclar al infiltrațiilor de români transilvăneni, nu numai din secolul al XIV-lea, de cînd ele sînt documentabile istoriceste, ci și mai dinainte. Ideea unui subdialect nordic unitar, care ar fi cuprins Transilvania și nordul Moldovei, nu poate fi înțeleasă în termenii istoriei; concordanțele nu reprezintă un punct de plecare, ci sînt rezultatul unui proces. Sub acest aspect, corelațiile stabilite de Philippide își păstrează încă valabilitatea.

⁵¹³ G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, p. 296—297.

⁵¹⁴ Adrian Turculeț, *Graiul din zona Cîmpulungului Moldovenesc*, p. 19—20; idem, *Structura dialectală a graiurilor românești din Bucovina*, în ALIL, XXVI, 1977—1978, p. 103—115.

⁵¹⁵ Adrian Turculeț, *Structura dialectală*, p. 111.

lor acestuia. Ea a fost efectiv cea mai veche, prima care a rupt coeziunea blocului nordic de care vorbea Philippide. Amintirea acestei „vetre“ transilvănene a populației moldovenești se mai păstrează în cronica moldo-rusă, unde se spune că regele Vladislav „i-a primit cu bună voie“ pe „romanii vechi“ și „le-a dat pământ în Maramureș, între riurile Mureș și Tisa, locul numit Criș, și aici s-au așezat și s-au adunat romanii“⁵¹⁷.

8.4. În aceste condiții, preluarea de către români a hidronimului Moldova în forma sa arhaică nu mai pare imposibilă, chiar dacă nu se pot invoca și alte toponime având aceeași structură. „La urma urmelor, spunea Philippide referindu-se la problema elementelor slave vechi din română, un singur exemplu ar fi de ajuns ca să pună pe cineva pe gânduri“⁵¹⁸, iar acest exemplu este de primă mărime. De altfel, analogiile istorice care au impus osificări formale similare nu lipsesc, cea mai cunoscută fiind situația toponimiei slave din Grecia, care și-a menținut aspectul slav comun ca urmare a asimilării slavilor în secolele al VII-lea — al VIII-lea. Și mai interesantă pentru noi este situația toponimelor fără metateza lichidelor din Illyricum: *Martinišćica* (Dalmatia), *Varcar* (Bosnia), *Parcani* (Serbia), *Malča* (**Maltia*, la nord de Niș), *Baltaberilovica* (Serbia răsăriteană) etc., menținute pînă târziu de români; „exemplele de acest gen, spune Milivoje Pavlović, indică regiunile unde asimilarea valahilor a fost posterioară acțiunii legii metatezei“⁵¹⁹. Între slavizarea orașelor Dalmației și cea a *katun*-elor a existat un decalaj temporal, iar „metateza lichidelor ne dovedește că asimilarea se opera într-o manieră heterocronă“⁵²⁰.

9. [Concluzii] — După examinarea soluțiilor etimologice propuse pentru hidronimul *Moldova*, ni se pare limpede că nici una nu se impune spiritului critic cu forța evidenței. Această situație este, de altfel, obișnuită în cazul hidronimelor zise majore, a căror etimologie poate fi considerată cel mult plauzibilă. Important este ca ea să ofere un indice convenabil de verosimilitate (sociogeografică), de posibilitate (lingvistică) și de probabilitate (istorică). În cazul de față, această condiție o îndeplinește, după părerea noastră, ipoteza originii vechi germanice.

Datorită conformației geologice caracteristice a albiei sale, riul a fost numit, probabil, **Muldah* (y) a „riul cu maluri moi“ (antonimul lui *Steinaha* „riul pietros“) de către triburile de taifali așezate pe cursul său mijlociu în

⁵¹⁶ Ernst Gamillscheg, *Über die Herkunft der Rumänen*, extras din „Jahrbuch der Preuß. Akademie der Wissenschaften zu Berlin“, 1940, p. 13.

⁵¹⁷ *Croniclele slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de Ioan Bogdan (ed. P.P. Panaitescu), București, 1959, p. 156/159. În legătură cu această cronică, D. Onciul aprecia că „miezul istoric“ al mitului este tocmai această emigrare ardelenască în Moldova (*Opere complete*, p. 72). Istoricii care au comentat pasajul au văzut aici o referire exclusivă la Maramureș. Așa, Ioan Bogdan: „regele le dete loc de sezut în Maramureș, la Criș“ (*Vechile cronice moldovenești pînă la Ureche*, București, 1891, p. 66); sau Gheorghe I. Brătianu: „li așează între Mureș, Tisa și Criș, în Maramureș“ (*Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1945, p. 151). Dar Maramureșul nu se află între aceste riuri, de unde concluzia că este vorba de două locuri: 1) în Maramureș și 2) „locul ce se cheamă Criș“, între Mureș și Tisa, deci *Crișana*. Dacă referirea s-ar fi făcut exclusiv la Maramureș, amănuntele geografice următoare nu și-ar fi avut rostul: de fapt, ele încearcă să circumscrie o zonă care nu avea nume, dar sensul precizării s-a pierdut intrucitva prin copiere.

⁵¹⁸ Alexandru Philippide, *op. cit.*, I, p. 806.

⁵¹⁹ Milivoje Pavlović, *Les substrats de l'Illyricum*, în vol. *Die Kultur Südosteuropas*, p. 191.

⁵²⁰ *Ibidem*, p. 191—192. Prezența „valahilor“ se reflectă și în răspîndirea numelor de familie în -ul (*Radulović* etc.) exclusiv în zona rurală a Dalmației (*ibidem*).

secolele al III-lea — al IV-lea. Apoi hidronimul a fost preluat de către slavi, care l-au adaptat formal în *Moldava*. În secolul al X-lea s-a produs o discontinuitate în evoluția numelui pe teren slav — fapt explicat de noi prin asimilarea probabilă a populației slave de către românii plecați din vestul Transilvaniei din cauza invaziei maghiare. În acest fel tema hidronimului și-a menținut aspectul slav vechi, iar alternanța de sufixe *Moldáva* / *Móldova* s-a tranșat pe teren românesc într-o formă hibridă, *Moldóva*. Devenit nume al coloniei maghiaro-săsești de la Baia, iar apoi al statului feudal nou constituit, hidronimul a suferit o serie de adaptări noi pe teren maghiar (*Moldua*) și german (*Moldau*, *Muldau*, *Molde*, *Mulde*, *Molda*, *Mulda*), care apoi s-au contaminat în condițiile bilingvismului din zone ale Moldovei nord-vestice și Transilvaniei, fie între ele (*Muldua*), fie cu formele românești (*Molduva*, *Muldova*, *Mulduva*, *Mulduha*).

Cît privește *Moldova* din Banat, explicația nu poate fi aceeași. Numele este atestat prea tîrziu (în veacul al XVI-lea) și a desemnat (inițial) un curs de apă prea mic pentru ca să putem crede că este anterior secolului al X-lea. Dacă el ar fi fost de origine slavă, grupul *M(ă)l-* ar fi trebuit să se păstreze; este deci mai probabil un compus de origine germană medie (de sus), de la aceeași bază *Mold-* și *-ouwe* „apă, rîu, insulă”. Preluat de către sîrbii refugiați aici după cucerirea țării lor de către turci, numele a fost acomodat la seria hidronimelor în *-áva* / *-ova* din zona apropiată. Forma *Mudáva* (*Mudáya*) se explică prin influența pronunției sîrbești, în care *-l-* silabic se vocalizase, pe cînd *Móldova* pare să se fi păstrat de către vorbitorii unui dialect de tip carașovean, în care această consoană este menținută; ambele forme au fost preluate mai apoi de către români. Chiar dacă româna nu operează cu cele două sufixe, nu poate fi exclusă nici posibilitatea ca hidronimul german să se fi transmis și direct populației românești, deoarece acomodarea finalei nu implică folosirea efectivă a unui sufix *-ova*.

Moldova rămîne un nume greu de explicat, dar dificultățile nu țin atît de înțelegerea semnificației sale lexicale, cît de justificarea menținerii formei arhaice. Această rezistență particulară a formei ascunde în sine un moment cu totul deosebit al istoriei neamului din această parte a țării, pentru care, cel puțin deocamdată, ne lipsesc informațiile suficiente pentru a-l lumina și a-l circumscrie.

SIGLE

AAR	= „Analele Academiei Române”.
AECO	= „Archivum Europae Centro-Orientalis”.
AIA	= „Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol” (Iasi).
AIIN	= „Anuarul Institutului de Istorie Națională” (Cluj).
AIR	= „Archiva Istorică a României”, I—III, 1865—1867.
ASIPh	= „Archiv für slavische Philologie”.
AUT	= „Analele Universității din Timișoara”.
BA	= „Balkan-Archiv”.
BĂLAN, C.D.B.	= Teodor Bălan, <i>Cîteva documente bistrițene</i> , Cluj, 1946.
BĂLAN, D.C.	= Idem, <i>Noui documente cîmpulungene</i> , Cernăuți, 1929.
BCIR	= „Buletinul Comisiei Istorică a României”.
BSH	= „Académie Roumaine. Bulletin de la Section historique”.

- BOGDAN, D.Ș. = Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, 1—2, București, 1913.
- CORFUS, Î. = Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, Iași, 1975.
- DIR, A. = *Documente privind istoria României. A. Moldova*, București, 1954—1956.
- DIT = „Diplomatarium Italicum“.
- DRH, A. B. D. = *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova. B. Țara Românească. D. Relații între Țările române*, București, 1966 și urm.
- FHU = *Fontes historiae Ukraino-Russicae (Ruthenicae)*, vol. IV—XII, Lwów, 1898—1911.
- FRA = *Fontes rerum Austriacarum*, vol. 52—68, Viena, 1901—1918.
- GHIȚĂNESCU, I.Z. = Gh. Ghițănescu, *Ispisoace și zapise*, I—V, Iași, 1906—1933.
- GHIȚĂNESCU, S. = Idem, *Surete și izvoade*, I—XXV, Iași, 1906—1933.
- GrS = „Grai și Suflet“.
- HURM. = Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, București, 1880 și urm.
- IORGA, A. F. = N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, I—III, București, 1895—1897.
- IORGA, D.B. = Idem, *Documente românești din arhivele Bistriței*, I—II, București, 1899—1900.
- IORGA, S.D. = Idem, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, I—XXXI, București, 1901—1916.
- LB = „Linguistique balkanique“.
- MACUSCEV = Vicentio Macuscev, *Monumenta historica Slavorum meridionalium vicinorumque populorum deprompta e tabulariis et bibliothecis italicis*, II, Belgrad, 1882.
- MHHD = *Monumenta Hungariae historica. Diplomataria*, I—IV, Pesta, 1857—1859.
- MHHS = *Monumenta Hungariae historica. Scriptores*, Pesta, 1857 și urm.
- MMP = *Monumenta Medii Aevi historica res gestas Poloniae illustrantia*, II—XIX, Cracovia, 1876—1927.
- MPV = *Monumenta Poloniae Vaticana. Series nuntiaturae Polonae*, V—VIII, Cracovia, 1923—1946.
- MVCE = *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, I, București, 1982.
- RÉS = „Revue des études slaves“.
- RHSE = „Revue historique du Sud-est européen“.
- RI = „Revista istorică“.
- RIR = „Revista istorică română“.
- ROSETTI, L. = Alexandre Rosetti, *Lettres roumaines de la fin du XVI^e siècle et le début du XVII^e siècle, tirées des archives de Bistritza (Transylvanie)*, București, 1926.
- RS = „Revue slavistique“.
- SDT = Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, I—II, București, 1967—1968.
- SO = „Slavia Occidentalis“.
- ȘTEFANELLI = T.V. Ștefanelli, *Documente din vechiul ocol al Cîmpulungului Moldovenesc*, București, 1915.
- UJ = „Ungarische Jahrbücher“.
- URICARIUL = Th. Codrescu, *Uricariul*², I—XXV, Iași, 1871—1895.
- VERESS, B. = Andrei Veress, *Bibliografia româno-ungară*, I—II, București, 1931.
- VERESS, D. = Idem, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, I—XI, București, 1929—1931.
- VERESS, F. = Idem, *Fontes rerum Transylvanicarum*, I—V, Budapesta, 1911—1921.
- ZONF = „Zeitschrift für Ortsnamenforschung“.
- ZRPh = „Zeitschrift für romanische Philologie“.
- ZSIPh = „Zeitschrift für slavische Philologie“.

L'ÉTYMOLOGIE DU HYDRONYME *MOLDOVA*

Résumé

Pour être convaincante, il faut que l'étymologie des noms de lieu remplisse trois conditions : être *raisonnable* sous l'aspect de la motivation (socio-) géographique, linguistiquement *possible* et historiquement *probable*. Plus d'une fois les trois perspectives ne sont pas conjuguées pour la détermination des étymons — d'où la capacité probante sensiblement affaiblie des arguments. Pour être efficace, la vérification des résultats doit poursuivre également ce triple chemin. Cette méthode est utilisée par l'auteur en examinant quatre hypothèses concernant l'origine du hydronyme *Moldova* : celle de l'origine celtique, celle de l'origine iranienne, celle de l'origine ancienne germanique, et celle de l'origine slave (purement slave, ou impliquant des éléments hétérogènes). Selon l'auteur, seulement la troisième hypothèse fait face aux exigences d'ordre méthodologique.

À cause de la conformation géologique toute particulière de son lit, la rivière a été nommée, probablement, **Muldah(u)a* „Vallée aux rives molles“ (l'antonyme de *Steinaha* „Vallée aux rives pierreuses“) par les tribus de Taïfales qui se sont établis sur son cours moyen aux III^e–IV^e siècles. Ensuite, l'hydronyme a été reçu par les Slaves (attestés par les fouilles archéologiques sur la place des anciens germaniques jusqu'au IX^e siècle), qui l'ont adapté du point de vue de la forme : *Moldava*. Au X^e siècle, il s'est produit une discontinuité dans l'évolution du nom en contexte slave — fait expliqué par l'assimilation probable des Slaves par les Roumains qui sont arrivés ici en partant de la Transylvanie Ouest à cause de l'invasion des Ougriens. De cette façon s'expliquera toute une série de particularités archaïques qui unissent les patois de Bucovine avec ceux de Crișana, et de même le fait que la racine hydronymique a pu maintenir son aspect vieux slave.

Toute autre est la situation de la *Moldova* de Banat. Attesté à peine au XVI^e siècle, et désignant tout d'abord une petite rivière, son nom est probablement d'origine moyenne allemande, de la même base *Mold-* avec *-ouwe* „eau, rivière ; île“. On peut supposer qu'il a été donné par les Teutons pendant leur court séjour au milieu du XV^e siècle.

CÎMPUL SEMANTIC AL NOȚIUNII DE „LOC DEFRIȘAT” ÎN TOPONIMIA DIN BAZINUL UZULUI (MOLDOVA)

DE

VLAD COJOCARU

1.1. Termenii geografici pentru noțiunea de „loc defrișat” nu sînt în totalitate definiți cu exactitate, iar unii dintre ei sînt incluși fără motiv în această categorie. În vederea unei definiri mai exacte a fiecăruia este necesară o analiză a întregului cîmp semantic al noțiunii respective, pentru a surprinde relațiile diacronice și sincronice stabilite între termenii acestui cîmp. În plus, studierea tipurilor toponimice dependente de cîmpul analizat și a repartiției geografice a acestor tipuri poate suplini o documentare lacunară, ajutînd la sesizarea stratificării toponimelor dintr-o zonă dată.

Lupta împotriva pădurilor, în scopul valorificării pastorale sau agricole a pămîntului, a fost generală la noi, în timp și în spațiu. Se presupune că, după „retragerea romană”, pădurea a cîștigat teren nu numai în Dacia, ci în întreaga Românie: „Pare-se că, după căderea imperiului roman, asistăm la o adevărată invazie lentă a pădurii, pornită să recucerească, pe încetul, suprafețele de cultură ce-i fuseseră răpite”¹. În Occident, acțiunea intensă și sistematică de defrișare și, implicit, de colonizare a locurilor obținute a atins apogeul la începutul mileniului nostru: „În jurul anului 1050 [...] se deschide o eră nouă care trebuia să se sfîrșească numai în veacul al XIII-lea: aceea a marilor defrișări, după toate aparențele, cea mai mare creștere a suprafețelor de cultură care a avut loc pe pămîntul nostru, din timpuri preistorice”². Acolo, defrișarea a avut un caracter sistematic, pădurea fiind atacată după un plan vast. La noi, oamenii nu au tăiat pădurea prin mari defrișări frontale, care să ducă la completa ei stîrpire, ci au pătruns în ea prin culoare și poieni; pădurea a fost atacată din interior, pe suprafețe mici, prin „poienire”, fiecare comunitate sătească defrișînd cît avea nevoie. „Agricultura noastră — spune H. H. Stahl — a fost legată de codru cel puțin tot atît de puternic cît și păstoritul [...]. Poiana

¹ Henri H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. I, București, 1958, p. 280.

² Marc Bloch, *Les caractères originaux de l'histoire rurale française*, p. 5, la H.H. Stahl, *Contribuții*, I, p. 280.

naturală sau artificială constituia așadar elementul de bază al economiei sătești și lupta împotriva pădurii era o luptă pentru mărirea și crearea poienilor³.

1.2. În bazinul Uzului, curăturile apar menționate încă din primele documente referitoare la satul Dărmănești⁴. Totuși, faptul că Bacăul era la 1837 ținutul cel mai bogat în păduri din Moldova (aproape un sfert din cele existente în întreaga provincie)⁵ dovedește că exploatarea pădurilor în această zonă a fost un proces relativ târziu. Acest fapt este confirmat și de raritatea toponimelor care reflectă fenomenul defrișării, ca și de caracterul lor recent în comparație cu alte zone, cum ar fi Bucovina. Toponimul cel mai reprezentativ pentru fenomenul analizat este *Runcul*, atestat ca oronim la sfârșitul secolului al XVIII-lea: „Die Waldung auf dem Berge *Runku Bătrîn* und *Mon-droja* besteht ebenfalls aus hochstämmigen Nadelholz“⁶. Pădurea înaltă de brad (hochstämmigen Nadelholz) de pe dealul *Runcul Bătrîn* este în cel mai înalt grad edificatoare, dat fiind faptul că *Runcul* a trebuit să denumească inițial un loc fără pădure. Ulterior, într-o hartă de la 1900, porțiunile din preajma satelor (inclusiv *Runcul Bătrîn* și *Mîndroaia*) apar fără pădure. Semnificative sînt și numele a două din satele comunei Dărmănești, situată pe cursul inferior al Uzului: *Poiana Uzului* și *Poiana Roșca* (numele vechi al satului Brătulești). În sfîrșit, Schitul Lapoș, înființat în raza actualei comune la 1737, este așezat și el într-o poiană dăruită de un sătean: *Poiana Romcei*⁷.

Înainte de anul 1807, cînd satul Dărmănești intră în stăpînirea lui C. Ghica, locuitorii de aici erau în relație directă cu pădurea, ca stăpîni ai acesteia⁸. Toponimele din acea perioadă au apărut ca urmare a unor „deschideri“ de poieni pentru fînaț sau a curățirii locurilor pentru arătură. După ce satul își pierde libertatea, defrișările vor tinde tot mai mult spre o valorificare comercială a lemnului. Pădurea era acum a statului sau a marilor proprietari. Schimbarea continuă a configurației pădurilor din zonă a lăsat urme în toponimia de aici. Pe de altă parte, distincția făcută între etapa mai nouă a defrișărilor

³ H.H. Stahl, *Contribuții*, I, p. 224 și 227.

⁴ DIR, A, XVII—II, p. 83, a. 1607; DRH, A, XXI, nr. 7, a. 1632.

⁵ C.C. Giurescu, *Istoria pădurii românești din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*², București, 1976, p. 32.

⁶ Hora von Oztzellowitz, *Topografische Beschreibung der fünf Moldauischen Districten im Jahre 1788 und 1789*, comentariu la careul 78 (ms. germ. 2 B.A.R., anexă la harta *Brouillon oder Original Aufnahme der fünf Moldauischen Districten*, 1790). Trimiterile la manuscris, care reprezintă un comentariu la fiecare careu al hărții — hartă intitulată *Brouillon* etc. — le vom face folosind sigla: *Oztzellowitz, com.* (+ nr. careului).

⁷ C. Bobulescu, în *Sihăstria Dărmăneștilor sau Schitul Lapoș*, din „Biserica ortodoxă română“, LXIV, 1946, nr. 7—9, p. 400, spune: „Din pricina ortografiei celor vechi și a înstrăinării cu vremea a numelui adevărat, îl găsim trecut cînd «poiana a Roncii», «poiană a Romcii», «poiana Ronci», «Rimcei», «Ruci». Cred că, corect ar fi «poiana Runci» adică pluralul de la «Runc». Un asemenea plural nu este posibil, și nici un genitiv de la *Runc* în această formă. Pare a fi vorba mai curînd de un antroponim. Vezi C. Constantinescu, DOR, s.v. *Rom*; pentru Moldova, cf. *Catalogul documentelor moldovenești (Cat. Mold.)*, III, nr. 295, a. 1657, unde apare Scripcu aprodul și alții, feciorii *Runcăi* (satul Tătărăni, Fălciu).

⁸ Pînă la 1807, Dărmăneștii erau sat domnesc de strajă, aflîndu-se lîngă graniță. Cf. D. Ciurea, *Precizări în problema evoluției marii proprietăți feudale din Moldova în secolele XVII—XVIII*, în „Studii“, 22, 1969, nr. 1, p. 3; B.P. Hasdeu, *Arhiva istorică a României*, I, p. 107, și C. Istrati, *Condica lui Constantin Mavrocordat* (ms.), doc. 612, unde sînt menționați locuitorii din Dărmănești ca păzitori ai graniței.

din ultimele două secole și o perioadă anterioară a defrișărilor agricole sau pastorale va ajuta la descrierea mapei toponimice a zonei.

1.3. Sărăcia documentelor istorice care să ateste evoluția despăduririlor din bazinul Uzului ne-a determinat să încercăm o abordare a toponimiei în perspectivă istorică, căutând modalități de departajare cronologică a formelor geografice antropice plecând de la toponimie în primul rând. Deoarece materialul este redus la o zonă limitată⁹, analiza va fi extinsă pentru a surprinde esența fenomenelor și a da concluziilor o sferă de aplicabilitate mai largă. Paralel cu prezentarea materialului din zona anchetată, vom lua în discuție fapte din întreaga țară, pentru a analiza anumite relații ce se stabilesc între termenii care ilustrează noțiunea de defrișare.

2.1. În bazinul Uzului există două toponime formate cu entopicul *runc*: Dealul Runcului (deal, poiană și curmătură, lângă satul Brătulești), atestat la 1790 în forma *Runku Batrin*¹⁰; Dealul Runcului (lângă satul Sălătruc), cu atestări de după 1935.

În zona anchetată, toponimul *Runcul* și-a pierdut semnificația originară: nu am înregistrat aici apelativul *runc*, de la care s-a format numele de loc. Urmărind situația entopicului în alte părți ale teritoriului lingvistic românesc, observăm că el se mai păstrează în unele zone de munte și de deal, dar de cele mai multe ori cu un alt sens decât cel originar. Ca toponim, termenul în discuție acoperă o arie întinsă, care depășește granițele actuale ale țării, cuprinzând și Galiția, Slovacia și Serbia¹¹. Implicit, aceeași răspândire largă, cuprinzând întreg teritoriul de limbă română, inclusiv dialectul aromân¹², a avut-o într-o epocă mai veche și apelativul corespunzător. Restrângerea actuală a circulației entopicului la anumite zone, ca și pierderea sensului său inițial sînt simptome ale unui proces de dispariție a cuvîntului din limbă. Deja H. Tiktin, în *Dicționarul român-german*, București, 1912, s.v., îl prezintă ca învechit, răspîdit în partea de vest a țării și în Macedonia. Analizînd datele cuprinse în *Dicționarul limbii românești* al lui A. Scriban, în *Dicționarul limbii române* al Academiei R. S. România (litera R), ca și într-o serie de glosare regionale și de monografii dialectale, se pot urmări cu ușurință fenomenele de „tocire“ (S. Mehedinți) a înțelesului entopicului *runc* și de remotivare a sa.

O primă categorie o formează atestările din acele puncte în care se mai păstrează sensul inițial. Astfel, pe Valea Bistriței găsim *runc* „locul de pe care s-a tăiat pădurea“¹³, sau chiar mai dezvoltat „loc din pădure unde arborii au fost doborîți prin tăiere și pe urmă curățați prin ardere, pentru a putea fi transformați în teren de fineață“¹⁴. O altă zonă conservatoare este Maramu-

⁹ Materialul a fost obținut prin anchete directe efectuate în bazinul Uzului între anii 1980–1982. Chestionarul folosit viza obținerea atât a toponimelor, cît și a entopicelor care circulă în zona anchetată (cf. Dragoș Moldovanu, *Chestionar toponimic și entopic general cu un glosar de entopice onomastologice*, Institutul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor, Iași, 1978).

¹⁰ Oțzellowitz, car. 78.

¹¹ Nicolae Drăganu, *Românii în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei și onomasticii*, București, 1933, p. 150, 330, 398, 408, 412. Toponimul este atestat încă din secolul al XV-lea, atât în Moldova, cît și în Țara Românească: la 1473, respectiv 1486 (cf. DERS).

¹² Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*², 1974, s.v. *arungu*.

¹³ Vasile Arvințe, *Terminologia exploatării lemnului și a plătăritului*, în SCȘt (Iași), filol., VII, 1957, nr. 1, p. 164.

¹⁴ Cristofor Simionescu, *Termeni geografici populari din zona Bicăzului*, în *Etnografia Văii Bistriței, zona Bicăz, Piatra Neamț*, 1973, p. 30.

reșul unde, la Vișeu de Sus și Borșa, a fost, de asemenea, înregistrat acest sens¹⁵. În Transilvania, el apare în zona Năsăudului și a Sebeșului¹⁶. După A. Scriban, *runc* este un sinonim pentru „curătură”, „laz”, „ogor pe un loc unde a fost pădure” și în Oltenia și Bucovina, în ultima zonă fiind înregistrat și sensul „loc din pădure unde copacii au ars”¹⁷. Verbul *a runcui* apare încă în Hațeg și, sub forma *a runculi* „a defrișa”, în Bucovina.

Dintr-o altă serie de atestări se observă că, deși entopicul este cunoscut în punctele respective, sensul original transpare cu greu; astfel, în Țara Oașului avem „pădure cu copaci doborâți de vînt”¹⁸, același sens fiind atestat de A. Scriban pentru Maramureș, iar de DLR în zona Sebeșului, unde am văzut că se mai păstrează și sensul original.

Într-o ultimă categorie se grupează atestările din punctele în care sensul inițial s-a pierdut cu totul, cuvîntul fiind remotivat prin includerea unor trăsături secundare, ulterioare ale obiectului geografic denumit *Runc*. Astfel, în Oltenia, *runc* înseamnă „livadă cu fîn” și chiar numai „un loc, un deal”¹⁹ (deci, imposibilitatea de a explica numele aceluși loc). În județul Vâlcea, M. Oros găsește doar înțelesul de „deal în formă de semicerc”²⁰. La Straja (Rădăuți) și Rodna (Năsăud), el denumește „o poiană în pădure sau pe o coastă de deal” (vezi DLR, litera R, s.v.). În aceeași categorie a remotivărilor se înscrie și sensul din Maramureș „cîmp unde pasc vitele” sau cel de „podîș” din Botoșani și Crucea (Valea Bistriței; *ibidem*). Prin Maramureș, *runc* a ajuns să fie sinonim cu *zmeuriș* sau, la Năsăud, cu *afiniș*, după vegetația care poate să apară pe un loc defrișat. Alături de păstrarea sa prin toponime, putem nota și inserarea termenului în sintagme de tipul celei din Maramureș, *poamă de rung* „zmeură” (ALR-Mar. II, h. 451), construcții care pot avea același rol de conservare a cuvîntului ca și poeziile populare din Bucovina în care apare verbul *a runculi*.

Rezumînd cele arătate mai sus, observăm că nu se poate vorbi de arii în care entopicul *runc* și-a păstrat sensul original, în contrast cu altele în care este remotivat. În toate zonele în care el se mai păstrează există, alături de vechiul înțeles, și încercări de resemantizare a termenului.

Un semn al slăbirii sensului entopicului în cauză poate fi și raritatea apariției sale în documente, unde îl găsim mai bine reprezentat doar pentru Bucovina. Astfel, la 1652 este menționată o vînzare a unui „laz de fînaț, cît iaste tot și cu runcu, runcuri de păscut” făcute din „pădurea întregă”²¹. La 1697 găsim un act de vînzare a unei moșii „cu runcuri de păscut”, iar la 1768 un inventar care cuprinde și „un runc, care a fost lăzuit de tata meu cu foc și cu securea”²².

Soarta acestui entopic a fost, de fapt, intuită deja de la sfîrșitul secolului trecut. G. Popovici remarcă faptul că în ocolul Cîmpulungului sensul acestui

¹⁵ V. Arvinte, *loc. cit.*

¹⁶ *Dicționarul limbii române*, serie nouă, tom. IX, București, 1975, s.v.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ I.-A. Candrea, *Gratul din Țara Oașului*, București, 1907, p. 51.

¹⁹ NALR—Oltenia, III, București, 1974, MN 91.

²⁰ M. Oros, *Toponimia satelor Genuneni și Popești (jud. Vâlcea)*, în SUBB (Philol.), 1970, nr. 2, p. 115.

²¹ T.V. Ștefanelli, *Documente din vechiul ocol al Cîmpulungului Moldovenesc*, București, 1915, p. 4.

²² G. Popovici, *Runc. Glosă la o colecțiune inedită de documente moldo-cîmpulungene*, în „Convorbiri Literare”, XXV, 1891, p. 712.

cuvînt este pe cale de a dispărea, trăsătura esențială fiind înlocuită arbitrar cu „note prinse din aparențele concrete ale locurilor la care se referă denumirea“²³. În prima jumătate a secolului nostru, I. Conea remarcă, totuși, că *runc* circulase pînă nu demult ca apelativ în Loviștea²⁴. Pentru S. Mehedinți, însă, *runc* este unul din cele mai vechi cuvinte ale limbii române, dar cu înțelesul tocit²⁵.

În vederea unei definiri mai exacte a entopicului, vom urmări evoluția lat. *runcus* și *runcare* în limbile romanice. Entopicul *runc* este moștenit (cf. med. lat. *runcus*, format de la verbul *runcare*, apud TDRG, CADE, SCRIBAN, D.). Lat. *runcare* înseamnă „a plivi, a prăși“²⁶ cu instrumentul numit *runco*, -onis („un fel de săpăligă“). El nu desemna acțiunea de defrișare, ci de îndepărtare a buruienilor și de afinare a solului²⁷. Existența instrumentului numit *runco*, -onis ne arată că operația se făcea nu prin smulgerea buruienilor sau a ierbii, ci prin tăierea sau scoaterea lor din pămînt. Cuvîntul italian dialectal (din Piacenta) *ronk* „pămînt destelenit“ păstrează sensul vechi al cuvîntului latinesc²⁸. Alte atestări din italiana dialectală și din friulană ne dau posibilitatea să refacem o evoluție semantică a acestuia de la sensul „loc curățat prin tăierea buruienilor“ la „loc curățat prin tăierea tufişurilor, scoaterea cioatelor“ și, în cele din urmă, la „loc curățat prin tăierea copacilor“, adică la „loc defrișat“, care reprezintă termenul final al procesului evolutiv, concretizat în rom. *runc* și arom. *arûngu*. Termenii intermediari ai acestui proces îi găsim în piac. *ronket* „rădăcini care se folosesc pentru foc“, în friul. *ronk* „coastă de deal în trepte plantată cu viță de vie“ (adică un loc ce a fost curățat pentru a fi plantat cu viță de vie) și în ital. *roncare* „a curăța pomii de crengi uscate“²⁹. Nota comună a cuvintelor menționate este acțiunea de curățare a unui loc, notă implicată și în rom. *runc* ca trăsătură definitorie a sa; *runc* nu cuprinde și specificarea tehnicii de defrișare folosite, apropiindu-se de entopicul *curătură* și deosebindu-se în această privință de *secătură* și *arșilă*. Evoluția semantică a lat. *runco*, -onis urmează pe cea a verbului *runcare* și a substantivului *runcus*: v. ital. *roncone* „cuțit mai mare“³⁰, friul. *ronkone*, *rinkone* „cuțit pentru curățat vița de vie“. Cuvîntul este atestat și în dalmată: *rancaun*³¹.

În toponimie, termenul este prezent, în afară de română³², și în italiană (*Ronco*), retoromană (engad. *Runc*, *Runcs*, *Runchetta*) și dalmată (*Runc*, *Ronco*)³³. Termenul, atît ca apelativ, cît și ca toponim, nu este atestat în vestul

²³ G. Popovici, *op. cit.*, p. 715.

²⁴ Ion Conea, *Țara Loviștei. Geografie istorică*, București, 1935, p. 118.

²⁵ Simion Mehedinți, *Opere alese*, București, 1967, p. 242.

²⁶ L. Quicherat et A. Daveluy, *Dictionnaire latin-français*⁵¹, Paris, 1922, s.v.; A. Ernout et A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, 1967, s.v.

²⁷ Cf. lat. *runca*, -ae „herba que tollitur runcando“, la Ernout-Meillet, *op. cit.* s.v. *runcare*.

²⁸ REW³, 7 444 : *runcare* „a plivi“; 7 446 : *runco*, -one „sapă de plivit“. Pentru urmașii romanici ai lat. *runcare* (*sarire* și *sareulare*), vezi REW³, Ernout-Meillet, *op. cit.* și O. Bloch et W. von Warthburg, *Dictionnaire étymologique de la langue française*³, Paris, 1960.

²⁹ G. Devoto, G.C. Oli, *Dizionario della lingua italiana*, Florența, 1971.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ M. Bartoli, *Das Dalmatische*, II, Viena, col. 217.

³² *Piriul Runcului*, în DERS, a. 1473.

³³ I. Iordan, *Bezeichnungen für „Rodeland“ in der rumänischen Toponomastik*, în „Zeitschrift für Ortsnamenforschung“, IV, 1928, p. 54.

Romaniei (fr., prov., cat., sp., port.)³⁴. Presupunem că, în limbile romanice occidentale, *runcare* a putut fi concurat de paronimul *rhonchare*, păstrat în aceste limbi (ca și substantivul *rhonchus*): log. *runku* „bot“ și *ronkare* „a zbiera“, v. fr. *ronchier*, *roncher*, v. ital. *roncare*, sp. *roncar* „a sfiorăi“, sp. *ronco* „sfiorăit“, prov. și cat. *roncar*, cat. *ronk*, obvald. *runká*³⁵. Pe de altă parte, evoluția semantică a verbului încă din latina târzie ar putea explica impunerea în limbile romanice a sinonimului său *sarīre* (*sarcūlare*), care s-a păstrat în franceză, spaniolă, italiană, friulană, engadină, aromână³⁶. Evoluția semantică de la „a plivi“ la „a defrișa“ este atestată și pentru o formă a lui *sarīre*, **exsaritum*, păstrat în fr. *essart*, v. prov. *eissart*³⁷. Toponime de tipul *Essards*, *Le Sars*, *Cerlémery* (din *exsaritum* + antropon. *Emery*), *Coupesarte* (lat. *curvum exsaritum*) etc., denumind locuri defrișate, sînt foarte numeroase în Franța³⁸, fiind corespondentele occidentale ale *Runcurilor* noastre.

Un alt caz de evoluție semantică de la sensul „a prăși, a plivi“ la cel de „a tăia (copaci sau cereale)“ îl găsim în obvald. *tsarkladur* (din lat. *sarcūlare*), care înseamnă „iulie“, adică „luna secerișului“ (și nu a plivitului, prășitului), după cum o arată și friul. *seselado* „iulie“ (de la lat. *sicilare*). Același fenomen îl întîlnim și pentru rom. *a plivi*, regional cu sensul „a tăia spice de seacă, a se-cărăți“³⁹. În aceeași categorie se înscrie și friul. *ronka* „a tăia porumbul cu secerea“.

Așadar, limba română face parte dintr-o arie de est cu continuatori ai lat. *runcus*. Substantivul *runcătură*, atestat în Bulzești—Hunedoara⁴⁰, cu sensul de „uscătură“, adică „resturile rezultate prin curățirea copacilor“, poate fi o rămășiță a unui verb neatestat, de conjugarea I, urmașul latinescului *runcare* (verbul latinesc s-a păstrat în această formă și în ital. *roncare* și friul. *ronka*). Forma actuală *a runcui* este refăcută de la substantiv⁴¹.

Sensul de „curățare“ al cuvîntului românesc îl găsim confirmat de diversele explicații date acestei tehnici de defrișare de la noi: *runc* = „loc curățat de pădure prin tăierea acesteia și scoaterea cioatelor“⁴²; „altădată au tăiat copacii și i-au scos din rădăcini cu tot și un astfel de pămînt l-au numit *runc* și apoi *curătură*“⁴³. H. H. Stahl arată că „atunci cînd, după tăierea copacilor, se scot și rădăcinile, se obține o *curătură* sau o *curățitură*; dar se folosește și termenul de «a runcului»“⁴⁴ pentru a se obține un «runc»“⁴⁵. Merită atenție și versurile populare citate de G. Popovici, unde accentul cade pe curățirea locului de

³⁴ Nu este atestat în această arie în REW³, la A. Dauzat et CH. Rostaing, *Dictionnaire étymologique des noms de lieux en France*, Paris, 1963, la J. Corominas, *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*, Berna, 1970, la R. Menéndez Pidal, *Orígenes del español*, I, Madrid, 1929.

³⁵ REW³, nr. 7 292.

³⁶ Tache Papahagi, *op. cit.*, s.v. *sărel'édzu* „prășesc, plivesc“.

³⁷ REW³, nr. 3 066; vezi și nota 28.

³⁸ Dauzat-Rostaing, *op. cit.*, s.v.

³⁹ DLR, litera P, s.v.

⁴⁰ I. Străuț, *Vocabular regional*, în „Cum vorbim“, IV, 1952, nr. 4, s.v.

⁴¹ DLR, litera R, s.v.

⁴² V. Tufescu, *Pe valea Moldovei. Priveliști și evocări*, București, 1970, p. 26.

⁴³ Al. Bocănețu, *Terminologia agrară în limba română. Studiu filologic-istoric-cultural*, în „Codrul Cosminului“, II—III, 1925—1926, p. 136.

⁴⁴ Forma dată de Stahl (probabil din anchetele sale directe) este creată de la *runc* + suf. *-ului*.

⁴⁵ H.H. Stahl, *Contribuții*, I, p. 272.

rădăcini, fără a se mai menționa tăierea copacilor : „Și să scoată rădăcini / De copaci și mărăcini / Și să facă foc cu iască / Codru-ntreg să-l runculească“.

O altă serie de nume pleacă de la entopicul *secătură* : *Secătura Grozei* (deal, vîrf, plai, poiană, pîriu) atestat la 1896 în forma *Pl. și Pir. Săcătura Groza*⁴⁶ ; *Secătura Farcului* (plai, pîriu) atestat la 1790 în forma *Pojana Săkatu Farku*⁴⁷.

În zona Uzului, tehnica de defrișare prin secare nu mai este cunoscută, deci entopicul specializat nu mai circulă⁴⁸. El este însă folosit frecvent în documente pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea : la 1641 — „au făcut săcătura prin codru“ ; la 1863 — „avînd eu dreaptă secătură, făcută cu toporu din codru mereu, de taică-meu“⁴⁹.

Acest entopic desemnează o tehnică precisă de defrișare. „Alt chip de a stîrpi pădurea a fost acela de a jupi coaja de pe trunchiul arborilor și a-i lăsa astfel să se usuce ; deoarece prin acest mijloc seca seva, izvorul de hrană, a căpătat pămîntul nimicit în acest mod numele «secătură»“⁵⁰. C.C. Giurescu aduce precizări în plus : „Săcătura indică și tehnica specială întrebuintată, anume cojirea circulară a copacilor de pe o anumită lățime, așa încît circulația sevei se întrerupea. În consecință, copacii se uscau «în picioare» și apoi erau tăiați.“⁵¹. Mai cităm și definiția culeasă de Stahl de la un informator din Gorj, în 1946 : „Le tai în mîzgă, pînă la 1 iulie. După aceea se închide coaja și nu se mai jupoaie, că s-a lipit mîzga de lemn. Atunci îl jupoi într-un sfert de oră. În puterea verii se usucă, dacă nu are coaja pe el“⁵².

Deși entopicul și toponimul format de la acesta apar în documente încă din secolul al XVI-lea⁵³, nici un dicționar al limbii române nu menționează pentru *secătură* sensul de „loc defrișat“, fiind înregistrat numai acela de „om sau lucru de nimic“. Doar Al. Ciorănescu, în *Diccionario etimológico rumano*, II, nr. 7653, îl ia în discuție, admitînd însă în mod eronat existența unui continuator românesc *a seca* „a tăia“ al verbului lat. *sēcāre*, de la care s-ar fi format cuvîntul *secătură* „loc defrișat“. Din definițiile de mai sus ale termenului în discuție se poate vedea că, deși exprimă o tehnică de defrișare, deci de înlăturare a copacilor, la baza sa stă verbul *a seca* „a usca“ (defrișarea nu implică neapărat tăierea pădurii, aceasta putînd fi înlăturată și prin alte mijloace). *Secătură* trebuie definit ca fiind un loc din pădure cu copacii secați de seva prin tehnica arătată mai sus și lăsați să se usuce⁵⁴, termenul aplicîndu-se, prin extensie, și locului rămas după ce copacii astfel uscați au fost înlăturați prin alte mijloace (foc, tăiere). Sensul „om de nimic“ se poate explica mai ușor ca un sens figurat al entopicului, decît direct de la verbul *a seca* „a usca“. Pe

⁴⁶ Institutul Geografic al Armatei, *Moldova*, hartă, sc. 1 : 50 000. București, 1896. În continuare vom folosi abrevierea : *H. Mold. (1896)* ; trimiterea este la seria XII, coloana R.

⁴⁷ Otzellowitz, com. 79.

⁴⁸ Precizăm că toponimul *Secătura Farcului* desemnează un loc într-o zonă cu multe izvoare și pîraie : *Pîriul Izvoarelor* etc. ; prin urmare, nu poate fi vorba de sensul „loc lipsit de apă“.

⁴⁹ H.H. Stahl, *Contribuții*, II, p. 160, respectiv 180, din Vrancea.

⁵⁰ Al. Bocănețu, *loc. cit.*

⁵¹ C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 32.

⁵² H.H. Stahl, *Contribuții*, I, p. 246.

⁵³ DERS, a. 1558, s.v.

⁵⁴ Explicația se menține și astăzi : comunicat de prof. dr. V. Arvinte, în urma unei anchete colective efectuate în Vrancea, în anul 1983.

de altă parte, verbul românesc *a seca* „a tăia” presupus de Al. Ciorănescu (*loc. cit.* reluându-i pe I.-A. Candrea, GS, VI, 325, și Buescu) nu își află justificarea, neputându-se admite ca lat. *sēco* să fi avut un tratament al lui *s*-diferit de lat. *sēdeo* (> *șăz*). Nu lipsit de importanță poate fi și faptul că, încă din latina tîrzie, *sēcāre* cunoaște o specializare semantică spre sensurile „a tăia cu ferăstrăul”, „a secera, a cosi”, astfel că limbile romanice îl cunosc numai cu aceste sensuri (cf. fr. *scier*, sp. *segar*, ital. *segare*). Golul semantic creat prin această specializare a fost umplut de lat. tîrziu **taliare*, moștenit și în română.

În schimb, regăsim radicalul indo-european, prezent în lat. *sēcāre* „a tăia”, în entopicul *seci*, împrumutat însă de noi din limbile slave. El denuște, de asemenea, un loc defrișat. În anumite zone, acesta este atestat și cu sensul de „țarc pentru fîn; ocolul oilor”⁵⁵. Ovid Densusianu crede că sensul de „strungă; ocolul oilor” din Banat se poate explica numai prin sensul din Hațeg, „fînăț pe un loc unde s-a tăiat pădurea”, ultimul fiind considerat ca fază intermediară⁵⁶. Există, însă, în limbile slave, pe lângă sensul de „tăietură”, și sensurile: n. slov. *sěč* „gard viu”, srb. *sječ(a)* „crengi tăiate”. Însuși Densusianu menționează pe vechiul slav *osěkŭ* și pe srb. și slov. *osek* „țarc, strungă”⁵⁷. Așadar, este vorba de o evoluție a substantivului în limbile slave, și nu de o specializare semantică pe teren românesc. Pe de altă parte, această evoluție se poate explica direct de la sensul „tăietură”, fără a mai fi nevoie de o fază intermediară „fînăț pe un loc defrișat”. Un exemplu în plus îl găsim și în Bucovina, unde a fost înregistrat pentru *seci* sensul „gard din copaci tăiați”⁵⁸. Fenomenul este similar cu cel din v. prov. *segua/sega* „gard (pentru cereale)”, cuvînt care pleacă tot de la un radical însemnînd „a tăia” (lat. *sēcāre*): „D'els si fan segas utils a defensa de blatz / Segua [...] fayta d'espinas”⁵⁹.

O discuție asemănătoare comportă un alt termen înrudit, *prisacă*, împrumutat tot din limbile slave (v. sl. **prěšeka* de la *prěšekati* „incidere”) ⁶⁰. În Transilvania, toponimia pare să ateste sensurile de „pădure tăiată, loc curățat din codru” și „gard, împrejmuire lată din grămezi de lemne”, denumind întărituri de apărare create, probabil, în perioada româno-slavă⁶¹. În Moldova, *prisacă* are sensul de „stupină”, pe care îl au și ucr. *pasika*, pol. *pasieka*, rus. *paseka*⁶². I. Iordan⁶³ include acest termen în categoria cuvintelor din sfera noțiunii de „defrișare” din Moldova. Această includere se bazează pe ipoteza că *prisacă* a evoluat de la sensul „loc defrișat” la „stupina așezată într-un loc

⁵⁵ În Almăj (Banat), la Lucian Costin, *Graiul bănățean (Studii și cercetări)*, I, Timișoara, 1926, s.v.

⁵⁶ Ovid Densusianu, *Aspecte lingvistice ale păstoritului*, curs litografiat, București, 1933–1934, p. 166.

⁵⁷ Ov. Densusianu, *loc. cit.*

⁵⁸ Satul Valea Putnei, comuna Pojorlta, jud. Suceava, comunicat de D. Moldovanu. Cu același sens l-am înregistrat și în com. Dofteana, jud. Bacău, vecină cu zona în discuție.

⁵⁹ M. Raynouard, *Lexique roman ou Dictionnaire de la langue des troubadours comparée avec les autres langues de l'Europe latine*, V, Paris, 1836–1845, p. 179; în traducere franceză: „D'eux se font clôtures utiles à la défense des blés/Clôture [...] falte d'épines”.

⁶⁰ S. Dragomir, *Cîteva urme ale organizației de stat slavo-române*, în DR, I, p. 157.

⁶¹ *Ibidem*, p. 158: „Prisecile vechi stăteau în legătură neîntreruptă unele cu altele și „ormau un veritabil brîu de apărare”.

⁶² TDRG, s.v. *prisacă*.

⁶³ I. Iordan, *Toponimie românească*, București, 1963, p. 24 și 26.

defrișat“ (explicație dată și de Tiktin). Însă sensul de „pădure tăiată“ nu este înregistrat direct în Moldova, ci doar în Maramureș și Muntenia (cf. SCRIBAN, D.). A fost înregistrat, în schimb, în Transilvania *prisacă* „îngrăditură“, în sintagma *prisacă de spini*⁶⁴. Această atestare este importantă, deoarece reprezintă un rest din sensul inclus în numele vechilor *Prisăci* ardelenesti, confirmând ipoteza lui S. Dragomir asupra naturii acestora. Evoluția semantică de la „a tăia“ la „întăritură, gard făcut din crengile tăiate“ este similară cu cea petrecută în cazul lui *seci*. Este posibil ca sensul atestat de E. Petrovici în Transilvania să fi constituit punctul de plecare pentru *prisacă* „stupină“ din Moldova: înainte de a denumi totalitatea stupilor dintr-un perimetru dat, *prisacă* ar fi putut desemna gardul cu care se împrejmuiau stupii așezați în pădure, făcut pentru a-i feri de animalele sălbatice. Admițând această ipoteză — indiferent că fenomenul s-a petrecut pe terenul limbii române sau în limbile slave de est — am putea elimina entopicul *prisacă* dintre termenii pentru defrișare din Moldova. Gestul aruncării cu securea pentru a circumscrie suprafața prisăcii — un argument pentru cei care îl includ în categoria amintită — este un gest ritualic vechi, fără vreo importanță pentru problema noastră. Se arunca, de altfel, și cu piatra. Cu securea se făcea, cel mult, *curătura* în care se instala prisaca. În documente, de altfel, se face mereu o deosebire între stupină și locul pe care se află ea. La 1578, Petru Șchiopul dăruiește mănăstirii Berzunț „o prisacă cu 20 de stupi și cu locul cât va putea arunca un om cu piatra din mijlocul prisăcii“⁶⁵. În alt act se vorbește de „niște curături și cu prisacă, și cu grădini, însă în pădure, care sînt *curăturile* lor ce le-au curățat“⁶⁶. Prisăcile din Moldova se „întemeiau“, nu se „deschideau“ sau „curățau“⁶⁷.

Un alt termen pentru defrișare din bazinul Uzului, derivat de la un cuvînt moștenit din latină, este *curătură*. El este prezent în această zonă prin toponime de tipul *Curătura la Vilcu*, *Curătura la Stănuleț*, *Curătura la Docan*, *Curătura la Apetrei*, *Curătura la Gh. Gabor*, toate cu atestări tîrzii, din secolul nostru. După cum am mai arătat, entopicul apare, însă, menționat aici încă din secolul al XVII-lea. Sensul său este alterat, înțelegîndu-se astăzi prin el un „loc îngrădit, pentru fînaț“, indiferent dacă a fost sau nu pădure pe el. Ca și *runc*, *curătură* indică mai ales finalitatea acțiunii de defrișare, decît tehnica folosită. Termenul apare în documente, începînd din secolul al XVI-lea pînă tîrziu în secolul al XIX-lea, cu sensul de „loc defrișat“. La 1596 găsim: „să facă curături în pădure“⁶⁸. Este posibil ca desemantizarea să se fi petrecut și datorită concurenței entopicului *curățitură*, care este folosit în documente începînd din secolul al XVII-lea⁶⁹. Acesta a fost derivat de la verbul *a curăți*, general răspîndit în limbă, care a luat locul mai vechiului *a cura*. *Curătură* nu a dispărut din limbă, dar a pierdut din înțelesul inițial, ca urmare a pierderii sprijinului pe care îl avea de la verbul *a cura*. Desigur că desemantizarea

⁶⁴ ALR II/I, MN 3 838, p. 125, punct 260. Cf. și V. Arvinte, *op. cit.*, p. 102, care îl menționează pe *prisacă* în Maramureș (Vișeu de Sus) cu sensul de „grămadă făcută din vreascurile adunate de pe munte“.

⁶⁵ Gh. Bartoș, *Tehnica albinăritului în Țările române în epoca feudală*, în „Terra nostra“, II, 1971, p. 227.

⁶⁶ DIR, A, XVI—II, nr. 146, a. 1560.

⁶⁷ DIR, A, XV—I, nr. 48.

⁶⁸ DIR, A, XVI—IV, p. 154.

⁶⁹ La 1626: „au fost făcută curățătură din pădurea întreagă“, în DRH, A, XIX, nr. 30.

acestor termeni — *curătură*, *runc*, *secătură* — se explică și prin faptul că, începînd din secolul al XIX-lea, are loc o restrîngere a activității desemnate de ele : țărani nu mai pot să-și facă unde vor și cînd vor curături sau să „sece” pădurea⁷⁰.

Tehnica de defrișare de la noi, după cum se poate deduce din documente, include frecvent și arderea copacilor ; pădurea este înlăturată cu securea, dar și „cu foc”. De altfel, tehnica pîrjolului, constînd din incendierea ierburilor și a miriștilor pentru a face cîmpurile mai roditoare, este un procedeu foarte vechi, cunoscut de cele mai primitive popoare⁷¹. Deși *arsură*, *arșiță* (din lat. **arsicia*) pot desemna nu numai locuri defrișate prin ardere, ci și partea de deal (munte) expusă mai intens la soare, multe din toponimele actuale sînt legate de acțiunea de despădurire.

În bazinul Uzului, există următoarele arșițe (arsuri) : *Piciorul Arsurii*, atestat la 1896 în formele : *Pic. Arsurei* și *Pîr. Arșiței*⁷² ; *Arșița Piței*, *Arșița Coporiei*, *Arșița Pînului*, *Poiana de la Arsură*, *Arșița Pallinului*, toate cu atestări de după 1935. Ultimele două toponime sînt explicate de subiecți prin incendii naturale sau din timpul războiului, celelalte rămîn fără motivare. Tehnica de defrișare prin ardere este aici inactuală, ca și cea prin secare.

Singurul entopic care mai păstrează sensul nealterat în zonă este *poiană*. Dintre toponimele formate de la acest entopic, cîteva sînt atestate la 1896 : *Poiana lui Anton* (nemotivat), *Poiana Vasiloaiei* (nemotivat), *Poiana lui Gabor*, *Poiana Bindileului* (nemotivat)⁷³. Celelalte poieni au atestări mai tîrzii : *Poiana la Caramalău*, *Poiana lui Postolache*, *Poiana Bîtcii*, *Poiana lui Pavel*, *Poiana Străjii*, *Poiana Zahariei*, *Poiana Cenușăriei*, *Poiana Chibrităriei*, *Poiana la Cărbunaru*, *Poiana Bărduța*, *Poiana Finanțului*, *Poiana Boitei*, *Poiana lui Rață*, *Poiana Pîncii*, *Poiana Cireșului*, *Poiana Munteanului*.

2.2. Considerînd în ansamblu totalitatea termenilor pentru noțiunea de defrișare, se pot sesiza anumite diferențieri semantice între ei. Astfel, *runc* și *curătură* au în vedere finalitatea acțiunii de defrișare — curățirea locului — pe cînd *secătură* și *arșiță* caracterizează tehnica folosită.

Datorită sinonimiei inițiale dintre *runc* și *curătură*, a fost posibilă o substituie a primului de către ultimul termen, fapt ce ar explica apariția tot mai rară a lui în documente (cu excepția unor zone, cum ar fi Bucovina). Pe de altă parte, *Runcurile* par să păstreze o autonomie față de *Curături* prin specializarea lor în a denumi suprafețe mai mari defrișate, un deal sau o coastă de deal. Curăturile sînt legate, mai ales, de acțiuni individuale de curățire a locurilor, pe suprafețe mai mici. Am putea crede și într-o specializare în plus a fiecăruia dintre cei doi termeni: *runcurile* ar fi mai ales locurile de pășune, *curăturile*, cele de arătură. Într-adevăr, marea majoritate a primelor ne apare ca atare. *Runcul Dornei* este un runc „sătesc, ca să cosească cu toții, sau să-l pască cu toții”⁷⁴. În Oltenia, runcul este definit ca „livadă cu fîn”⁷⁵, iar la

⁷⁰ *Curățitură* desemnează un loc curățit de copaci, tufișuri, dar și o pădure curățită de uscături.

⁷¹ H.H. Stahl, *Contribuții*, I, p. 306.

⁷² H. Mold. (1896), s. XI, col. R.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ Apud H.H. Stahl, *Contribuții*, II, p. 163 (a. 1768).

⁷⁵ NALR—Oltenia, III, MN 91.

Poiana Stampei este un pământ pentru *pășune* în proprietate obștească⁷⁶. La 1697 se vînd „runcuri de păscut“ (vezi mai sus). Proverbul citat de G. Popovici : „de pre runc nou iese brînză bună“ indică tot o întrebuințare pastorală a sa. La acestea mai adăugăm toponimul *Runcul Stînelor* de pe Tazlăul Sărat⁷⁷. Curăturile au ajuns să însemne orice loc cultivat cu porumb, etc., indiferent dacă a avut sau nu pădure⁷⁸. Astfel, îl găsim menționat la 1711 pe un Iftime „avînd mălai în curătură“⁷⁹. Mai înainte, la 1612, Ioana din Popcești are „livezi și curătură, loc de patru *ogoare*“. La 1719, Manole Bejenuță are „curături de livezi“⁸⁰.

Trebuie să menționăm, totuși, cîteva excepții : prima este o atestare de la 1863, din Vrancea, a unei „curături de fin la Cremenet“, vîndută de fiii lui Șt. Budăescu⁸¹. În același sens este definită curătura ca „loc defrișat și închis în pădure, folosit ca finaț“, la Comănești⁸². Excepții întîlnim și în cazul *runcului*. Astfel, în Loviștea (Voineasa), un Oprea cumpără la 1605 niște *ogoare* în *Runculeț*⁸³. Tot în Țara Românească apare toponimul *Runcul Greșului*⁸⁴, în care determinantul (dacă nu este un nume de persoană) ar putea indica destinația agricolă a runcului⁸⁵. În Crișana, toponimul *Runcurele* este definit și el ca o „față de deal cu loc arător“⁸⁶.

O diferențiere care pare să aibă mai mult suport, între *runcuri* și *curături*, este aceea pe baza prezenței unui singur individ sau a colectivității ca agenți ai defrișării. Această diferențiere este susținută de faptul că întotdeauna curăturile sînt legate de persoane particulare care le curăță, le vînd, le cumpără sau primesc întărire pentru ele. Atunci cînd apar forme de plural, ele denumesc generic mai multe locuri defrișate ale aceluiași individ sau ale unor indivizi diferiți. Așa apare, la 1745, *Poiana Curăturilor*, pentru care Constantin fustașul primește încuviințarea de a lua dijmă de la cei care-i vor lucra partea lui din acea poiană curățată de „moșu-său“⁸⁷. Așadar, indiferent că are destinație agricolă sau este folosită pentru fin, curătura este un loc relativ redus ca di-

⁷⁶ V. Arvinte, *loc. cit.*

⁷⁷ În anul 1643, în *Cat. Mold.*, II, nr. 1 679.

⁷⁸ S. Mehedinți, *op. cit.*, p. 248.

⁷⁹ Curătura este făcută de el ; în *Cat. Mold.*, V, nr. 1 004.

⁸⁰ *Ibidem*, I, nr. 1 586 și V, nr. 1 616.

⁸¹ Apud C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 34.

⁸² Bazinul Trotușului, Comănești, anchetă directă, comunicat de Ion Florea.

⁸³ DIR, B, XVII—I, nr. 152.

⁸⁴ DRH, B, XXIII, nr. 207 (a. 1631).

⁸⁵ Cf. S. Pușcariu, *Limba română*, I, București, 1967, p. 280 : „Postverbalul *gres* are, ca și rutenescul *uzhrich*, și sensul de „loc rămas nearat la trecerea cu plugul“.

⁸⁶ T. Teaha, *Gratul din Valea Crișului Negru*, București, 1961, p. 139. În Bucovina, unde entopicul *runc* apare în documente pînă în secolul al XIX-lea, avem exemplul cel mai sugestiv de specializare pastorală a acestuia. Găsim astfel „runcuri de păscut“ la 1652 (Ștefanelli, *op. cit.*, p. 4) și la 1697 (*ibid.*, p. 17) ; „un runc care se cheamă Imașul“ la 1755 (*ibid.*, p. 57) ; apoi se vînde „păscutul pe acest an — păscutul unui munte — însă cu Runculeț cu tot“, la 1793 (*ibid.*, p. 231) ; se zălogeste „on runculețu di cosit și di păscut la părăul Prașcăi“, la 1801 (*ibid.*, p. 292) ; se stăpînește „puțintel runc păscătoare“, la 1804 (*ibid.*, p. 318). Această specializare pare că merge în Bucovina pînă la eliminarea sensului de „defrișare“ : *runc* devine sinonim cu „loc de păscut“, „Imaș“.

⁸⁷ Pe moșia Miroslăveștilor, în Moldova, apud V. Mîhordea, *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*. II. Moldova, București, 1966, p. 282, nr. 252. Se vede clar că în acest caz este vorba de o împărțire a curăturii inițiale pe părți, de aceea este întrebuințat pluralul, deși defrișarea a fost făcută de o singură persoană.

mensiune, aflat în proprietatea unui individ. De aceea curăturile apar în documente menționate alături de celelalte „stăpîniri locurești” (H. H. Stahl) (cu grădină, cu curătură, cu vii, cu pomet), pe cînd pentru pădure, cîmp, apă se menționează dreptul *din* acestea, indiviz, neîmpărțit pe teren (*din* pădure, *din* apă, *din* cîmp). Atunci cînd apare și formularea *din curătură*, este vorba de o cumpărare, pe lîngă cea a dreptului de a stăpîni o parte nehotărnicită din pădure, cîmp etc., și a dreptului de a curăța oriunde și oricît în pădurea comună.

Situația *runcului* este cu totul alta. Foarte rar — și aceasta tîrziu, în secolele al XVII-lea — al XVIII-lea — întîlnim o vînzare a unor *runcuri de păscut* (vezi mai sus), deci sub același regim ca orice stăpînire privată, ieșită din indiviziune. Majoritatea cîvîrșitoare a exemplelor ne pune în fața unor denumiri deja fixate, ca nume de sat, deal sau munte. Pe de altă parte, faptul că un runc apare mai ales ca un loc de *pășunat* și nu de fînaț poate fi și el semnificativ, pentru că pășunile erau colective, ale întregului sat, pe cînd locurile cu fîn erau mai ales individuale⁸⁸. Dacă o dată apare și un loc pentru fîn, se face mențiunea că „au voie toți să-l cosească”, este deci o proprietate colectivă, fapt ce n-ar fi fost posibil dacă l-ar fi făcut doar un singur individ (vezi mai jos despre *Runcul Dornei*).

Prin urmare, este probabil ca *runc* să se fi specializat în a denumi defrișările mai vechi, efectuate de comunitatea sătească, diferențiindu-se de *curătură*, care se folosea pentru indicarea defrișărilor mai noi, individuale. Așa credem că putem explica și apariția „curăturii de fîn” din Vrancea, curătură care aparținea unui singur individ, membru al obștii: aici necesitatea de a distinge *individualul* de *obștesc* a copleșit pe cea de a distinge între *arabil* și *pastoral*.

Semnificativă este și comparația dintre aria curăturilor și cea a runcurilor din documentele secolelor al XV-lea — al XVII-lea. Curăturile apar în zonele cu runcuri din Moldova, mai întîi în Vrancea, apoi pe valea Troțușului, în zona Onești—Comănești, apoi urcînd pe Tazlău. O altă fișie se profilează pe valea Bistriței, pînă mai sus de Bicaz; aceeași situație și în zona dintre Siret și Bîrlad, începînd de la izvoarele Bîrladului, pînă spre sud de orașul cu același nume. În schimb, pe valea Moldovei nu le întîlnim împreună decît în cursul inferior, pînă spre Tg. Neamț și la sud de Fălticeni. Mai sus, în amonte, pare a fi o zonă exclusiv de runcuri, fără curături⁸⁹. Ținînd seama de faptul că în ocolul Cîmpulungului Moldovenesc obștea sătească a păstrat pînă aproape de zilele noastre formele vechi de organizare, scăpînd aservirii de către proprietarii feudali, și reamintindu-ne presupunerea că *runc* se diferențiasse de *curătură* specializîndu-se în denumirea unei suprafețe mai mari de teren defrișate, lucrate și stăpînite de obicei în comun, ne putem explica de ce tocmai în această zonă *runc* a rezistat mai mult concurenței din partea entopicultului *curătură*.

⁸⁸ Cf. P.P. Panaiteșcu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orînduirea feudală*, București, 1964, p. 131: „Pășunea era comună [...] . Nu trebuie confundată pășunea cu fînațul [...] De obicei, livezile de fîn constituiau proprietăți individuale, dar erau și fînațuri mari, comune ale obștii.”

⁸⁹ *Runcul Șuvorîtel, Pîrăul Runcului, Runcul Carpenilor, Runcul lui Berchez* (sec. XV—XVII) și foarte multe *Runcuri* găsite de G. Popovici: *Runcul Largei, Runcul lui Ochian* (Gura Humorului); *Dealul Runc* (Capul Cîmpului); *Runcul Tochin, Runcul* (Stulpicani); *Runcul Focșei, Runcul Arinș* (Vama); *Runcul Rusca, Runcul Candrenilor, Runcu* (Dorna) etc.

Pricina de la 1768 pentru moșia numită *Runcul Dornei* este edificatoare : acel runc, se spune, „este sătescu, ca să cosească cu toții, sau să-l pască cu toții“^{89bis}.

Urmărind repartiția geografică a runcurilor din Țara Românească și Moldova pe baza documentelor din secolele al XV-lea — al XVII-lea, observăm că ele apar exclusiv în zone de deal și de munte, lipsind cu totul din zonele de șes acoperite cu păduri în evul mediu. De regulă, *Runcurile* desemnează dealuri sau părți de deal (munte), fiind vorba de *mucnea Runcului*⁹⁰, *virful Runcului*⁹¹, *poalele Runcului* și *șața Runcului*⁹², *Piscul Runcului*⁹³, *Runcușorul la virful dealului*⁹⁴, și *apucă iarăși dealul în pădure la Runcu*⁹⁵, în sus pînă la Runc, care este la obârșia *Frumoasei mari*⁹⁶, *virful Runcului*⁹⁷. Așadar pe lângă faptul că aria lor se limitează la zona de deal și de munte, de multe ori se face chiar mențiunea expresă a categoriei geografice la care se încadrează acest entopic. Sintem siliți de fapte să includem, deci, noțiunea de „deal“ în definiția entopicului *runc* ca pe o notă esențială a sa : deal sau parte de deal defrișate, folosite ca pășune și aflate, cel puțin la origine, în proprietatea obștii. Prin această restricție semantică, *runcul* ar intra în seria cuvintelor care, prin modificările semantice suferite, sînt o expresie a condițiilor de viață ale românilor dintr-o anumită perioadă a istoriei lor : *cărare*, *punte*, *cale*⁹⁸.

Considerăm, astfel, necesară revizuirea articolului *runc* din DLR, litera R, unde cuvîntul respectiv este tratat cu puțin spirit critic : definiția dată neglijează trăsături esențiale ale termenului, incluzînd însă note care constituie, de fapt, remotivări, descrieri ale obiectelor concrete la care se referă toponimele. După redactorii articolului, am ajunge la concluzia că, de exemplu, *runc* este sinonim cu *zmeuriș* sau chiar cu ... *pădure* (deal împădurit).

Continuînd ideea de mai sus, remarcăm faptul că în primele noastre documente toponimul *Poiană* apare mai ales în zonele complementare *Runcului*, și anume în cele de cîmpie⁹⁹. Desigur că, odată intrat în limbă, entopicul *poiană* s-a răspîndit în toată țara, dar nu este exclus ca adoptarea lui să se fi produs începînd cu zonele de cîmpie, unde au avut loc, se pare, primele contacte dintre români și slavi¹⁰⁰.

3.1. Încercările de mai sus de a stabili unele diferențieri între entopicele exprimînd noțiunea de „defrișare“ nu ne pot ajuta singure la stratificarea toponimelor formate pe baza lor. Dezvoltarea social-istorică diferă de la o zonă la alta, raportul dintre privat și obștesc variază, fiind greu de stabilit o cronologie absolută a numelor de locuri pe baza acestor fapte. Opoziția dintre obștesc

^{89bis} Apud H.H. Stahl, *Contribuții*, II, p. 163.

⁹⁰ *Cat. T. Rom.* II, nr. 735, a. 1616.

⁹¹ *DIR*, B, XVI—IV, nr. 137, a. 1574.

⁹² *Ibid.*, XVII—III, nr. 371, a. 1619.

⁹³ *DRH*, B, XXIV, nr. 176, a. 1633.

⁹⁴ *DRH*, A, II, nr. 76, a. 1458.

⁹⁵ *Ibid.*, III, nr. 96, a. 1491.

⁹⁶ *Ibid.*, nr. 100, a. 1491.

⁹⁷ *Cat. Mold.*, II, nr. 1935, a. 1646.

⁹⁸ S. Pușcariu, *Études de linguistique roumaine*, Cluj-București, 1937, p. 40 și 41.

⁹⁹ Cf. colecțiile *DIR*, B și *DRH*, B.

¹⁰⁰ Vezi I.I. Russu, *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, București, 1970, p. 140 : „Locul autohtonului gorun de la dealuri și cîmpii alături de bungel (bungel) a fost luat de stejarul slavon.“

și individual nu poate fi folosită cu rezultate sigure la cronologizarea formelor geografice antropice. Această cronologizare rămîne să fie făcută pe baza altor criterii. Pe de altă parte, chiar dacă am sesizat o specializare a *runcului* în denumirea de locuri de pășunat obștești și a *curăturii* în denumirea de locuri individuale, aceasta nu presupune dispariția primului într-o anumită perioadă din dezvoltarea socială a țării și apariția ultimului la o dată ulterioară. O cronologizare absolută a entopiceilor în discuție nu se poate face, cu atât mai mult cu cât ele exprimă tehnici de defrișare care nu pot fi legate strict de o anumită epocă din istoria poporului român. Așadar nu putem admite încercarea de stratificare a lor făcută de S. Mehedinți : „După *runc* am avut *arșilă*, acolo unde pămîntul era curățat prin foc, iar azi cuvîntul cel mai obișnuit e *curătură*. Și chiar *curătură* începe a-și toci sensul, înțelegîndu-se prin acest cuvînt orice loc unde se seamănă la munte porumb, chiar dacă n-a avut pădure pe el”¹⁰¹.

3.2. Considerînd faptele sub aspect geografic, putem ajunge la concluzii care să ne conducă, totuși, la o stratificare a toponimelor din categoria analizată. Un loc defrișat în scopul folosirii lui ca teren agricol sau pășune (finaț) nu era ales la întîmplare de cel care urma să depună o muncă grea pentru a-l obține. În afară de aspectul locului, alegerea lui a fost dirijată de efortul minim pentru exploatarea sa. Astfel, H. H. Stahl observa că „terenurile de agricultură nu pot fi prea îndepărtate de vatra satului. Drumul de la casă la locul de arătură are o limită peste care nu este economic să se treacă”¹⁰². O remarcă asemănătoare face și C. I. Popa, referitor la satul Marginea, Sibiu : „Locurile de arătură ale marginenilor sînt situate, de regulă, în apropiere de vatra satului”¹⁰³. Analizînd defrișările din secolele al XV-lea — al XVII-lea din zona Bucșoia — Baia, M. D. Matei și E. I. Emandi constată, de asemenea, că „cele mai intense defrișări s-au făcut în dreptul vetrei așezărilor, vatra constituind un factor important de avansare spre codru”¹⁰⁴. Este firesc ca primele locuri intrate în atenția sătenilor să fi fost cele mai apropiate de sat sau la care se putea ajunge mai ușor.

Revenind la zona noastră, am putea grupa într-un prim strat, ca vechime, toponimele desemnînd obiectele cele mai apropiate de zona locuită : *Dealul Runcului* (Runcul Bătrîn) de lîngă satul Brătulești, în dreapta Uzului, spre vărsare ; apoi celălalt *Runc*, aflat lîngă satul Sălătruc, în apropiere de fostul Schit Lapoș : *Secătura Grozei* și *Secătura Farcului*, ambele lîngă fostul sat Poiana Uzului (din cursul mijlociu al Uzului, pe dreapta), prima în dreapta Pîrîului Grozei, ultima în stînga acestuia, pe coasta muntelui Farcu ; în sfîrșit, *Piciorul Arsurii*, situat la vest de Runcul de lîngă schit¹⁰⁵.

¹⁰¹ S. Mehedinți, *op. cit.*, p. 48.

¹⁰² H.H. Stahl, *Contribuții*, II, p. 14.

¹⁰³ C. Popa, *Agricultura în Mărginimea Sibiului*, în „Cibinium”, 1969—1973, vol. II, p. 59.

¹⁰⁴ Mircea D. Matei și Emil I. Emandi, *Habitatul medieval rural din valea Moldovei și din bazinul Șomuzului Mare (secolele XI—XVII)*, București, 1982, p. 71.

¹⁰⁵ Se remarcă, prin urmare, că runcurile de aici, ca și cele din Bucovina, sînt situate în imediata apropiere a vetrelor de sat. G. Popovici, *op. cit.*, p. 710, analizînd situația runcurilor din munții Bucovinei, constată că : „Locurile numite *runc* sînt în genere situate în interiorul periferiilor sătești sau în intimă apropiere”, iar în nota 6 : „runcurile sînt situate în apropierea satului sau cel puțin a locuințelor omenesti”.

În următorul strat s-ar încadra o serie de toponime care desemnează obiecte situate în zone care înaintează mai mult în munții acoperiți cu pădure din bazin : un șir de poieni pe Izvorul Negru (afluent drept al Uzului, ce se varsă mai sus de satul Brătulești), în continuarea Runcului Bătrîn : *Poiana lui Anton*, *Poiana lui Gabor*, *Poiana lui Postolache*. Apoi, o arie compactă de denumiri se conturează pe Pîriul Mașcașului (afluent drept al Trotușului, ce se varsă în dreptul satului Brătulești), în cursul său superior, într-o zonă care, deși relativ apropiată de sat, este mai puțin accesibilă (prezintă pante cu înclinație mare); pe coasta acestui pîriu se află *Poiana Vasiloaiei*, *Poiana la Caramalău*, *Poiana lui Rață*, *Poiana Mindroii*, *Curătura la Vilcu*, *Curătura la Stănuleț*, *Curătura la Docan*, *Curătura la Apetrei*, *Curătura la Gheorghe Gabor*.

Un ultim strat ar cuprinde toponime aflate în zone rămase neatinse, în inima munților, la distanțe considerabile de sat, dar cu multă pădure. Aceste toponime circumscriu o etapă a defrișărilor care se conturează începînd cu secolul al XIX-lea, etapă delimitată și pe baza altor considerente în afara celui geografic. În această perioadă se remarcă o rezistență din partea proprietărilor față de vechiul obicei al defrișărilor făcute oriunde, oricînd și de către oricare membru al obștii. Pădurea era acum a marilor proprietari sau a statului, iar defrișările se fac de către societăți specializate, pe porțiuni mari și în scopul exclusiv al folosirii materialului lemnos (dispare rolul pastoral și agricol al defrișărilor). În bazinul Uzului, caracteristic pentru această etapă este entopicul *tăietură*, folosit absolut : (*La*) *Tăietura*, *Pîriul* și *Plaiul Tăieturii* (*Pîriul Tăietura* este atestat în această formă la 1897 în *Harta topografică a județului Bacău*, sc. 1 : 100.000, întocmită de Institutul Geografic al Armatei). Am putea include aici și toponime create de la repere, de tipul : (*Pîriul*) *La Jgheabul lui Timăr*, (*Pîriul*) *La Rampa Doftenilor*, (*Pîriul*) *La Rampa lui Búguș*, (*Pîriul*) *La Corcea a Treia*, sau de la antroponime ce trimit la cei care au condus operațiile de defrișare sistematică din zonă : *Pîriul lui Pótoc*, *Pîriul lui Ghinéț*. Toate se raportează la noile tehnici de defrișare și la noua funcție a defrișărilor : valorificarea comercială a lemnului, care este exploatat în cantități mari, transportat pe *jgheaburi* sau *córcii* („uluțe de lemn pentru transportarea butucilor“) pînă la *rampele* de încărcare.

3.3. Pornind de la considerente social-istorice, sugerăm o altă clasificare, care ar putea fi valabilă pentru fiecare zonă geografică în parte. Se presupune că, după retragerea romană, Dacia cunoaște o perioadă lungă, de cîteva secole (III—X), de revenire la regimul obștilor sătești și chiar gentilice. Într-o primă fază, întregul teritoriu al comunității sătești era în stăpînirea devălmașă, comună a obștii. Membrii ei aveau un drept teoretic, indiviz, de stăpînire asupra pădurii, apei, cîmpului. Nevoia de teren agricol și de pășunat a dus la defrișări în pădurea comună, defrișări care, inițial, au putut fi realizate de întreaga colectivitate, printr-o muncă comună. Numele dat terenurilor colective se exprima, inițial, prin apelative geografice în funcție toponimică absolută (*Runcul*, *Secătura*, *Arsura* etc.), care se diferențiau între ele fie prin calificative și determinative (*Mare — Mic*, *Bătrîn — Nou*, *de Sus — de Jos* etc.), fie prin raportarea la alte toponime (proces numit *polarizare toponimică*)¹⁰⁶.

¹⁰⁶ Conceptele de *funcție toponimică absolută* și de *polarizare toponimică* sînt precizate de D. Moldovanu, *Principii ale lexicografiei toponimice*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară“, t. XXIII, 1972, p. 79, nota 28, respectiv, p. 81.

Pe măsura ieșirii din indiviziune, proprietatea privată cîștigă teren în fața celei colective. Una din modalitățile de a deveni stăpîn pe un loc era și aceea a defrișării individuale în pădurea comună. Locul astfel obținut rămînea în folosința celui care muncise la deschiderea lui, fiind lăsat ca moștenire sau vîndut. Faza „ținerilor private“ (H. H. Stahl) a provocat apariția, în plan toponimic, a denumirilor care includ, alături de entopic, un determinant personal, ca semn al proprietății: *Poiana lui X*, *Curătura lui Y*. Așadar, distincției dintre obștească și privat din planul social-istoric îi corespunde, de obicei, în planul lingvistic, distincția dintre toponimele descriptive și toponimele personale.

În bazinul Uzului, în prima serie, cea mai veche, se grupează următoarele toponime: *Runcul (Bătrîn)*, *Dealul Runcului*, *Secătura Grozei* (= secătura de sub *Virful Grozei*)¹⁰⁷, *Secătura Farcului* (de la numele muntelui *Farcului* pe care se află), *Piciorul Arsurii*. Toate aceste denumiri trimit la defrișări colective, ale întregii comunități sătetești. În seria a doua, mai nouă, a toponimelor personale, grupăm denumirile poienilor de pe Izvorul Negru și ale poienilor și curăturilor din cursul superior al Mașcașului: *Poiana lui Anton*, *Poiana lui Gabor*, *Poiana lui Postolache*, *Poiana lui Pavel*, *Poiana la Caramalău*, *Poiana Vasiloaiei*, *Poiana lui Rață*, *Curătura la Vilcu*, *Curătura la Stănuleș*, *Curătura la Docan*, *Curătura la Apetrei*, *Curătura la Gheorghe Gabor* și în sfîrșit *Arșița Piței*, la distanță mare de sat, dar într-o zonă intens pastorală (transhumanță locală).

Se observă că această distincție, făcută pe baza unor considerente social-istorice, ne conduce la aceleași rezultate ca și cea făcută pe baza criteriului geografic. Denumirile din apropierea vetrelor de sat — presupuse de noi a fi mai vechi — fac parte toate din categoria toponimelor descriptive și sînt, în același timp, și o expresie a fazei proprietății obștești. Denumirile cu determinant personal, din faza mai nouă a creșterii proprietății private, se grupează toate în zone mai îndepărtate de sat, avute, deci, în vedere mai tîrziu de locuitori.

Prima etapă istorică — a proprietății obștești, care are ca reflex lingvistic stratul toponimelor descriptive — poate fi subdivizată în două perioade: aceea a utilizării pentru denumirea terenurilor comune a apelativelor geografice în funcție toponimică absolută și o perioadă ulterioară, a diferențierii toponimelor. Diferențierea este impusă în această fază mai nouă de pluralitatea obiectului antropic, una din modalitățile de a distinge între două omonime fiind includerea unui calificativ în numele de loc: toponimul *Runcul Bătrîn*, atestat în această formă la 1790, apare în această fază ulterioară, prin opoziție cu celălalt *Runc* din zonă. Inițial s-a numit, desigur, *Runcul*, cînd era singurul din bazin¹⁰⁸.

¹⁰⁷ *Dealul Grozei* servește ca polarizator pentru o serie de toponime din aceeași zonă: *Pîrîul Grozei*, *Virful Grozei*, *Plaiul Virful Grozei*.

¹⁰⁸ La 1790 avem atestat doar *Dealul Runcului*, acoperit cu pădure mare de brad. Forme de tipul *Poiana Runcului*, *Pădurea Runcului*, *Poiana Săcăturii*, aparent tautologice sau contradictorii, sînt și ele expresia a două straturi toponimice: stratul mai vechi al determinantului — *Runcul*, *Secătura* — și stratul mai nou al determinatului — *Poiana* care s-a făcut pe locul numit *Runc* sau *Secătură*, *Pădurea* care a crescut din nou pe locul numit *Runc*. În ultimul caz, putem avea și o extensie a accepției toponimului *Runc* de la porțiunea strict defrișată din dealul respectiv, la întregul deal, incluzînd, deci, și pădurea care a mai rămas pe el. În toate cele trei cazuri, toponimele complexe atestă fixarea ca nume de loc, pentru zona în cauză, a entopicelor *runc*, *secătură*.

Un alt mijloc de evitare a confuziei între omonime este acela al polarizării (vezi mai sus). Astfel, cele două *Secături* aflate în apropiere una de cealaltă s-au diferențiat între ele intrând fiecare într-o serie toponimică diferită: *Secătura Farcului*, *Muntele Farcu*, *Bolul Farcului*, *Piriul Farcului* etc., respectiv *Secătura Grozei*, *Virful Grozei*, *Piriul Grozei*. Cele două straturi distinse în acest caz sînt: cel mai nou, în care intră toponimele descriptive formate prin polarizare de la cele două oronime, și un strat anterior, în care exista doar toponimul *Secătura* (de pe muntele *Farcu*). Indiciul anteriorității ultimului toponim și a formei sale *Secătura* este sinonimul *Piriul Secăturii* obținut pentru *Piriul Cenușăriei* (care izvorăște din *Secătura Farcului*), sinonim pe cale de a fi uitat (subiecții îl localizează cu greu, nefiind siguri dacă este identic cu piriul menționat mai sus sau cu altele ce izvorăsc tot din *Secătura Farcului*). Așadar, actuala opoziție echipolentă a rezultat dintr-o mai veche opoziție privativă: [*Secătura*: 0] → [*Secătura*: *Secătura Grozei*] → [*Secătura Farcului*: *Secătura Grozei*]¹⁰⁹.

Stratul toponimelor din etapa ultimă a defrișărilor, din secolele al XIX-lea — al XX-lea, făcute în scopul valorificării lemnului (și nu al obținerii de locuri arabile sau de pășunat), include și un entopic care apare în funcție absolută: *tăietură*. Acest fapt nu infirmă ipoteza vechimii stratului format din entopice în această funcție. *Tăietură* nu mai caracterizează locul obținut prin defrișare (împreună cu tehnica folosită), ci exprimă doar acțiunea de tăiere în sine (singura care mai avea importanță). Pe de altă parte, folosirea absolută a acestui entopic poate fi explicată și prin faptul că reprezintă prima fază a întrebuintării numelui comun ca nume propriu în zona noastră. Neexistînd posibilitatea confuziei dintre două sau mai multe omonime, ar fi fost de prisos folosirea sa cu un determinant. Aceasta este o expresie a principiului economiei care guvernează funcționarea limbii în sincronie.

Succesiunea temporală a tipurilor lingvistice presupuse mai sus pare a fi valabilă și pentru alte spații lingvistice. Astfel, discutînd toponimele formate de la cuvîntul de origine obscură *artiga*, *artigo* „loc defrișat“, din Franța, Ch. Higounet remarcă: „Formele vechi [...] arată trecerea de la apelativ la nume de loc, se pare că mai întîi pentru terenuri mici, și adăugarea unui nume de persoană ca un prim mijloc de diferențiere“¹¹⁰.

3.4. În concluzie, diferențierea lingvistică a tipurilor toponimice dependente de cimpul semantic al noțiunii de defrișare pare să corespundă celor

¹⁰⁹ Pentru transformarea opoziției privative în opoziție echipolentă, vezi D. Moldovanu, *op. cit.*, p. 84. Exemple ilustrative pentru fenomenul polarizării și în care putem distinge cele două straturi — mai vechi, al entopicelor în funcție toponimică absolută și cel ulterior, al toponimelor incluzînd și un determinant — pot fi date și din alte zone. E menționată, astfel, în DIR. A, XIV—XV, vol. I, nr. 4, a. 1398, Mănăstirea Probota, „cari monastire iasti în Poiană, între Șomuz și între pîrăul Pobrotii“; la 1404, *ibid.*, nr. 18: „sfintii mănăstiri, hramul sf <ă> ntul Ierarhu Nicolaiu, cari iasti în Poiană, între Șomuz și între părăul Pobratii“; la 1409, *ibid.*, nr. 3: „mănăstirii sfîntului Nicolae, care este în Poiana Siretului“ (aceasta se află în dreapta gurii Șomuzului Mare, în stînga ei fiind acum Poiana Răhlivanului, de care s-a diferențiat). Un alt exemplu ni-l oferă atestările pentru *Runcul Frumoasei* de pe Tazlăul Sărat: la 1491, în DRH, A, III, nr. 100, apare forma simplă: „pînă la Runc, care este la obîrșia Frumoasei Mari“; la 1643, în *Cat. Mold.* II, nr. 1679, apare diferențiat formal de *Runcul Stînelor* din cealaltă parte a Tazlăului Sărat: *Runcul Frumoasei*.

¹¹⁰ Ch. Higounet, *Contribution à l'étude de la toponymie du défrichement: les Artigues du Bordelais et du Bazadais*, în *Troisième Congrès International de Toponymie et d'Anthroponymie* (Bruxelles, 1949), III, Louvain, 1951, p. 598.

două faze din dezvoltarea sistemului de proprietate. Analiza tipologică trebuie aplicată, în primul rând, fiecărei serii de toponime formate cu același entopic (vezi mai sus situația entopicului mai nou *lăielură*). Urmărind, în același timp, repartitia geografică a denumirilor din acest cîmp, am putut observa că termenii generici se dispun în imediata apropiere a vechilor vetre de sat, în timp ce structurile toponimice personale caracterizează zonele mai îndepărtate. Totodată, această corespondență reflectă deosebirile dintre terenuri sub raportul gradului de accesibilitate. Cele mai greu accesibile zone au fost defrișate parțial în a treia etapă.

Tratat diacronic, cîmpul semantic al noțiunii de „defrișare” conduce la o imagine complexă a fenomenului respectiv, a cărui dublă determinare, geografică și istorică, se reflectă în repartitia și succesiunea tipurilor de denomi-nație toponimică.

Aceste sugestii pentru o departajare cronologică a formelor geografice antropice vor putea fi verificate și completate prin analiza unui material mai bogat, provenit și din alte zone ale țării.

LE CHAMP SÉMANTIQUE DE LA NOTION DE „LIEU DÉFRICHÉ” DANS LA TOPONYMIE DU BASSIN DE L'UZU (MOLDAVIE)

Résumé

Dans la première partie, l'auteur précise la sphère sémantique de quelques appellatifs fondamentaux pour la notion de „lieu défriché”, à partir des documents du XIV^e—XVII^e siècles, des enquêtes toponymiques, des glossaires régionaux et à la suite de l'étude des correspondants romans et slaves des termes roumains (*runc*, *curătură*, *secătură*, *seci*, *prisacă*, *poiană*, *arsură*, *curățitură*).

Dans la deuxième partie de l'étude, on analyse les correspondants toponymiques des appellatifs géographiques, en essayant d'établir leur stratification. Pour cela, on a utilisé plusieurs critères : le critère linguistique, donné par le type toponymique (descriptif ou personnel, appellatif en fonction toponymique absolue ou en syntagmes qui incluent des déterminants) ; le critère socio-historique, donné par le type de propriété (collective ou individuelle) qui existait au temps des défrichements ; le critère géographique, c'est-à-dire le rapprochement ou l'éloignement des objets géographiques dénommés par rapport à l'enceinte du village. Aux anciennes phases du développement du système de propriété, collective et individuelle, correspondent sur le plan linguistique des types toponymiques successifs : une couche plus ancienne, celle des toponymes descriptifs, et une couche plus récente, celle des toponymes personnels. La première phase se subdivise en deux périodes : dans la première, les noms des terrains collectifs étaient exprimés par des appellatifs géographiques en fonction toponymique absolue (*Runcul*, *Secătura*, *Arsura*) ; dans la seconde, la pluralité des objets a réclamé la différenciation des appellations soit par des qualificatifs et des déterminatifs (*Runcul Bătrîn* : *Runcul Nou*), soit en les rapportant à d'autres toponymes (*Secătura Farcului* : *Secătura Grozei*, selon les noms des montagnes *Farcu* et *Groza* sur lesquelles ils sont situés). Du point de vue géographique, la couche la plus ancienne est formée par des noms de lieux situés dans la proximité des villages ou dans les zones les plus accessibles ; tandis que la couche récente est formée par des noms de lieux situés dans des zones moins accessibles ou à grande distance du village. L'auteur estime que les résultats de ses recherches sont également applicables à l'étude diachronique de la toponymie des autres contrées du pays.

VECHIMEA UNEI PARTICULARITĂȚI DIALECTALE DACOROMÂNE CU CORRESPONDENT ÎN ALBANEZĂ: IMPERATIVUL DE TIPUL *DUCE-VĂ-ȚI, DUCEȚI-VĂ-ȚI*

DE

C. FRÂNCU

0. Cu toate că au fost remarcate încă de la sfârșitul secolului trecut și studiate de numeroși cercetători¹, imperativele cu pronumele intercalat între temă și desinență de tipul *duce-vă-ți* și cele cu mijloace pleonastice de tipul *duceți-vă-ți*, ambele cu corespondențe perfecte în dialectul albanez gheg (*limni* < *li-mē-ni* = dr. *duce-vă-ți*; *zēnj-e-ni* = dr. *prinde-lă-ți*)², nu au primit pînă acum o rezolvare satisfăcătoare privind vechimea și originea lor.

În ceea ce privește vechimea acestor imperative, ea nu a fost studiată în detaliu, iar unele afirmații exprimate nu se bazează pe cercetarea textelor românești vechi, ci numai pe faptul că există corespondențe în albaneză, ceea

¹ Cf. G. Weigand, *Der Banater Dialekt*, în „Jahresbericht“, III, 1896, p. 240; S. Pușcariu, *Studii și notițe filologice*, în „Convorbiri literare“, XXXIX, 1905, p. 57; idem, *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen*, în „Beiheft zur Zeitschrift für romanische Philologie“, XXVI, 1910, p. 60; idem, *Essai de reconstruction du roumain primitif*, în *Études de linguistique roumaine*, Cluj-București, 1937, p. 109–110; Ov. Densusianu, *Gratul din Țara Hațegului*, București, 1915, p. 50; T. Dinu, *Gratul din Țara Oltului*, în GS, I, 1924, p. 114; P.V. Haneș, *Din Țara Oltului*, București, 1922, p. 61; A. Philippide, *Originea românilor*, II, Iași, 1928, p. 623; Leca Morariu, *Morfologia verbului predicativ românesc*, în „Codrul Cosminului“, IV–V, 1927–1928, p. 63; H. Olsen, *Étude sur la syntaxe des pronoms personnels et réfléchis en roumain*, Copenhaga, 1928, p. 83, nota 1; M. Friedwagner, *Über die Sprache und Heimat der Rumänen in ihrer Frühzeit*, în „Zeitschrift für romanische Philologie“, LIV, Heft 6, 1934, p. 685, nota 2; T. Gilcescu, *Cercetări asupra gratului din Gorj*, în GS, V, 1931–1932, p. 83; Alexandrina Istrătescu, *Formele de imperativ duce-vă-ți*, în GS, VI, 1934, p. 336; idem, *Cu privire la imperativul duce-vă-ți*, în GS, VII, 1937, p. 300; M. Gregorian, *Gratul din Clopoliva*, în GS, VII, 1937, p. 144; D. Sandru și P. Brînzeu, *Printre ciobanii din Jina*, în GS, V, 1931–1932, p. 323; J. Byck, *Sur l'imperatif en roumain*, în BL, III, 1935, p. 54–64; idem, *Studii și articole*, ediție de Florica Dimitrescu, București, 1967, p. 131–144; Leo Spitzer, *Duceți-vă-ți > Duce-vă-ți*, în BL, IV, 1936, p. 180–182; I. Măril, *Însemnări despre imperativele regionale duce-vă-ți/duce-vi-ți și culcați-vă-ți/culcați-vi-ți*, în CL, XIV, 1969, p. 255–264.

² Cf. S. Pușcariu, *Studii și notițe filologice*, în „Convorbiri literare“, XXXIX, 1905, p. 57; A. Philippide, *op. cit.*, p. 623; J. Byck, *Studii și articole*, p. 142; H. Pedersen, *Albanesische Texte*, Leipzig, 1895, p. 14.

ce, după unii cercetători, ar fi o dovadă a vechimii mari a acestora, iar în ultimă instanță, un indiciu privind patria primitivă a românilor și a albanezilor. Astfel, S. Pușcariu, primul care semnalează concordanțele dintre imperativele românești și cele albaneze³, se ferește la început să facă vreo afirmație privind „influența reciprocă a limbii albaneze și române”: „cu această ocazie voi mai arăta câteva asemănări albano-române, fără să le caut originea, ci voind să dau numai o nouă contribuție acelor care se vor simți destul de înarmați ca să studieze această importantă chestiune a filologiei române”⁴. Puțin mai târziu însă, S. Pușcariu pune unele „concordanțe albano-române”, între care și cea citată (tipul *duce-vă-ți*) printre fenomenele proprii „românei primitive” (*Urrumänisch*)⁵. El crede, pe bună dreptate, că ar fi o eroare de metodă a plasa patria primitivă a românilor în sudul Dunării, aproape de Albania, pentru motivul că ei prezintă în limbă trăsături comune cu albanezii, însă învățatul clujean greșește când vede lucrurile invers: albanezii nu ar fi trăit întotdeauna pe locurile pe care trăiesc astăzi, ci mult mai spre nord-est, întrucât prezintă în comun cu românii fenomene lingvistice, care sînt cunoscute numai în dialectul nord-dunărean⁶. Pușcariu nu vedea, prin urmare, altă explicație pentru concordanțele româno-albaneze decît influența unei limbi asupra alteia. Mai prudenți în această privință sînt A. Philippide⁷ și H. Olsen⁸, care se mulțumesc să releve paralelismul construcțiilor imperative în discuție în cele două limbi.

În schimb, pentru M. Friedwagner, concordanțele româno-albaneze, printre care și imperativele de tipul *duce-vă-ți*, presupun o strînsă legătură între cele două popoare („eine engere Beziehung zwischen beiden Völkern”)⁹, care nu putea să aibă loc decît în sudul Dunării, în imediata vecinătate a albanezilor, iar mai târziu românii le-ar fi adus prin migrații în nordul Dunării: „Da aber an einer lange dauernden Nachbarschaft (*cohabitation, symbiosis, convequire*) auch von Seite der Anhänger der Substratwirkung nicht mehr gezweifelt wird und die Annahme einstiger norddanubischer Wohnsitze für die Uralbanesen und ihre Nachkommen in geschichtlicher Zeit unübersteiglichen Hindernissen begegnet, ist der Schluß als unvermeidlich anzusehen, daß zum mindesten ein Großteil der Vorfahren der heutigen Rumänen ihre albanesischen Beziehung südlich der Donau geknüpft und später deren Ergebnisse nach Norden verpflanzt hat”¹⁰. Avem de a face aici cu vechea teză roesleriană că din concordanțele româno-albaneze se poate deduce ipoteza că românii s-au format în sudul Dunării, iar în nordul Dunării ar fi venit mult mai târziu. Deși împotriva acestei teze s-au adus numeroase argumente de natură lingvistică și arheologică, unele concordanțe dintre albaneză și română, în special morfologice și sintactice, care nu se pot explica prin substrat (fie și din simplul motiv că din limba traco-dacilor nu s-a păstrat nici o frază sau propoziție),

³ Cf. S. Pușcariu, *loc. cit.*, p. 57.

⁴ *Ibid.*, p. 57.

⁵ Cf. *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen*, p. 60; *Études de linguistique roumaine*, p. 109–110.

⁶ *Ibid.*, 110.

⁷ Cf. A. Philippide, *op. cit.*, p. 623.

⁸ Cf. H. Olsen, *op. cit.*, p. 83, nota 1.

⁹ Cf. M. Friedwagner, *op. cit.*, p. 686.

¹⁰ *Ibid.*, p. 656.

mai trezesc incertitudini și nedumeriri în rândul specialiștilor mai ales atunci când nu există pentru fiecare fenomen în parte studii detaliate de diacronie.

Astfel, imperativele de tipul *duce-vă-ți*, *duceți-vă-ți* au fost privite și ca inovații independente ale românei, fără relație cu faptele similare din dialectul gheg, însă cei care au susținut această idee s-au bazat numai pe fapte din perioada modernă (secolul al XIX-lea și mai ales secolul nostru), nu și pe situația din dacoromâna veche. Din acest motiv, putem spune că avem de a face numai cu *semnalări* sau *constatări* ale formelor în discuție în unul sau altul dintre graiuri și nu cu *explicări* ale acestora. Concludentă în acest sens este controversa legată de *proveniența* morfologică a acestor forme: se datoresc ele influenței viitorului cu auxiliarul postpus (*duce-v-ăți*)¹¹ sau optativului *duce-v-ăți*¹²? Care dintre cele două tipuri de imperativ este mai vechi (tipul *duce-vă-ți* sau tipul *duceți-vă-ți*)? Părerile cercetătorilor sînt împărțite¹³, în primul rînd, pentru că ei nu au plecat de la date din diacronie, iar în al doilea rînd, pentru că nu au pus construcțiile în discuție în legătură cu alte fenomene similare petrecute în epoca în care acestea s-au născut.

Din aceste motive, în articolul de față vom ține seama atît de datele de geografie lingvistică oferite de ALR și culegerile de texte dialectale, valorificate în mare parte de unii cercetători¹⁴, cît și de cele oferite de cercetarea textelor dacoromâne vechi, întrucît, așa cum este bine știut, primele atestări sînt fundamentale pentru *vechimea*, *originea* și *proveniența* (morfologică sau sintactică) a fenomenului cercetat.

1. Cercetarea textelor dacoromâne din secolele al XVI-lea și al XVII-lea ne-a condus spre constatarea că formele de imperativ de tipul *duce-vă-ți* și de tipul *duceți-vă-ți* nu sînt atestate, generale fiind tipul *duceți-vă*, impus în normele limbii literare, și tipul *vă duceți*, cu pronumele antepus, întîlnit în special în a doua parte a unei fraze coordonate, pentru a realiza chiasmul sintactic: „*duceți-vă înaintea mea*“ (PO, 111/24), „*Întoarceți-vă, fiii oamenilor*“ (CP, 175^v/11), „*Întoarceți-vă cătră mine*“ (NB, 161/3), dar „*vă duceți după el*“ (CT, 102^r/6), „*Trezviți-vă, ceia ce beți vin*“ (NB, 261/16).

1.1. Primele atestări ale imperativului cu pronumele personal intercalat între temă și desinență apar începînd cu secolul al XVIII-lea în textele reprezentînd graiul muntenesc: „*Duce-vă-ți de la mine, blestemaților...*“ (1705, IO, 354), dar „*Întoarceți-vă cătră mine*“ (IO, 27, 147); „*Strașnic vă poruncim*,

¹¹ Această ipoteză este susținută de Alexandrina Istrătescu, în GS, VI, 1934, p. 336 și în GS, VII, 1935, p. 300 (care pornește de la o părere a lui Ov. Densusianu, exprimată într-o ședință a Institutului de filologie romanică a Facultății de litere din București), iar mai recent, cu o argumentare mai solidă, de I. Măril, *op. cit.*, p. 261.

¹² Ipoteza aceasta este susținută mai întîi de Leca Morariu (*op. cit.*, p. 64) care arată că imperativele de tipul *deschide-vă-ți* au fost „promovate, desigur, și de optativul *deschide-v-ăți* îmbinat cu conjunctivul imprecăției (să *vă deschideți*), iar apoi de Alexandrina Istrătescu, în GS, VI, 1936, p. 34. Ipoteza este respinsă de I. Măril (*op. cit.*, p. 259) care consideră că imperativul în discuție n-ar fi altceva decît pur și simplu un viitor indicativ și ar trebui ortografiat ca și acesta (*deschide-văți*).

¹³ De pildă, unii cercetători socotesc că la originea tipului *duce-vă-ți* ar fi construcția *duceți-vă-ți*, părere susținută de J. Byck (în BL, III, 1935, p. 56 și în *Studii și articole*, p. 140) și de L. Spitzer (*Duceți-vă-ți > Duce-vă-ți*, în BL, IV, 1936, p. 180), în timp ce alții procedează invers, plecînd de la *duce-vă-ți* spre *duceți-vă-ți* (cf. I. Măril, *op. cit.*, p. 260–263) și consideră că aceste imperative sînt chiar forme de viitor.

¹⁴ Vezi pentru aceasta bogatul material dialectal adunat de I. Măril, *op. cit.*, p. 255–258.

dăschide-vă-ți ochii și fiți cu luare aminte" (1779, București, dintr-o carte domnească către ispravnici, A.J., 780), „*dăschide-vă-ți ochii și fiți cu priveghere*" (*ib.*, 781), „*dăschide-vă-ți ochii și căutați de fiți înțelegători*" (1781, București, A.J., 976), dar „*Ci, vă dăschideți ochii...*" (1779, București, A.J., 793).

1.2. Pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea apar, în texte provenind din Muntenia, sudul Transilvaniei și Bucovina, și atestări cu pronumele personal de persoana I, obiect direct, intercalat între tema și desinența imperativului de pers. a II-a plural: „Că a ținea minte toate / *Crede-mă-ți* că nu se poate" (sfârșitul sec. al XVIII-lea, din *Cronica anonimă despre domnia lui Mavrogheni*, CPV, 251), „de m-ați urît, *ucide-mă-ți*, de vă pare că va face Por vrun bine!" (1794, A¹, 185/14; 1796, Movilău, A², 185/14; în primul manuscris al *Alexandriei* de la 1620, în pasajul corespunzător, apare forma normală *mă ucideți* (A, 94).

Pe la mijlocul secolului al XVIII-lea imperativul cu pronumele de persoana a II-a plural intercalat între temă și desinență este consemnat și în una din primele gramatici românești: este vorba de cea a lui Macarie ieromonahul, muntean de origine (bucureștean, după N. Iorga¹⁵), dar stabilit mai târziu la Dragomirna. Macarie folosește atât particularități muntenesti, cât și moldovenești, însă apariția imperativului *duce-vă-ți* (ms. 102 din Biblioteca Academiei, f. 41^v) nu poate fi privită decât ca o particularitate muntească, căci în tot secolul al XVIII-lea nici un text moldovenesc nu atestă intercalarea pronumelui între tema și desinența imperativului. Menționăm că autorul folosește și forma generală, impusă în normele limbii literare, *duceți-vă*, chiar pe aceeași pagină cu forma *duce-vă-ți* (f. 41^v)¹⁶.

Textele din Ardealul de nord și de est, Banat, Crișana, Maramureș, Oltenia și Moldova nu atestă în tot cursul secolului al XVIII-lea forma de tipul *duce-vă-ți*, caracteristică unor texte muntenesti. Subliniem că și în textele muntenesti care folosesc acest tip de formă, generală este forma impusă în normele limbii literare cu pronumele neintercalat.

Menționăm, de asemenea, că imperativele de tipul *duce-vi-ți*, *duceți-vă-ți*, *duceți-vi-ți* nu au fost întâlnite în textele consultate.

Din acest motiv, credem că ipoteza lui J. Byck¹⁷, preluată și de Leo Spitzer¹⁸, după care la originea tipului *duce-vă-ți* ar fi construcția *duceți-vă-ți*, nu este plauzibilă, întrucât normal ar fi fost ca tipul originar (*duceți-vă-ți*) să fie atestat mai întâi în texte.

Mai mult decât atât: se pare că o prefigurare a tipului *duce-vă-ți* apare încă de pe la sfârșitul secolului al XVII-lea într-un text muntelesc, în care întâlnim forme de persoana a II-a plural fără *-ți*: „*Întoarce-vă* de asupra mea, că eu am făcut rău și am greșit..." (NB, 165/15), „*mărturisi-vă* lui și lăudați numele lui" (NB, 125/25, 39), „*Întoarce-vă* către mine" (IO, 211/10).

Înzestrate cu intonația proprie imperativului, formele citate mai sus (*întoarce-vă*, *mărturisi-vă*) nu prezentau dificultăți de înțelegere din partea

¹⁵ Cf. N. Iorga, *Istoria literaturii române*, II, București, 1901, p. 279, 390–391; Mariana Costinescu, *Normă și dialect în primele gramatici românești*, în *Studii de limbă literară și filologie*, II, București, 1972, p. 24.

¹⁶ Cf. Mariana Costinescu, *op. cit.*, p. 23.

¹⁷ Cf. J. Byck, *Studii și articole*, p. 140.

¹⁸ Cf. L. Spitzer, *op. cit.*, p. 180.

interlocutorului. Întrucît unele graiuri populare, printre care în primul rînd cel muntenesc, au tendința de exprimare redundantă a persoanei și în special a persoanelor de la plural, s-a adăugat *-fi* la forma de tipul *întoarce-vă*, apărînd astfel forma de imperativ în discuție *întoarce-vă-fi*. Nu este nevoie să mai insistăm asupra faptului că acest *-fi* exista și la imperativul negativ, care se scurtează cu o silabă în perioada veche (*nu ducerefi / nu ducefi*; *nu vă ducerefi / nu vă ducefi*), și că el se impune și la perfectul simplu în cursul secolului al XVIII-lea (*cîntatu > cîntați > cîntarăți*; *dusel > dusefi > duserăți*)¹⁹ și chiar la interjecția împrumutată din turcă în secolul al XVII-lea *haide*, care capătă forme verbale (*haidefi, haidem*)²⁰.

Crearea imperativului cu pronumele intercalat între temă și desinență (*duce-vă-fi*) a fost ajutată de analogia cu viitorul indicativ, care în unele contexte are și valoare de imperativ, actualizînd porunca (*duce-vă-vefi > duce-v-eți > duce-v-ăți*)²¹, și cu optativul îmbinat cu conjunctivul imprecăției (*duce-v-ăfi să vă duceți*)²².

Spre deosebire de alți cercetători care admit fie numai influența viitorului (excluzînd pe cea a optativului), fie influența optativului (excluzînd pe cea a viitorului)²³, noi considerăm că avem de a face cu o *presiune paradigmatică din partea ambelor timpuri* în anumite condiții sintactice bine determinate. Astfel, în propozițiile independente și la început de frază, viitorul și optativul apăreau în perioada veche a limbii române de regulă cu pronumele reflexiv și cu auxiliarul postpus, întrucît (este știut faptul) într-o fază mai veche a limbilor romani-ce, în general, și a limbii române, în special, fraza nu putea începe cu un cuvînt neaccentuat (auxiliar sau pronume aton)²⁴. Imperativul, mod prin excelență independent, cu care începe de obicei propoziția independentă sau fraza formată prin coordonare și subordonare, avea, de regulă, pronumele postpus (*duceți-vă, du-te*), formele cu pronumele antepus caracterizînd, așa cum am mai spus, a doua propoziție a unei fraze cu structuri coordonate (*dúceți-vă* și *vă adúceți părinții*!).

Pe de altă parte, la verbele de conjugarea a III-a imperativul introducea o asimetrie în sistem, întrucît nu era accentuat pe sufix, ca la celelalte conjugări, ci pe rădăcină (*dúceți-vă, băteți-vă*, față de *cîntăți, vedăți, opriți-vă*). Datorită presiunii paradigmatică a verbelor de la conjugarea I, a II-a și a IV-a, au apărut două posibilități de înlăturare a asimetriei: a) deplasarea accentului cu o silabă spre sfîrșitul formei de imperativ, care a avut ca efect apariția formelor *ducéfi-vă, bătéfi-vă, întorcéfi-vă*, întîlnite încă de pe la începutul secolului al XVIII-lea în texte provenind din Moldova, Ardeal, Maramureș,

¹⁹ Cf. C. Frîncu, *Din istoria perfectului simplu: formele de persoana I și a II-a plural*, în ALIL, XVIII, 1967, p. 186–191.

²⁰ Cf. J. Byck, *op. cit.*, p. 141.

²¹ Cf. I. Mării, *op. cit.*, p. 259–263.

²² Cf. I. Leca Morariu, *op. cit.*, p. 63–64.

²³ Cf. I. Mării, *op. cit.*, p. 259.

²⁴ Cf. H. Tiktin, *Zur Stellung der tonlosen Pronomina und Verbalformen im Rumänischen*, în „Zeitschrift für romanische Philologie“, IX, p. 59; G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 225–226.

Crișana și care caracterizează o mare parte a graiurilor dacoromâne actuale²⁵; b) păstrarea accentului pe rădăcină în detrimentul lungimii cuvîntului, căruia i s-a amputat o silabă, spre a evita un număr prea mare de silabe după accent (*întoărceți-vă* > *întoărce-vă*). Păstrarea accentului pe rădăcină este caracteristică Munteniei, Olteniei, Ardealului de sud și altor zone conexe²⁶, care cunosc și forme cu pronumele reflexiv sau personal intercalat între temă și desinență. Este semnificativ în acest sens faptul că numai graiurile care și-au păstrat accentul la persoana a II-a plural a imperativului și la persoanele I și a II-a plural ale indicativului prezent și conjunctivului prezent de la verbele de conjugarea a III-a (*dăcem, dăceți, făcem, făceți*, în comparație cu *ducem, duceți, facem, faceți*) și-au creat forme de imperativ de tipul *dăce-vă-ți, făce-vă-ți*. Forme cu accentul deplasat spre sfîrșitul cuvîntului de tipul *duce-vă-ți, face-vă-ți* nu sînt cunoscute în nici o regiune, cu toate că unii cercetători, în mod greșit, vorbesc despre ele²⁷.

2. În secolul al XIX-lea și în secolul nostru asistăm, pe de o parte, la o difuziune lexicală și areală din ce în ce mai mare a formelor de tipul *duce-vă-ți*, cu pronumele intercalat, care cuprind din ce în ce mai multe verbe de conjugarea a III-a și noi regiuni, iar pe de altă, la apariția în texte, pentru prima dată, a formelor de tipul *duceți-vă-ți, duceți-vi-ți*.

2.1. Astfel, imperativele cu pronumele intercalat se întîlnesc relativ des la scriitorii munteni din secolul al XIX-lea (Heliade Rădulescu, I. Văcărescu, Iordache Golescu, A. Pann, Delavrancea, Macedonski), de ex.: „Ochi! Cînd închizi mă prăpădiți / Deschizi, oare ce mi-ați face? / *Deschide-vă-ți* și mă sfîrșiți / C-ăstfel să piei îmi place” (Iancu Văcărescu, *La Ochi*, apud Leca Morariu, *op. cit.*, p. 63); „*aduce-vă-ți* aminte” (Iordache Golescu, *Barbu Văcărescu, vînzătorul țării*, PND, 30), *duce-vă-ți* după bani” (*ib.* 32), „*întoarce-vă-ți* la lumină” (A. Pann, *Povestea vorbei*, I, ediție de I. Fischer, București, 1971, p. 137), „*pune-mi-ți* dinții” (I. Heliade Rădulescu, *Poezii. Proză*, ediție de Vladimir Drimba, București, 1977, p. 160), „D-aveți altă socoteală... alta! *întoarce-vă-ți* pînă mai e vreme” (B. Ștefănescu Delavrancea, *Luceafărul*, în *Opere*, III, ediție de Emilia Milicescu, București, 1967, p. 276), „Mume cernite, *șterge-vă-ți* plînsu / Copiii voștri sunt tot cu voi” (Al. Macedonski, *Opere*, I, *Poezii*, București, 1939, p. 29, apud I. Mării, *op. cit.*, p. 258).

Frecvența relativ mare a imperativului cu pronumele intercalat în textele muntene din secolul al XIX-lea poate fi un indiciu al circulației formei în unele graiuri de tip muntenească. Este semnificativ în acest sens faptul că o gramatică așa cum este cea a lui Iordache Golescu, care se baza în cea mai mare parte pe vorbirea muntenească și care a avut influență mare și asupra gramaticii lui Heliade Rădulescu²⁸, recomandă forma de imperativ cu pronumele intercalat *face-vă-ți*²⁹.

²⁵ Cf. ALR, serie nouă, vol. VII, hărțile 2 098 (*duceți-vă!*) și 2 099 (*faceți-ne*) și vol. VI, h. 1 647 (*puneți-vă*).

²⁶ Cf. Iorgu Iordan, în ZRPh, LIV, p. 363 și urm.; J. Byck, *op. cit.*, p. 141.

²⁷ Cf. Alexandrina Istrătescu, în GS, VII, 1937, p. 300.

²⁸ Faptul că Heliade Rădulescu a folosit manuscrisul gramaticii lui Iordache Golescu este mărturisit de autor într-o notă de la p. 66 a *Gramaticii românești* de la 1828. În special capitolul despre conjugarea verbelor este scris după modelul oferit de Iordache Golescu (în manuscrisul gramaticii sale publicate ulterior celei a lui Heliade).

²⁹ Cf. Iordache Golescu, *Băgări de seamă asupra canoanelor gramaticești*, București, 1840, p. 48.

De asemenea, un astfel de imperativ este atestat la autori provenind din sudul Ardealului: „*Duce-vă-ți pe loc de-i spuneti*“ (Șt. O. Iosif, *Versuri originale și tălmăcirii*, ediție de I. Roman, București, 1960, p. 35), *duce-mă-ți* (Șt. O. Iosif, *Tannhäuser*, București, 1908, p. 29) etc.

În textele din Moldova de nord, Ardealul de est și de nord, Maramureș și Crișana formele de acest tip nu au fost întâlnite.

Pe la sfârșitul secolului al XIX-lea, G. Weigand găsește aceste forme în Banat³⁰, iar pe la începutul secolului nostru Ov. Densusianu le întâlnește în Țara Hațegului³¹. Apoi, pe la 1920 – 1940 formele sînt înregistrate în Gorj, Țara Oltului, Clopotiva, Jina, Prahova și în alte locuri în cadrul anchetelor dialectale³². În ALR, serie nouă, există mai multe hărți care atestă întrebuițarea acestui tip de imperativ în Muntenia, Oltenia, Banat, Dobrogea, sudul Ardealului, sudul Moldovei și, izolat, în Crișana și Maramureș³³. De asemenea, materialul necartografiat conține, așa cum arată I. Mării³⁴, date noi privind repartitia fenomenului între cele două războaie mondiale. Extensiunea fenomenului în graiurile populare actuale va fi însă cunoscută în amănunțime abia după publicarea *Noului Atlas lingvistic român (pe regiuni)*.

2.2. În ceea ce privește celălalt tip de imperativ (*duceți-vă-ți*), acesta este atestat începînd cu prima jumătate a secolului al XIX-lea în textele din Muntenia. Remarcăm, de pildă, frecvența deosebită pe care o are acest tip de imperativ în scrierile lui C. Bolliac, la care am întâlnit și primele atestări: „*Mirați-vă-ți acuma de cărămida lor / Împleți-vă-ți muzeul de săpături, inscripții / Cătați chei d-alfabeturi / Croiți-vă-ți descripții!*“ (C. Bolliac, *Opere*, I, ediție de Andrei Rusu, București, 1955, p. 115), „*Cătați-le-ți ruina*“ (*ib.*, p. 114) etc.

Observăm că, spre deosebire de primul tip de imperativ discutat (*duce-vă-ți*), specific numai verbelor de conjugarea a III-a, acest imperativ cu exprimare pleonastică apare și la verbele de conjugarea I (*mirați-vă-ți, cătați-le-ți*) și a IV-a (*croiți-vă-ți*), în afară de cele de conjugarea a III-a (*împleți-vă-ți*).

Prezent în secolul trecut numai în texte provenind din Muntenia, acest tip de imperativ a fost înregistrat în secolul nostru și în alte regiuni (Oltenia, Banat, Dobrogea, centrul Ardealului). De pildă, forma *culcați-vă-ți* apare în materialul necartografiat³⁵ în punctele următoare din ALR I: 30, 35, 49, 79, 122, 125, 136, 186, 231, 582, 684, 695, 710, 720, 744, 772, 788; forma *apropiați-vă-ți* se întâlnește în materialul cartografiat din ALR II în punctele 29, 682, 728, iar formele *duceți-vă-ți* și *lăți-vă-ți* numai în punctul 682 (Somova, Tulcea)³⁶.

³⁰ Cf. G. Weigand, *op. cit.*, p. 240.

³¹ Cf. Ov. Densusianu, *op. cit.*, p. 50.

³² Cf. T. Dinu, *op. cit.*, p. 114, P.V. Haneș, *op. cit.*, p. 61, T. Gilcescu, *op. cit.*, p. 83; M. Gregorian, *op. cit.*, p. 144; D. Șandru și P. Brinzeu, *op. cit.*, p. 232; Alexandrina Istrătescu, *op. cit.*, p. 336.

³³ Cf. ALR, serie nouă, vol. VI, h. 1 647 și vol. VII, h. 2 098, 2 099. În textele regionale acest imperativ apare și în alte zone: *duce-vi-ți* (N.P. Smochină, *Din literatura populară a românilor*, în AAF, V, 1939, p. 47, 48), *duce-vi-ți* (*ib.*, p. 48), *duce-mă-ți* (Maria Ioniță, *Carlea vilvelor*, Cluj, 1982, p. 230).

³⁴ Cf. I. Mării, *op. cit.*, p. 255–258.

³⁵ *Ibid.*, p. 258.

³⁶ Cf. ALR, serie nouă, vol. VII, h. 2 085, 2 099, 2 215.

Considerate construcții „bolnave” și „incidentale” de I. Mării³⁷, aceste imperative s-au născut prin contaminarea tipului *duceți-vă* cu tipul *duce-vă-ți*, după cum formele de perfect simplu *spusei*, *zișei*, *pusei* din unele regiuni au apărut din contaminarea formelor etimologice *spuși*, *ziși*, *puși* cu noile forme analogice *spusei*, *zisei*, *pusei*, prezente în texte începând cu secolul al XVII-lea³⁸.

2.3. Mai mult decât atât: În unele graiuri asistăm la o *polarizare* sau *extensiune*³⁹ a construcțiilor cu *-ți*, care cuprind noi secvențe, printre care, în primul rând, gerunziul. Astfel în punctele 29 (Săcușeni, Banat) și 728 (Gura Sărății, Buzău) a fost înregistrată forma *bucurîndu-vă-ți*⁴⁰, formă probabil foarte recentă, căci nu a fost întâlnită în texte vechi sau în culegeri folclorice.

Avem de a face aici, la gerunziu (mod capabil de a exprima prin mijloace sintagmatice persoana⁴¹), cu o tendință de a marca clar persoana printr-o „repetition à distance”⁴² a unui element flexionar care poate satisface nevoia de claritate, *-ți*, propriu persoanei a doua plural de la timpurile și modurile personale.

3. Prin urmare, se poate remarca în cursul istoriei limbii române un proces care cuprinde două faze distincte: 1) una de creare a tipului *duce-vă-ți*, printr-o *analogie nivelatoare* cu viitorul indicativ și cu optativul, care are ca efect reducerea contrastelor lingvistice din sistem și 2) alta de *extensiune* sau *polarizare* a noilor construcții prin apariția imperativelor rezultate prin contaminare de tipul *duceți-vă-ți* și a gerunziului de tipul *bucurîndu-vă-ți*, specific unor graiuri izolate. Ambele faze au ca rezultat acea „Rahmenbildung” sau „encadrement”, de care vorbește Leo Spitzer⁴³ și care se întâlnește, în afară de română și de albaneză, în alte limbi romanice, sub diferite forme⁴⁴, precum și în sîrbă și în lituaniană⁴⁵. Faptul că există fenomene similare în limbi înrudite (limbile romanice) și neînrudite direct (sîrbă, lituaniană) poate conduce spre o *explicație generală* a fenomenului de „Rahmenbildung”. Însă o explicație universală nu este, totuși, și o *explicație istorică*. Pentru a răspunde la întrebarea, de ce forma reflexivă sau pronominală a imperativului plural a încorporat pronumele între temă și desinență într-o anumită epocă istorică nu-i suficient a constata că există cazuri similare și în alte limbi sau că ar exista o rațiune universală a fenomenului. Adică este nevoie de a explica de ce fenomenul are loc în română începând cu secolul al XVIII-lea în unele graiuri nord-dunărene, în special muntenești, deși ca virtualitate, ca posibilitate, exista cu mult înainte. În materialul adus în discuție am încercat să precizăm cîteva din factorii care

³⁷ Cf. I. Mării, *op. cit.*, p. 263.

³⁸ Cf. C. Frîncu, *Din istoria verbelor neregulate: perfectul sigmatic al verbelor a fi, a avea și a vrea*, în LR, XXVI, 1976, nr. 1, p. 59, nota 11.

³⁹ În lingvistica actuală se disting două tipuri de analogie: *regularizare* (eng. *leveling*) și *polarizare* sau *extensiune* (eng. *polarization* sau *extension*; cf. P. Kiparsky, *Linguistic Universals and Linguistic Change*, la E. Bach și R.T. Harms, *The Universals in Linguistic Theory*, New York, 1968, p. 200–202).

⁴⁰ Cf. ALR, serie nouă, vol. VII, h. 2 147.

⁴¹ Cf. Matilda Caragiu-Marileanu, *Sintaxa gerunziului românesc*, în SG, II, 1957, p. 61–89; idem, „Moduri nepersonale”, în SCL, XIII, 1962, p. 29–43.

⁴² Cf. Leo Spitzer, *op. cit.*, p. 181.

⁴³ *Ibid.*, p. 180.

⁴⁴ Cf. Leo Spitzer, *Aufsätze zur romanischen Syntax und Stilistik*, Halle, 1918, p. 265.

⁴⁵ Cf. Leo Spitzer, în „Mitteilungen des Rumänischen Instituts an der Universität Wien”, p. 296, ap. J. Byck, *op. cit.*, p. 142.

au ajutat apariția inovației. Printre acești factori menționăm unul de natură fonetică și altul de natură morfosintactică.

Astfel, persoana a II-a plural a imperativului de la verbele de conjugarea a III-a reprezenta un „punct slab” în care o schimbare era de așteptat, căci accentul cădea pe rădăcină și nu pe sufix cum se întâmpla la verbele de celelalte conjugări (*duceți-vă, faceți-vă, dar arătați-vă, vedeți-vă, suiți-vă*). Pentru a înlătura această asimetrie, au apărut două posibilități: una de a uniformiza accentul trecându-l pe sufix și la verbele de conjugarea a III-a prin analogie cu celelalte conjugări (*duceți-vă, faceți-vă*), specifică graiurilor de tip moldovenesc, și alta de a păstra accentul pe rădăcină la conjugarea a III-a, dar a supune schimbărilor silabele de după accent în condițiile întrebuintării unui pronume enclitic aton, specifică graiurilor de tip muntenesc. Concludent în acest sens este faptul că graiurile în care accentul s-a mutat cu o silabă mai spre sfârșitul imperativului nu cunosc formele de tipul *duce-vă-ți, face-vă-ți*. Ambele posibilități devin realități începând cu secolul al XVIII-lea.

Din punct de vedere morfosintactic, forma de plural a imperativului era „un punct slab” în sistem în condițiile enclizei unui pronume personal aton, căci oferea o asimetrie în raport cu viitorul și cu optativul, timpuri folosite des cu valoare de imperativ⁴⁶:

<i>duce-vă-veți</i>	>	<i>duce-v-ăți</i>	(viitor I)
<i>duce-v-ați</i>	—	<i>duce-v-ați</i>	(optativ)
<i>duceți-vă</i>	>	<i>duce-vă-ți</i>	(imperativ regional)

Înlăturarea asimetriei dintre imperativ și celelalte forme devine o realitate în secolul al XVIII-lea în unele graiuri muntenesti, întrucât aici, în același timp, apare un caz similar de intercalare între temă și desinență a unui element flexionar în paradigma perfectului simplu și mai mult ca perfectului. Este vorba de intercalarea lui *-ră-* la persoanele I și a II-a plural ale perfectului simplu și mai mult ca perfectului, trăsătură specifică graiurilor muntenesti la început, iar apoi intrată și în normele limbii literare. Prin urmare, între intercalarea lui *-vă-* la imperativ și intercalarea lui *-ră-* la persoanele I și a II-a plural ale perfectului simplu și mai mult ca perfectului considerăm că este o relație, întrucât ambele fenomene caracterizează graiurile muntenesti și sînt atestate începînd cu secolul al XVIII-lea. Mai tîrziu, cam în aceleași arii asistăm la proliferarea inovațiilor, care afectează noi segmente, noi forme. Elementul *-ră-* se extinde și la perfectul compus (*am fostără*), prezent indicativ (*sîntără*), conjunctiv prezent (*să cîntără*), imperfect (*faceaurăm*)⁴⁷, iar *-vă-* intercalat se extinde de la verbele de conjugarea a III-a și la celelalte verbe (*mirați-vă-ți, umpleți-vă-ți*) la imperativ, iar, mai tîrziu, chiar la gerunziu (*bucurîndu-vă-ți*), în arii izolate din Muntenia de est.

4. Materialul prezentat mai sus oferă o explicație istorică a formelor de imperativ de tipul *duce-vă-ți, duceți-vă-ți*, caracteristice unor graiuri daco-române, care au un corespondent perfect în limba albaneză (dialectul gheg)

⁴⁶ Întrebuintarea viitorului și optativului cu valoare de imperativ nu este specifică numai românei, ci mai multor limbi (cf. Th. Simenschy și Gh. Ivănescu, *Gramatica comparată a limbilor indo-europene*, București, 1981, p. 424).

⁴⁷ Cf. C. Frîncu, *Vechimea formelor de mai mult ca perfect, perfect compus, prezent indicativ și conjunctiv în -ră*, în I.R. XXXI, 1982, nr. 4-5, p. 281-293.

și unele concordante cu fapte similare din limbile romanice sau din sîrbă și lituaniană.

Urmărind inovația de la apariția ei pînă în zilele noastre în graiurile dacoromâne, am ajuns la concluzia că fenomenul din română nu are nici o legătură genetică cu cel din albaneză (și implicit nici cu problema patriei primitive a românilor și a albanezilor), întrucît este un fenomen tîrziu, petrecut începînd cu secolul al XVIII-lea în română, deci într-o epocă în care influența substratului sau posibilitatea unor interferențe lingvistice între cele două limbi nu pot fi luate în considerație. Ideea că avem de a face cu inovații paralele și independente, datorate unor factori interni în cele două limbi, va deveni un adevăr de necontestat numai atunci cînd albanologii vor aduce în discuție fapte similare (cu cele aduse de noi pentru română) din limba albaneză.

SIGLE

- A N Cartoian, *Alexandria în literatura românească. Studiu și text*, București, 1922.
 A¹ *Istoria a Alexandrului celui Mare din Machedonia*, Sibiu, 1794.
 A² *Istoria a Alexandrului celui Mare din Machedonia*, Movilău, 1796.
 A.J. *Ace judiciare din Țara Românească (1775—1781)*, ediție de Gh. Cronț, Al. Constantinescu, Anicuța Popescu, Theodora Rădulescu, C. Tegăneanu, București, 1973.
 CP Coresi, *Psaltirea slavo-română (1577)*, ediție de Stela Toma, București, 1976.
 CT Coresi, *Tetraevangelul*, ediție de Florica Dimitrescu, București, 1961.
 CPV *Cronici și povestiri românești versificate din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea*, ediție de Dan Simonescu, București, 1967.
 IO Antim Ivireanul, *Opere*, ediție de G. Strempel, București, 1972.
 NB *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, ediție de Florica Moisil și Dan Zamfirescu, București, 1970.
 PO *Palia de la Orăștie*, ediție de Viorica Pamfil, București, 1968.
 PND *Primii noștri dramaturgi*, ediție de Al. Niculescu, București, 1960.

DAS ALTER EINES DACO-RUMÄNISCHEN DIALEKT-PARTIKULARISMUS MIT KORRESPONDENT IN DER ALBANESISCHEN SPRACHE: DER IMPERATIV DUCE-VĂ-ȚI, DUCETI-VĂ-ȚI

Zusammenfassung

Aufgrund von einigen in alten rumänischen Texten, in ALR und in den Mundarten zur Verfügung stehenden Daten, schlägt der Autor eine historische Erklärung der Imperativ-Formen mit zwischen Stamen und Dessinenz interkalaren Pronomen vor, die für einige dako-rumänischen Mundarten charakteristisch sind. Diese Formen sind in dem gegischen Dialekt in Albanien gleichartig und entsprechen einigen analogen Erscheinungen in mehreren west-romanischen Sprachen, in der Serbischen wie auch in der litauischen Sprache.

Nachdem er die Entwicklung dieser Formen von ihrem Ursprung bis heute analysiert, behauptet der Autor dass ihre rumänische Variante sich in keiner genetischen Beziehung mit der albanischen befindet, da diese Erscheinung sehr spät — in 18. Jahrhundert, als der Einfluss des Substrats oder die gegenseitigen Interferenzen keine Rolle mehr spielen konnten — stattgefunden hat.

Die Schlussfolgerung des Autors, dass die „Rahmenbildungen“ oder „encadrements“ (wie sie L. Spitzer nannte) parallele und unabhängige, von phonetischen und morpho-syntaktischen Elementen bestimmte Erscheinungen darstellen (Sie werden gründlich im Lauf der Demonstration analysiert), muss aber von entsprechenden Beweisen in der albanesischen Sprache bestätigt werden.

SPECIFICUL METAFOREI ÎN PROZĂ ISTORICĂ SADOVENIANĂ

DE

CRISTINA FLORESCU

Încercînd să pătrundă în mecanismul delicat și subtil al metaforei sadoveniene, analiza de față adoptă perspectiva stilisticii. Această disciplină lingvistică studiază la nivelul „vorbirii” elementele creative marcate conotativ. Atunci cînd elementele respective au valoare estetică, ele sînt analizate, pe de o parte, în cadrul literaturii artistice și, pe de altă parte, în acela al limbii naționale. De exemplu, remarcăm gruparea lucrărilor avînd ca subiect metafora în două categorii: a) cele care se ocupă de metafora „poetică”¹, puternic marcată conotativ; b) cele care au în vedere metafora „lingvistică”², mai slab marcată conotativ, dar păstrîndu-și încă, în diferite grade, funcția poetică. Studiile aparținînd celei de a doua categorii sînt preocupate în prea mică măsură, niciodată sistematic, de implicațiile literar-artistice ale acestui tip de metaforă.

Aparent, analizele stilistice de tip contextualist înregistrează într-un text tot ce este fapt de stil, indiferent de gradul de intensitate al funcției poetice. Însă lipsa perspectivei diacronice³ îngustează posibilitatea de remarcare a „contrastului” pe axa sintagmatică⁴.

¹ Tudor Vianu, *Problemele metaforei și alte studii de stilistică*, București, 1957; Cornel Mihai Ionescu, *Metaforă și comparație în Divina Comedie*, în *Studii despre Dante*, București, 1965; Felicia Șerban, *Aspectul structural și gramatical al metaforei în poezia lui V. Alecsandri*, în „Cercetări lingvistice”, XI, 1966, nr. 2; Felicia Giurgiu, *Structuri lingvistice ale metaforei baudlairene*, în „Orizont”, XVIII, 1967, nr. 8; Mihaela Mancaș, *La structure sémantique de la métaphore poétique*, în RRL, XV, 1970, nr. 4; Eugen Dorcescu, *Metafora poetică*, București, 1975; Dumitru Irimia, *Limba poetică eminesciană*, Iași, 1979, p. 318—344; Doina Bogdan-Dascălu, *Metafora în critica literară*, în „Limba și literatură”, IV, 1980, p. 550—559 etc.

² Marius Sala, *Asupra metaforei reciproce*, în „Fonetica și dialectologie”, III, 1961, p. 203—206; Elena Slave, *Expresivitatea metaforei lingvistice*, în „Limba română”, XV, 1966, p. 329—339; Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, București, 1977; etc.

³ Ultima analiză concludentă a acestei perspective aparține lui Dragoș Moldovanu, *Premise ale unei stilistici structurale diacronice*, în DR, V, 1983. Aici ni se oferă un model teoretic complet care îmbină „nuanțele” „variabilelor contextuale”, „valorile” „constantelor individuale” și „calitățile” „constantelor sincronice”, cu „funcțiile fundamentale (paradigmatică) și particulară (sintagmatică)” ale „constantelor diacronice” din sistem.

⁴ Vezi observațiile făcute teoriei macro- și micro-contextelor a lui Riffaterre de către Dragoș Moldovanu, *art. cit.*

Subliniem că, în analiza stilistică a unei opere literare, discutarea metaforelor așa numite lingvistice alături de metaforele poetice⁵ este absolut necesară.

Oprindu-ne la proză, distincția proză artistică — poezie presupune o discuție aparte, pe care articolul de față nu-și propune să o facă. Deoarece, însă, pe parcursul acestui articol limbajul poetic va fi opus limbajului de caracterizare⁶, vom menționa doar faptul că predominarea limbajului de caracterizare (arhaisme, regionalisme etc.) față de cel poetic (figurat și nefigurat) constituie elementul cel mai important în individualizarea prozei artistice.

Definiția cea mai uzuală a metaforei este aceea care prezintă figura de stil în discuție ca o „comparație prescurtată”; pe de o parte, ea formalizează prea mult bogatul conținut estetic al metaforei și, pe de alta, transferă problema la alt nivel, fără a o elucida.

Tudor Vianu definește metafora ca „figura de stil care identifică două obiecte, în scopul de a mijloci reprezentarea și simțirea mai vie a unuia din ele”⁷. Literatura de specialitate preferă să dea nume celor două obiecte. Astfel, se consideră „termenul propriu”, sau „neutru”, sau „suportul”, sau, simplu, „A”, ca fiind înlocuit sau nu, total sau parțial, de „termenul figurat”, sau „metaforic”, sau de „vehicol”, sau, simplu, de „B”. Pentru a denumi cele două entități, preferăm titulaturii concrete de „propriu — figurat”, sau aceleia plasticizante (a lui I. A. Richards)⁸ de „suport-vehicol”, pe cea mai neutră, A și B (a lui Henri Morier)⁹, pentru a ne putea orienta cu mai multă ușurință în acest ansamblu de maximă încărcătură estetică-afectivă pe care-l reprezintă metafora. Ea se dezvoltă ca figură de stil la nivelul semantic al limbajului și se bazează pe analogie.

Raportul dintre A și B este determinat de un număr fix de instrumente gramaticale (juxtapunere, prepoziția „de”, articolul hotărât genitival, verbul „a fi”). Toate celelalte situații aparțin comparației, pentru că presupun operația de a compara direct, prin structura specifică a legăturilor gramaticale — adverbe și locuțiuni adverbiale (*ca, ca și cum, așa* etc.), sau verbe de tipul *a părea, a face, a deveni* etc.¹⁰

⁵ Metaforele de acest tip sînt numite cînd „poetice”, cînd „esențiale”, cînd „personale”, cînd „afective” etc., fiind opuse celor „neesențiale”, „lexicale”, „lingvistice”, „prozaice” etc. În analiza noastră ne vom referi la metafore de intensitate diferită, considerînd că toate sînt lexicale și, mai mult sau mai puțin, poetice.

⁶ Plecînd de la distincția făcută de Ch. Bally în *Traité de stylistique française*, Heidelberg-Paris, 1909, între caracterele afective naturale ale limbajului (în vol. I, partea a IV-a) și efectele prin evocare (în vol. I, partea a V-a), G. Ivănescu, în *Limba poetică românească* („Limba și literatură”, II, 1956, p. 214), deplasează distincția în planul literaturii artistice, delimitînd limbajul de caracterizare de limbajul poetic.

⁷ Tudor Vianu, *op. cit.*, p. 168.

⁸ I. A. Richards, *Principles of Literary Criticism*, Londra, 1925.

⁹ H. Morier, *Dictionnaire de poétique et de rhétorique*, Paris, 1961, s.v.

¹⁰ Construcțiile de tipul „A este B” sînt încadrate de Gh. N. Dragomirescu, în *Mica enciclopedie a figurilor de stil* (București, 1975, p. 156), în categoria comparațiilor, ca, în general, toate situațiile în care avem metaforă explicită. Pe de altă parte, Ch. Brooke-Rose, în *A Grammar of Metaphor* (Londra, 1965, p. 203 ș.u.) încadrează formulele „A pare B” și „A face B” în categoria metaforelor explicite. De fapt, aceste două verbe de legătură („a părea” și „a face”) nu reprezintă un instrument gramatical suficient de gol de conținutul său semantic pentru a reuși o analogie directă, necesară unei metafore explicite. Din această cauză, vom considera aceste două construcții comparații și pe aceea cu verbul *a fi* — metaforă.

Așadar, definim metafora ca figura de stil care confruntă, prin analogie, fără a recurge la nici un semn comparativ explicit, termenul A cu termenul B, conferindu-i acestuia din urmă o structură semantică figurată.

Permanentele oscilații și contradicții privitoare la conținutul metaforei se reflectă în modalitățile diferite de clasificare a acestei figuri de stil¹¹. Din multitudinea clasificărilor întâlnite, aceea care corespunde cel mai direct cerințelor unei actuale stilistici diacronice îi aparține lui Ch. Bally. În *Tratatul său de stilistică*¹², autorul se oprește asupra limbajului figurat (consecvent propriei teorii, Bally nu studiază aspectul scris, literar al acestui limbaj), realizând o clasificare tripartită a imaginilor (autorul se referă mai ales la metafore: „metafora este în primul plan al studiului nostru”)¹³. Prima categorie cuprinde imaginile „concrete”, „sensibile”, „imaginative”, „evocatoare”, simțite ca atare de toți indivizii vorbitori ai unei limbi. În categoria a doua sînt încadrate acele imagini care sînt receptate numai de vorbitorii străini ai limbii respective; acum nu imaginația este aceea care duce la înțelegerea metaforei, ci „instinctul etimologic”. „Imaginile moarte” aparțin celei de a treia categorii; ele nu mai pot fi percepute decît din perspectiva istoriei limbii, printr-un proces de reconstituire pur științific.

Deplasînd această clasificare la nivelul literaturii artistice, propunem o nouă disociere tripartită¹⁴ din care, inevitabil, „metafora moartă” fiind element denotativ, va lipsi. Procesul receptării „din afară” a unei limbi nu este luat în discuție: interesează în primul rînd gradul de originalitate al metaforelor și circulația lor în limba literară a epocii în care au fost create. Astfel, clasificarea va conține:

1. *Metafore de intensitate maximă*. Ele sînt fie creații personale (ale scriitorului analizat, M. Sadoveanu, în proza artistică avută în vedere — proza istorică), fie metafore cu o circulație deosebit de restrînsă în limbajul poetic, circulație care atenuează în prea mică măsură puternicul efect al figurii de stil.

2. *Metafore de intensitate medie*. Ele sînt recunoscute ca aparținînd unei anumite epoci, unui anumit curent sau gen literar, sînt supuse normei socio-culturale respective; au deci o circulație relativ mare în limbajul poetic al epocii literare contemporane autorului.

3. *Metafore de intensitate minimă*. Circulația lor are loc și dincolo de limbajul poetic al literaturii artistice, fie în limbajul conversației, popular sau familiar, fie în alte limbae; uneori caracterul metaforic este egalat de cel afectiv

¹¹ De exemplu, Aristotel (*Poetica*, în *Arte poetice*, Antichitatea, București, 1970, p. 177—179) și Quintilian (*Despre formarea oratorului*, *ibidem*, p. 371—390) clasifică metafora după structura termenului propriu; Cicero (*De oratore*, III, cap. 38) — după natura activității umane din care se selectează, prin analogie, termenul metaforic; Hermann Paul (*Prinzipien der Sprachgeschichte*, Halle, 1909, cap. IV) ține seama de atributele comune celor doi termeni, A și B; Ch. Brooke-Rose (*op. cit.*), adeptă fermă a concepției formaliste, disociază metafora numai în funcție de conținutul gramatical; Michel le Guern (*in Sémantique de la métaphore et de la métonymie*, Paris, 1973) încearcă să cuprindă, prea sintetic însă, puncte de vedere diferite; H. Morier (*op. cit.*) este preocupat de mai multe aspecte, reușind, în suficiente cazuri, o aprofundare neegalată încă.

¹² Ch. Bally, *op. cit.*, vol. I, p. 193—196.

¹³ *Ibidem*, p. 192.

¹⁴ Vezi și Cristina Florescu, *Disocieri stilistice în trilogia istorică sadoveniană Frații Jderi*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. XXVII, 1979—1980, p. 139—144.

și, de aceea, funcția lor stilistică le plasează la granița limbajului poetic. Retoricile clasice, discutând și metafore din această categorie, le numesc *catachreze*. Nu preluăm termenul respectiv pentru că folosirea lui este contradictorie, unii autori numind prin catachreză metaforele moarte, alții pe acelea cu funcție poetică redusă (de ex. : „zîmbet dulce“, „privire înflăcărată“). În această categorie sînt incluse și ceea ce Morier numește „clișee populare“.

Considerăm necesar să subliniem că delimitarea dintre limbajul de caracterizare și cel poetic este strict lingvistică. Disciplina stilisticii conferă, mai ales în contextul larg al unei opere de artă în proză, funcție poetică și unor elemente caracterizatoare (ale epocii descrise, ale eroilor etc.), așa cum multe din elementele limbajului poetic pot caracteriza vorbirea unuia sau altuia dintre personaje, a autorului, a regiunii în care se desfășoară narațiunea etc.

Dincolo de aceste categorii de metafore, se găsesc acelea care și-au pierdut, prin uz, în diferite grade, funcția poetică. Uneori, măiestria artistică a unui scriitor le revalorifică în contexte metaforizatoare care reîncarcă poetic conținutul cuvîntului: este vorba de așa numitele „metafore interne“ sau „autometafore“.

Această primă clasificare se ramifică în funcție de structura gramaticală a metaforelor. În ciuda abundenței sugestiilor denominative¹⁵, vom face și mai departe apel la cei șase-șapte termeni ai gramaticii tradiționale. Vom pune, deci, în valoare faptele de stil după cum, în cadrul acestor trei categorii, domină metafora substantivală, adjectivală, verbală sau adverbială. La rîndul lor, acestea pot fi explicite sau implicite. În cazul metaforei *in praesentia* interesează dacă aceasta este realizată prin juxtapunere, cu ajutorul prepoziției „de“, a conjuncției „și“, sau a unei structuri genitive. Studiarea conținutului semantico-metaforic trebuie reluată în cadrul analizei amănunțite a fiecărei metafore care, prin particularitățile sale, presupune interpretări stilistice speciale. În fine, pot fi discutate, atunci cînd este cazul, metaforele ascendente (*dextrogire*), sau descendente (*levogire*), cele de calificare, de identificare etc.

În proză, limbajul de caracterizare dispersează figurile de stil, corelîndu-le după alte norme decît cele ale poeziei. Bineînțeles, nu este vorba aici numai de un aspect cantitativ. În roman sau nuvelă, de exemplu, indiferent de stilul „poetic“ sau „nepoetic“ al autorului, limbajul poetic e dominat de cel de caracterizare, acesta din urmă supunîndu-l pe cel dinții unor tensiuni aparte, care duc la o specificitate organică a tropilor.

Atunci cînd poetul își selectează cuvintele din diferite alte limbaje nepoetice, de obicei le încadrează într-un context care retensionează încărcătura poetică a termenilor respectivi, deplasînd-o spre o metaforizare superioară. În proză, această retensionare se produce în contexte extinse, de multe ori, la întreaga operă, sau chiar în contexte și mai largi, cum ar fi acela al unui gen literar.

¹⁵ M. Riffaterre (*Essais de stylistique structurale*, Paris, 1971, cap. I) discută despre necesitatea unei clasificări proprii stilisticii, nebazate pe categoriile gramaticii. În acest sens, autorii *Retoricii generale* și adepții sincrētismului propun diferite soluții denominative, iar Tzvetan Todorov (*Littérature et signification*, Paris, 1967) încadrează metafora în clasa *anomaliei* (această denumire amintește de modul în care Ch. Bally, *op. cit.*, și R. Jakobson, *Deux aspects du langage et deux types d'aphasies*, în „Les temps modernes“, 1962, văd motivația metaforei : ambii consideră metaforicul oarecum maladiu, ca rezultat al unei infirmități spirituale).

Lucrarea de față își propune să sesizeze unele aspecte ale procesului enunțat, cu aplicație la metafora din romanele istorice sadoveniene (*Șoimii*, Ș; *Neamul Șoimăreștilor*, NȘ; *Zodia Cancerului*, ZC; *Măria-sa Puiul pădurii*, MP; *Nunta domniței Ruxanda*, NR; *Creanga de aur*, CA; *Frații Jderi*, FJ; *Nicoară Polcoavă*, NP)¹⁶. Literatura de specialitate nu conține (după informația noastră) nici o lucrare axată în exclusivitate pe problemele generale ale metaforei în opera lui Sadoveanu. Din această cauză, pentru delimitarea unor aspecte proprii romanelor istorice, a fost necesară o prealabilă studiere a tuturor narațiunilor neistorice sadoveniene.

În ceea ce privește statutul metaforei, la o primă analiză, „manierismul” sadovenian, manifestat mai ales în deosebita complexitate a structurii acestei figuri de stil, face dificilă o eventuală diferențiere stilistică a scrierilor prozatorului. Se realizează cu mai multă ușurință o delimitare pe epoci de creație decît pe genuri. La o a doua analiză, fiecare narațiune însumează un număr suficient de elemente specifice care-i conferă individualitate. În acest context contradictoriu, proza istorică formează singura excepție. Fără a se detașa stilistic în mod spectaculos (ca la Negruzzi sau Hasdeu, de exemplu), romanele istorice au, în cuprinsul operei lui Sadoveanu, un stil aparte, marcat, la nivelul metaforei, de două trăsături dominante.

În primul rînd, sub aspect statistic, romanele istorice conțin cea mai mare concentrație metaforică în pagină alături de lucrările al căror personaj central este natura. Se petrece acest lucru în pofida faptului că numărul descrierilor de natură (elemente narative care, la Sadoveanu, impun stilului metafora) este mult mai mic în proza istorică. Însă, pe de o parte, natura se insinuează mult mai autoritar în existența de zi cu zi a eroilor, narațiunea desfășurîndu-se aproape întotdeauna sub semnul pădurii, al apei, al soarelui și al ierbii. Eroii, cu armele, hainele și privirile lor, primesc în „fulgerări”, „tremurări”, „filfiiri”, „pîlpîiri”, „sorbiri”, „arsuri”, „săgetări”, „străfulgerări”, „scăpărări”, „vărsări”, „clipiri”, „revărsări” razele soarelui, ale lunii sau răsfrîngerile acestora în „cupe de piatră” (MP, 12), în „bolla pădurii” (MP, 24), în „curgeri de mărgele” (NP, 222), în „podul argintiu al lunii” (NȘ, 703), în „arcurile fluide [ale izvoarelor]” (MP, 12), în „acele ochișorilor [de pasăre]” (CA, 17), în „rîsuri în mii de fețe ale florilor” (FJ, 114), în „jesăturile dumbrăvii” (FJ, 251), în „solzii de valuri ai vadului” (NP, 40).

Pe de altă parte, universul psiho-senzitiv al prezențelor umane sadoveniene ale secolelor al XV-lea, al XVI-lea, al XVII-lea este în permanentă acordat, prin analogii metaforice, cu esențele veșnice ale naturii, sau acestea, personificate, domină universul spiritual. Nu este cazul să insistăm asupra relației om-natură la Mihail Sadoveanu. Ceea ce dorim să subliniem este faptul că metaforele care corespund acestei relații sînt cel mai bine reprezentate tocmai în romanele istorice. Varietatea acestei categorii de metafore se manifestă atît în intensitatea funcției poetice, cît și în structura lingvistică a figurii de stil; nu se va manifesta aceeași diversitate în conținutul „tematic” al termenului B (acela care include structura semantică figurată), pentru că, așa cum spuneam mai înainte, predomină net analogiile om-natură, natură-om. Această analogie biunivocă, obsedantă la Sadoveanu, reprezintă, în

¹⁶ Mihail Sadoveanu. *Opere*, vol. I, V, X, XI, XII, XIII, XVIII, București, 1954, 1956, 1957, 1958, 1959.

modalitatea de realizare tehnico-stilistică a romanului istoric, o rezolvare a necesității îmbinării veridicității istorice cu cea artistică, rezolvare care este reflexul concepției-filozofante a lui Sadoveanu privind imuabilul și perenul în univers.

Așadar, o primă trăsătură specifică a metaforei în proza istorică sadoveniană este sfera restrinsă a conținutului (analogia biunivocă natură — om) îmbinată cu deosebita complexitate a formei. Practic, se găsesc aproape toate tipurile formale de metaforă corespunzând acestui conținut:

Metafora în absentia

Metaforă substantivală simplă : „sulițele își înfigeau *pliscurile* în trupuri“ (Ș, 350); „înșfăcă de pe un *snope* de morți o săneată“ (Ș, 352); „să risipim *fumurile* vinului“ (ZC, 66); „în acea privire nu-i atît pasiune [...], cît o căldură ș-o *lumină* a ființei ei de fecioară“ (MP, 35); „*zumzetul* nunții“ (MP, 37); „dădeau *fulgere* pietrile nestimate“ (NR, 240); „au să te apuce în *căngi* și *clonțuri* dascalii măriei sale“ (FJ, 145); **metaforă substantivală compusă :** „sălbatica lor fire de oșteni făcea loc *razei de lumină* care totdeauna a stat ascunsă în sufletul omului“ (NȘ, 509); „domnul abate de Marenne înghiți picăturile de *soare lichid* cu delicateță“ (ZC, 69); „macar că-ți răsucești cu atîta fală *cozile de rățoi*“ (NR, 225); „era amestecat cu toate simțurile în acel *haos al pulberilor și zvonului*“ (CA, 44); „m-am apropiat pînă ce-am simțit cu gura *pufușorul de zarzără* [de pe mîna fetei]“ (FJ, 52); **metaforă verbală :** a) funcția stilistică rezultă din corelarea verbului cu subiectul: „poporul începu a se *tălăzui*“ (Ș, 357); „*tufișurile* *murmurau*“ (Ș, 192); „dădu drumul [...] unei săgeți care *țipă scurt*“ (NȘ, 537); „*cintezoi* [...] *se închinău* primăverii cîntînd subțirele“ (CA, 17); „cerul *îmbrobodit* de nour“ (FJ, 292); b) funcția stilistică rezultă dintr-un context mai larg, care cuprinde și complementul: „cîmpul de luptă *semănat* cu morți“ (Ș, 354); „Abatele [...] înțelese [...] că la pieptul tovarășului său, unde se alipise scrisoarea cea bună, sta păturită în haină alta, *stropită de slove* înveninate“ (ZC, 21); „am căutat să *luminăm* în tunicul trecutului“ (MP, 195); „erau atîtea *smaragduri* și *olmazuri* pe el, încît *săgeta lumină*“ (NR, 227); „cei care *s-au adăpat* din izvorul înțelepciunii nu-și pot stăpîni nălucirile amăgitoare ale trupului“ (CA, 19); **metaforă adjectivală :** „sălcii *tăcute*, încremenite în mîhnirea singurătăților“ (Ș, 188); „prin lumina *neholărită* veneau pe drum doi călăreți“ (NȘ, 703); „strălucirea *calmă* de aur vechi a soarelui“ (ZC, 78); „făcură un popas la o *filozofică* fîntînă cu cumpănă“ (ZC, 78); „sprinceană *nouoasă*“ (FJ, 18); **metaforă adverbială :** „ochii *scînteiau întunecos*“ (Ș, 197); „acel serai încîntat pe care-l bate, fremătînd *dulce*, marea clasică“ (ZC, 294); „uncheșul meu sta [...] *neguros*“ (NR, 220); „Bahluul curgea *leneș*“ (ZC, 75).

Metafora în praesentia

Metaforă substantivală : a) prin juxtapunere: „*gîndurile* [A], *colindătoare amărîte* [B], se coborîseră în furtună“ (Ș, 342); „prin blănița de sobol [...] vatanamanul simțea tremurînd în i m a, *ornicul vieții*“ (NȘ, 525); „*soarele*, *zeul luminii*“ (CA, 14); „*domnia ta, brad verde*, stai cu noi“ (NP, 56); b) cu verbul copulativ a fi, tip „A este B“, „B este A“: „I o n V o d ă al nostru [...] *șoim* a fost“ (Ș, 196); „*pluteau puncte negre și mărunte*: erau *rațele sălbătice*“ (NȘ, 703); „*fiecare dintre voie un*

dram de pulbere, pe care va călca piciorul sultanului" (NŞ, 501); „eu [...] sînt pentru acest Domn nou un spin" (ZC, 57); „Bizanţul era o prăpastie a desfătărilor" (CA, 141); „prieteni în ziua de azi sînt umbre; se arată numai cînd luceşte soarele" (FJ, 147); „copiii cuvioşiei sale sînt jigăni ale codrului şi văzduhului" (NP, 51); c) cu prepoziţia de, tip [„A de B", „B de A"]: „zidul alb de mesteceni licărea" (Ş, 357); domniţa Genoveva, în noru-i de haină albă" (MP, 33); „îl găsiră dănuind cu două furtuni de fuste" (MP, 37); „[îşi] fac spaimă de lupii care se furişează în sihlă şi de fantasmе de neguri" (CA, 20); „îmbulzelile apropiate ascultau [...] aceste vorbe, trecîndu-le îndărăt în păraie de mormure" (FJ, 33); „se ridicase în fundul răsăritului o sprînceană de nou" (NP, 33); d) legătură genitivală: „singurătăţile Prutului [...] vuiau de furtuna războiului" (NŞ, 489); „a filfiit peste el a doua oară corbul destînnului" (MP, 196); „veninul în doi elii" (NR, 231); „numerele zilelor au fost cetite de înţeleptul meu din peşteră în cartea naturii" (CA, 12); „deschise iar dimineţii de iunie floarea fiinţei sale" (FJ, 171); e) prin conjuncţia şi, tip [„A şi B", „B şi A"]: „o mulţime [...] de oameni [...] viermuieşte [...] Menirea ei însă este să se ducă după zilele anilor şi după frunzele toamnelor, acolo de unde nimeni nu se mai întoarce" (MP, 9); metaforă verbală: „acum alt vînt arzător îl bate şi-i răscoleşte sufletul: o dragoste chinuitoare" (Ş, 343); „dragostea-i lunatică: descreşte şi creşte" (FJ, 170); metaforă adjectivală: „a venit cel din urmă şarpe al sfintei Dumini şi a înghiţit cea din urmă răutate a cneaghinei; şi rămîne cneaghina Maruşa trup luminat şi curat" (FJ, 634).

O a doua categorie de caracteristici specifice metaforei din proza istorică a lui Sadoveanu decurge din disocierea fină, dar precisă, făcută de scriitor, în aceste romane, între limbajul autorului şi cel al eroilor. Această delimitare a vorbirii naratorului reprezintă o tehnică a stilului sadovenian specifică tuturor romanelor sale istorice. În proza sadoveniană neistorică limbajul autorului nu este individualizat decît sporadic, pe un număr oarecare de pagini, niciodată pe parcursul unei întregi lucrări. Această disociere fermă (care se manifestă şi la nivelul limbajului poetic, angajînd metafora) se conturează a fi una din trăsăturile generale esenţiale ale stilului prozei istorice româneşti.

În romanele sadoveniene analizate, metafora de gradul întii se găseşte numai în descrieri, portrete şi în comentariile autorului¹⁷. Metafora de intensitate medie apare în proporţie de aproximativ 70% în universul narat. În aceeaşi proporţie, cea de a treia categorie de metafore domină universul comentat.

Comparînd între ele metaforele aparţinînd gradelor maxim, mediu şi minim de intensitate, constatăm că numărul lor este invers proporţional cu aceste grade de poeticitate. Domină în proporţie de aproape 60% metaforele din a treia categorie. Ținînd seama că proza sadoveniană este unanim considerată ca „poetică", ar apărea tentaţia de a afirma că în orice proză artistică românească domină metafora de gradul trei; dar, cum în literatură orice

¹⁷ Cele patru metafore de intensitate maximă din vorbirea bătrînului Mag şi din cea a abatelui de Marrenne susţin statutul deosebit al acestor două personaje vizionare, cu replici avînd valoare de simbol.

excepție poate reprezenta o valoare, există oricând posibilitatea infirmării unei atare concluzii.

Ne vom opri cu exemplele asupra celor trei tipuri de metaforă, individualizate din punctul de vedere al intensității funcției poetice, încercând să dovedim practic existența acestei gradări tripartite și să exemplificăm, prin citate semnificative (selecțate în urma fișării exhaustive care a dus la concluziile statistice din paragraful anterior), repartiția metaforelor de intensitate maximă, medie și minimă în cele două limbaje: al autorului și al eroilor.

Pentru a delimita gradele de intensitate a figurii de stil analizate, fiecare metaforă a fost „verificată” în texte literare anterioare și în puținele dicționare ale limbii române care cuprind, sporadic, și evoluția limbajului poetic.

Metafora de gradul întâi

Metaforă substantivală: „zadarnic caută să simtă *sufierea* veche” (Ș, 343) (sufiere = imbold); „un vînt [...] aducînd cu el *suspinele* înăbușite ale începutului de toamnă” (Ș, 356); „începu să-l spintece cu cuțitul pe la spinare, ca s-aleagă carnea bună [...] de *țesătura de oase* [a peștelui]” (NȘ, 692); „pe Marmara licăreau *fluturi de diamante*” (ZC, 293); „ciocîrliile își suiră înspre Dumnezeu: rugăciunea pe *scări de cristal*” (MS, 37) („scara cerului” — ca termen al astronomiei populare — înseamnă „înălțime a bolții cerești”; Sadoveanu cunoștea construcția în accepția ei denotativă, pentru că la pagina 17, în CA, apare: „soarele suia pe scara cerului în zodia întâia”; cercetînd apoi istoria limbajului poetic românesc, se observă că, la majoritatea poezilor mari și mici ai secolului al XIX-lea, imaginea ciocîrliei este legată de construcția poetică „triluri cristaline”; propunem această sintagmă, alături de „scara cerului” ca suport al imaginii sadoveniene care astfel poate fi interpretată și: „ciocîrlia își înălța ruga pe scara muzicală a propriilor triluri cristaline”; mai târziu, în primul volum din FJ, 114, se găsește un context care susține această interpretare: „ciocîrliile dădeau slavă Domnului Dumnezeu suind și coborînd pe *trepte de cîntec*”); „hipodromul își zbuciuma *mădulările de balaur*” (CA, 43); „călătorul văzu în împărăteasă o putere aspră și flămîndă. Părea întinsă cu toate *unghiurile* înainte” (CA, 33). „Nu-i vîntul; e fișiiit cascadei. O vezi? Deodată o văzui într-adevăr, licărind în *curgeri de mărgele*” (NR, 222) (romanul este scris la persoana întâi; aici comentează personajul port-voce al autorului, „naratarul” lui Tzvetan Todorov); „le-a tăiat calea un popîndău ce-și aduna grîne în *saraiul* său subpămîntean” (NP, 53); „lumina strălucită a dimineții [...] scînteia pe armele risipite și-și presăra *pulberea de aur* peste șiruri întregi de răniți și morți” (Ș, 351) (analogia cu „rază de soare” este clară, imaginea putînd, deci, să fie: „razele de aur presărate ca o pulbere peste...”; un citat din Eminescu¹⁸ va nuanța metafora: „precum pulberea se joacă în imperiul unei raze”; ținînd seama de influența deosebită a limbajului poetic eminescian, considerăm imaginea poetului ca suportul celei sadoveniene); „florile primăverii [sînt] la marginea apelor care sar trepte de piatră sfărîmînd *argint*” (CA, 23); „așezările de la Timiș rămaseră ca-ntr-o destindere leneșă sub puhoiul de soare al primăverii. Era într-

¹⁸ Mihail Eminescu, *Opere*, vol. I, București, 1939, p. 133.

acel colț de lume așa *cumpănă* a văzduhului, încît toate păreau mai pline de de farmec decît aiurea" (FJ, 114); „uitaseră și *prăpastia* de vifor a lui ianuarie și *stîlca* de ger vînt a lui faur" (CA, 19); **metaforă verbală**: „abia adîncă a pirăului era presărată de lespezi văroase ș-o dungă de apă se strecura în liniște *înțepată* ici-colo de raze subțiri de lumină" (NȘ, 533); „Alexandru s-a urcat pe tronul părintelui său, — pe cînd nu mai conteneau și *tremurau* ascuțit bucuroasele flaute" (NȘ, 691); „zise domnul abate, *deschizîndu-și* tot sufletul și zîmbetul, cătră tovarășul său" (ZC, 55); „păienjenisurile electrice *les* văzduhul și pămîntul" (MP, 9); „răcnetul pe care-l *vărsau* cu gura și-l holbau cu ochii" (CA, 43); „izvoarele *se zbat* ca viperele înțelepciunii sale fără de margini" (CA, 10); **metaforă adjectivală** (acest tip de metaforă se dezvoltă în foarte multe situații ca enalagă; tot aici se încadrează cele mai multe metafore sincretice; atît sincretismul, cît și enalaga sînt fapte de stil întîlnite frecvent în toate narațiunile sadoveniene): „liniștea *largă* a pădurii" (Ș, 356); „haină *sprintenă* de atlas strînsă pe șolduri" (NȘ, 506); „o atitudine de spaimă *holbată*" (ZC, 35); „țara-i imbielșugată și *grasă*" (ZC, 32); „sub simbol, adevărul cel mai abstract putea deveni sensibil; o propoziție *uscată* se putea mișca în imagini" (CA, 11); „strigăte de oșteni: acele strigăte *învolverate* și *ciocănite*" (CA, 148); **metaforă adverbială** (exprimată și prin element predicativ suplimentar): „*zimțuit* și tulbure, Siretul fugea pe pietrișul vadului" (ZC, 25); „hulubii sălbatici rideau *fantastic*" (CA, 19) (avem a face cu o autometaforă adverbială, pentru că sensul ei nu este acela curent în vorbire de „foarte puternic, deosebit", ci acela etimologic de „fabulos, ireal").

Metafora de gradul al doilea

Pentru a proba circulația acestor metafore în limbajul poetic anterior sau (și) contemporan lui Sadoveanu, vom cita, pentru fiecare caz, două-trei contexte asemănătoare.

Metaforă substantivală: „se vedea în cerul limpede luna în al treilea pătrar: nourii străvezii lunecau pe *aurul* ei" (CA, 23) („luna revărsa tot *aurul* ei în odaia lui" la Mihai Eminescu¹⁹; „La Sinaia-n mănăstire / Sub căruntul arc oval [= semiluna] / În de *aur* poleire / Apăru profilul pal" — Ștefan Petică²⁰); „lucea *sîmburele* de lumină al candeliei, la icoane" (FJ, 71) („Sub icoana afumată [...] / Arde-n candel-o lumină cît un *sîmbure* de mac" ²¹, „Pe cînd nu era moarte, nimic nemuritor, / Nici *sîmburul* luminii de viață dătător" ²² — aici metafora este transpusă la nivel simbolic — la Eminescu; „Flacăra înecată de fum a opaițului abia tremura un *sîmbure* de lumină cețoasă" ²³ — Cezar Petrescu); „*fulgerul* ochilor [pieri]" (NȘ, 704) („*Fulgeri* ies din ochii săi!" ²⁴ la V. Alecsandri; „«Dacă voi nu mă vreți, eu vă vreau» răspunse Lăpușneanul, a căruia ochi scînteiară ca un *fulger*" ²⁵ — C. Negruzzi;

¹⁹ Idem, *Nuvele*, Iași, [f.a.], p. 81.

²⁰ Șt. Petică, *Opere*, București, 1938, p. 34.

²¹ M. Eminescu, *Opere*, vol. I, p. 84.

²² *Ibidem*, p. 115.

²³ Cezar Petrescu, *Scrisorile unui răzeș*, București, 1922, p. 34.

²⁴ V. Alecsandri, *Poezii*, vol. I, București, 1875, p. 268.

²⁵ C. Negruzzi, *Scriseri*, vol. I, București, 1872, p. 139.

„Din două gene de nouri se vedeau doi ochi albaștri ca cerul, ce răpezeau fulgere lungi“²⁶ — Eminescu); „să-i luminez *nourul* care-i impresura fruntea“ (NP, 213) („Gîndind la tine nu voi să mor, / Îmi blastăm însuși eu mîntuirea, / Orb, nebun care blastămă firea, / Ce-ar vrea din Frunte-i să sting-un *nor*“²⁷, „Creștetu-i negru [...] / De *nouri* și ani se-ncăruntă“²⁸ — la Eminescu; „Pe fruntea Udrei se lasă un *nor*“²⁹ la Bolintineanu); **metaforă verbală**: „un glas ca o chemare *picurîndu-i* în urechi“ (NS, 703) („Respirarea cea de ape îl imbată, ca și sara; / Peste farmecul naturii dulce-i *picură* ghitara“³⁰ la Eminescu; „O cerească povestire [...] / Din graiul dulce-al mamei *picurînd*“³¹ — Panait Cerna; „Cuvintele ei *picurau* argintii, cîntătoare“³² — Agîrbiceanu); „din văzduhuri albastre *izvorau* stele galbene“ (Ș, 357) („Înserează încet, stelele mari *izvorăsc* pe albastrele lanuri ale cerului“³³, „Cu-ncetu-nserează și stele *izvorăsc* / Pe-a cerului arcuiri mărețe“³⁴, „Aeru-i văratic, moale, stele *izvorăsc* pe ceruri“³⁵ — la Eminescu); „Clopotul suna [...] prelung și *tremura* cîntarea lui pînă la mari depărtări“ (NS, 706) („Și-n cerul cel curat al serei *tremurau* din palat cîntece mîndre și senine“³⁶, „El auzi prin aerul nopții *tremurînd* notele dulci ale unui clavier“³⁷ — la Eminescu); **metaforă adjectivală**: „Tîrgu-Frumos era departe de a răspunde imaginii *zîmbitoare* pe care o evoca“ (ZC, 77) („o vale nesfîrșită ca pustiile Saharei, / Cu [...] oaze *zîmbitoare*“³⁸, „soare alb și *zîmbitor*“³⁹ — la Eminescu); **metaforă adverbială**: „soarele lumina *vesel*“ (NS, 533) („Păsările ciripeau, / *Vesel* murmura izvorul“⁴⁰ — Șt. O. Iosif; „*Vesel* arde focul“⁴¹ — G. Coșbuc; „Inima-mi întinerită / *Vesel* te iubea“⁴² — Maiorescu).

Metafora de gradul al treilea

Metafora substantivală: „Potcoavă intră în foc cosînd“ (Ș, 349); „înșfăcă [...] o săneată, din zbor o puse la ochi și după *trăsnetul* scurt calul [...] căzu“ (Ș, 352); „și-au vîndut, *cîinii*, moșia“ (Ș, 195); „*ghizunia* dușmanului“ (NS, 711); „își struni *fugarul*“ (ZC, 13); „sărituri de *fiară* [ale bărbatului]“ (MP, 34); „cel mai bun *leac* ar fi o dragoste“ (MP, 11); „să-mi scot *odorul* din *ghiara* hoților“ (NS, 521); „ochii lui de *mîță*“ (MP, 34); „la vîrsta ta omul are stomah de *lup*“ (NR, 219); „Stavrikie [...] se făcu mic căutînd ocrotire sub *aripa* stăpînii lui“ (CA, 148); „și-ar aduce aminte de *raiul* nostru de la tîrgul Sucevei“ (FJ, 213); „județul nostru nu se va clăti niciodată din *cumpăna*

²⁶ M. Eminescu, *Proză literară*, București, 1964, p. 21.

²⁷ Idem, *Opere*, vol. I, p. 27.

²⁸ Idem, *Opere alese*, vol. II, București, 1964, p. 39.

²⁹ D. Bolintineanu, *Opere*, București, 1951, p. 51.

³⁰ M. Eminescu, *Opere*, vol. I, p. 152.

³¹ Panait Cerna, *Poezii*, București, 1910, p. 150.

³² I. Agîrbiceanu, *Arhanghelii*, București, 1956, p. 303.

³³ M. Eminescu, *Proză literară*, p. 39.

³⁴ Idem, *Opere alese*, vol. II, p. 102.

³⁵ *Ibidem*, p. 133.

³⁶ Idem, *Proză literară*, p. 5.

³⁷ *Ibidem*, p. 36.

³⁸ Idem, *Opere alese*, vol. II, p. 131.

³⁹ *Ibidem*, p. 136.

⁴⁰ Șt. O. Iosif, *Versuri*, București, 1952, p. 113.

⁴¹ G. Coșbuc, *Poezii*, vol. I, București, 1953, p. 133.

⁴² I. Maiorescu, *Critice*, vol. I, București, 1892, p. 83.

dreaptă" (FJ, 33); „doamna Irimiei-Vodă e mare *aspidă*" (NŞ, 490); „asemenia întâmplare fi-va *leacul* cel mai bun pentru măriia ta" (NP, 28); „a slobozit pe nas un *nour* de fum" (NP, 34); **metaforă verbală**: „*l-au vîndut* pe Vodă" (Ş, 195); „Potcoavă intră în foc *cosind* [duşmanii]" (Ş, 349); „cerul era *spuzit* de stele" (CA, 148); „părintele Timoftei [...] uneori *împuşcă* vorbele lui neînțelese" (FJ, 146); „*jupinița* Ilinca *s-a ofilit*" (Ş, 361); „*zburau* pe caii lor" (Ş, 187); „*să-mi vînd* scump viața" (NŞ, 505); „drumul *fugea* și cotea gol" (ZC, 9); „risul lui ascuțit [...] *m-a săgelat* pînă în moalele capului" (NR, 201); „lumea *bîzîia* din nou de planuri de nuntă" (NR, 238); [barbă] *însipicală* alb" (CA, 142); „nu *l-am putut vîna* pe duşman" (NP, 24); **metaforă adjectivală**: „*întunecosul* Nicoară" (Ş, 366); „se întoarse [spre el] cu fața *cumplită*" (Ş, 352); „*lumină dulce*" (NŞ, 512); „*amara* robie" (NŞ, 502); „muget *moale* de căprior" (NŞ, 531); „el mă privi *pieziș*, cu zîmbetu-i *strîmb*" (NR, 214); „*frații* noștri cei *neluminați*" (CA, 25); „o privire *ascuțită*, tare" (CA, 30); „*vorbă înflorită*" (CA, 47); „împlinitori ai împăratului *adormit* [= mort]" (CA, 38); **metaforă adverbială**: „*zise moale*" (NŞ, 491); „animalul [...] *pășea harnic* pe drumul știut" (ZC, 45); „foarte adevărat și *adînc* spus" (ZC, 53); „*i-a zîmbit cu dulceață*" (CA, 35); „a *sughițat amar*" (NP, 18).

Numărul citatelor pentru această categorie a metaforelor se poate prelungi foarte mult, frecvența lor fiind de trei elemente pe pagină. Am limitat exemplificările la cazurile cele mai frecvente. Repetabilitatea acestei metafore de intensitate minimă va fi aceea care imprimă, la nivelul limbajului poetic, tonul desfășurării narațiunii, ritmul armonios și lent.

Încercînd, din perspectiva rezultatelor analizei stilistice a metaforei, o comparație între cele opt romane sadoveniene, subliniem că fiecare dintre aceste opere, dincolo de trăsăturile lor comune, conțin suficiente fapte caracteristice individualizatoare care reflectă efortul creator al scriitorului de a aborda în *diferite* maniere literatura artistică istorică (la acest nivel al analizei nu putem, deci, vorbi de manierism stilistic).

Șoimii conține cel mai mare număr de metafore, cu funcție poetică variind ca intensitate și de o complexitate semantică relativă. Deschiderea spre simbolul poetic este inexistentă. În general, sînt mai puține metafore explicite, dintre care mai frecventă este cea substantivală prin juxtapunere, a cărei prezență este favorizată de comparațiile relativ puține în contextul larg al figurilor de stil. Legătura genitivală, situația gramaticală cu cele mai profunde implicații (cea mai discutată, la Sadoveanu, la nivelul limbajului poetic nefigurat), apare numai de șase ori. Vom întîlni metafore sau construcții metaforice-tip, pe care Sadoveanu le va prelua, neschimbate, în unul sau altul dintre romanele următoare. De exemplu: „ochii *întunecoși*, în care plutea lumina unui rîmnic *adînc într-o zi fără soare*" (p. 187). În *Nicoară Potcoavă*, termenul care explică (nu este, în acest caz, termen propriu) va cădea și construcția va deveni implicită: „Acei ochi o așteptau avînd *lumina unui rîmnic liniștit într-o zi fără soare*" (p. 53). De asemenea, vor fi reluate și „*brazda frunții*" și „sufletul lui era plin de *întuneric*" și „*jaraticul apusului*".

Comparativ cu această abundență metaforică, *Neamul Șoimăreștilor* se caracterizează printr-o austeritate frapantă. Natura apare detașată de trăirile eroilor, obiectivată parcă, fapt aflat în corelație cu această austeritate.

Din toate romanele istorice, *sinecdoca*⁴³ este cel mai bine reprezentată aici. E evident că autorul experimentează o altă tehnică a stilului, care, deși nu va mai fi repetată, va determina o nouă structurare a metaforei. Astfel că *Zodia Cancerului* se va desfășura sub semnul unui echilibru metaforic, cu dozări excelente. Complexitatea figurii de stil în discuție va fi egalată numai de *Creanga de aur*, din alt punct de vedere, pentru că plasticitatea maximă a exprimării o vom avea în *Zodia Cancerului*. Creația metaforică sadoveniană trece, cu acest roman, într-o altă etapă. Legătura genitivală, formele „A de B”, „A este B” se impun, practic, în această proză. Apare o nouă serie de metafore-tip: „apa cerului”, „arcul izvorului”, „țepii de *arici* ai bărbii”, „*fumurile beției*”, călăreții și oamenii încep să umble pe „arcuri moi”, iar „luciuul uitării” să se întindă, sau să nu se întindă peste „apa sufletului”. Temperamentele eroilor sadovenieni își găsesc atît expresia mocnită, cît și desfășurarea politico-protocolar-teatrală a unei demnități afișate stăpînit, dar ferm. Sub soarele care are „*lucire calmă de aur vechi*”, lîngă păsărea „rumenită în *ton de aur vechi*”, șătrarul Lăzărel Griga își desfășoară beția perpetuă într-un comic echilibru fizic pe propriile picioare, sau pe acelea ale calului datorită veșnicului său „resort de oțel”, autometamoră, pentru că „resortul interior” („sursă de energie fizică sau morală; suport moral”), imagine de gradul al doilea, se transformă într-un arc invizibil de oțel care echilibrează, în cel mai propriu mod, oscilațiile petrecărețului, amortit de vin și de oboesală, pe spinarea calului său: „se văzu calul sosind [...]. În spatele lui, înfășurat în contăș, se cumpănea dumnealui Lăzărel Griga, într-un chip cu totul deșanțat: cînd pe spate, cînd în dreapta, cînd în stînga, cînd spre coama calului [...]. Calul veni la foc și se opri. Șătrarul se cumpăni înainte, mai repezit decît de obicei, și se prăvăli cu umărul pe lîngă coamă, dar nici acum nu căzu, după legea pe care a rînduit-o Dumnezeu băutorilor. *Resortu-i de oțel* îl aduse iar la loc” (p. 39).

Structura metaforică impusă de această proză capodoperă o vom regăsi atît în *Măria sa Puiul pădurii*, în *Nunta domniței Ruxanda*, cît și în *Frații Jderi* și *Nicoară Potcoavă*.

În *Măria sa Puiul pădurii* este șlefuită adresarea ceremonioasă. Metaforele de gradul trei sînt ceva mai puține, adăugîndu-se astfel detașării temporale înstrăinarea spațială. *Nunta domniței Ruxanda* încearcă o pătrundere directă, cu mesaj deschis, în anii domniei lui Duca. În comentariile lui Bogdănuț vor apărea, astfel, puținele metafore esențiale și un mare număr din metaforele de intensitate medie și minimă.

În *Frații Jderi*, mai ales în primul volum, armonia stilistică are aspect de cristal, de perfecțiune. Domină, mai mult ca în celelalte narațiuni, metafora medie. Dacă în romanele de pînă acum tensionarea era însoțită de o slăbire a presiunii metaforice (ca urmare a unei narări mai concentrate, verbalizate, albe), în *Ucenicia lui Ionuț* se observă o deschidere la nivel metaforic a presiunii narațiunii. Adică, în aceste momente, abundă metafora și comparația (este tipic acestui roman numărul deosebit de mare de comparații; avem a

⁴³ În studierea unei figuri de stil, raportarea relativă la ceilalți tropi este indicată atît pentru verificarea unor ipoteze de lucru, cît și pentru o mai complexă încadrare și observare a figurii analizate în structura operei căreia-i aparține. Vezi și observațiile făcute în acest sens de Michel le Guern, în *Sémantique de la métaphore et de la métonymie*, Paris, 1973, cap. al IX-lea.

face cu singura proză istorică sadoveniană în care metafora de gradul întâi este depășită cantitativ de comparație), care vor imprima o deosebită plasticitate nervoasă și expresivă a mișcărilor (p. 250—256, 337—342, 1 010—1 018).

În *Nicoară Polcoavă* se pune accentul pe simbolul poetic îndreptat spre metafora de gradul întâi, plăsmuită, de multe ori, după tipare folclorice. Dar metafora simbolică își va găsi deplina realizare în *Creanga de aur*. Acest roman, unic în creația sadoveniană, este construit pe o simbolistică ce se înscrie pe linia mitului. Aici găsim sintetizată și metaforic „formula” crezului filozofic, estetic și artistic al lui Mihail Sadoveanu, pronunțată de profesorul arheolog: „Sub povara acestui semn al zilelor și nopților [magul] stătea orb, însă *numerele de aur continuau să clipească sub bolta frunții lui scriind misterios timpurile*”. O primă deschidere metaforică duce la analogia directă, sugerată de autor, în care „numerele de aur” = stelele și „bolta frunții” = bolta cerească. O a doua deschidere, cea simbolică, poate fi făcută în mai multe feluri. Totuși, sintagma „numerele de aur” susține o anumită interpretare care trimite la proporțiile ideale ale sculpturii și arhitecturii eline, raport numeric devenit de-a lungul secolelor simbolul armoniei universale. Acest simbol al armoniei și eternității, cheia creației sadoveniene, este numit ca atare în fraza analizată, și e reprezentat sub diferite forme pe parcursul romanului, fie ca o „vedenie a frumuseții eterne”, fie ca o „creangă de aur care va luci în sine”, „în afară de timp”.

THE SPECIFIC OF METAPHOR IN SADOVEANU'S HISTORICAL PROSE

Abstract

This paper deals with the intense metaphor versus the one with a reduced poetic function. Here we are concerned with the implication of a stylistic approach of the specificity of the metaphor in Mihail Sadoveanu's historical prose. To this end, starting from Ch. Bally, we propose a new triadic classification of this stylistic device: *a metaphor of maximum intensity* (which is either a personal creation of the analyzed writer, or a metaphor very restricted in circulation in the poetic language), *a metaphor of medium intensity* (known to belong to a certain epoch, to a certain literary trend or genre; it is relatively widely spread in the poetic language specific to the literary epoch contemporary to our writer) and *metaphor of minimum intensity* (which is vehicled both in the poetic language and in everyday speech, vernacular, familiar or other specific languages).

This classification is used to prove the specific traits of the metaphor in the historical prose under consideration. The paper points out two such traits: a) the relationship between the restricted sphere of the semantic content of the metaphor (the biunivocal analogy man — nature) and the extremely complex form of the stylistic figure; b) the writer's dissociation (on the metaphorical level too) of the author's and the heroes' language, a distinction based especially on the exclusive presence of the metaphor of maximum intensity in the author's language.

The two general traits apparently favour Călinescu's idea of a unifying stylistic mannerism. That is why, in the last paragraph, we stress on the stylistic features specific to each novel's features that prove the writer's creative effort in approaching the artistic historical literature in different manners.

O NOUĂ ISTORIE A LIMBII ROMÂNE

DE

V. ARVINTE

Lingvistica istorică românească, domeniu în care există o veche tradiție de cercetare, românească și străină, s-a îmbogățit cu o nouă operă fundamentală: *Istoria limbii române*, de G. Ivănescu (Editura Junimea, Iași, 1980, XVI + 766 p.). Față de lucrările similare ale predecesorilor (B.-P. Hasdeu, Al. Lambrior, O. Densusianu, S. Puscariu, A. Philippide, Al. Rosetti, apoi tratatul de *Istoria limbii române* alcătuit de un colectiv, sub egida Academiei R.S. România), a căror valoare științifică este unanim recunoscută, cartea lui G. Ivănescu se caracterizează printr-o concepție profund originală, pe care vom încerca să o scoatem în evidență în cele ce urmează. Deși format la tradiția lingvistică a școlii ieșene, întemeiată de A. Philippide, autorul noii lucrări acordă o atenție deosebită contribuțiilor tuturor lingviștilor români și străini în acest domeniu, ideile predecesorilor fiind analizate cu un ascuțit spirit critic, acceptate sau combătute, cu scopul de a propune soluții noi numeroaselor probleme încă neelucidate sau controversate din istoria limbii române. Nu rare sînt cazurile cînd G. Ivănescu își revizuieste chiar propriile opinii din studiile anterioare, pe care le-a publicat de-a lungul a mai bine de patru decenii de activitate în acest domeniu. Lucrarea ne prezintă, cum spune însuși autorul, „o sinteză a pozițiilor diverse, de pînă astăzi, din lingvistica românească”, „o încercare de a uni într-un singur curent cele trei școli lingvistice principale din țara noastră” (p. VII). În această nouă istorie a limbii române sînt tratate, de asemenea, multe chestiuni care au fost nu numai neglijate, dar chiar neobservate de către cercetătorii de pînă acum. Pentru prima dată, o lucrare de acest fel este completă, în sensul că autorul ei cercetează nu numai fazele mai vechi din evoluția limbii române, ci urmărește istoria diferitelor etape ale aspectelor studiate (istoria dialectelor populare nord și sud-dunărene, istoria limbii literare, istoria socială, etnologică, culturală și istoria propriu-zisă a poporului român pînă aproape de vremea noastră. Acest mod de a pune problema nu se întîlnește în nici una din lucrările mai vechi. În ea se realizează, totodată, și o nouă periodizare a istoriei limbii române, pe baza unor criterii atât lingvistice, cît și extralingvistice.

Înainte de a discuta principiile călăuzitoare, vom prezenta succint această periodizare, oglindită concentrat în planul lucrării. Ea a rezultat în mod firesc din concepția generală a autorului față de obiectul studiat.

Lucrarea este alcătuită din 10 părți, care sînt precedate de o *Prefață* (p. VII—X), de un capitol intitulat *Semne și abrevieri* (p. XI—XIV), de o *Listă de cărți recent apărute sau neutilizate în lucrare* (p. XV) și de un *Ultim cuvînt către cititor*, în care sînt menționate unele greutăți în tipărirea lucrării, datorate gravei îmbolnăviri a autorului tocmai în timpul aceste operații. *Specificul limbii române și al dezvoltării ei* este tratat în *Încheiere* (p. 731—739), după care urmează *Adăugiri* (p. 741—747).

Lucrarea propriu-zisă se deschide cu Partea I, intitulată *Preliminarii* (p. 1—82). Sînt discutate aici probleme ca *Principiile dezvoltării lingvistice*, *Originea latină a limbii române*,

Dialectele limbii române în epoca modernă, Teritoriul de formație a limbii române și a poporului român, Vechimea diferențierilor dialectale în cadrul românii. Partea a II-a se ocupă de *Lafina de la baza limbii române (de la începuturile latinei populare pînă în secolul al V-lea)* (p. 83—174). Partea a III-a este consacrată *Epocii de formare a limbii române (din secolul al V-lea pînă în secolul al VII-lea)* (p. 175—264). Partea a IV-a este intitulată *Limba română primitivă (din secolul al VII-lea pînă în secolul al X-lea)* (p. 265—363). Epoca următoare, cuprinsă între secolele al X-lea—al XIV-lea, este intitulată *Limba română preliterară* (p. 365—440), constituind Partea a V-a a lucrării. Partea a VI-a se ocupă de *Formarea limbii române vechi (din secolul al XIV-lea pînă în secolul al XVI-lea)*, iar Partea a VII-a de *Limba românească veche (de la mijlocul secolului al XVI-lea pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea)* (p. 533—593). Partea a VIII-a tratează despre *Limba română în prima perioadă a modernizării ei (de pe la mijlocul secolului al XVIII-lea pînă la 1829)* (p. 595—635), iar Partea a IX-a, despre *A doua perioadă a modernizării limbii române (de la 1829 la 1878)*. *Formarea limbii române moderne* (p. 637—706). Ultima parte, a X-a, este intitulată *Dezvoltarea limbii române după 1878. Limba română, expresie a unei culturi de valoare mondială* (p. 707—730).

Din multitudinea de probleme pe care le pune în fața cititorului această lucrare monumentală, vom selecta în discuția care urmează numai cîteva, și anume dintre acelea care se referă la perioadele mai vechi din istoria limbii române și a dialectelor ei. Facem precizarea că de un aspect important al concepției lingvistice privitoare la cea mai veche fază din istoria limbii noastre ne-am ocupat în articolul intitulat *Conceptul de „română primitivă” în Istoria limbii române de G. Ivănescu*, apărut în volumul omagial, dedicat lingvistului ieșean, al *Analelor științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași* (Serie nouă), Secțiunea I, e. Lingvistică, tomul XXVIII/XXIX, 1982/1983, p. 9—12.

1. Referitor la „principiile dezvoltării lingvistice”, trebuie să arătăm de la început că G. Ivănescu este un adept convins al concepției materialist-dialectice despre limbă și societate, pe care o întâlnim încă în lucrarea sa din 1950, intitulată *Istoria limbii române în lumina materialismului dialectic*. În conformitate cu această concepție, istoria limbii nu trebuie separată de istoria societății, a comunității care vorbește acea limbă. Spre deosebire de modul cum procedează unii lingviști din vremea noastră, în explicațiile lingvistice nu trebuie neglijate realitățile sociale și nici omul fizic, psihic și spiritual. Schimbările din limbă nu se pot explica, scrie autorul, „prin niște tendințe interne ale limbii”, care există totuși, sub formă de dezvoltări interne, „analogice, provocate de structura sistemului morfotic și lexical” (p. 21), ci, „întîi de toate, prin omul care vorbește limba” (p. 3). Căci, dacă legătura dintre limbă, gîndire, societate și cultură este un fapt care nu poate fi tăgăduit, atunci și schimbările lingvistice au loc o dată cu schimbarea gîndirii, a culturii, prin adaptarea limbii la cultură, la structura sau crînduirea socială și la sistemul de categorii ale gîndirii umane. „Această adaptare, continuă G. Ivănescu, a limbii la cultura diversă de la o structură socială la alta și la sistemul de categorii al gîndirii umane este un fapt primordial în evoluția limbilor”, deși, precizează autorul, „nu toate categoriile logice și ontologice își cer numaidecît o exprimare lingvistică” (p. 4).

Un alt principiu în virtutea căruia trebuie interpretată evoluția lingvistică se referă la acțiunea „legilor fonetice”, care poate provoca năruirea sistemului gramatical al unei limbi și poate da naștere unor limbi noi, cum este cazul cu limbile neolatine. Față de concepția neogramatică referitoare la acest principiu, continuată de unii lingviști chiar din secolul nostru, punctul de vedere al lui G. Ivănescu se deosebește prin aceea că el scoate în evidență faptul că acțiunea „legilor fonetice” nu se manifestă cu aceeași intensitate de-a lungul evoluției unei limbi. Există, precizează autorul, epoci de mari schimbări fonetice în limbă, urmate de epoci de relativă stagnare. Primele pot fi numite „epoci de formare”, epoci de „mari transformări lingvistice, care fac trecerea de la o limbă la alta”, epoci de „glotogeneză (glotogonie)” (p. 6). Referindu-se la limbile romanice, inclusiv la română, G. Ivănescu este de părere că apariția lor s-a datorat decăderii politice și culturale a Imperiului roman, care a permis manifestarea liberă a unor tendințe lingvistice ale indivizilor vorbitori. În mod concret, aceste tendințe rezultă din acțiunea bazei de articulație a popoarelor preromane, în decursul mai multor secole, și a bazei psihologice, spirituale și a temperamentului diferit al acestora asupra limbii latine. În linii generale, teoria fusese formulată, cum se știe, de A. Philippide. G. Ivănescu o îmbogățește cu noi aspecte. Astfel, el face precizarea că factorii modificatori au putut acționa într-o epocă în care, în locul economiei de schimb din societatea sclavagistă, a apărut economia naturală din epoca feudală, definită prin caracterul ei închis, regional, local. Evoluția în acest sens s-a petrecut în țările de limbă romanică din apus. În răsărit, sistemul economic de după dispariția Imperiului roman este caracterizat, în mod preponderent, prin revenirea sau continuarea obștilor sătești, teritoriale sau chiar gentilice. În cadrul acestor sisteme economice și sociale, feudal sau gentilic, se manifestă mult mai intens în limbă acțiunea factorilor menționați, în timp ce

În epocile de intense schimburi economice (sclavagism, capitalism etc.) acești factori își restrâng acțiunea numai la nivelul graurilor populare. Merită a fi subliniată ideea că în cazul limbilor romanice formarea unei limbi noi înseamnă și formarea unui popor nou, sau, cum spune autorul, „procesul de etnogeneză (etnogonie) se reduce la un proces de glotogeneză (glotogonie)” (p. 12).

În timp ce evoluția limbii populare, în primul rând sub aspect fonetic, stă sub influența factorilor naturali menționați (baza de articulație, temperamentul) (autorul merge chiar până la a susține existența aici a unui determinism „caracteristic fenomenelor naturii” (p. 14), ceea ce ni se pare o exagerare), limba literară unitară sau națională, din epoca modernă, ca o realitate lingvistică supradialectală, cunoaște în evoluția ei un „determinism” de ordin social și spiritual, fiind expresia *spiritului major*, în comparație cu graurile populare, care sînt expresia *spiritului minor* (G. Ivănescu transpune în domeniul limbii conceptele lui Lucian Blaga despre *culturile majore și culturile minore*). Rezultatul practic al acestei concepții este că lingvistul ieșean realizează în cartea sa, pentru prima dată în lingvistica românească, o separare teoretică netă a istoriei limbii literare de istoria graurilor populare, fără a neglija, desigur, raporturile strînse dintre aceste aspecte ale limbii române. De asemenea, lucrarea de față, în comparație cu cele similare mai vechi, acordă o mare importanță problemelor limbii literare românești, nu numai din epoca veche. În ea sînt urmărite constituirea și evoluția normelor limbii literare românești moderne, ajungîndu-se cu prezentarea faptelor pînă aproape de zilele noastre. Totodată, se acordă o atenție specială limbajului poetic, stilurilor limbii: normal, înalt (solemn), savant (științific), oficial (administrativ, juridic), intim-familial, popularizant etc.

La baza realizării unei istorii a limbii române, G. Ivănescu, ca de altfel și alți predecesori, consideră că trebuie să stea ca o primă treaptă, esențială, gramatica istorică și dicționarul etimologic. Noutatea punctului său de vedere rezidă în preocuparea permanentă acordată clasificării pe epoci, pe cît posibil unitare, a fenomenelor lingvistice și raportarea acestor epoci la fazele dezvoltării limbii române în cadrul diverselor structuri sociale cunoscute de poporul român. Dificultatea întreprinderii pe care și-a propus-o autorul este enormă, dacă ținem seama de lipsa informațiilor lingvistice și istorice care se întinde pe o perioadă cuprinsă între secolele al III-lea—al XVI-lea. Pentru datarea fenomenelor fonetice, lingvistul dispune numai de datele care rezultă din aplicarea principiului cronologiei relative a fenomenelor fonetice. Pentru domeniul lexical și semantic, el poate recurge la istoria socială, politică și culturală sau la istoria contactelor etnice și lingvistice. Este evident faptul că, dispunînd numai de aceste mijloace, periodizarea propusă de autor este susceptibilă de ameliorări și de noi precizări. Cu toate acestea, ea reușește să surprindă în mod coerent și bine motivat modul în care s-au succedat principalele epoci din istoria limbii române. Cadrul general schițat de autor, pe care l-am reprodus succint mai sus, rămîne un model de referință pentru lucrările viitoare.

Lipsa spațiului tipografic este de vină că lucrarea nu a putut cuprinde decît o parte din fenomenele lingvistice care meritau a fi consemnate. Au fost restrînse unele capitole referitoare la istoria lexicului și au fost eliminate cele privitoare la formarea cuvintelor. De asemenea, cum mărturisește chiar autorul, nu au putut fi puse la contribuție decît prea puține din materialele cuprinse în seria nouă a *ALR II*, și deloc cele din atlasele regionale. Autorul a renunțat în mod intenționat la capitole în care să fie descrise anumite stări de limbă, rezultate în urma unor evoluții. Așa, de pildă, el nu a socotit necesar un capitol despre limba română în secolul al XVI-lea, care există în alte lucrări similare, și a motivat această procedură prin ideea că o istorie a limbii trebuie să se ocupe numai de schimbările, nu și de stările de limbă. Acestea din urmă sînt implicate în cele dintîi.

II. Plecînd de la cercetările istorice și lingvistice mai vechi (ale lui C. Jireček, Petar Skok, A. Philippide) și mai recente (H. Mihaescu, E. Gamillscheg), precum și de la cele arheologice din ultimele decenii (ale lui I. Nestor, D. Protase, K. Horedt, E. Zaharia, Maria Comșa, Dan Gh. Teodor și alții), G. Ivănescu delimitează teritoriul romanizat (de limbă latină) din sud-estul Europei, pe care s-au constituit, pînă în secolul al VII-lea, limba și poporul român: linia Jireček la sud, „lacuna de romanizare” (Philippide) la vest, țărmul Mării Negre (cu excluderea orașelor grecești) la răsărit, limitele provinciei romane Dacia la nord-est (p. 47—77). Cu argumente temeinice, arheologice și toponimice, este probată continuitatea populației romanizate în Dacia, după anul 271. Noutatea concepției lui G. Ivănescu constă în aceea că el admite că în provinciile care nu au făcut parte din Imperiu, și anume în cea mai mare parte a Munteniei, în Moldova, Basarabia, Bucovina, Maramureș și Crișana, romanizarea, adică limba latină, s-a extins chiar începînd din secolul al V-lea, pînă prin secolul al VII-lea. Astfel, la p. 63, el susține că Muntenia, fiind înconjurată din aproape toate părțile de provincii de limbă latină, pînă la anul 602, „nu s-a putut sustrage procesului de romanizare”, ceea ce este foarte plauzibil. Pentru sudul Moldovei sînt amintite, pe aceeași pagină, drumul roman care unea Dobrogea cu Dacia prin pasul Brețcu și prezența romană în zona cuprinsă între cursul inferior al râurilor Siret și

Prut, cu centrul în castrul roman de la Barboși, care a dăinuit până în secolul al IV-lea. Este foarte probabil, conchide autorul, generalizând, că „până în secolul al VI-lea populația dacică din Moldova a fost romanizată”. Acest proces ar fi probat și de existența unei culturi romane provinciale în Muntenia și Moldova în secolele al IV-lea—al VII-lea (p. 64) și de descoperirea, pe aceleași teritorii, a unor obiecte paleocreștine (unele din acestea pot fi atribuite goților) (p. 65). Ideea reapare la p. 67 și 68, nota 1. Având în vedere că ritul înmormântării, caracteristic populațiilor creștine, se întâlnește, în secolele al V-lea—al VI-lea în teritoriile din afara fostei provincii romane Dacia, G. Ivănescu trage concluzia că „populația dacă liberă din Muntenia, Ardeal, Crișana și Maramureș, precum și din Carpații moldovenesti se romanizase sau era pe cale de a se romaniza”. „Așadar, continuă autorul, trebuie să admitem că, până în secolele al V-lea—al VII-lea, atât Muntenia, cât și teritoriul dintre munții Căliman și Munții Rodnei, apoi Carpații răsăriteni, precum și Maramureșul și Crișana s-au integrat în teritoriul de limbă latină din Peninsula Balcanică și Dacia, adică în teritoriul de formație a poporului român” (p. 67). Existența unor urme ale cultului păgân de înclănare, descoperite în aceleași teritorii și pentru aceeași perioadă, este pusă de autor pe seama dacilor încă neromanizați și necreștinați. „Așadar, scrie G. Ivănescu la p. 69, în ce privește limita de nord și de est a teritoriului de formație a poporului român, trebuie să conchidem că ea coincide cu Carpații nordici și cu granițele de est ale Moldovei”. Romanizarea dacilor liberi a putut dura până prin secolul al VIII-lea (p. 188), cu care prilej au putut pătrunde în limbă toponimice ca *Vedea*, *Argeș*, *Buzău*, *Năruja*, eventual *Criș*. Referindu-se în mod special la romanizarea Moldovei, autorul scrie: „Populația moldovenească a locuit în Moldova începând din epoca de formare a limbii române. Ea a rezultat din romanizarea populației dacice și de alt neam, câtă mai exista în Moldova până în veacul al V-lea și s-a întărit probabil prin migrații ale populației romanizate din Transilvania și Muntenia, (p. 390). Ultima parte a citatului merită a fi reținută. Prezența românilor în nord-estul teritoriului dacoromân, în simbioză cu vechii slavi, este dedusă de autor și din existența aici a unor hidronime de origine sud-slavă: *Bistrița*, *Slănic*, *Moldova*, *Suceava*, *Birlad* și a toponimicului *Cărhana*, precum și a denumirilor mai vechi *Siret* și *Prut*.

Afirmațiile de mai sus reflectă stadiul actual al cercetărilor arheologice și toponimice, care sînt, încă, din păcate, cu totul nesatisfăcătoare. Dacă ținem seama de constatarea, făcută mai demult, că în secolele al IV-lea—al V-lea are loc o „slăbire a puterii de romanizare” chiar în teritoriile intens romanizate (neamurile nou venite nu mai participă la acest proces), atunci este greu să ne imaginăm cum în aceeași perioadă ar fi putut avea loc o extensiune teritorială a limbii latine pe spații atât de întinse și la o populație cunoscută ca ostilă stăpînirii și culturii romane. De altminteri, dacă ne referim la teritoriul Moldovei, trebuie să facem observația că populația carpică, cum o probează știrile istorice și datele arheologice, a părăsit în cea mai mare parte acest teritoriu, stabilindu-se în Imperiu în anul 295. Este, apoi, greu de imaginat o expansiune a limbii latine în timpul stăpînirii goților din Moldova, al invaziei și dominației hunice de după anul 376, sau al stăpînirilor gepidă, longobardă sau avară în părțile de vest și de nord ale teritoriului dacoromân. În secolele al V-lea—al VII-lea, cadrul istoric era nefavorabil expansiunii latinității în afara granițelor fostei provincii romane Dacia. Această expansiune a putut avea loc după epoca de formare a limbii române, așadar începând din secolele al VII-lea—al VIII-lea, prin deplasări de populație românească și nu prin difuziunea limbii latine. Trecerea de la latină la română, cum o probează marea coeziune lingvistică originară a tuturor dialectelor și graiurilor românești, a trebuit să aibă loc în teritoriile stăpînite efectiv de romani, intens romanizate. Referindu-ne tot la Moldova, trebuie să observăm că originea sud-slavă a unora dintre numele de riuri menționate nu este deloc sigură. Chiar dacă, de pildă, hidronimul *Moldova* prezintă în radical o fază mai veche a fonetismului slav, preluarea lui de către români a putut avea loc cam prin secolul al X-lea (vezi lucrarea lui Dragoș Moldovanu din acest *Anuar*). Despre toponimicul *Cărhana*, invocat de autor pentru a demonstra simbioza româno-sud-slavă pe valea inferioară a Prutului, trebuie să facem precizarea că el își pierde puterea probantă datorită faptului că este la origine un nume de persoană (vezi *Documenta Romaniae Historica*, A. Moldova, III, București, 1980, p. 76; numele de persoană este atestat la anul 1488). Rămîn în discuție numele rîurilor *Siret* și *Prut*, a căror vechime nu poate fi contestată. Aceste riuri mari se varsă în Dunăre tocmai într-o regiune în care viața romană a fost deosebit de intensă și de lungă durată, atât pe malul stîng, cât și mai ales pe malul drept. De aceea a fost firesc ca numele lor pre-romane să fi fost păstrate de romanii în zona cursului lor inferior și să fie apoi extinse până la izvoare de către populația românească din Moldova.

III. Concepția lui G. Ivănescu cu privire la identificarea elementelor autohtone, traco-dace, ale limbii române constă în „a apropia elementele lexicale obscure ale limbii noastre de elementele lexicale ce le-ar putea corespunde în limbi indoeuropene ca greaca veche, sanscrita, limbile slave, limbile germanice etc. Prin aceste apropieri devine plauzibilă ideea că traco-daca

avea termenul corespunzător și că l-a transmis românei". Și mai departe: „Originea traco-dacă a unui termen român nu poate deveni însă o certitudine decât dacă termenul român intră într-un sistem de comparații indoeuropene care să respecte dezvoltările fonetice ale diferitelor limbi indoeuropene și să ducă la stabilirea unor corespondențe fonetice regulate și în ce privește limba traco-dacă, bineînțeles după ce se elimină transformările fonetice petrecute pe teren românesc (din epoca de formare a românei până azi)” (p. 252). Ne aflăm în fața unui caz special de aplicare a metodei comparativ-istorice, româna devenind o sursă de informație pentru limba traco-dacă.

După ce prezintă o serie de elemente lexicale presupuse traco-dace, de care s-au ocupat lingviști ca A. Philippide, Al. Rosetti și alții, G. Ivănescu aduce precizări noi în legătură cu anii termeni discutați între timp de alți savanți și propune chiar unele etimologii noi. Din prima categorie fac parte cuvinte ca *doină*, *jep*, *bordei* (p. 257), *vl. a dura* 'a face (o casă etc. din birne)', *brudă* 'un soi de pește', *burtă*, *vălui* (p. 258), *smeur(ă)* (p. 259). Din cea de a doua grupă, menționăm cuvintele *mire* (p. 259–260), *mr. bal'u* 'breaz', 'cu o pată albă în frunte' (despre cai), *mgl. bală* 'oaie cu o pată albă în frunte', *mare* (adj.) (p. 260), *arlar* (p. 260–261), *gheară* (p. 261–262), *sling* (p. 262), *mânzar(ă)* (p. 262, nota).

În legătură cu etimologia nouă dată cuvântului *gheară* de G. Ivănescu (p. 261–262), avem de făcut câteva precizări. Autorul îl consideră de origine traco-dacă și înrudit, pe plan indoeuropean, cu germ. *Kralle*. Acesta din urmă provine din indo-europeanul primitiv **gradhlā*, prin intermediul germanicului primitiv **krallōn*, care stă și la baza germanului literar actual *kratzen* 'a zgîria'. Este menționată și varianta i.-e. **gradhnā*. Explicațiile acestea date germ. *Kralle* le-a luat G. Ivănescu din dicționarul etimologic german al lui Fr. Kluge, ediția a 11-a, din 1934. În acest dicționar era preluată o propunere mai veche, din 1898, a lui Detter. Pe baza radicalelor reconstituite de Detter, scrie în continuare G. Ivănescu, s-ar putea deduce că traco-dacă „ar fi redat pe indo-europeanul primitiv **a* prin *a*”. Dar, continuă autorul, în *Vergleichendes Wörterbuch des indogermanischen Sprachen*, de A. Walde și J. Pokorny, vol. I, p. 607, se arată că „*Kralle* și *krätzen* au la bază un germ. primitiv **kratlā*, provenit dintr-un indo-european primitiv *gro(d)lōm*, ceea ce ar însemna că indo-europeanul primitiv **o* a fost redat în traco-dacă prin **a*”. La baza cuvântului românesc *gheară* „se poate admite un traco-dac **grala*, provenit din același etimon indo-european primitiv ca și germ. *Kralle* : **gradhla*. Prin metateză, fie în traco-dacă, fie în latina populară de la baza românei, **grala* a devenit **glara*, de unde apoi rom. *gheară*” (p. 262). Etimologia propusă de G. Ivănescu „prezintă — după autor — o mare importanță pentru istoria sunetelor traco-dace”. Autorul nu exclude nici o variantă traco-dacă cu *-ll-*, deci **gralla*, devenită, prin metateză, **glarra*. În comparație este atras și termenul celtic *garra*.

Precizările de care vorbeam sînt următoarele. Mai întîi, în ediția a 19-a, prelucrată de Walther Mitzka, a dicționarului lui Kluge (1963, p. 398–399), etimologia lui Detter nu mai este menționată. Germ. *Kralle* este derivat din ahd. *krēsan* 'kriechen' (= a se tîrî), „wohl mit *ll* aus *zl*”, „so daß *Kralle* als 'Gekrümmt', *kriechen* als 'sich krümmen' zu fassen wäre”. În al doilea rînd, aceeași explicație pentru *Kralle* este prezentă și la Walde–Pokorny : „nhd. *Kralle*, mhd. *krellen* 'kratzen', schwed. mdartl. *kralla* 'kriechen, kitzeln', *krälla* 'kriechen' scheinen — mit *ll* aus *zl* — zu ahd. *kresan* 'kriechen' zu gehören”. Referitor la sens, se precizează în continuare : „*Kralle* als gekrümmtes und 'kriechen' = 'sich krümmen'”. Cuvîntul vechi german literar *kresan* provine dintr-un radical **gr-es-*, existent numai în grupul germanic, o lărgire a radicalului indo-european primitiv **ger-* 'drehen, winden'. Acesta din urmă stă și la baza germanicului primitiv **kreukan*, din **greug-*, din care provine germ. *kriechen* (Walde–Pokorny, op. cit., p. 597 ; Fr. Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, p. 405 sub *kriechen*). Așadar, între *Kralle* și *krätzen* nu este stabilită în lucrările citate nici o legătură. Dimpotrivă, *kratzen* (mhd. și *krēzen*, ahd. *kratzōn*) este explicat în ediția citată a dicționarului lui Kluge dintr-un germanic primitiv **krattōn*, iar acesta dintr-un indo-european primitiv **grad-* (**gred-* 'kratzen' este reprezentat și în albaneză : *gëruan*, *kruan* 'kratze, schabe', *krus(ë)* ; cf. rom. *greste*). La fel procedează și Walde–Pokorny, op. cit., p. 651, sub *gred-* 'kratzen'. Prin urmare, nu corespunde realității afirmația lui G. Ivănescu privind acceptarea de către Walde–Pokorny a etimologiei date de Detter, care deriva din același radical indo-european primitiv atît pe *kratzen*, cît și pe *Kralle*. Etimologia lui Detter este numai menționată, nu și însușită. La fel stau lucrurile și în Weigand–Hirt, *Deutsches Wörterbuch*, I, ed. a V-a, Gießen, 1909, p. 1135. Urmează că pentru reconstituirea radicalului traco-dac al rom. *gheară* nu se poate recurge la un radical indo-european primitiv al germ. *Kralle*. Întreaga discuție etimologică a rom. *gheară* trebuie reluată pe bază de alte date.

O etimologie nouă, traco-dacă, propune G. Ivănescu și pentru rom. *arlar* (p. 260–261). Autorul reconstruiește niște variante indo-europene primitive **ākar(n)os* sau **ārkar(n)os* (alături de **ākar(n)os*), cu *l* (sau *r*) după vocala din prima silabă, motivate de variantele germane dia-

lectale *Alhorn* și *Elhorn* ale germ. mod. *Ahorn* 'arțar'. Dar în Walde — Pokorny, *op. cit.*, I, p. 29, variantele mhd. *ānhorn*, *ālhorn* sînt explicate ca denaturări datorate etimologiei populare: „da -horn als 2. Zsglied aufgefaßt auch die 1. Silbe Deuteleien aussetzte". Tot ca un fenomen de etimologie populară tardivă este explicată prezența lui *l* în *Alhorn*, *Elhorn* și de Kluge, *op. cit.*, p. 10. Aici se precizează că apropierea s-a făcut de germanicul primitiv „*el- 'gelb', vom Saft". De aceea, prezența lui *r* în silaba inițială a rom. *arțar* trebuie să capete o altă explicație.

În stabilirea originii autohtone a unor elemente românești, foarte importantă este compararea cu elementele asemănătoare din limba albaneză. G. Ivănescu spune că termenii românești care se găsesc și în albaneză pot fi de origine tracă sau dacică în română și de origine iliră în albaneză, „căci, desigur, traco-daca și ilira aveau și multe elemente comune (moșteniri din indo-europeana primitivă și împrumuturi reciproce sau din vreo altă limbă)" (p. 251). Dar autorul admite și existența unei influențe albaneze asupra limbii române (și mai puțin invers) după perioada de „formare" a acestora, adică după secolul al VII-lea, cînd albanezii „locuiau în Munții Dinarici, de la Sarajevo spre sud, și pe teritoriul care se întindea de la nord de Niș pînă la Scopie și Valona" (p. 358), în strînsă vecinătate cu românii. Ca elemente sigur albaneze din această categorie sînt considerate de autor: *călbază*, *chelbe*, *ghimpe*, *ghiuș*, *gresie*, *pupăză*, *barz* 'alb', fem. *barză*; ca probabile *cătun* și *moș*, iar ca foarte probabile *coacăză*, *lai*, eventual *fară* (p. 358—359). Într-o lucrare apărută recent, Grigore Brâncuș (*Vocabularul autohton al limbii române*, București, 1983) le socoate pe cele mai multe din aceste cuvinte ca provenind din substratul traco-dac, cu corespondente în albaneză. Oscilația între ceea ce este „supraviețuire lexicală tracă și dacică și ceea ce este influență albaneză" (p. 251), constatată la cercetătorii anteriori, se continuă și astăzi.

IV. O problemă deosebit de dificilă, dar de cea mai mare importanță pentru istoria limbii române, căreia G. Ivănescu îi acordă o atenție specială în cadrul mai multor capitole ale lucrării, o constituie apariția, cronologia și structura actuală a dialectelor limbii române. Referitor la ultimul aspect, autorul, față de opiniile curente, contradictorii, vine cu un punct de vedere nou, original. El distinge pe teritoriul dacoromân existența unor „dialecte puternic caracterizate" (muntenesc, moldovenesc, bănațean, crișean, maramureșean) și a unor „dialecte slab caracterizate, care sînt și dialecte de tranziție, mixte sau mozaic" (p. 44). Dialectele puternic caracterizate sînt „adevărate nuclee, între care se situează subdialectele sau graiurile mai puțin caracterizate, cele mixte și cele mozaic" (p. 45). Numărul acestora din urmă se ridică, după autor, pînă la aproximativ 20, dar, pînă la noi cercetări, pe baza nollor atlase regionale, schița are un caracter provizoriu. În realizarea ei trebuie avută în vedere și perspectiva diacronică, istorică, nu numai cea descriptivă. Această structurare dialectală a teritoriului dacoromân, cu care sîntem în principiu de acord, constituie o caracteristică a limbii române populare, prin care aceasta se deosebește de celelalte limbi romanice. Ea își are motivarea în condițiile cu totul deosebite în care a trăit și a evoluat romanitatea carpato-dunăreană, asupra căreia vom reveni în continuare.

Primele diferențieri dialectale au apărut, după autor, chiar din latina populară de la baza limbii române. Altele s-au cristalizat în epoca de formare a limbii române (secolele al V-lea—al VII-lea), iar altele în perioada „românei primitive" (pînă prin secolul al X-lea). În tot acest interval de timp, grupările dialectale erau diferite de cele de astăzi.

Autorul recunoaște că stabilirea unor diferențieri dialectale în cadrul latinei populare întîmpină dificultăți serioase. În limbile romanice apusene, atestate prin texte mult mai vechi decît cele românești, concluziile care se pot scoate asupra stărilor de lucruri din latina populară nu sînt întotdeauna sigure. Aceași nesiguranță ne întîmpină și în cazul limbii române, căci se poate întîmpla ca „în dialectul în care un termen de origine latină lipsește", el să fi putut fi înlocuit cu altul „nu în epoca latinei populare, ci în epoca de formare a limbii române" (p. 112). „Ca să putem trage concluzii certe, continuă autorul, este necesar ca faptele romanice dialectale să fie atestate și în alte limbi romanice". Autorul prezintă o serie de exemple convingătoare care ilustrează că o parte din latinitatea orientală de la baza unor dialecte românești a avut legături mai strînse cu latinitatea continentală din apus, iar cealaltă parte cu latinitatea mediteraneană, îndeosebi cu Italia de sud și cu Sicilia (p. 113—115, 148—149, 157—158). Problema constituie una dintre sarcinile de mare importanță științifică ale cercetărilor viitoare.

O adîncire a diferențelor dialectale are loc în „epoca de formare" și în cea numită „româna primitivă". O separare în cadrul acestor două epoci este greu de realizat. De un fapt este autorul convins, și anume: „Româna din faza ei cea mai veche nu era perfect unitară, cum și-au imaginat pînă acum cei mai mulți dintre cercetători, căci ea a pornit de la o stare de limbă deja diferențiată regional, iar, în procesul ei de formare, a căpătat noi diferențieri regionale; dar aceasta ne permite să afirmăm că procesul de formare a limbii noastre a cuprins în sine procesul de formare a unor dialecte, a primelor dialecte românești" (p. 199). Constituirea și repartitia

inițială a dialectelor românești se pot reconstitui cu ajutorul cronologiei unor fenomene lingvistice, arhaisme sau inovații, și plecând de la datele oferite de dialectologia românească. Diferențierile dialectale au putut fi determinate de existența unor limite de natură economică, politică sau religioasă, apărute încă din secolul al III-lea, în perioada colonatului roman, și continuate în epoca feudală, în cadrul Imperiului bizantin și al statelor slave. Ele s-ar fi putut datoră și faptului că diferitele „comunități lingvistice erau unitate de obști țărănești și chiar triburi deosebite” (p. 324), care, chiar atunci când se deplasau într-o direcție sau alta, își păstrau coeziunea. Spre deosebire de celelalte popoare romanice, românii erau acum organizați gentilic, un anumit dialect fiind vorbit de un trib sau de o asociație de triburi, „în cele din urmă de o confederație de obști sătești” (p. 325). Unele din acestea au fost încorporate în „organisme feudale diferite” (*ibid.*). Precizăm că ideea privind legătura dintre gruparea dialectală și organizarea tribală a poporului român în această perioadă a fost formulată pentru prima dată la noi de I. Nădejde (vezi V. Arvinte, *Preocupări lingvistice la „Contemporanul” (1881–1891)*, în SCȘt. Filologie, anul XII, fasc. 1, Iași, 1961, p. 14, 15).

Diferențieri dialectale în cele mai vechi etape ale istoriei limbii române au mai fost remarcate și de alți cercetători: O. Densusianu, Tache Papahagi, I. Popovici, S. Pop, E. Gamillscheg, G. Reichenkron, precum și de autorul însuși, în studii mai vechi. Contribuțiile anterioare sînt amplu analizate la p. 290–303. La exemplele invocate de cercetătorii menționați, G. Ivănescu adaugă un număr mult mai mare de fenomene noi. Ele se întîlnesc în unele dialecte dacoromâne (bănățean, ardelean, crișean, maramureșean), pe de o parte, și în cele sud-dunărene (în primul rînd în cel macedoromân), pe de altă parte (p. 303–319). Pe baza analizei lor, autorul alcătuiește un tablou al grupării dialectelor românești în perioada care se întinde pînă în secolul al X-lea, tablou care diferă mult de cel actual.

Astfel, în partea de vest a teritoriului romanizat, la confluența cu Dunărea a rîurilor Sava și Drava, se afla dialectul rotacizant, din care provin istororomânii de astăzi. Tot de tip rotacizant erau și unele graiuri crișene-maramureșene, precum și graiurile românești din Carpații nordici. A doua grupare este denumită „dialectul” macedoromân-meglenoromân. Strămoșii macedoromânilor locuiau atunci pe un teritoriu situat la sudul Dunării în dreptul Banatului; acest teritoriu se prelungea spre sud pînă în apropiere de orașul Skopje. Strămoșii meglenoromânilor erau în strînsă vecinătate cu cei ai macedoromânilor, pe teritoriul situat la sudul Dunării în dreptul Olteniei. Un alt dialect, al treilea, denumit „bănățean-crișean-maramureșean-ardelean” era situat la nordul Dunării, în partea de vest a teritoriului dacoromân. Cel de al patrulea dialect, numit „moldovenesc-muntenesc”, se afla tot la nordul Dunării. Primul ocupa teritoriul Ardealului de nord-est și al Moldovei, cel de al doilea, teritoriul Ardealului de sud și al Munteniei.

V. După prima despărțire teritorială a dialectelor, care, în cazul dialectului macedoromân și istororomân, s-a petrecut de prin secolul al X-lea, ca urmare a neconvențelor războaie dintre bizantini și slavi (p. 326), au avut loc, în secolele următoare, numeroase deplasări de populație românească, în urma cărora au fost transplantate în ariile unor dialecte mai vechi fenomene specifice vorbirii noilor veniți. Pentru prima dată în lingvistica românească, G. Ivănescu realizează un tablou de ansamblu referitor la aceste deplasări de populație și la efectele lor lingvistice. Astfel, reluînd unele studii proprii, mai vechi, autorul dezvoltă teoria cu privire la originea meglenoromână a unor graiuri de pe teritoriul Munteniei, Olteniei, sudul Transilvaniei (Șcheii Brașovului) și chiar din unele sate din Maramureș. Acești români sud-dunăreni ar fi trecut la nordul Dunării începînd de prin secolul al XII-lea (p. 402).

În alte capitole ale lucrării, sînt prezentate deplasările unor grupuri de români în cadrul teritoriului dacoromân: deplasări ale unor români din Crișana și Maramureș în Ardeal (p. 458); deplasări ale unor români din Crișana, Maramureș și Ardeal în Moldova de nord (p. 460–463, 541–544, 547–549); deplasarea unor români de la vest de Crișana pe muntele Olimp, în Grecia (p. 463–464); deplasări ale unor români din teritoriile de peste munți în Muntenia și Oltenia (p. 463, 541–547); migrarea, în veacurile al XIV-lea–al XV-lea, a unor morlaci (istororomâni) în Banat și în Tara Hațegului (p. 464–465); colonizarea în Banat a unor olteni (bufenii) în secolul al XVIII-lea (p. 549). Trecherile de români ardeleni în Moldova și Muntenia au căpătat în decursul secolului al XVIII-lea, ca urmare a înrăutățirii condițiilor de viață din Transilvania, o amploare nemaicunoscută în secolele precedente (p. 598–599). În secolul al XIX-lea și la începutul secolului nostru, numărul românilor transilvăneni care au trecut dincoace de Carpați a fost în continuă creștere, cum se demonstrează în lucrarea lui Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele al XIII-lea–al XX-lea*, ed. a II-a, București 1977. Adăugăm și faptul că au existat deplasări ale unor români din Moldova în Tara Românească și invers (vezi Matei D. Vlad, *Colonizarea rurală în Tara Românească și Moldova (secolele XV–XVIII)*, București, 1973).

Efectele lingvistice ale acestor fapte de istorie demografică au fost concretizate în apariția unor graiuri mixte, „care pot fi sau nu de tranziție” (p. 387), a unor graiuri mozaic, situate în cadrul ariilor dialectale mai vechi și mai puternic caracterizate. Vechile graiuri, moldovenesc, respectiv muntenesc, s-au păstrat mai pure acolo unde existau „mase compacte de munteni și moldoveni”, „în care ardelenii s-au infiltrat în număr mai mic”. Este vorba de zonele răzeșești (Moldova de sud) și moșnenești (regiunea de la apus de Prahova).

Deplasările de români care au avut loc după secolul al XIV-lea pe teritoriul de la nordul Dunării nu mai sînt deplasări ale unor obști sau uniuni de obști sătești sau gentilice (triburi), ca în perioada anterioară. De data aceasta este vorba de grupuri de indivizi care se așezau în sate deosebite, „după posibilitățile de trai întîlnite și după nevoile de coloniști ale nobililor (boierilor)”, mănăstirilor și domnilor (p. 468). Graiul coloniștilor se adaptează la cel vorbit de localnici, dar rămîn în uz unele particularități din care se poate deduce originea dialectului adus de noii veniți. Fenomenul este numit de G. Ivănescu „amestecul dialectelor” și el s-a petrecut începînd de prin secolele al XIV-lea—al XV-lea pînă aproape de vremea noastră pe teritoriul Moldovei și al Țării Românești. Desigur, amestecul dialectelor nu este total; există un tip lingvistic moldovenesc și unul muntenesc. Fenomenul este specific pentru vorbirea populară de pe teritoriul dacoromân, în comparație cu teritoriile lingvistice ale celorlalte limbi romanice din Apus. Asupra lui a atras atenția și romanistul german E. Gamillscheg, în lucrarea *Die Mundarten Serbănești-Titulești* (*Gerichtsbezirk Olt, Kreis Vedea*), Jena und Leipzig, 1936, p. 195–196. Constatînd existența multor elemente de origine ardelenescă în graiurile din vestul Munteniei pe care le-a studiat, Gamillscheg conchide că, pentru a se cunoaște istoria graiurilor dacoromâne și a nivelărilor de graiuri care s-au produs în urma colonizărilor de români veniți de peste munți, ar fi necesar să se întreprindă sute de cercetări monografice de felul celei realizate de dînsul. G. Ivănescu atrage și el atenția asupra necesității de a se folosi în vederea aceluiași scop „informațiile asupra originii locuitorilor tuturor satelor din Moldova și Muntenia” (p. 388). Căci numai datele pe care le vor pune la dispoziție viitoarele atlase regionale, deși aceste date vor fi incomparabil mai bogate decît tot ceea ce s-a realizat pînă în prezent în geografia lingvistică românească, nu vor fi suficiente pentru clarificarea acestei mari probleme a dialectologiei românești, adică ele nu vor putea înlocui studiul monografic a tuturor localităților, atît din punct de vedere lingvistic, cît și din perspectiva demografiei istorice.

Discuția de pînă acum pune într-o lumină nouă unitatea remarcabilă a limbii române populare de pe teritoriul dacoromân, care a fost subliniată adesea atît de învățații români, cît și de cei străini. Această unitate nu trebuie atribuită, cum făcea O. Densusianu și unii din continuatorii lui și cum fac astăzi unii romanisti străini, așa-ziselor „migrații păstorești”, care au existat și ele, dar al căror rol, comparat cu cel al deplasărilor scoase la iveală de cercetările de demografie istorică, este cu totul nesemnificativ. Unitatea dialectală, relativă, se datorează mișcărilor de populație țărănească asuprită în toate cele trei mari provincii românești, dar mai ales deplasărilor din teritoriile de peste munți în Moldova și în Țara Românească, precum și în Dobrogea. Mișcările demografice țărănești, pe lângă faptul că „au alimentat colonizarea într-o țară sau alta”, scrie Matei D. Vlad, *op. cit.*, p. 166, „au contribuit la întărirea unității limbii române, la păstrarea obiceiurilor și a datinilor strămoșești pe întregul teritoriu românesc, într-un cuvînt la menținerea unității etnice a poporului român”. De aceea, cercetările lingvistice și de demografie istorică trebuie dublate de cercetări folclorice și etnologice.

În lucrare sînt nenumărate contribuții etimologice, morfologice și de sintaxă istorică. Mai ales ultimul aspect, mai puțin studiat, se bucură de o mare atenție din partea autorului.

Vom face acum cîteva observații de amănunt, unele completări și precizări.

Asfel, la o eventuală nouă ediție va trebui introdus neapărat un indice de cuvinte și forme, a cărui lipsă, date fiind proporțiile cărții, nu poate fi suplinită de o tablă de materii chiar foarte amănunțită cum este cea întocmită de autor.

La p. 99 : Despre *Appendix Probi* se spune, după opinia mai veche, că ar data din secolul al III-lea. Dar Veikko Väänänen, *Introduction au latin vulgaire*, Deuxième Edition, Paris, 1967, p. 254, îl datează la sfîrșitul secolului al VI-lea, după anul 568, bazîndu-se pe studiul lui C. A. Robson intitulat *L'Appendix Probi et la philologie latine*, apărut în „Le Moyen Age”, 69 (1963), p. 37–54.

La p. 126 : În legătură cu fenomenul latinesc popular tîrziu $d + i$ (devenit i) + $a > q$, se face precizarea că „lipsesc exemple” în română. Cf. totuși *Diana > qînă (zină)* la W. Meyer-Lübke, REW³, 2624 ; Cioranescu, DER, 9497.

La p. 168 (și 242) : „A dispărut *mas, maris*, înlocuit, probabil, cu **maritus*, care apoi a dispărut și el...” Dar subst. *mărit* 'soț', 'mire' este atestat în Psaltirea Șcheiană, la Budai-Deleanu și în diferite lucrări de lexicografie (vezi DLR, s.v.). El este în uz pînă astăzi în unele graiuri populare din Transilvania și în dialectul macedoromân (vezi Tache Papahagi, DDA,

s.v.) și trebuie alăturat acelor elemente care apropie unele graiuri dacoromâne de dialectul macedoromân, în epoca de formare a limbii române.

La p. 229: Printre exemplele de verbe reflexive create din verbe active este dat și *a se naște*. Precizarea noastră se referă la faptul că în unele graiuri dacoromâne există până astăzi forma activă cu înțeles reflexiv: *a naște* 'a se naște', *am născut* 'm-am născut'. Aria mai arhaică cuprinde teritoriul graiului crișean, maramureșean, apoi partea de nord a Transilvaniei propriu-zise, partea de est a aceluiași provincii. Se adaugă un punct în sudul Transilvaniei, altul în nordul Dobrogei, altul lângă București și altul în sudul Olteniei, în total 20 de puncte; vezi ALR II/I, MN 2649, *m-am născut*, p. 71.

La p. 246: Printre termenii pauromanici dispăruți în română este dat și vb. *volvo*, -ere 'a înfășura'. Precizăm că el s-a păstrat în dialectul meglenoromân, *volbari*, precum și în derivate ca *suvolbe* (*suvolb*, *suvolt*), *a suvolca* < **subvolvère*; *a* (în) *volba* < *involvère*, mold. *a* (în) *holba* (ultima variantă este menționată de autor la p. 404); vezi W. Meyer-Lübke, REW³, 9443, Cioranescu, DER, 9347.

La p. 261, 262 și probabil și în alte locuri, transpunerea în românește a cuvintelor germane: adj. *neuhochdeutsch*, subst. *Neuhochdeutsch*, adj. *mittelhochdeutsch*, subst. *Mittelhochdeutsch(e)*, adj. *althochdeutsch*, subst. *Althochdeutsch* prin expresiile *german(a) modern(ă)* de sus, *german(a) mediu (medie)* de sus, *german(a) vechi (veche)* de sus nu este adecvată, din cauză că adj. *hoch* are în aceste cazuri accepția 'superior', 'distins', 'literar', 'cult'. Trebuie, deci, să spunem: *german(a) modern(ă) literar(ă)*, *german(a) mediu (medie) literar(ă)*, *german(a) vechi (veche) literar(ă)*. Pentru *german(a) de sus*, respectiv de jos, se folosesc adj. *oberdeutsch*, subst. *Oberdeutsch*, respectiv *niederdeutsch*, *Niederdeutsch*, care se referă la relieful muntos al Germaniei de sud și la cel de câmpie al Germaniei de nord.

La p. 361 se afirmă, fără a se preciza sursa, că în graiul din sudul Banatului ar exista un continuator al lat. *ciconia*, anume *ciegaie* 'barză'. Precizările, primite direct de la autor, le-am dat în articolul *Allas linguarum Europae (ALE). Comentariu la întrebarea 117, 'la cigoane'*, apărut în acest „Anuar” (t. XXVII, 1979–1980, p. 8).

La p. 403, printre exemplele care ilustrează trecerea lui *é + n + voc.* la *i*, este dat și **bjēne* > *bine* sau **ghēne* > *ghine*. Vocale *ē* în poziție nazală, din lat. *bēne*, nu ar fi trebuit să se diftongheze în *je* (cf. *mēntem* > *mintē*, *vēneris* > *vineri*, *vēnetus* > *vinăt* (pl. *vineți*), *dēntem* > *dinte* etc.) și, prin urmare, nu ar fi putut avea loc nici palatalizarea lui *b- + j*. Reconstituirea unei forme cu *-je* pentru secolele al X-lea – al XIV-lea ar fi necesitat o explicație, cu atât mai mult cu cât palatalizarea labialelor nu a avut loc nici în cuvintele de origine slavă veche în care labiala era urmată de un *i* provenit din *e + n < ē* (nazal): *pefino* a devenit *pinten*, dar niciodată, de pildă în graiul moldovenesc, nu se spune **kinten*; la fel, *opefitti* a devenit (*a se*) *opintii*, dar niciodată (*a se*) **okinti*, în timp ce *opincă*, din bg. *opinka*, a devenit *okincă*. Situația este similară cu cea a cuvintelor latinești moștenite, de tipul *mēntem*, devenit *mintē*, dar nu *ninte*, *mene*, devenit *mine*, dar nu *nine*. Palatalizarea lui *b-* din *bine* a putut avea loc, în mod excepțional, mai târziu, după închiderea lui *é* la *i*. De altfel, fenomenul nu-i general în graiurile palatalizante, cum rezultă din datele oferite de ALR II, SN, vol. VI, h. 1639, *ar fi bine să se spele*.

La corectură au scăpat mai multe greșeli de tipar, care vor trebui eliminate la o nouă ediție.

Această nouă lucrare de istorie a limbii române a lui G. Ivănescu, o sinteză amplă și profund originală, are și marea calitate de a arăta cercetătorilor cât de mult mai este încă de făcut în acest domeniu de bază al lingvisticii românești. La tot pasul, autorul atrage atenția asupra problemelor nerezolvate încă, indicând, adesea, și direcțiile în care ar urma să se îndrepte viitoarele cercetări. Pentru epocile mai îndepărtate și pentru istoria graiurilor populare, o nouă sinteză care ar urma să se realizeze în viitor va trebui să pornească de la studii ample de valorificare a tuturor materialelor dialectale cuprinse în toate altasele lingvistice românești, precum și de la cercetări numeroase cu caracter monografic în zeci și sute de localități, în care să fie studiate, alături de datele lingvistice, și cât mai multe fapte de natură istorică, demografică și etnologică.

DE CÎND DATEAZĂ PRIMA GRAMATICĂ A LIMBII ROMÂNE ?

DE

DOINA COBET

Pentru studiul gramaticii românești în perspectivă istorică, pentru investigarea modalității de interpretare a morfologiei și sintaxei limbii române, o problemă deosebit de importantă este determinarea primei gramatici a limbii noastre. Avînd modelul limbilor clasice, cărțurarii din perioada începuturilor culturii românești devin conștienți de necesitatea gramaticii limbii materne, nu numai ca disciplină didactică, dar și — evident, într-o măsură mult mai redusă — ca știință a limbii. Revelator în acest sens este următorul pasaj din *Înainte cupînlare cătră bine cinstitoriul și iubitoriul de înțelepciune cititor a Gramaticii rumânești* a lui Dimitrie Eustatievici Brașoveanul: „Adevărat cu înțelepciune luund amînte meșteșugul acesta mult folos va cîștiga mîntea ta adăpîndu-te întru acestea. Întîi, vei cunoaște osebirăa fieștecăriia ziceri. A doao, vei cunoaște desfătăciunea limbii rumânești cită este și ce felî este. A treia, vei pricepe cu ce este dialectul rumănesc mai îndestulat sau mai neîndestulat decît alte dialecturi. A patra, vei avea cheia priceperii în scripturile cele bisericești și întru cele dinafară. A cîncea, vei avea unealtă mijlocitoare întru tălmăcirea altor dialecturi și întru despărțirea fieștecăriia cuvîntări rumânești sau streine”¹.

În legătură cu prima gramatică a limbii române și cu data alcătuirii ei, părerile sînt împărțite și, în consecință, începuturile preocupărilor teoretice privind gramatica limbii noastre sînt plasate în epoci diferite: a doua jumătate a secolului al XVII-lea sau a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Prima opinie aparține lui Diomid Strungaru², care, urmărind influența gramaticii slavone a lui Meletie Smotrițki asupra celor dintîi încercări de gramatică românească, susține, fără a aduce însă dovezi concludente, că prima gramatică a limbii române este *Tilcuirea sau arătarea gramaticii slovenești* a grămaticului Staicu din Tîrgoviște (cca 1660), aflată în ms. 312 de la Biblioteca Academiei R. S. România, f. 217^v—254^r. Potrivit opiniei lui Diomid Strungaru, grămaticul Staicu, „procedînd la «tilcuirea» gramaticii slave a lui Smotrițki, [...] s-a străduit să aplice procedee proprii în redactarea textului gramatical, prezentîndu-l fără paradigme, fără unele particularități specifice gramaticii slave [s.n.], renunțînd adesea la cele mai multe exemple care nu-și găseau locul potrivit în traducerea românească, introducînd altele cît mai firești pentru gramatica limbii sale materne [s.n.]”³. Menținîndu-și acest punct de vedere și în teza sa de doctorat, Staicu Grămaticul. *Contribuții la istoria scrisului românesc din secolul al XVII-lea*⁴, Diomid Strungaru conchide: „Gramatica «pe rumănie» scrisă de Staicu rămnec, fără îndoială [s.n.], prima încercare de gramatică românească, atît prin unele exemple caracte-

¹ Dimitrie Eustatievici Brașoveanul, *Gramatica rumănească. 1757. Prima gramatică a limbii române*, ediție, studiu introductiv și glosar de N. A. Ursu, București, 1969, p. 7.

² Vezi Diomid Strungaru, *Gramatica lui Smotrițki și prima gramatică românească*, în „Romunoslavica”. IV, 1963, p. 239—307.

³ *Ibidem*, p. 298.

⁴ Vezi rezumatul tezei de doctorat, București, 1973.

ristice gramaticii limbii române, cit și prin cei peste 130 de termeni gramaticali românești, formulați pentru prima dată în literatura noastră de specialitate⁵. Afirmările lui Diomid Strungaru au fost acceptate, fără rezervă, de Victor Papacostea⁶, de Ion Gheție⁷ și, parțial, de Algeria Simota⁸.

Cea de a doua părere aparține lui N. A. Ursu, care, studiind gramatica lui Dimitrie Eustatievici Brașoveanul și constatând, pe baza raportării acesteia la modele, preocuparea lui Eustatievici „de a oglindi în lucrare, cit mai judicios, structura morfologică și sintactică a limbii române, de a semnală eventualele excepții de la regulile stabilite”⁹, plasează începuturile gramaticii românești un veac mai târziu, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, mai precis în 1757, când Eustatievici își termină gramatica sa. (Re)luând problema în *Studiul introductiv* la ediția *Gramaticii românești* a lui Dimitrie Eustatievici Brașoveanul, N. A. Ursu ajunge la concluzia că, din moment ce Staicu „nu și-a propus să alcătuiască o gramatică a limbii române, chiar dacă ilustrează cu exemple românești definițiile și regulile traduse, meritul de a fi autor al celei dintâi gramatici românești îi revine în întregime lui Dimitrie Eustatievici Brașoveanul”¹⁰. În ceea ce îl privește pe Staicu, el a tradus „definițiile părților de vorbire și unele reguli privitoare la morfologia lor”¹¹ din gramatica lui Smotrițki, pentru a înlesni elevilor de la școala de limbă și cultură slavonă din Tirgoviște, înființată în timpul domniei lui Matei Basarab¹², înțelegerea gramaticii slavone.

În ultimul timp, pe baza unor particularități de limbă și a unor afirmații din prefața la *Tilcuirea sau arătarea gramaticii slovenești* aflată în ms. 312 de la B.A.R., raportate la particularitățile lingvistice ale *Îndreptării legii* (București, 1652) și la unele afirmații din prefața lui Daniil Andrean Panoneanul la această carte, N. A. Ursu a ajuns la concluzia că „fragmentul de gramatică respectiv a fost tradus în românește nu de grămaticul Staicu, ci de Daniil Panoneanul [s.n.], pe când acesta era dascăl la școala din Tirgoviște, pentru o mai ușoară înțelegere de către elevii săi a noțiunilor gramaticale”¹³. Întrucât în ms. 312 textul acestei *Tilcuiri* a fost copiat de grămaticul Staicu, este posibil, conchide N. A. Ursu, ca Staicu „să fi fost elevul lui Daniil, iar în ms. 312 să fi copiat fragmente din cursul de gramatică al acestuia”¹⁴.

În cele ce urmează ne propunem să cercetăm dacă *Tilcuirea sau arătarea gramaticii slovenești* din ms. 312 este o gramatică a limbii române, cum susține Diomid Strungaru, sau, cum însuși titlul o numește, o traducere, mai exact o „tilcuire”, o explicare a gramaticii slavone a lui Meletie Smotrițki, ediția din 1619, apărută la Eve.

⁵ *Ibidem*, p. 27.

⁶ Victor Papacostea, *O școală de limbă și cultură slavonă la Tirgoviște în timpul domniei lui Matei Basarab*, în „Romanoslavica”, V. Istorie, 1962, p. 192: „D. Strungaru, care [...] a consacrat un studiu special gramaticii române din Codicele Sturza, o califică, cu bună dreptate [s.n.] „cea mai veche încercare de gramatică românească aflată pînă în momentul de față”.

⁷ Ion Gheție, *Preocupări lingvistice în cultura românească veche*, în vol. *Istoria științelor în România. Lingvistică*, București, 1975, p. 16: „Începutul [gramaticii în românește] îl face grămaticul Staicu, muntean de origine, la sfîrșitul secolului al XVII-lea, compunînd o gramatică rudimentară [s.n.], inspirată de tratatul slavon al lui Smotrițki”.

⁸ Vezi articolul *Staicu Grămaticul*, în *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, București, 1979, din care extragem următorul pasaj: „[Staicu] alcătuieste, plecînd de la gramatica lui Smotrițki, *Tilcuirea sau arătarea gramaticii slovenești*, cu text bilingv, slavo-român, menit să faciliteze înțelegerea gramaticii slavone. Părăsind exemplele originalului slavon [s.n.] în ilustrarea normelor gramaticale, el introduce altele, adecvate limbii române [s.n.]”.

⁹ Vezi N. A. Ursu, *Modelul latin al gramaticii lui Dimitrie Eustatievici Brașoveanul*, în LR, XVI, 1967, nr. 5, p. 424.

¹⁰ Dimitrie Eustatievici Brașoveanul, *Gramatica românească. 1757. Prima gramatică a limbii române*, București, 1969, p. V.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Vezi Victor Papacostea, *art. cit.*, p. 183–194.

¹³ Vezi N. A. Ursu, *Un cărturar puțin cunoscut de la mijlocul secolului al XVII-lea: Daniil Andrean Panoneanul*, în „Cronica”, XVI, 1981, nr. 43, din 23 octombrie, p. 8. Tot aici N. A. Ursu îi atribuie lui Daniil Panoneanul traducerea *Vechiului Testament*, din slavonă și latină, aflată în ms. 4389 de la B.A.R., a *Învățăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, a *Vieții patriarhului Nifon*, a romanului popular *Varlaam și Ioasaf*, a *Învățăturilor preste toate zilele* (Cîmpulung, 1642), a cărții intitulate *Mistirio sau sacrament* (Tirgoviște, 1651) și a celei intitulate *Engheniasmos, sau Obnovlenie, sau Tirnosante* (Tirgoviște, 1652).

¹⁴ *Ibidem*.

Deoarece cuprinsul acestei „filcuii“ a gramaticii slavone este aproape necunoscut, vom face, mai întâi, câteva observații în această privință¹⁵.

După o scurtă prefață, în care autorul își motivează „filcuierea“, urmează textul în română și în slavonă al gramaticii¹⁶, care cuprinde numai partea referitoare la morfologie (*De etimologhie*), rămasă neterminată¹⁷. Dintre părțile de vorbire sînt traduse numai capitolele privind numele, f. 220^v–241^r (în care sînt tratate substantivul, adjectivul și numeralul), pronumele, f. 240^v–244^r și, parțial, *verbul*, f. 244^v–254^r.

Pentru elucidarea problemei puse în discuție, am comparat, pe de o parte, textul redactat în română din ms. 312 cu textul corespunzător din gramaticile românești ulterioare ale lui Dimitrie Eustatievici Brașoveanu (1757) și Macarie (1772), deoarece acești autori au folosit ca model și gramatica slavonă a lui Smotrițki, iar, pe de altă parte, am comparat textul în limba slavonă din ms. 312 cu cel din ediția de la 1619 a gramaticii lui Smotrițki, folosind ultima receditare a acesteia¹⁸.

În primul caz am constatat, într-adevăr, prezența unor similitudini în unele definiții, clasificări, exemple, dar mai ales ale termenilor gramaticali, elemente pe care Diomid Strungaru le consideră hotărîtoare pentru concluziile sale. Desigur, aceste asemănări își găsesc explicația în folosirea aceluiași izvor. În ceea ce privește terminologia, calchierea aceluiași termenii slavoni, care la rîndul lor erau calchiați după termenii corespunzători din greacă sau latină, nu putea să difere prea mult la cînturarii din aceeași epocă, de început, a culturii românești. Astfel de elemente nu pot fi însă edificatoare, pentru că, datorită structurii specifice a gramaticii, se întîlnesc frecvent nu numai în primele gramatici românești, dar și în unele din secolele următoare.

Dacă Dimitrie Eustatievici Brașoveanu și Macarie ordonează în tiparele oferite de modelele materialul limbii române cu intenția de a prezenta structura gramaticală a acesteia, autorul *Filcuii* din ms. 312 realizează în redacția românească a manuscrisului *prima traducere a unei gramatici slavone în limba română*. De aceea, ca trăsătură generală a acestui text, se remarcă neconcordanța dintre definiții și clasificări care sînt ale limbii slavone și exemplele date care, în majoritatea cazurilor, nu le ilustrează, deoarece reprezintă traducerea celor din redacția slavonă a gramaticii. Pentru confirmarea celor spuse mai sus, vom face doar câteva exemplificări.

1. În textul românesc din ms. 312, în categoria numărului este inclus *dualul* (*de doi*, definit: „numărul de doi iaste a doo lucruri arătător“, f. 235^r), atît la substantiv (f. 235^r), cît și la pronume (f. 243^r) și verb (f. 249^r). Întrucît în română nu există forme de dual autorul folosește pentru exprimarea noțiunii, la substantiv și pronume, numeralul *doi*, care, și în textele slavone, însoțește formele nominale și pronomiale de dual (de ex., *acei doi părinți*, f. 235^r – în opoziție cu *acel părinte*, *acei mulți părinți* = sl. *та wūd*, f. 234^v – în opoziție cu *той wūъ*, *тін wūи*; vezi și *Hr. sl.*, p. 29; *noi doi*, f. 234^r – în opoziție cu *eu* și *noi* = sl.

¹⁵ Vezi și B. P. Hasdeu, *Cuvenle den bătrîni*, I, București, 1878, p. 262; Gr. Crețu, *Mardarie Cozianul. Lexicon slavo-românesc și filcuierea numelor, din 1649. Partea I. Studiul. Introducere*, București, 1900, p. 29.

¹⁶ O copie a acestui text, tot bilingvă, a fost realizată de logofătul Mihai, în anul 1673. Ea se află în ms. 3473 (f. 370–404), la sfîrșitul unui lexicon slavo-român (vezi și Gr. Crețu, *op. cit.*, p. 38–46; Diomid Strungaru, *Începuturile lexicografiei române*, în „Romanoslavica“, XIII, 1966, p. 152; Gh. Mihăilă, *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, 1972, p. 313–314; N.A. Ursu, *Paternalitatea unor traduceri atribuite grămăticului Staicu de la Tirgoviște*, în LR, XXX, 1981, nr. 5, p. 520). În general, logofătul Mihai reproduce fidel grămatica din ms. 312, rareori intervine în text, folosind alte calcule pentru termenii slavoni (vezi, de exemplu, f. 375, 376, 381 din acest manuscris, comparativ cu f. 233^r, 234^r, 237^r din ms. 312).

¹⁷ În articolul citat din *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, Algeria Simota afirmă că „gramatica propriu-zisă cuprinde patru părți [s.n.]: ortografia, «etimologia» (morfologia), sintaxa și prozodia“; de fapt este vorba de cele 4 părți ale întregii gramatici a lui Smotrițki, pe care autorul le prezintă chiar la începutul lucrării: „Gramatica pentru plînirea învățaturii, care den dreptarea ei a grăi și a serie are 4 părți: ortografia, etimologia, sintaxis și prosodia“ (f. 220^r).

¹⁸ *Hrammatiki slavenskiija pravilnoe syntagma. Jevje 1619. Kirchenslavische Grammatik (Erstausgabe)*, Herausgegeben und eingeleitet von Olexa Horbatsch, Frankfurt am Main, 1974 (în continuare: *Hr. sl.*).

на, f. 242^v — în opoziție cu **дѣлѣ**, **мѣлѣ**; vezi și *Hr. sl.*, p. 95); la verb, negăsind o traducere corespondentă în română, autorul traduce forma de dual **чѣтаѣа** (f. 248^v — în opoziție cu **чѣтаю**, **чѣтаѣм**; vezi și *Hr. sl.*, p. 116) *va ceti* (f. 249^r — în opoziție cu *celesc*, *celim*).

2. Spre deosebire de celelalte gramatici românești, în acest manuscris categoria cazului are șapte opoziții (vezi și *Hr. sl.*, p. 29), dintre care două, *instrumentalul* (făcător, f. 236^r, 244^r) și *locativul* (spuitor, f. 236^r, spuctor, f. 244^r) sînt specifice numai limbii slavone. În română, semnificațiile acestor două cazuri sînt proprii acuzativului și sînt înregistrate ca atare de ceilalți autori de gramatici.

3. În *Tilcuirea* din ms. 312 stabilirea declinărilor se face în funcție de desinențe (și gen), care sînt, în *exclusivitate*, ale substantivelor limbii slavone. Întrucît situația este generală pentru toate cele cinci declinări (vezi și *Hr. sl.*, p. 30), ne vom opri doar la cîteva exemple. Astfel, declinarea I cuprinde substantivele cu desinențele **а**, **ѡ** și **и** la nominativ (f. 238^r; vezi și *Hr. sl.*, p. 30); cele în **а** sînt numele „a tot neamul” (=sl. **всѣмѣ**) cu desinențele **ѡ** sau **и** la genitiv (de ex., *linăr*, *acelui linăr*, f. 238^r=sl. **кнѡшѡ**, **тогѡ юнѡшѡ**, f. 237^v); celelalte în **ѡ** și **и** sînt de genul „mueresc” (=sl. **женскѣ**). Substantivele de declinarea a II-a au patru desinențe la nominativ: **ѡ**, **ѡ**, **ѡ** și **ѣ** (f. 238^r; vezi și *Hr. sl.*, p. 41). Cele în **ѡ** sînt de genul „bărbătesc” (=sl. **мѡжескѣ**), „mueresc” (=sl. **женскѣ**), „denpreură” (=sl. **общѣ**) și „de toate” (=sl. **всѣмѣ**) și au la genitiv desinența **а**; celelalte, în **ѡ**, **ѡ** și **ѣ**, sînt ale „neamului de mijloc” (=sl. **среднѣ**) și au genitivul în **а** sau **ѣ** (de ex., *acel ceriu*, *acel[ui]ceriu*, f. 238^r=sl. **тоѣ неѡ**, **тогѡ неѡ**, f. 237^v; *acca inimă*, *acei inimă*, f. 238^r=sl. **тоѣ серце**, **тогѡ серце**, f. 237^v; *acea vreamă*, *acei vreamă*, f. 239^r=sl. **времеѡ**, **тогѡ времеѡ**, f. 238^v). Pentru această declinare autorul înregistrează și o excepție. Este vorba de acele substantive care la genitiv primesc desinența **ѡ** (de ex., *împărat*, *acelui împărat*, f. 239^r=sl. **царѡ**, **тогѡ царѡ**, f. 238^v; *mare*, *acei mări*, f. 239^r=sl. **морѣ**, **тогѡ морѡ**, f. 238^v). În declinarea a III-a sînt incluse substantivele de genul „mueresc”, cu desinența **ѡ** la nominativ, care la genitiv primesc **и** sau **ѣ** (de ex., *bun dar*, f. 239^r=sl. **благѡдатѡ**, f. 238^v; *bunătate*, f. 239^r=sl. **добрѡдѣтелѡ**, f. 238^r; *trup*, f. 239^r=sl. **плѡтъ**, f. 238^v; *maică*, f. 240^r=sl. **матѣрѡ**, f. 239^v; *dragoste*, f. 240^r=sl. **любовѡ**, f. 238^v și altele).

4. Pentru pronume sînt indicate cele 8 categorii gramaticale din slavonă: *chipul* (=sl. **вѣдѡ**), *însemnarea* (=sl. **качество**), *neamul* (=sl. **родѡ**), *numărul* (=sl. **число**), *semnarea* (=sl. **начертаніѣ**), *fața* (=sl. **лицѣ**), *căderea* (=sl. **падѣжѡ**) și *plecarea* (=sl. **склоненіѣ**), f. 240^r–244^r (vezi și *Hr. sl.*, p. 94).

5. La verb situația este identică. Urmind textul slavon, autorul indică 9 categorii gramaticale: *zălogul* (=sl. **залогѡ**), *însemnarea* (=sl. **начертаніѣ**), *chipul* (=sl. **вѣдѡ**), *numărul* (=sl. **число**), *fața* (=sl. **лицѣ**), *plecarea* (=sl. **наклоненіѣ**), *vremea* (=sl. **времеѡ**), *neamul* (=sl. **родѡ**) și *înjugarea* (=sl. **спрѡженіѣ**), f. 246^v, 247^r (vezi și *Hr. sl.*, p. 115). La *zălog*, termen pe care nu îl poate traduce, înregistrează cele 5 opoziții din slavonă: *lucrător* (=sl. **дѣйствиѣльный**), *chinuitor* (=sl. **страдѣтельный**), *de mijloc* (=sl. **среднѣ**), *depărtător* (=sl. **отложительный**), *denpreună* (=sl. **общѣ**), f. 246^v, 247^r (vezi și *Hr. sl.*, p. 115).

Textul românesc din ms. 312 păstrează și în acest capitol particularitățile slavone ale noțiunilor discutate, constatîndu-se aceeași neconcordanță între definiție sau regulă și exemple. Astfel, verbul la diateza pasivă are următoarea definiție: „chinuitor[grai]aste care chinuie însemnează și cînd se va pune **сѡ**”, f. 246^v (de ex., *să cînstesc*, f. 246^v=sl. **почитаюсѡ**, f. 247^r).

6. Gruparea verbelor în cele două conjugări se face pe baza terminațiilor verbale slavone de la persoana a II-a indicativ, prezent, singular. Verbele de conjugarea I au la persoana a II-a terminația **-ѡши** (de ex., *scriu*, *scrii*, f. 253^r=sl. **пишѡ**, **пишѡши**, f. 252^v), iar cele de conjugarea a II-a au terminația **-иши** la persoana a II-a (de ex., *stau*, *stai*, f. 253^r=sl. **стою**, **стоиши**, f. 252^v; *gonec*, *gonești*, f. 253^r=sl. **гону**, **гониши**, f. 252^v).

În al doilea caz, comparînd redacția slavonă a manuscrisului 312 cu gramatica lui Meletie Smotrițki, am constatat, pe de o parte, simplificarea textului, în sensul că autorul se rezumă, de obicei, la prezentarea definițiilor, a categoriilor gramaticale, a unor reguli (rar, a unor excepții) și la ilustrarea acestora cu un număr mult mai redus de exemple (pe care

le ia, de regulă, din gramatica lui Meletie Smotrițki), renunțând la paradigme și la numeroasele excepții din această gramatică (vezi, de ex., capitolele despre declinarea substantivelor, în ms. 312, f. 238^r—f. 241^r, în *Hr.sl.*, p. 30—93, sau a pronomelui, în ms. 312, f. 244^r, trei rinduri, în *Hr.sl.*, p. 96—113), iar, pe de altă parte, redarea acesteia într-o traducere liberă (care nu este, însă, generalizată; vezi, de ex., capitolul despre pronume, f. 240^v ș.u., aproape identic cu cel din *Hr.sl.*, p. 94—95), explicarea, uneori, mai detaliată a unor noțiuni (vezi, de ex., cazurile substantivului f. 237^r, sau timpurile verbului, f. 251^r și altele) și folosirea unor exemple noi, care *nu sînt* „mai firești pentru gramatica limbii sale materne“, cum afirmă Diomid Strungaru, deoarece ilustrează tot situația din slavonă (vezi capitolul despre *zalog*, f. 246^v, comparativ cu cel din *Hr.sl.*, p. 115; capitolul despre cazurile substantivului, f. 237^r, comparativ cu cel din *Hr.sl.*, p. 29; sau capitolul despre genuri, f. 227^r ș.u., comparativ cu cel din *Hr.sl.*, p. 24).

Considerăm că exemplele citate mai sus sînt probe suficiente pentru a conchide că *Tilcuirea sau arătarea gramaticii slovenești* din ms. 312 de la Biblioteca Academiei R. S. România este prima gramatică bilingvă a unei limbi străine (slavona) alcătuită în cultura noastră, care pentru istoria gramaticii românești interesează numai sub aspect terminologic. Încercînd să explice, într-o formă simplificată, un fragment din gramatica slavonă a lui Meletie Smotrițki, care se predă în școală, autorul acestei „tilcuiri“ a realizat prima mărturie a începutului constituirii terminologiei gramaticale în limba română.

Astfel, pînă la descoperirea unei eventuale încercări anterioare de alcătuire a unei gramatici românești, prima gramatică a limbii române trebuie considerată, așa cum s-a afirmat, *Gramatica rumânească* a lui Dimitrie Eustatievici Brașoveanu, din anul 1757.

TRADUCERI NECUNOSCUTE ALE LUI IORDACHE SLĂTINEANU DIN TEATRUL LUI METASTASIO

DE

EUGENIA DIMA

Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea interesul cititorilor din Principate se îndreaptă către literatura Apusului, din care sint selectate, conform gustului de atunci, îndeosebi operele lui Florian și Metastasio.

Vorbind despre influența lui Metastasio, Ramiro Ortiz consideră că pătrunderea scrierilor acestuia în Țările române se va fi datorat în mare măsură lui Ienăchiță Văcărescu¹. Sosit la Viena în anul 1782 (nu în 1783, cum afirmă Ortiz), într-o misiune diplomatică, boierul muntean vine în contact cu creația, în plină vogă, a poetului și dramaturgului italian. Prețuirea pe care i-o acordă Ienăchiță se vedește și în aprecierile pe care le face în gramatica sa asupra talentului „prea înțeleptului și plinului dă istorie și dă știință, și mai virtos dă duh născători, Metastasio, pântru care îndrăznesc a zice că nu s-au împodobit acest poetă cu poezia talienescă, ci au împodobit poezia talienescă cu duhul și cu condeii său”². Supoziția lui Ortiz pare a fi valabilă mai ales pentru Muntenia, căci în Moldova se traduce deja, în 1783, piesa *Ahileu la ostrovul Sirului*³.

O contribuție importantă la răspindirea lui Metastasio o va fi avut desigur și existența unor traduceri în neogreacă, tipărite sau aflate în manuscris⁴. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea se poate vorbi de un bilingvism greco-român în Principate, la nivelul boierimii, iar traduceri neogrecești au constituit adesea un intermediar pentru amatorii de cultură occidentală. Puternica participare afectivă a personajelor lui Metastasio, de cele mai multe ori eroi ai antichității, a determinat succesul pieselor sale la un public tot mai inclinat spre sentimentalism, chiar dacă în versiunile grecești, în planul expresiei, se pierduse din eleganța și melodicitatea discursului metastasian.

Un inventar al melodramelor traduse în neogreacă în secolul al XVIII-lea, reprodus de Ortiz⁵ după Papadopoulos-Vretos, cuprinde: un manuscris din anul 1758 cu piesa *Semiramida*⁶, două volume tipărite la Veneția în anul 1779 (vol. I: *Artaxerx, Adrian în Siria, Demetrio*; vol. II: *Milostivirea lui Tit, Siroe, Caton în Utlica*), *Ahile în Sciro și Demofonte*, publicate la Viena în anul 1794, *Temistocle*, Viena, 1796, și *Olimpiada*, Viena, 1797. Ortiz admite însă și existența unor manuscrise care nu au fost înregistrate în antologia lui Papadopoulos-Vretos,

¹ Ramiro Ortiz, *Per la storia della cultura italiana in Romania*, București, 1916, p. 223.

² Ienăchiță Văcărescu, *Observații sau băgări de seamă asupra regulilor și orînduieilor gramaticii rumânești*, Rîmnic, 1787, p. 136.

³ Ms. 1 818 de la Biblioteca Academiei R.S. România (abreviat: B.A.R.).

⁴ Cf. Paul Cornea, *Originile romantismului românesc*, București, 1972, p. 108.

⁵ Ramiro Ortiz, *op. cit.*, p. 251, 252.

⁶ Ms. gr. 807 de la B.A.R.

Νεοελληνική φιλολογία. De asemenea, Al. Ciorănescu consideră că piesa *Ahile în Sciro*, „circula în manuscris prin Țările românești cu mai mult de zece ani mai înainte de această dată, de vreme ce avem de atunci traduceri românești după ea”⁷. Într-adevăr, traducătorul piesei *Ahileu la ostrovul Sirului*, identificat în persoana vornicului moldovean Alexandru Beldiman⁸, a utilizat în manuscris aceeași versiune neogrecă, în care erau intercalate pasaje versificate, folosită după tipărire și de Iordache Slătineanu pentru traducerea piesei *Ahilefs la Schiro* (Sibiu, 1797).

Dintre piesele lui Metastasio traduse din limba greacă în românește se mai cunosc: *Artaxerx*, păstrată într-o copie moldovenească de la 1807⁹, *Milostirdea lui Til și Siroie*, din anul 1784, aparținând lui Alexandru Beldiman¹⁰, și din nou *Milostivirea lui Til și Siroiu*, la care se adaugă piesa *Caton*, ale unui anonim muntean¹¹.

Ne-am oprit în cercetarea de față asupra ultimelor trei, aflate în manuscrisul 3454, semnalat pentru prima dată de Al. Ciorănescu. Negăsind în cuprinsul manuscrisului nici un indiciu referitor la traducător sau copist, ori la data când a fost scris, Ciorănescu apreciază că traducerea se vor fi făcut „în preajma anului 1800, de un necunoscut muntean”¹².

Ms. 3454 de la Biblioteca Academiei R.S. România, care poartă titlul *Dintr-ale lui Melastasio*, cuprinde, în 86 de fol, traducerea celor trei piese din volumul al doilea al ediției grecești a operelor lui Metastasio, de la 1779, amintită mai sus. Traducătorul urmărește îndeaproape originalul grecesc, iar grija cu care sînt reproduse notele de la subsol și parantezele care cuprind indicații scenice ni-l recomandă ca o persoană preocupată de activitatea dramatică.

Necesitatea comparării manuscrisului anonim cu traducerea lui Slătineanu ne-a fost sugerată și de cunoașterea interesului pe care l-a manifestat boierul muntean pentru teatru, în general, și pentru Metastasio, în special. Despre viața și activitatea lui Slătineanu s-a scris relativ puțin, acesta fiind cunoscut în istoria literară numai ca traducător al volumului *Ahilefs la Schiro*. Abia de curind a beneficiat de o prezentare monografică alcătuită de Leon Volovici, în *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*¹³, la care sîntem în măsură să adăugăm date noi.

Iordache (Gheorghe) Slătineanu este urmașul unei mari familii de boieri munteni înrudiți cu Cantacuzinii, care la începuturile secolului al XVIII-lea dețineau funcții importante în ierarhia feudală. El este unul din cei patru copii ai marelui vornic Radu Slătineanu. Data nașterii, încă necunoscută, poate fi plasată după 1764, anul primei căsătorii a tatălui său cu Sultana Crețulescu¹⁴. A urmat, împreună cu fratele său Scarlat, cursurile Academiei domnești din București, care îi trezesc admirația pentru limba greacă, manifestată de timpuriu: elev fiind, participă cu o poezie la alcătuirea, în anul 1789, a unui volum de versuri encomiastice grecești intitulat *Faptele vitejești ale lui Mavrogheni*¹⁵. Putem afirma însă că era bun cunosător și al unor limbi occidentale, nu numai pentru că era abonat la revista „Le Spectateur”, pentru că a redactat în limba italiană o petiție către Agenția austriacă din București¹⁶, sau pentru că a tradus piesa *Demetrio* a lui Metastasio din italianește în grecește, dar și datorită prezenței unor neologisme de origine romanică în volumul său din 1797.

Parcurgînd întregul *cursus honorum* hărăzit fiilor de boieri, ajunge în Divanul domnesc al Țării Românești, fiind pe rînd vel paharnic, vel logofăt, vel vornic, caimacam. Prieten cu revoluționarul grec Rigas Vălestinlis¹⁷, a fost unul din cei patru mari boieri care au rămas în

⁷ Al. Ciorănescu, *Teatrul lui Metastasio în România*, în „Studii italiene”, I, București, 1934, p. 12.

⁸ Despina Ursu, *Din istoria terminologiei românești privitoare la teatru*, I, în LR, IX, 1960, nr. 2, p. 72.

⁹ Ms. 445 de la B.A.R.

¹⁰ Ms. 181 de la B.A.R.

¹¹ Ms. 3454 de la B.A.R.

¹² Al. Ciorănescu, *op. cit.*, p. 11.

¹³ *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, București, 1979.

¹⁴ Pentru date biografice, cf. N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, VIII, București, 1906, p. LXVIII; Octav-George Lecca, *Familii boierești române*, București, 1909, p. 445–446; I.C. Filitti, *Regeste de documente. I. Familia Slătineanu*, București, 1938.

¹⁵ Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche, 1508–1830*, II, București, 1910, p. 334.

¹⁶ N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688–1821)*, II, București, 1901, p. 36, 434.

¹⁷ L. Vranoussis, *Rigas*, București, 1980, p. 100, 142.

Țapănată la Viena în 1794,

București în timpul mișcării populare din anul 1821 și l-au întâmpinat pe Tudor Vladimirescu ieșind la 23 martie jurământul de credință al Divanului¹⁸. Compromis în fața Porții prin această acțiune, la intrarea în țară a oștilor turcești se refugiază la Brașov, unde moare la 4 februarie 1822¹⁹, în jurul vârstei de 50 de ani.

Angajat în importante evenimente sociale și politice ale epocii sale, Iordache Slătineanu se retrage cîteodată „afară din turburarea politică”²⁰, participînd și la viața culturală. Astfel, în 1810 se numără printre membrii fondatori ai Societății literare greco-dacice din București, al cărei președinte este la sfîrșitul aceluiași an²¹. Această societate, care a durat pînă în 1812, cu scopuri luminate declarate, înființează în 1811 și o revistă, „Λόγιος Ερμής”, în care își propune să publice opere originale sau traduceri, literare ori științifice, mai ales pentru uzul elevilor. Membrii organizației și-au manifestat interesul pentru învățămînt prin participarea în 1811 la examenele de sfîrșit de an ale elevilor. Iordache Slătineanu oferă cu acest prilej, ca premii, zece volume în limba greacă. Mai tîrziu, în anul 1817, marele vornic, în calitate de efor al școlilor, a sprijinit activ reorganizarea Academiei domnești înfăptuită de domnitorul Ioan Caragea²².

Vorbînd despre primele manifestări teatrale în Muntenia, Dimitrie C. Ollănescu²³ notează că pe una din proprietățile vornicului Slătineanu, într-o construcție special amenajată, se instalase în 1812 teatrul optic. Timp de cîteva decenii au avut loc spectacole și serbări în această „sală Slătineanu”, transformată mai tîrziu în sala teatrului lui Ieronim Momolo. Probabil că marele vornic nu va fi fost străin de inițiativele domniței Ralu Caragea privind înființarea unui teatru de societate.

Pe plan literar, remarcăm publicarea în 1797, la Sibiu, în tipografia lui Martin Hohmaister, a volumului *Ahilefs la Schiro*, care cuprinde, pe lîngă piesa lui Metastasio, și o nuvelă a lui Florian, *Sofronim. Greaca noao*; în foaia de titlu a cărții se precizează că aceasta este „tălmăcită de pe grece de către dumnealui Iordache Slătinean, vel păharnic”. N. Iorga semnalează apariția în anul 1817, la Iena, a unei noi versiuni grecești a piesei *Demetrio* de Metastasio²⁴, în a cărei prefată editorul dedică lucrarea vornicului Iordache Slătineanu: „am găsit prilej, fără știința ta, ca să iau copie din traducerea ta, ca s-o păstrez”²⁵. D. Popovici²⁶ și Nestor Camariano²⁷ apreciază că afirmațiile editorului reprezintă recunoașterea ca traducător a lui Iordache Slătineanu, care, din prudență, a evitat să-și pună numele pe pagina de titlu.

Privită din perspectiva preocupărilor lui Iordache Slătineanu și a preferinței sale pentru teatrul lui Metastasio, ipoteza noastră referitoare la paternitatea lui asupra traducerilor din ms. 3454 se consolidează prin compararea formală a textului acestuia cu cel din volumul *Ahilefs la Schiro* (vom utiliza în continuare prescurtările S pentru volumul *Ahilefs la Schiro* și M pentru textul din ms. 3454).

Sub raport lingvistic, se poate afirma că atât S cît și M prezintă caracteristicile limbii literare din Muntenia de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Pe acest fond se detașează o serie de elemente individualizante. Numărul relativ mare de fonetisme regionale atestă pătrunderea aspectului vorbit al limbii în scrierile laice din această perioadă. Dintre acestea notăm afereza lui *h* în *atidefi* (S 44, 63, 82, 117; M 11^v, 27^v, 54^v) sau proteza lui *h* în *a hrăpi* (S 11; M 2^r, 3^r), afonizarea lui *d* în adjectivul *fragețā* (S 46; M 52^v) și a lui *v* în *a clefeli* (S 87; M 61^r). În morfologie, consemnăm lipsa conjuncției-morfem *să* la conjunctivul prezent de pers. a III-a, între buințat cu valoare de imperativ: *aibā* („Numai dragoste curată/Către mine astă fată/Aibā”, S 64; „Caton au voit ca să te asculte, deci *aibā* inimă bună”, M 72^v), *fie* („Asupra mea *fie* grija norocului tău”, S 86; *Laodichea fie* sîntoasă”, M 34^v), *vazā* („Obrazu care am iubit/Vazā și socotească”, S 87; „Cine defăimează dragostea, *vazā* dragostea mea”, M 67^r).

¹⁸ Cf. A. Oțetea, *Tudor Vladimirescu și mișcarea Țării Românești, 1821—1822*, București, 1945, p. 224, 225, 262, 263, 288; *Documente privind istoria României. Răscolul din 1821*, I, București, 1959, p. 396.

¹⁹ Vezi ms. miscel. 322 de la B.A.R., f. 211^v.

²⁰ Iordache Slătineanu, *Ahilefs la Schiro*, Sibiu, 1797, p. II.

²¹ Cf. Nestor Camariano, *Sur l'activité de la „Société littéraire gréco-dacique” de Bucarest (1810—1812)*, în „Revue des études sud-est européennes”, VI, 1968, nr. 1, p. 39—54.

²² Elena Grigoriu, *Istoricul Academiei domnești de la Sf. Sava*, București, 1978, p. 105.

²³ Dimitrie C. Ollănescu, *Teatrul la români*, București, 1981, p. 370.

²⁴ N. Iorga, *Relații culturale greco-române. După cărțile bibliotecii din Ploiești*, în „Revista istorică”, V, 1919, p. 65—80.

²⁵ *Ibidem*, p. 70; traducerea îi aparține lui N. Iorga.

²⁶ D. Popovici, *Studii literare*, I, *Literatura română în epoca „luminilor”*, Cluj, 1972, p. 124.

²⁷ Nestor Camariano, *op. cit.*, p. 48, 49.

Pe plan lexical, se poate constata că, la fel ca și *S*, *M* prezintă, alături de numeroasele neologisme de origine neogreacă, și elemente de proveniență romanică, preluate *direct* din limbi române; de exemplu, în *S*: *comedie* VIII, *elementuri* 89, *generoz* 40, *minul* II, 44, 50, 105; în *M*: *bastoane* 28^v, *minuluri* 70^v, *persoană* 1^v, 8^r, 31^v, 67^r. În ambele texte întâlnim un fond comun de elemente lexicale populare sau arhaice, dintre care menționăm, pentru frecvența lor mică în limba literară din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, următoarele: *neomenii* (*S* 28; *M* 5^r, 10^r), *neputernic* (*S* 95; *M* 60^r), *pizmădare* (*S* 75, 76; *M* 3^v, 42^v), *stricăcios* „vătămător” (*S* 17; *M* 45^r). Adjectivul *virtos* are și sensul figurat „dur, cumplit, neînduplecat”, neînregistrat în *DLR* (litera *V*, manuscris): „Are el inimă așa *virtosă*” (*S* 83); „Ce *virtosă* la inimă ești!” (*M* 49^v). Substantivul *uriciune* înseamnă „ură”: „De fug și tac nu este *uriciune*, nici necaz” (*S* 76); „*Uriciunea* ce avea asupra împăratului” (*M* 31^r). Precedat de adjectivul *rea*, substantivul *nenorocire* își amplifică sensul: „Cu vrăjmășii asupra mea/Le văz că au pornire./Ce *rea nenorocire*” (*S* 89); „Din *rea nenorocirea* ta, Lentul nu au murit” (*M* 21^r).

În ceea ce privește terminologia teatrală, se poate vorbi, în ambele lucrări, de identitatea lexelelor care denumesc noțiunile din acest domeniu, cu precizarea că în *M* se constată, paralel, și unele inovații. Pentru a stabili în ce măsură anumiți termeni sînt utilizați *numai* (sau *mai ales*) în textele comparate, am consultat și celelalte piese de teatru în limba română, de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea²⁸, precum și articolele Despinei Ursu referitoare la terminologia teatrală²⁹.

Astfel, substantivul *perdea* pentru noțiunea de „scenă, subdiviziune a unui act, într-o operă dramatică”, calc după ngr. *σκηνή*, apare în *S* 1, 85, și în *M* 2^r, 12^r, 15^r, 21^r, 60^r: „scena finală” este numită *perdeaoa cea după* (sau *dupre*) *urmă*, atît în *S* 93, cît și în *M* 58^r, 85^v. Tot termenul *perdea* este utilizat și pentru noțiunea de „cortină”, calc semantic după ngr. *σκηνή*, it. *cortina*, fr. *rideau*, în *S* 32, 52, și în *M* 11^v, 57^v. Calcul *perdea* nu mai apare în nici una din celelalte opere dramatice cercetate³⁰. Aceeasi precizare o putem face și pentru termenul *horă* cu sensul de „cor antic”, calc semantic după ngr. *χορός*, care se întîlnește în *S* VIII, 2, 3, 49, 56, dar și în *M* 58^v, unde însă semnalăm și o inovație: la f. 30^r traducătorul începe să scrie cuvîntul *horă*, la care renunță și, tăindu-l, îl înlocuiește cu *ceată*, care se mai află și la f. 5^v, 6^r, 28^v. Pentru aceeași noțiune, Alexandru Beldiman recurge la substantivul *adunare* (ms. 1818, f. 1^v, 5^v, 30^v, și m. 181, f. 7^v, 8^v, 40^v).

Deși ceilalți termeni din domeniul teatrului se întîlnesc, izolat, și în alte piese, trebuie să remarcăm faptul că toți sînt comuni în primul rînd traducerilor în discuție. De pildă, *pricină* pentru „intrigă a unei piese de teatru”, care apare la Beldiman (ms. 181, f. 1^r, 44^r), este prezent atît în *S* III, cît și în *M* 1^v, 31^r; *faptă*, calc semantic pentru „act”, pe care l-am întîlnit și în *Artaxerx* (f. 65^r), este frecvent în *S* 1, 68, 85, și în *M* 2^r, 12^v, 32^r, 69^r, 79^r; *obraz* pentru noțiunea de „personaj”, mai des utilizat, este de asemenea comun celor două lucrări analizate: *S* VIII și *M* 59^v (în *M* apare însă și neologismul *persoană*, f. 1^v, 31^v).

O indicație de scenă ca *fuge*, în paranteză sau ca notă la subsol, cu sensul de „pleacă, iese din scenă”, calc semantic după ngr. *φύγει*, existentă în *Artaxerx* (f. 64^r, 77^v), este destul de des utilizată atît în *S* 11, 16, 17, 31, 32, 87, cît și în *M* 19^v, 20^r, 42^v, 53^v, 62^r, 68^v, 78^v, 80^r, 81^v.

În încheiere semnalăm și comunitatea unor construcții rar folosite în limba epocii. Locuțiunea adverbială în *cele din urmă* are forma (în) *cea de pe* (sau *după*) *urmă*: „Voi să-mi spui, *cea de pe urmă*, cu care altu [...] fie-mea s-ar putea căsători?”, *S* 43, cf. 93; „În *cea după urmă* mă va avea mai mult judecător decît părinte”, *M* 33^r, cf. 3^v, 14^v, 19^r, 53^v, 57^r, 64^r; construcția adverbială *de al doilea* „a doua oară” se află de asemenea atît în *S*: „Acum m-am născut *de al doilea* și acum o cunosc că răsflu”, 69, cf. 105, cît și în *M*: „Vino, fiica mea, să te îmbră-țișez și *de al doilea*”, 86^r, cf. 3^r, 10^v, 17^v, 73^r.

Enumerarea elementelor lexicale, morfologice sau stilistice comune ar putea continua, dar considerăm că faptele prezentate sînt suficiente pentru a dovedi că textele aflate în ms.

²⁸ În afara traducerilor din Metastasio după versiuni grecești, amintite mai sus, am avut în vedere și: *Oecsisio Gregorit în Moldavia Vodae tragedice expressa*, piesă românească scrisă între anii 1778–1780, publicată de Lucian Drimba în „Limba și literatură”, VII, 1964, p. 366–392; J.–J. Rousseau, *Narchis sau îndrăgitul dă însuș de sine*, traducere din limba franceză făcută de Ioan C[antacuzino], în 1794, ms. 3 099 de la B.A.R., f. 88–123; Metastasio, *Temistocle* (fragment), traducere din limba italiană făcută de Ion Budai-Deleanu, pe la 1810, ms. 2 427 de la B.A.R., f. 32^r–41^v.

²⁹ Despina Ursu, *op. cit.*, I, p. 71–77, II, în SCȘT (Iasi), XI, 1960, fasc. 1, p. 89–98.

³⁰ După cum rezultă din articolele citate ale Despinei Ursu, termenul *perdea* apare și în alte piese de teatru, dar mai tîrziu, după 1816, precum și într-o cronică dramatică de la 1836.

3454 reprezintă tot traduceri ale lui Iordache Slătineanu. Inovațiile existente în manuscris, din care am amintit câteva, ne-au format părerea că aceste traduceri sînt ulterioare celor din volumul tipărit, ceea ce confirmă aprecierea lui Al. Ciorănescu, care îl datase pe la 1800.

Faptul că în cuprinsul manuscrisului se află unele corecturi, note marginale, ștersături ale unor forme sau construcții și înlocuirea lor cu altele (vezi f. 30r, 42v, 44r, 50r, 61r, 63r, 65r, 69v, 72v, 75v) ne-a determinat să presupunem că avem în față un autograf, un exemplar de lucru al traducătorului, nu o copie făcută de altcineva. Menționăm totodată că ms. 3454 este singurul în care se păstrează versiunea munteană a celor trei piese ale lui Metastasio.

Din datele documentare pe care le deținem în legătură cu Iordache Slătineanu, am reținut existența testamentului olograf făcut cu puțin timp înainte morții. Bolnav, simțindu-și sfîrșitul aproape, Slătineanu își redactează testamentul, la 15 ianuarie 1822 (în prezenta mitropolitului și a unor mari boieri munteni, aflați cu toții în refugiu la Brașov), prin care el înfiiază trei copii, frați, și-i numește moștenitori ai întregii averi, în defavoarea soției sale, Despa Racoviță, de care era despărțit *in facto*, după cum o mărturisește singur. Testamentul a fost atacat la scurt timp după moarte de către soția sa, iar implicarea documentului în acțiunile judecătorești ulterioare a determinat creșterea interesului pentru acest act, care a fost păstrat cu grijă³¹, oferindu-ne astăzi posibilitatea de a compara scrisul autograf al lui Slătineanu de aici cu cel din ms. 3454. Reproducem alăturat, în fotocopie, două fragmente din testamentul lui Slătineanu și o pagină din ms. 3454, din a căror comparație se poate constata că, deși cele două texte au fost scrise la un interval de aproximativ douăzeci de ani, cele mai multe particularități grafologice din manuscris se găsesc și în testament. Această comparație a confirmat astfel pe deplin ipoteza noastră: într-adevăr, ms. 3454 este un text autograf al lui Iordache Slătineanu.

Atribuirea lui Iordache Slătineanu a traducerii celor trei piese de teatru ale lui Metastasio din ms. 3454 vine să întregască profilul unei personalități a cărei contribuție a fost, fără îndoială, importantă pentru limba și cultura noastră, aflate la începuturile modernizării.

³¹ În prezent se află la Arhivele Statului București, fondul Bibliotecii Academiei R.S. România, CDXVIII/108.

MICUL ATLAS LINGVISTIC ROMÂN, *Partea II (ALRM II)*, *Serie nouă*, vol. IV, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1981.

Cel de al IV-lea volum din ALRM s.n. (redactor principal — Ioan Pătruț, redactori — Doina Grecu, Ion Mării, Rodica Orza, cartografi — Ștefan Poenaru, Maria Gombos) încheie publicarea, sub formă de hărți lingvistice, a materialului dialectal cules de Emil Petrovici în anii 1930—1938. Cum se știe, anchetele pentru dialectul istroromân (pct. 02) au fost efectuate de Ștefan Pășca iar pentru dialectele aromân (pct. 010) și meglenoromân (pct. 012), de Theodor Capidan.

Cele 400 de hărți ale noului volum, numerotate de la 1 315 la 1 714, sînt însoțite de o broșură (24 de pagini) cuprinzînd o *notă explicativă* asupra volumului, *transcrierea fonetică* folosită în anchetele dialectale, *lista localităților anchetate* cu indicarea județului actual apoi *lista hărților* (unde se notează numărul și titlul hărții din volum, numărul întrebării folosite pentru culegerea materialului lingvistic precum și numărul hărților corespondente din volumele mari — ALR s.n., VI și VII — pe baza cărora au fost alcătuite hărțile din ALRM s.n., IV).

Noul volum prelucrează majoritatea hărților din ALR s.n., VI¹, VII. Cîteva hărți din ALRM s.n., IV sînt alcătuite pe baza materialului necartografiat (vezi, spre exemplu, h. 1 488, 1 550, 1 559). Altele au la bază cîte două hărți din volumele mari (vezi, între altele, h. 1 446—1 448, 1 455, 1 456, 1 479, 1 492, 1 534, 1 673) iar cîteva folosesc informațiile din cîte trei hărți mari (vezi h. 1 541, 1 601 etc.).

Ca și în volumele precedente din ALRM s.n., materialul lingvistic, notat pentru dialectul dacoromân în legenda hărților, este literarizat, în transcriere fonetică fiind date „unele forme deosebite din graiurile dacoromâne” (vezi h. 1 441—1 444, 1 463, 1 464 etc.) precum și „formele cuvintelor din dialectele sud-dunărene” (pag. 4), acestea din urmă în chenare speciale, în colțul de jos, din dreapta, al hărții.

Hărțile din ALRM s.n., IV au în vedere toate părțile de vorbire, cu excepția interjecției. Se remarcă importanța acordată verbului (258 de hărți), pronumelui (48 de hărți), substantivului (38 de hărți), numeralului (18 hărți) și articolului (13 hărți), celorlalte părți de vorbire acordîndu-li-se între 2 și 9 hărți. Deși organizate după criterii morfologice, hărțile prezintă, adesea, și particularități fonetice, fapt normal, deoarece între morfologie și fonetică există legături foarte strînse.

Ne vom opri, în continuare, la o serie de hărți din acest nou volum cu ajutorul cărora se pot face noi precizări în legătură cu unele particularități ale subdialectelor dacoromâne și s-ar putea semnală noi particularități morfologice și fonetice ale acestor arii, cu rezerva necesară, desigur, impusă de o rețea de puncte atît de rară cum este cea din ALR II.

În ceea ce privește subdialectul moldovenesc, remarcăm articolul adjectival cu forma *ceal* în pct. 386, 551, 520, 514 din nordul Moldovei — h. 1 362 (*Degetul*) *cel mare*, 1 363 (*Omul*) *cel bun*, 1 369 (*E*) *cel mai înalt*... ca și pronumele demonstrativ cu forma *aceala* — h. 1 410 *Pe acela (l-a bălul tata)* în pct. 386, 414, 551, 531.

Reține apoi atenția verbul *a lepăda* (vezi h. 1 450, 1 550, 1 584, 1 615). Aria formelor *lepăd*, *am lepădat*, *să lepede*, *leapădă!*, toate fiind și literare, cuprinde, în primul rînd, Moldova

¹ Asupra acestui volum s-a oprit Marilena Tiugan în interesantele *Note morfosintactice* publicate în FD, VIII, 1973, p. 187—201.

și Bucovina. În cea mai mare parte a dialectului dacoromân s-a notat *lapăd* (*leapăd*), *am lăpădat*, *să lapede*, *lapădă!*.

În sfârșit, notăm și h. 1 570 *Avem să cîntăm; aveți să cîntați* care arată că subdialectul moldovenesc (pct. 365, 414, 551, 520, 537, 514, 605) cunoaște forma *a să cîntăm* (*cîntați*), cu *a* (acesta fiind invariabil).

Referindu-ne acum la subdialectul muntenesc, precizăm că identitatea persoanei a II'-a plural cu a III-a singular la prezentul indicativului la unele verbe (este vorba de conjugările a II-a, a III-a, a IV-a), ilustrată de h. 1 515, 1 519, 1 526, 1 665 caracterizează jumătatea de est a ariei (și, uneori, puncte din sudul Moldovei, unde particularitatea aceasta trebuie considerată o infiltrație muntenească). Așadar aici (pct. 886, 899, 928, 762, 728, 705, 605 etc.) se spune *el (ei) fine*, *el (ei) își bate joc*, *el (ei) știe*, *el (ei) are*.

Aproximativ aceeași repartitie au și formele *mușci* (h. 1 454), *împușci* (h. 1 453), *să mușce* (h. 1 580), *să împușce* (h. 1 579). Ca și mai sus, se includ doar câteva puncte din Oltenia, ceea ce arată că, în această privință, Oltenia, care cunoaște mai ales *muști*, *împuști*, *să împuște* este de fapt, o prelungire a ariei dacoromâne nordice.

Semnălam, în schimb, ca particularitate care face arie compactă în Oltenia (pct. 812, 848, 876, 872, 886, 791), forma sincopată *să razme* (h. 1 591 *Să reazime* [3]). Lipsa lui *i* — (*să razme*, *rezme*, *răzme* — mai caracterizează punctele 260, 272, 284 din nord-vestul Transilvaniei și sudul Maramureșului. Mai adăugăm — este vorba, iarăși, de un fapt fonetic — forma de imperfect *eream*, *ereai*, *erea*, *eream*, *ereafi*, *ereau* notată în întreaga Oltenie și în puncte din sudul Munteniei (h. 1 661).

Hărțile din ALRM s.n., IV care prezintă particularități bănațene (morfologice, dar și fonetice) sînt destul de numeroase, confirmînd, din nou, remarcă făcută de G. Weigand că aria de sud-vest este cel mai bine conturată dintre toate ariile dacoromâne. Unele particularități sînt, desigur, de amănunt, dar și acestea pot fi luate în seamă cînd numărul lor este important. Ne oprim, mai întîi, la persoana a II-a singular, cu *-n*, la verbe ca (*tu*) *rămîni*, (*tu*) *spuni*, (*tu*) *fini*, (*tu*) *nîni* întîlnite în întreg Banatul (h. 1 510, 1 513, 1 514, 1 527, 1 616). De altfel Banatul, la care se adaugă puncte vecine din Crișana și Oltenia, constituie aria compactă a lui *să spună*, *să fină*, *să vină*, în rest notîndu-se, de regulă, *să spuie*, *să fie*, *să vie* (h. 1 601).

Aproape peste tot în Banat (pct. 27, 29, 36, 76, 53, 105) se notează *el omoare* (h. 1 534), (*apa*) *cure* (h. 1 498), cu desinența *-e* în loc de *-ă*. Cît privește verbul *a scrie*, remarcăm, în general vorbind (vezi h. 1 641), trei arii, după cum se manifestă „predilecția” pentru *a scri* (Oltenia, Muntenia, Moldova), *a scria* (Banatul și unele puncte vecine din Crișana) sau *a scrie* (Transilvania, Crișana, Maramureșul, Bucovina), ultima formă fiind și literară (vezi și h. 1 509, 1 556, unde notăm mai ales în Banat *scriați* „scrieți”, *am scriat*).

Cînd este vorba de condițional-optativul exprimat cu auxiliarul *a vrea* (*vreaș*, *reai* etc.), hărțile respective (1 607—1 613) prezintă doar două puncte (2, 29) din sudul Banatului, ceea ce dovedește că aria acestei particularități vechi s-a restrîns cu timpul.

Tot numai în două puncte (36, 76) este consemnată o particularitate mai nouă, anume, forma analogică *rămîneal* în loc de *rămas* (h. 1 557 *Am rămas* [1]).

Mai reținem și verbele *a mușca*, *a usca*. Acestea prezintă în mai multe localități din Banat (pct. 76, 36, 29) formele *mușc*, *mușchi* (h. 1 454), *să mușche* (h. 1 580), *usc*, *uschi* sau *uski*, *ușchi* (h. 1 673), *să usche* (h. 1 674). De asemenea, este de notat rostirea pînă astăzi a lui *i* în *ride-te*, *omorîrîn*, *omorîrăfi* în pct. 76, 36 (h. 1 619, 1 548), *am vindut* (h. 1 555) și *să vindă* (h. 1 597) în pct. 76, 36, 27, 29, 2, 105. Mai notăm și sincoparea, cu consecvență, peste tot în Banat, a vocalei *i* în construcția (*nu*) *m-o păsai*, cum se poate constata din h. 1 551 (*Nu mi-a păsai*).

Am crede, trecînd la aria crișeană, că ar putea fi reținută, pe baza datelor din h. 1 341 (*Îi dau calul*) *Tomit*, 1 344 (*Îi dau oala*) *Anei* preponderența formei de dativ *la Toma*, *la Ana* (se includ și puncte vecine din Transilvania; în rest s-au cules numai formele *Tomii*, *lu(i) Toma*, *Anei*, *lu Ana*, *ii Anei*).

Ne-am mai opri și la o particularitate fonetică întîlnită prin nordul Crișanei și vestul Maramureșului, accentuarea *socrule* (h. 1 348), *omule* (h. 1 350).

Am adăuga, în încheiere, pentru aria maramureșeană (pct. 346, 353, 272), deși nu sînt generale, formele arhaice *ii Ane*, *ii Ane²*, *i Nuși*, *ai Ilene*, de genitiv și *ii Ane*, de dativ, cum se poate constata din h. 1 342 (*Dumitru*) *al Anei*, 1 343 (*Maria*) *Ilenei*, 1 344 (*Îi dau oala*) *Anei*. Tot aici am nota și forma arhaică *rump*, consemnată într-o arie compactă cuprinzînd Maramureșul și puncte învecinate din Transilvania, Crișana, Bucovina (h. 1 497).

² În harta corespunzătoare, 1 601, din ALR s.n., VI. *ii anii*; pentru consecvență, trebuia ca în h. 1 342 din ALRM s.n., IV să se noteze, pentru același punct (272), *ii Ane*, nu *ii Anei*.

Astfel de particularități, la care s-ar mai putea adăuga, desigur, altele (noi ne-am referit aici numai la unele din hărțile cuprinse în ALRM s.n., IV) vor putea fi analizate cu toată certitudinea numai după apariția tuturor volumelor din *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni*.

Bogăția și organizarea foarte judicioasă a materialului lingvistic, ținuta științifică riguroasă, execuția, impecabilă a hărților din ALRM s.n., IV demonstrează, încă o dată, importanța excepțională a *Atlasului lingvistic român* pentru studiul limbii noastre.

Ștefan Giosu

KATHARINA BARBA, *Deutsche Dialekte in Rumänien. Die südfränkischen Mundarten der Banater deutschen Sprachinsel*. Mit zwei Abbildungen und neun Karten, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag GmbH, 1982, 211 p.

Prezentată într-o primă versiune (în 1977) ca teză de doctorat în cadrul Institutului de lingvistică din București (conducător științific prof. dr. doc. Mihai Izbășescu), lucrarea Katharinei Barba, de la Universitatea din Brașov, a apărut acum în colecția publicației „Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik”, editată de Joachim Göschel și Werner H. Veith, în colaborare cu Institutul de limbă germană „Deutscher Sprachatlas” al Universității din Marburg/Lahn. Cum se arată în *Prefață*, autoarea s-a format la școala de dialectologie germană de la Universitatea din Timișoara, având ca îndrumător științific pe profesorul Johann Wolf (autor, printre altele, al excelentei lucrări *Kleine Banater Mundartkunde*, Editura Kriterion, București, 1975). Rezultatele la care au ajuns cercetătorii timișoreni ai graiurilor germane din Banat sînt consemnate și de autoare în *Introducere*, p. 2–7.

„Insula lingvistică” germană din Banat, care s-a constituit în decursul secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea, este alcătuită, cu mici excepții, din dialecte „mixte”, unite însă prin numeroase trăsături comune care dau dreptul cercetătorilor să vorbească despre un *dialect german bănățean* destul de bine conturat, dar fără echivalent în „peisajul dialectal” din țara de origine. Studiile întreprinse au arătat că în dialectul „refăcut” în Banat în urma amestecului de graiuri s-au impus mai ales trăsăturile caracteristice dialectului german din regiunea Palatinat, deși coloniștii originari din această provincie nu au reprezentat în nici un moment o majoritate. În orice caz, denumirea de „dialect svăbesc” dată acestei variante a limbii germane din România, denumire care trimite la provincia Suabia (Schwaben), nu se justifică din punct de vedere lingvistic și istoric. Dialectele germane din Banat aparțin din punct de vedere tipologic dialectului numit „german de sus” (*hochdeutsch*), care cunoaște două mari subdiviziuni: dialectul „german de centru” (*mitteldeutsch*) și dialectul „german superior” (*oberdeutsch*). În proporție de 70%, dialectele din Banat sînt de tipul „mitteldeutsch” (francono-renan, francono-moselan, cu puține trăsături bavareze); restul de 30% aparțin tipului „oberdeutsch” (bavarez de nord și bavarez de sud, francon de est și francon de sud). Există o singură localitate în care se vorbește un grai de tip aleman de sus (Saderlach-Zădărești). Șvabi veritabili sînt numai vorbitorii de limbă germană din Sătmăr.

După o succintă prezentare a grupărilor dialectale germane din Banat (p. 8–10), Katharina Barba se ocupă de grupul de dialecte de tipul „francon de sud” (*südfränkisch*), care constituie obiectul de studiu al cărții. Este vorba de 9 graiuri germane din județul Arad, anume din localitățile: Sanktanna (Sintana), Komlosch (Comlăuș), Galscha (Gâlșă), Glogowatz (Tudor Vladimirescu), Baumgarten (Livada), Sinlean (Sinleni), Tzipar (Țipari), Pankota (Pincota) și Schiria (Șiria). În dialectologia germană, dialectul „francon de sud” este caracterizat ca un „dialect de tranziție”. El ocupă o fișie situată între dialectele „svăbesc-aleman” la sud, „bavarez de nord” la est, „francon de est” la nord și „francono-renan” la vest. Din punct de vedere geografic, el este așezat între Rinul mijlociu și cursul inferior al râului Neckar.

Ocupîndu-se de istoria colonizării în cele 9 localități arădane (p. 12–19), autoarea ajunge la concluzia că vorbitorii de limbă germană nu proveneau decît în foarte mică măsură din teritoriul delimitat mai sus. Astfel, de exemplu, dintr-o statistică datînd din anul 1770 rezultă că din 82 de persoane înregistrate în localitatea Glogowatz 16 erau originare din Ungaria, 15 din Franconia, 10 din Mainz, 9 din Austria, 8 din Boemia, 5 din Bavar’a, 5 din Palatinat, 4 din Suabia, 4 din Silezia, 2 din Polonia și 4 din regiunea Bamberg (p. 15). La fel de variată este originea coloniștilor din Sanktanna și din Komlosch. Ei proveneau din provinciile Baden, Palatinat, Bavaria, Vestfalia, Palatinatul bavarez, Württemberg, Turingia, Alsacia-Lorena, Prusia, Tirol (p. 15–16). În noua patrie amestecul a continuat între așa-numitele „colonii-mamă” și „colonii-fiice”. În urma unui proces complicat de amestecuri, suprapuneri și nivelări dialectale a rezultat un dialect „mixt”, care, comparat cu cele din patria de origine, se aseamănă cel mai mult cu dialectul „francon de sud”.

Metoda de cercetare folosită în studiul acestor graiuri este prezentată succint la p. 19–20. Accentul a fost pus pe anchetele directe pe teren, în care scop s-a folosit un chestionar alcătuit din frazele Wenker (Wenkersätze) și din lista de cuvinte a *Atlasului lingvistic al Germaniei* (DSA). Totodată au fost efectuate înregistrări pe bandă de magnetofon ale vorbirii curente (povestiri, conversații etc.). În fiecare din cele 9 localități a fost studiată vorbirea a trei generații, iar pentru graiul din Sintana au fost puse la contribuție și cunoștințele lingvistice ale autoarei, originară din această localitate.

Un capitol amplu al lucrării este dedicat studierii amănunțite a inventarului de foneme existent în graiuri. Este prezentat mai întâi sistemul fonematic, vocalic și consonantic (p. 20–36), după care este analizat reflexul în aceste dialecte al sunetelor din „germana medie de sus” (*Mittelhochdeutsch*) (p. 37–102). La fel de amănunțită și de precisă este și descrierea inventarului de forme gramaticale (p. 103–159). În *Concluzii* (p. 160–181) sînt prezentate inovațiile lingvistice ale fazei numite în istoria limbii germane „frühneuhochdeutsch” așa cum apar ele în graiurile studiate (p. 160–164), împreună cu enumerarea trăsăturilor de tipul „oberdeutsch”: „francone de sud” (p. 165–170), „alemane” (p. 170–171), „bavareze” (p. 171–172), „șvăbești” (p. 172–173), prezente în aceleași graiuri germane din zona Arad. Sînt menționate și unele elemente provenite din alte dialecte (*mittel- sau niederdeutsch*) (p. 173–174). Rezultatul la care se ajunge este că graiul german din cele 9 localități studiate se grupează în trei subdiviziuni. Prima cuprinde graiul din Sintana, Comlăuș și Gașa, cu trăsături dialectale de tip „francon de sud” — „aleman”, a doua pe cel din Tudor Vladimirescu, Livada, Sinlani și Țipari, cu trăsături „francone de sud” — „bavareze”, a treia pe cel din Pincota și Șiria, cu trăsături „francone de sud” — „alemane” — „bavareze”. Problema teritoriului de origine a acestor vorbitori este reluată la p. 176–180. După lista informatorilor (p. 182) și a lucrărilor folosite (p. 183–189), studiul se încheie cu 11 hărți, dintre care 9 prezintă răspîndirea în localitățile anchetate a unor fenomene lingvistice caracteristice, o hartă prezintă limitele dialectale pe teritoriul Germaniei iar alta teritoriul României, cu indicarea zonei anchetate.

Meritul fundamental al lucrării constă în surprinderea pe viu și în descrierea amănunțită și riguroasă din punct de vedere științific a stadiului actual al acestor graiuri, la care se adaugă efortul permanent de a contura pe cît a fost posibil procesul de amestec și de nivelare dialectală petrecut de-a lungul a două secole de existență a acestei „însule” de limbă germană. Autoarea a dovedit că dialectul mixt de tip „francon de sud” din județul Arad s-a constituit dintr-un amestec de graiuri de tip „șvăbesc-aleman”, „francon”, „alsacian” și „bavarez”, tot așa cum dintr-un amestec compus din aceleași elemente s-a format în Germania dialectul de tranziție cu aceeași denumire. Din aceasta rezultă că nu toate trăsăturile care apropie graiurile din zona Arad de dialectul „francon de sud” vorbit în Germania au fost aduse în România din regiunea sud-franconă (p. 178). Unele fenomene de tip „francon de sud” s-au impus mai tirziu în graiurile germane din zona Arad. Dar, în ciuda tuturor schimbărilor cauzate de amestecul de graiuri, de nivelările, disparițiile și suprapunerile de fenomene lingvistice, în toate aceste graiuri mixte, pe lângă trăsăturile caracteristice dialectului „francon de sud”, pot fi surprinse urme sigure din alte dialecte vorbite în patria de origine de către strămoșii coloniștilor. Situația aceasta este perfect comparabilă cu cea a altor „însule” de limbă germană din România, în primul rînd cu a „însulei” de limbă germană cunoscute sub numele de „dialectul săsesc din Transilvania”. Caracterul „mixt” al acestuia, intuit și probat de cercetători ca Andreas Scheiner sau Karl Kurt Klein, este astăzi recunoscut de marea majoritate a germaniștilor.

Ca toate lucrările referitoare la dialectele vorbite de populația germană din România, studiul Katharinei Barba prezintă interes și pentru cercetătorii limbii române, îndeosebi pentru cei preocupați de împrumuturile de origine germană din graiurile populare românești. Etimologia multora dintre acestea poate fi elucidată numai dacă sînt avute în vedere reflexele dialectale din aceste graiuri ale cuvîntelor din limba germană „standard”. Unele cuvinte dialectale și regionale românești cu circulație restrînsă au același caracter și în graiurile germane din România din care ele provin.

V. Arvinle

G. MIHĂILĂ, *Studii de lingvistică și filologie*, Timișoara, Facla, 1981, 290 p.

Așa cum precizează autorul în *Cuvînt înainte*, „studiile reunite aici se referă la unele aspecte mai puțin cunoscute ale slavoniei ca limbă de cultură medievală în Țările Române, ale limbii scrise în epoca veche și ale istoriei lingvisticii romanice și românești” (p. 5).

Cartea are trei părți: 1. *Inscriptii și manuscrise*; 2. *Din istoria lingvisticii romanice și românești*; 3. *Profiluri*. Prima parte se referă la cele mai vechi inscripții cunoscute ale românilor transilvăneni (1313—1314 și 1408, Streisengeorgiu — orașul Călan, jud. Hunedoara), la circulația europeană și particularitățile lingvistice ale *Evangeliei de la Reims*, însemnătatea filologică a manuscriselor lui Gavriil Uric de la Neamț (1424—1449), *Codicele popii Bratul* din Brașov (1559—1560) — primul manuscris românesc precocesian datat, precum și la vechimea manuscrisului românesc din *Codicele de la Ieud* (1621—1633). Partea a doua este consacrată unor mari lingviști străini care au inclus și limba română în cercetările lor (Fr. Miklosich, Dj. Daničić, A. Meillet, C. Tagliavini, R.A. Budagov, S.B. Bernstein). Ultima parte este consacrată activității lui E. Petrovici, Iorgu Iordan, Al. Rosetti, Al. Graur, D. Macrea. Lucrarea se încheie cu un rezumat în limbile franceză și rusă, cu un indice de autori și unul de cuvinte.

Cartea continuă unele preocupări mai vechi ale autorului și se adresează, prin conținutul ei foarte bogat și variat, specialiștilor români și străini precum și tuturor celor interesați de studiul limbii și culturii românești.

Concluziile autorului sînt întotdeauna bazate pe o documentație largă, impresionantă și meren la zi. Sînt corectate, adesea, informații ale cercetătorilor mai vechi privind datarea, localizarea, citirea și interpretarea unor documente. Am reține, astfel, aici, argumentarea că *Evangelia de la Reims* nu cuprinde „românismele” ce i-au fost atribuite, particularitățile respective fiind, de fapt, mediobulgare (v. în special p. 38—40). Autorul susține, cu bună dreptate, că „trebuie să ne întoarcem mereu la studiul izvoarelor, al textelor în discuție, să le supunem propriei noastre analize” (p. 47). Am reține, de asemenea, studiul minuțios al *Codicelei popii Bratul*, cu text slavo-român, o copie după manuscrise mai vechi, document care permite o mai bună cunoaștere a „atmosferei culturale precocesiene din Șcheii Brașovului” (p. 88) și care dovedește „o circulație mai largă decît s-a putut presupune anterior a primelor tălmăciri românești precocesiene” (p. 103). Autorul combate, între altele, și datarea exagerată (1391—1392!) a *Codicelei de la Ieud*, subliniind totodată — lucru firesc — ideea că s-a scris românește și înainte de *Scrisoarea lui Neacșu* (1521). De altfel, G. Mihăilă a publicat, în 1974, un *Dicționar al limbii române vechi* în care a adunat cuvinte atestate între sfîrșitul secolului al X-lea și începutul secolului al XVI-lea.

Studiile consacrate lingviștilor amintiți îmbogățesc unele capitole privind lingvistica romanică și românească. Sînt pagini scrise cu multă căldură (am aminti în special cele referitoare la A. Meillet și Al. Graur). Nu lipsesc nici unele rezerve sau observații critice, formulate însă cu multă eleganță, fără spirit polemic.

Noua carte a lui G. Mihăilă ne oferă o lectură nu numai deosebit de instructivă și de utilă, ci și foarte plăcută.

Ștefan Glosu

ELENA SCĂRLĂTOIU, *Relații lingvistice ale aromânilor cu slavii de sud. Cuvinte de origine slavă*, București, Editura Litera, 1980, 189 p.

Lucrarea Elenei Scărlătoiu, consacrată substantivelor de origine slavă din dialectul aromân, este nu numai o reluare și o continuare a unor preocupări ale lui Th. Capidan (acesta a publicat, în 1925, la București, *Elementul slav în dialectul aromân*), ci și „un omagiu plin de recunoștință” (p. 5) adus acestui neobosit cercetător al dialectului aromân.

Autoarea, binecunoscută pentru valoroasele ei contribuții la cunoașterea dialectului aromân, a alcătuit această lucrare folosind texte vechi, texte aparținînd perioadei latinizante, manuscrise existente în Biblioteca Academiei R.S.R., culegeri de folclor, informații din A.L.R., dicționare de tot felul, glosarele ce însoțesc lucrările asupra dialectului aromân, studiile mai importante asupra structurii acestui idiom precum și informații lingvistice culese în anii 1974 și 1975 de la aromâni din țara noastră. Deși autoarea nu a avut posibilitatea să efectueze anchete la aromânii din Peninsula Balcanică (p. 33), trebuie să remarcăm, chiar de la început, bogăția materialului lingvistic adus în discuție. Pe baza acestui material Elena Scărlătoiu a putut formula concluzii importante și numeroase privind formarea și separarea dialectului aromân, formarea limbilor slave, întreruperea contactului lingvistic între teritoriul romanizat de la nordul și sudul Dunării etc.

Baza lucrării o formează clasificarea tematică a termenilor de origine slavă din dialectul aromân (p. 38—118), glosarul (p. 119—138), locul împrumuturilor vechi slave în dialectul aromân (p. 139—157), apoi trăsăturile definitorii și cronologia împrumuturilor slave în dialectul aromân (p. 158—174).

Cele 318 cuvinte-titlu (la acestea se adaugă multe variante, sinonime, echivalente din celelalte dialecte românești etc.) sînt clasificate tematic, după cum este vorba de cultura materială, casă, curte, așezări omenesti (87 de cuvinte), agricultură (18 cuvinte), regnul vegetal (49 de cuvinte), faună (43 de cuvinte), natura înconjurătoare (34 de cuvinte), corpul omenesc, boli, medicină populară (20 de cuvinte), cultura și viața spirituală (30 de cuvinte), relații sociale și societate (37 de cuvinte). Majoritatea substantivelor sînt comune dialectelor aromân, megleno-român și dacoromân și „îndică o evoluție lingvistică generală, dacă nu identică, cel puțin foarte asemănătoare a dialectelor limbii române comune în epoca primelor lor contacte cu slavii meridionali” (p. 149). Din această categorie fac parte, între altele, *coasă*, *culăc*, *găstir*, *jar*, *leasă*, *lupălă*, *nuiță*, *oblăncu*, *plăscă*, *prag*, *sîlă*, *ubôr*, *ugrădă*. Există și cuvinte comune care „au intrat în dialect într-o perioadă cînd nu mai putea fi vorba de un continuum lingvistic între dacoromâni și aromâni” (p. 155). Reținem aici cîteva: *izbă* „sous-sol, cave, cellier”, *prag* „vale cu maluri abrupte, prăpastie”, *șumă* „feuillage; copeau”. Exemple ca acestea ca și elementele slave existente la dacoromâni și necunoscute aromânilor (*bejenie*, *pod*, *sănte* etc.) sînt o dovadă a existenței unor diferențieri dialectale sub aspect lexical încă înainte de separarea dialectelor românești și, totodată, un argument în favoarea „autohtonismului aromânilor în Peninsula Balcanică” (p. 157).

Lucrarea Elenei Scărlătoiu are în vedere substantivele împrumutate înainte de separarea aromânilor de celelalte ramuri de români. Aceste împrumuturi din slavă sînt împărțite în două grupe. Cea dintîi cuprinde doar cîteva cuvinte din care două sînt date, pe baza lipsei metatezei, ca avînd în mod sigur origine slavă comună: *gărdină* și *găvră* „grand corbeau” (p. 160). Aceste cuvinte ar fi pătruns în dialectul aromân între secolele al VI-lea și al VIII-lea, ca sinonime ale unor cuvinte autohtone sau de origine latină. A doua grupă cuprinde substantive împrumutate între secolele al IX-lea și al XIV-lea, cu „anumite diferențieri în dialectele și limbile slave evoluuate din limba slavă comună” (p. 160). Aici autoarea distinge trei categorii: împrumuturi vechi (sud-) slave ca *gubôzdu*, *jar*, *mac*, *păde* „padină”, *polóc* „recoin; taniere, terrier?; vague?”, *stog*, *uliță*, *zmeu*; împrumuturi vechi sud-slave propriu-zise, cum ar fi *arăstoacă*, *cêlnic*, *crap*, *fălă*, *piștireață* „antre; grotte; grand rocher”, *plăsă*, *têslă* și împrumuturi vechi sud-slave răsăritene, între care amintim *cușare* „étable (en clayonnage); séchoir à maïs”, *leasă*, *moște*, *smedără* „plante printaniere dont on fait des galettes”, *stredhă* „avant-toit; espace de passage”, *șoput* „tuyau par lequel coule l'eau d'une source”, *ubôr*. Împrumuturile vechi sud-slave răsăritene cuprind, la rîndul lor, trei grupe, după cum au trăsături vechi bulgare (*cîrpă*, *cupănă* „copaie”, *găvănă* „găvan”, *mějďă* „rive, rivage” etc.), mediobulgare (*coăje*, *gărgălă* „gosier”, *osîndă* etc.) sau macedonene (*cucôt* „coq”, *dab* „numele unei păduri foarte dese din Avdela”, *vlăgă* „humidité; mauve, force, énergie” etc.). În această a doua etapă corespondentele sinonimice încep să înlocuiască, uneori, vechii termeni.

Nu lipsesc din lucrare nici unele referiri la elementele slave noi din dialectul aromân, bulgărești (*meără* „recipient en bois servant à la distribution du lait”, *pótă* „petit pot en terre avec anse”, *străgă* „ruelle à conduire les brebis dans la bergerie”), sîrbocroate (*gusăc* „jars”, *scörnă* „botte, bottine”, *șuvăr* „roseau à balai, jonc”) sau macedonene (*luzîncă* „vigne”, *sad* „plant de vigne”).

Glosarul amintit, cuprinzînd 76 de cuvinte-titlu, este foarte important deoarece adună substantive considerate în *Dicționarul dialectului aromân* al lui Tache Papahagi împrumuturi slave, „dar care, supuse unei analize mai atente, s-au dovedit a fi derivate aromânești, dacoromânisme sau de alte origini (împrumutate din limbi neslave)” (p. 119). De asemenea, sînt incluse în glosar „substantive a căror origine slavă este îndoielnică sau insuficient demonstrată, precum și un număr de calcuri, de «semiîmprumuturi» — creații aromânești de la rădăcini slave” (p. 119). Astfel *babă*, cunoscut și în alte limbi, neslave, este explicat „prin apartenența la limbajul infantil” (p. 120). *Bumbar* „tăun” are origine onomatopeică și s-a răspîndit în limbile sud-slave de la români, după cum arată sufixul românesc -ar (<lat. -arius). *Bivol*, susține autoarea, este un element ce caracteriza latinitatea balcanică în secolul al VII-lea, de unde „este de presupus influența latinității balcanice asupra slavilor din regiune, și nu invers. De altfel, termenul *bivol* nu este înregistrat mai devreme de secolul al XIV-lea în nici una dintre limbile sud-slave” (p. 120). *Mișifă*, admite autoarea, nu are nimic a face cu v. sl. *măšica* (p. 127), el explicîndu-se prin dacoromânismul *minușifă*, cu sincoparea unei silabe. La fel, *șubă* este dacoromânism, nu împrumut din slavă (p. 135), după cum *virvirifă* vine din neogrecescul *βεβερπιτα*, nu din bg. *vêverica* (p. 136).

Mai reținem cîteva dintre concluziile cu caracter general la care ajunge autoarea. Astfel arhaismele fonetice din dialectul aromân dovedesc că acest idiom „a rămas în stadiul de dialect al limbii române, cel puțin în faza pe care o surprindem” (p. 149, nota 9). Separarea dialectelor sud-dunărene din româna comună nu a avut loc înainte de secolul al XI-lea. În sfîrșit, împrumu-

turile slave „nu au afectat structura internă a românei, ci dimpotrivă, au fost adaptate conform legilor acesteia” (p. 174).

Ne-am îngăduit să facem, în încheiere, câteva observații. Cititorul ar dori, desigur, înainte de toate, ca autoarea să lărgască acest studiu prin cercetarea și a altor cuvinte de împrumut (verbe, adjective etc.).

Se știe că, în general, elementele de împrumut pătrund după o perioadă relativ lungă de contact cu altă limbă. Am crede, de aceea, că ideea autoarei că împrumuturile vechi slave din dialectul aromân (și cele din dialectul dacoromân) datează „încă din epoca primelor contacte ale populației slave cu vorbitorii dialectului” (p. 173) ar mai putea fi discutată.

La p. 75 se dă alături de ar. *guvôzdu* „épine piquante”, și dr. *găvozî*, care pare a fi însă verb! (A. Scriban notează, într-adevăr, în dicționarul său, p. 546, și forma *găvozesce*).

Am crede că nu este cu totul de prisos să semnalăm și unele erori de tipar privind cuvintele franțuzești: *grigotte*, *grigottier* (p. 71) în loc de *griotte*, *griottier*; *lilleul* (p. 76), *fauçon* (p. 83), *poison* (p. 84, 120), *salte* (p. 91), *banche* (p. 96), *pie* (p. 103) în loc de *lilleul*, *faucon*, *poisson*, *saleté*, *hanche*, *pieu* (vezi și p. 84, 86, 88, 126).

Lucrarea Elenei Scărlătoiu, deosebit de importantă pentru studiul istoriei limbii române în general, se înscrie, prin bogăția informației și ținuta științifică, printre contribuțiile de prim ordin la cunoașterea dialectului aromân. la studiul raporturilor lingvistice ale aromânilor cu slavii de sud.

Ștefan Gîosu

GH. IORDACHE, *Mărturii etnolingvistice despre vechimea meseriilor populare românești. Studiu cu privire specială la Oltenia, Craiova, Scrisul românesc, 1980, 190 p.*

Materialul de bază de la care pleacă cercetarea lui Gh. Iordache este cules de autor prin anchete directe, efectuate în 74 de localități din Oltenia. Se adaugă apoi informațiile din atlasele lingvistice românești precum și din numeroase lucrări de dialectologie, etnologie, etnografie, istorie, toponimie, folclor etc., autorul făcând o cercetare interdisciplinară.

După o prezentare critică a bibliografiei privind terminologia meseriilor se vorbește de importanța studierii terminologiei meșteșugărești pentru ca apoi să se analizeze structura, repartitia teritorială și perspectivele etnografice ale centrelor de producție meșteșugărească din Oltenia. Capitolele consacrate lexicului meseriilor (este vorba de terminologia olăritului, a prelucrării lemnului, fierului și pieilor, a confecționării îmbrăcăminte, a fabricării varului și a zidăriei) au o structură foarte asemănătoare, cititorul putând urmări evoluția acestei terminologii în strinsă legătură cu fazele procesului de producție, cu „tehnica de lucru”, cu „capacitatea de înnoire a producției” (p. 5). Ultimul capitol urmărește — este vorba în special de prelucrarea lemnului și modelarea lutului — denumirile metaforice. Lucrarea se încheie cu concluzii foarte detaliate (15 p.), cu un indice al numelor de locuri, un indice de cuvinte și expresii și cu 90 de reproduceri fotografice.

În ceea ce privește latura lingvistică a acestui studiu, am sublinia în special două aspecte, strîns legate, de altfel, între ele: cercetarea etimologiilor și analiza statistică a compoziției pe origini a terminologiei meseriilor avute în vedere. De aici autorul ajunge, în chip firesc, la concluzia că „nucleul principal” al „microsistemului terminologic” al meseriilor este alcătuit din cuvinte autohtone și latine, ceea ce pune în relief „fondul străvechi al civilizației satești românești” (p. 5), continuitatea poporului român și a limbii noastre pe teritoriul de la nordul Dunării.

Autorul folosește metoda geografiei lingvistice alături de cea etnografică și, uneori, de cea sociolingvistică. Anchetele au fost efectuate nu numai la sate, ci și în câteva orașe. Localitățile anchetate sînt răspîndite în întreaga Oltenia, fapt care a permis stabilirea unor arii lexicale. Hărțile nr. 8, 11, 12, 13, 14, 15 sînt elocvente în acest sens. Dacă ne referim, spre exemplu, la cea din urmă, intitulată *Cercel* (alcătuită pe baza întrebării indirecte: *Cum numiți legătura cu care prindeți leuca de loitre?*) constatăm că în jumătatea de sud a Olteniei s-a răspuns *gînj*, în partea de nord-vest a provinciei s-a notat *cercel* iar în cea de nord-est, *runc*. Aria de nord-vest, conchide autorul, este cel mai bine conturată dintre toate. Aici s-au păstrat termeni vechi ca *fiulări*, „stinghii care unesc partea de jos și de sus a jugului”, *cătușă* „bucată de lemn sau de fier îndoit, așezată deasupra proțapului și formînd scobitura în care se prinde jugul”, *scaun* (la car), *virteș* etc. Tot aici s-au fixat unele elemente sirbești care lipsesc în celelalte arii oltenesti, ca *năplă* „obadă”, *tăpșanu* (roții) „masa de la roata olarului” etc.

Autorul insistă asupra faptului că „microsistemul terminologic” al fiecărui meșteșug popular a suferit, cu timpul, schimbări. Terminologia s-a îmbogățit mereu, deși nu în aceeași

măsură pentru toate meseriile populare. Dacă în ceea ce privește prelucrarea fierului, cizmăria, confecționarea îmbrăcămintei lexicul s-a priment mult, păstrându-se, bineînțeles, și aici, termenii fundamentali latini sau autohtoni. În schimb, în olărit, fabricarea varului, meserii „a căror evoluție ține nu atât de progresul tehnicilor și uneltelor de lucru cât de aspirația spre materializarea cât mai bogată și mai variată a îndemnării și fanteziei creatoare” (p. 161), terminologia specifică a rămas, în linii mari, cea inițială. Aici procentul lexicului latin și autohton este foarte ridicat (vezi p. 158). Astfel de exemple „constituie dovada cea mai grăitoare a vechimii, a continuității neîntrerupte a meseriilor populare românești fundamentale și atestă specificul practicării lor în epoci mai vechi”, ele putând servi ca „indiciu pentru a înțelege cum arăta odinioară și «microsistemul terminologic» al meseriilor care, cu vremea, au cunoscut schimbări mari” (p. 162).

Pentru a explica structura terminologiei diverselor meserii, straturile lexicale autorul ia în discuție, în fond, patru categorii de elemente: autotone și latine (*briu, foale, olar, țest* etc.); formații românești de la elemente moștenite sau de la cuvinte împrumutate (*bolteală* „rotunjire, arcuire”, *muicitoare* „vas cu apă” etc.); împrumuturi din alte limbi (*bruș* „discul de lemn pe care se lucrează ceramica”, *zețamăr* „unealtă de forma unui ciocan de fier care, la capăt, are un șant pentru a prinde cercurile de fier când se bat pe butoi” etc.); cuvinte pătrunse din alte graiuri românești sau din limba literară (*văcăluțală* „lencuială”, *angobă* — fondul vaselor se dă cu *angobă* sau *caulină*, *litargă* — vasele se dau cu *smalț* sau *litargă* etc.).

Autorul discută și influențele graiului oltenesc asupra celor transilvănene vecine căci „a existat și o mișcare transhumantă — de proporții mai mici — a locuitorilor «pămînteni» din partea sudică a cîmpiei, care își trimiteau vitele în timpul verii la munte” (p. 167). Gh. Iordache urmărește, totodată, și influențele românești asupra limbilor străine vecine, în care au pătruns cuvinte ca *baieră, butoi, căldare, ciutură, cupțor, ciur, pieptar, puțină, vatră* etc.

Împrumuturile făcute de-a lungul timpului din limbi străine au dus, adesea, la crearea unor serii de cuvinte sinonime cum ar fi *prăjină-par-cumpănă-manelă* sau *stropelniță-somoiag-praforiță* (p. 113, 115). Bineînțeles, sînt urmărite și dispașiunile de termeni, legate de „ieșirea din uz a obiectului pe care îl exprimă” (p. 95). Se pare că cel mai mult pierde, astăzi, terminologia prelucrării lemnului, deoarece „de cîteva decenii ... sfera întrebuințării lemnului ca materie primă s-a restrîns treptat, dar substanțial” (p. 171).

Tabelele statistice din lucrare (p. 68, 86, 114, 123, 129, 138, 144, 158) sînt minuțios alcătuite, îl ajută pe cititor să urmărească îndeaproape structura terminologiei meseriilor, după cum cele 17 hărți din cuprinsul lucrării dau o imagine a centrelor de olari, vărari, cojocari, pietrari, a centrelor de prelucrare a lemnului etc. sau răspîndirea unora dintre termenii discutați, cum ar fi *înflorat-gătîl-rușitură-brezătură* pentru „înfloratul (vaselor)”, *umăru* (osiei) - *măru* (osiei)-*opor*.

Vom face, în continuare, cîteva observații. Am crede, mai întîi, că nu era necesar ca discuția termenilor *cercelare multidisciplinară* și *cercelare interdisciplinară*, din capitolul al II-lea, să fie atât de dezvoltată.

Numărul de întrebări referitoare la meserii din NALR nu este mai mare decît cel din ALR (p. 16). Atlasele lingvistice regionale sporesc, într-adevăr, în comparație cu cele naționale, rețeaua de puncte, dar reduc, de regulă, numărul de întrebări, fapt care permite scurtarea duratei anchetelor. Astfel numărul întrebărilor folosite pentru NALR reprezintă mai puțin de o treime din cel al întrebărilor chestionarelor cu care s-a cules materialul lingvistic pentru ALR.

Ar fi fost necesare detalii cu privire la chestionarul folosit de autor pentru anchetele efectuate pe teren (p. 28, 31, 32).

În ceea ce privește cuvîntul *străin* (p. 47), cu „origine controversată”, credem că trebuia citată și o lucrare mai nouă, a lui Ion Gheție, *În legătură cu etimologia l i străin*, SCL, 1975, nr. 2, p. 175—182, în care, după părerea noastră, se propun soluțiile cele mai plauzibile, mai ales că lat. *exterrenus* invocat aici are, față de **exterrinus* (acesta, din urmă este reconstituit de Ovid Densusianu), avantajul de a fi atestat.

Cuvîntul *înflorat* (p. 53) trebuie explicat de la *in-* + *flori* (pl.), nu de la *in-* + *floure*.

La aceeași pagină se spune că *humă* „are origine grecească”. De fapt *humă* pătrunde în limba română din bulgară. De altfel, citatul dat de autor în legătură cu acest cuvînt, imediat mai jos, dintr-o lucrare a lui H. Mihăescu, este foarte clar: „De la greci a trecut întîi la slavi, apoi prin aceștia a ajuns la populația romanizată din ținuturile dunărene”.

În legătură cu *briu*, *imbrinare* (p. 54—55) s-ar fi putut folosi și lucrarea Zamfirei Mihail, *Terminologia portului popular românesc în perspectivă etnolingvistică comparată sud-est europeană*, București, 1978: (p. 155—156 și hărțile 14, 17 de la p. 223, respectiv 226), amintită, de altfel, de autor la p. 7.

Dacă *rușeală* este derivat din *roșu* (și nu din infinitivul *roși*) + *-eală*, atunci nu mai poate fi considerat „abstract verbal” (p. 56).

Capitolul consacrat terminologiei zidăriei este lipsit de tabelul statistic. Această terminologie nu este inclusă nici în tabelul statistic final (p. 158).

Beneficiind de o informație amplă, de o cunoaștere temeinică sub aspect etnografic, lingvistic, istoric a domeniilor abordate, lucrarea lui Gh. Iordache aduce contribuții importante la studiul terminologiei meseriilor din limba română.

Ștefan Giosu

„LINGUISTICA”, XIX–XX (In memoriam Milan Groselj Oblata), Ljubljana, 1979

Cele două volume comemorative pentru clasicistul Milan Groselj (1922–1979) conțin, în primul rând, două studii omagiale: Erika Milevic-Gabrovec relatează despre lucrările lingvistice ale lui Groselj (*Über Professor Milan Groseljs wissenschaftliches Werk*, nr. 1, p. 7–24), iar Kajetan Gantar despre preocupările de istoric și critic literar ale omagiatului (*Prof. Milan Groselj in literaturana zgodovina*). Meritele profesorului din Ljubljana în domeniul editării unor texte comentate (Horatius, Cicero, Tacit), lucrările sale de stilistică și de sintaxă latină sint bine evidențiate, iar dificultățile învățămîntului de toate zilele explică, parțial, și limitele pe care savantul nu a reușit să le depășească. În continuare, se prezintă lucrări ale colegilor și elevilor lui Groselj, dintre care remarcăm studiul lui P. Tekovčič (*La morfossintassi nell'individualita dell'istroromanza*, nr. 1, p. 143–156), R. Sirbu (*L'autonymie comme manifestation des relations de système dans le lexique*, nr. 1, p. 157–170), S. Kosak (*The Hittites and the Greeks*, nr. 2, p. 35–48), A. Buckett (*The limitations of the linguistic analysis of literary texts*, nr. 2, p. 169–183). Un subiect „îndepărtat” îl prezintă M. Petursson: formele și problemele cercetării lingvistice în Islanda (nr. 2, p. 219–241). Cu inovații de certă atracție ni se prezintă comunicările de arheologie și paleografie ale lui M. Sasel-Kos (nr. 2, p. 11–20), P. Simoniti (nr. 2, p. 21–35), P. Petra (nr. 2, p. 49–60). Acest omagiu depășește, prin tematica diferențiată, sfera preocupărilor celui comemorat, dar, în același timp, surprinde ambianța de cercetare de la Ljubljana în care a lucrat și M. Groselj. Volumul merită toată atenția.

H. Fassel

„LINGUISTICA”, XXI, Ljubljana, 1981

Închinat memoriei lui Božo Vodusek, numărul din 1981 al publicației Universității din Ljubljana se deschide cu un articol semnat de acest învățat (*Über Nichtonomatopoetische ikonische Synonymie*), articol consacrat sinonimiei iconice, în care sint analizate probleme ale iconismului lingvistic vizîndu-se o delimitare a speciilor sub care se manifestă. Cu largi aplicații la limbile slave, studiul ia adesea în discuție și fenomene caracteristice limbilor vechi (latina, germanica) insistînd uneori pe chestiuni de simbolism fonetic.

Un studiu deosebit de interesant al lui Gerhard Ernst stabilește că în compoziția „cuvintelor transparente” intră cel puțin două morfeme iar restricțiile definiționale ale transparentei (*Durchsichtigkeit, Transparenz*) se manifestă prin lexicalizare, printr-un anumit program de formare a cuvintelor și prin date care depind de vorbitor. Cercetarea se îndreaptă asupra unor situații oferite de limbile franceză și germană adesea cu abordarea unor probleme de semantică, mai ales din perspectiva constituirii semnificațiilor.

În două studii ample, Rojan Čop și Kenneth Shields adîncesc probleme ale comparatismului indo-european prin stabilirea unor radicali primari iar cercetătorul român Richard Sirbu studiază în articolul său raporturile antonimice dintre componentii seriilor derivative.

O examinare a relațiilor posibile dintre nararea literară și modelele lingvistice ale comunicării orale se întîlnește în cercetarea realizată de Anna Buckett (*On literary Narratives, Fictionality and the Rules of Conversation*). Articolul *Constanza, ripetizione, regressione, unicità nell'evoluzione dell'italiano letterario* (autor Păvăo Tekavčič) realizează o explicare a caracteristicilor specifice ale limbii italiene literare pe baza evoluției romanice în general și prin urmărirea preferențială a paradigmei verbale.

Teme specifice slavisticii sînt abordate fie din perspectiva comparatismului lingvistico-cultural (Fedora Ferluga-Petronio), fie din cea a istoriei limbii și culturii slovene (Anton Grad). Volumul se încheie cu o serie de studii consacrate limbii slovene și învățării ei de către străini (Jože Toporišič, Olga Mišesca Tomić).

Ioan Oprea

„BOLETÍN DE LA REAL ACADEMIA ESPAÑOLA“, tomo LX (Año LXVII), 1980

Cele trei caiete (CCXIX, CCXX, CCXXI) care alcătuiesc tomul continuă a fi deschise, ca și în anii anteriori, de înregistrarea și definirea unor termeni care nu sînt cuprinși încă în dicționarele Academiei dar circulă în vastul spațiu de limbă spaniolă, mai ales în America latină. Sînt înregistrate de asemenea sensurile noi pentru cuvintele vechi, precum și unele forme neliterare sau cuvinte neologice împrumutate. Indicațiile asupra extensiunii geografice și asupra domeniului și stabilirea etimologiei fac din acest material (în mare parte primit prin corespondență) o sursă importantă pentru realizarea unui dicționar cît mai bogat al limbii spaniole.

Contribuții lexico-semantice importante aduc și articolele speciale consacrate unor termeni ca *alma*, *ánima* (analizați de Rafael Lapesa) și *paladino* (analizat de Teresa M. Rossi). Valoarea semantică, geneza și repartitia geografică a unor interjecții și adverbe sînt obiectul cercetării lui Angel Pariente, iar Thomas Montgomery examinează cîteva situații ale corespondențelor fonetico-semantice.

De predominantă orientare filologică, revista reunește studii, realizate de Rubio Gonzáles Lorenzo, Darío Villanueva și alții, asupra unor manuscrise din epoca medievală.

Pro Ramón Menéndez Pidal este pledoaria lui Darío Villanueva în care se susține, împotriva opiniilor lui René Pellen, că opera monumentală a lui Menéndez Pidal nu umbrește, ci stimulează dezvoltarea filologiei spaniole.

Din opera eruditului portughez din secolul al XVII-lea, Manuel de Faria y Sausa, unul dintre exegeții lui Camões, sînt comentate adnotațiile bilingve, în special cele portughezo-spaniole, oferindu-se precizări și detalii în legătură cu întrebuintarea spaniolei în teritoriile de limbă portugheză (Savir Núñez C.).

Margherita Morreale semnează un studiu de gramatică istorică, iar Diego Marín studiază distribuția geografică a formelor de subjonctiv.

Studiile de literatură se referă la teatrul lui Cervantes (Franco Mecegalí) și la influența teatrului spaniol asupra lui Molière (H. Recoules). Un articol amplu, realizat de Martín de Riqueur, inventariază și analizează contextele în care apar termeni ce desemnează armele personale în capodopera medievală *Amadís de Gaula*. Teoria stilului la Antonio Machado este obiectul cercetării lui Pablo Sauralde Pou.

Ioan Oprea

„ZEITSCHRIFT FÜR BALKANOLOGIE“, XVI, nr. 1-2, 1981

Cel mai important studiu din cunoscuta revistă este, fără îndoială, cel al editorului Norbert Reiter, *Balkanologia Quo Vadis?* (nr. 2, p. 177-224). Aici se pune sub semnul întrebării un întreg complex de opțiuni metodologice, atât al celor inițiate de Thunmann și reluate și amplificate de Reichenkron, cît și al celor începute de Kopitar. Reiter definește cele două direcții pe baza procedurilor folosite, numite de el cel al „subtracțiunii“ și cel al „substituirii“. În primul caz, după eliminarea elementelor lingvistice convergente dintre mai multe limbi, ar rezulta o limbă „inițială“ (această premisă a fost și este adoptată mai ales în raportul latină — limbile romanice, dar ea duce și la evidențierea presupuselor substrate). Procedul „substituirii“ e legat de noțiunea de convergență și atestă evoluția unor limbi eterogene către o comunitate lingvistică, spre interferențe tot mai accentuate. Reiter sugerează limitele fiecărei metode, arătînd obstacolul cel mai semnificativ al oricărei comparări: o limbă izolată nu se supune unor precepte de logică formală, unei cauzalități neechivoce. În acest fel, Reiter se află în vecinătatea lui Wandruszka, încercînd să explice „criza“ balcanologiei actuale prin faptul că utilizează concepte prea schematice (limbă unică, popor/comunitate etalon, linearitatea evoluției lingvistice etc.).

Foarte interesante sînt și referatele lui Rupprecht Rohr (nr. 1, 76—81) despre coincidențele lexicale româno-albaneze datorate superstratului turc, al lui Christo Vasiliev (nr. 1, p. 93—100) despre *Balcantisme — slavisme — europentisme*, noțiuni de primă importanță în stabilirea transformărilor istorice ale sistemelor lingvistice și ale raporturilor permanente între ele. În primul volum al revistei, se aduce un omagiu cunoscutului lingvist albanez Eqrem Çabej (1908—1980) de către Bojka Sokolova. Dagmar Burkhart, apelînd la metode de matematică formalizată, descoperă legități interesante în felul conceperii substantivelor colective în limbile balcanice (nr. 2, p. 129—154). Semnalăm, de asemenea, competența comentare a cărții lui Arion Vraciu *Limba daco-geților* de către Klaus Steinke, care mai prezintă și o gramatică românească („moldovenească”) apărută la Chișinău și primul volum al scrierilor albanologului Al. Xhuvani. În general, seriozitatea și competența revistei de la Wiesbaden, reies și din cele două volume ale anului 1981.

H. Fassel

„TRAVAUX DE LINGUISTIQUE ET DE LITTÉRATURE“, XIX, 1, *Linguistique-Philologie — Stylistique*, Strasbourg, 1981

Seria consacrată disciplinelor lingvistice a prestigioasei reviste de la Strasbourg începează în primele pagini un articol substanțial de dialectologie istorică, semnat de Stewart Gregory (*Le dialecte wallon avant 1165*), în care se stabilește pe baza textelor vechi din Wallonia principalele trăsături ale dialectului vorbit în această provincie în prima jumătate a secolului al XII-lea. Sînt discutate critic vechile păreri legate de separarea și existența dialectului wallon și a unei limbi literare corespunzătoare. Pe baza unor texte inedite, autorul demonstrează că în această regiune exista chiar mult înainte de 1165 un dialect constituit. Efortul de a reconstitui realitatea lingvistică care se ascunde sub diferite grafii dă studiului un evident caracter filologic.

Latura filologică devine și mai pronunțată în următoarele două articole, semnate de Franz Lebsanft și de Gilles Roques, deși primul este orientat mai ales spre chestiuni de stilistică.

Cunoscutul filolog Paul Imbs reia într-un studiu amplu (*Villon scolastique?*) o temă des abordată de exegeți începînd cu ultimele decenii ale secolului trecut. Reinterpretînd numeroase pasaje din opera lui François Villon, cu o insistență deosebită asupra semnificației termenilor, cercetătorul evidențiază bogăția lexicală și influențele exercitate de textele scolastice, îndeosebi prin Toma d'Aquino.

Studiile semnate de Georges Merk și François de la Chaussé sînt consacrate unor probleme de etimologie, precum descendenții francezi ai lat. *seurita*, respectiv aspecte speciale ale evoluției unor termeni în Galia de Nord.

Un amplu articol (*Sur la formation de la prononciation française d'aujourd'hui*), bazat pe un bogat material ilustrativ, reliefează acumularea, stabilizarea și, în același timp, mobilitatea trăsăturilor fonetice ale francezei actuale. Georges Straka, autorul studiului, discută pe larg fenomenele de atracție, confuzie și diferențiere, de analogie și influențare prin ortografie, pornind de la situații concrete din istoria limbii franceze.

Cercetări semantice pe baza dicționarelor, aspecte ale teoriei sintactice și morfologice și unele chestiuni legate de specificul limbii franceze întregesc, prin articolele semnate de Pierre Nobel, Daniel C. Le Flem, Georges Kleiber, Madeline Frédéric și Michel Murat, problematica revistei prin analize detaliate și pe baza consultării unui material faptic foarte bogat.

Ioan Oprea

ACTIVITATEA SECȚIEI DE LINGVISTICĂ

ÎN ANII 1981-1982

1. La *Dicționarul limbii române* (colectiv: Doina Cobet, Corneliu Morariu, Victoria Zăstroiu, Eugenia Dima, Ioan Oprea, Maria Vișoianu, Rodica Radu, Cristina Florescu, Carmen Pamfil) s-a continuat redactarea articolelor de la litera L, realizându-se un număr de 900 p. Concomitent, în vederea îmbogățirii fișierului acestei litere, s-au extras cca 60 000 de fișe din texte moderne, vechi și dialectale incluse în bibliografia dicționarului. Totodată au fost revizuite cca 800 p. de articole de la litera V și s-au efectuat operații de completare și de definitivare a redactărilor.

Colaboratorii la tema *Tezaurul toponimic al României. Moldova* (Dragoș Moldovanu, Ion Turcuș, Vlad Cojocaru) au redactat 350 p. articole de dicționar și au îmbogățit fișierul lucrării cu cca 38 000 de fișe (dintre care cca 20 000 de fișe din anchetele pe teren cu chestionarul și cca 18 000 de fișe excerptate din biblioteci și arhive). De asemenea, pentru a înlesni explicarea numelor de locuri, s-au făcut cca 30 fotografii și profile de obiective geografice.

Colectivul temei *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina* (Stelian Dumistrăcel, Ion Nuță, Ion Florea, Doina Hreapcă, Horia Bârleanu, Cecilia Zoler și geograful Eugenia Achiței) a lucrat pentru cel de al II-lea volum, efectuând 16 anchete dialectale pentru verificări și înregistrări de texte, redactând și revizuiind 120 de hărți (dintre care 100 au fost scrise pe cale) și redactând un număr de 80 de texte cuprinzând material necartografiat. Pentru vol. I de *Texte dialectale*, s-au revizuit și definitivat 220 p. de texte, la care se adaugă 150 p. cuprinzând partea tehnică (indici, sumare, liste de informatori). Cu aceasta s-au încheiat lucrările pentru primul volum de texte, aflat acum în curs de pregătire pentru tipar. Paralel, s-a continuat transcrierea de texte dialectale și excerptarea lexicului pentru *Glosarul regional*.

Pentru *Atlasul limbilor Europei*, prof. dr. V. Arvinte și Stelian Dumistrăcel au făcut 5 anchete de probă cu chestionarul II și au redactat fișele de referință etimologică pentru răspunsurile înregistrate în întreaga țară la un număr de 50 de întrebări. Pentru volumul de prezentare a lucrării, prof. dr. V. Arvinte a redactat și predat Comitetului internațional ALE harta 47 „bois, forêt”.

La tema *Neologismele limbii române în perioada 1760-1860*, la care lucrează N. A. Ursu și Despina Ursu, s-a redactat studiul introductiv de cca 200 p. și s-a făcut revizia repertoriului de cuvinte și forme, porțiunea A-K (cca. 1 000 p.). Valorificarea parțială a rezultatelor cercetării a continuat prin furnizarea fișelor informative privitoare la primele atestări ale neologismelor pentru *Dicționarul limbii române*, litera L (porțiunea L-Li) și pentru *Dicționarul român-german* al lui H. Tiktin, ediția a II-a, revăzută și adăugită (literele A-C) și, de asemenea, în cadrul reviziei etimologice neologismelor din volumul cuprinzând articolele de la litera S din *Dicționarul limbii române* (porțiunea S₅-S₁₃).

2. Membrii colectivului de dialectologie au efectuat operații de pregătire pentru tipar a vol. I din *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina* și a volumului introductiv, *Date despre localități și informatori*, ambele predate Editurii Academiei R. S. România. În 1981 a apărut la Iași volumul lui Ion A. Florea, *Terminologia fierăriei în mediul rural din Moldova și Bucovina* (xerografiat), 557 p., prin care autorul valorifică rezultate ale cercetărilor de teren și ale anchetelor pentru NALR. *Moldova și Bucovina*.

3. Cercetători ai colectivelor de lexicografie, dialectologie, toponimie, istoria limbii române literare au publicat studii și articole în reviste de specialitate și de cultură („Studii și

cercetări lingvistice", „Limba română", „Anuar de lingvistică și istorie literară", „Cronica") sau în volume colective (*Studii de onomastică*, II și III, Cluj-Napoca, 1981, 1982). N. A. Ursu a publicat volumul al II-lea al ediției critice de *Opere* ale lui Gh. Asachi, la Editura Minerva, București, 1981, iar Ion Nuță a îngrijit și prefăcut ediția *Amintiri și evocări despre E. Lovinescu*, apărută la Editura Junimea, Iași, 1981.

4. Mai mulți cercetători au susținut comunicări la colocvii naționale și sesiuni științifice: Dragoș Moldovanu (la *Colocviul național de onomastică* de la Cluj-Napoca și la *Sesiunea Subcomisiei de antropologie* din cadrul Comisiei pentru formarea limbii și a poporului român, ambele în 1981), Ion Nuță (*Sesiunea Știință—progres—umanitate* de la Craiova, februarie 1981, și la cel de al doilea *Simpozion național de dialectologie* de la Timișoara, iunie 1982), Cristina Florescu (la *Sesiunea națională de semiotică, poetică și stilistică* de la Cluj-Napoca, mai 1982), Stelian Dumistrăcel (comunicare la Facultatea de limba și literatură română a Universității din București, ianuarie 1982).

5. În vederea obținerii titlului de „doctor în filologie", cercetătorul Ion A. Florea a susținut teza *Terminologia fierăriei în mediul rural din Moldova și Bucovina* (26 iunie 1982).

În cadrul stagiului de pregătire a doctoratului, au susținut referate cercetătorii Eugenia Dima (*Trăsături morfologice ale limbii unor traduceri românești efectuate în Muntenia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, 12 ianuarie 1981), Doina Hreapcă (*Derivarea cu sufixul -aș în graiurile din sudul Moldovei*, 12 ianuarie 1981), Vlad Cojocaru (*Cimpul semantic al noțiunii de „loc defrișat" în toponimia din bazinul Uzului și Hidronimia din Bazinul Uzului*, ambele la 14 mai 1981), Carmen Pamfil (*Contribuția lui Timotei Cipariu la teoria limbii*, 5 iunie 1981, și *Istoria limbii române în concepția lui Timotei Cipariu*, 23 aprilie 1982), Cristina Florescu (*Proza istorică românească, studiu stilistic*, Mihail Sadoveanu, 6 iulie 1981, și *Metafora în proza istorică sadoventiană. Studiu stilistic*, 16 aprilie 1982).

6. În anul 1981, cercetătorul Vlad Cojocaru a efectuat un stagiul de specializare de o lună la Universitatea din Freiburg (R. F. Germania).

CĂRȚI ȘI REVISTE PRIMITE LA REDACȚIE

A. Cărți

- *** *Aänisvepsän Näyttelä. Keräneet ja julkatsseet Antti Sootjärvi ja Reino Peltola*, Helsinki, 1982, VII + 171 p.
- ALI IBN RIDWAN, „Über den Weg zur Glückseligkeit durch den ärztlichen Beruf“, Herausgegeben von Albert Dietrich, Göttingen, 1982, 74 p.
- BARTENS, HANS-HERMANN, *Die Verwendlung von Polenzial und Konditional im Lappischen*, Helsinki, 1980, 322 p.
- BARTNING, INGE, *Remarques sur la syntaxe et la sémantique des pseudo-adjectifs dénominaux en français*, Stockholm, 1980, 174 p.
- BEARZOT, CINZIA, *Platone e i „moderati“ atenienti*, Milano, 1981, 158 p.
- *** *Bibliografija Radova nastavnika i suradnika Filozofskoga Fakulteta u Zadru*, II, Priredila Mirjano Sokota, Zadar, 1981, XXII + 208 p.
- CINIO, CATERINA, *I gradi dell'essere e gli stati di coscienza nei testi classici indiani: dalla Brhad — āra nyaka alla Nrsim ha — uttara — tāpaniya — upaniṣad*, Milano, 1979, 41 p.
- DAVERIO ROCCHI, GIOVANNA, *Gli insediamenti in villaggi nella Grecia del V e del IV sec. a C.*, Milano, 1981, 61 p.
- FITTSCHEN, KLAUS, *Die Bildnistypen der Faustina minor und die Fecunditas Augustae*, Göttingen, 1982, 93 p. + 56 illustr.
- FRIEDRICH GUNDOLF, *Beiträge zur Literatur und Geistesgeschichte. 26 Arbeiten aus den Jahren 1900—1931*, ausgewählt und herausgegeben von Victor A. Schmitz und Fritz Martini, Heidelberg, 1980, 463 p.
- *** *Das Handwerk in vor- und frühgeschichtlichen Zeit*, Teil I. Herausgegeben von Herbert Jankuhn, Walter Jansson, Ruth Schmidt — Wiegand, Heinrich Tiefenbach, Göttingen, 1981, 415 p.
- HENSSE, ALFRED, *Barthold Georg Niebuhrs wissenschaftliche Anfänge*, Göttingen, 1981, 568 p.
- *** *H. Paasonens südostja kische Textsammlungen*. Neu transkribiert, bearbeitet, übersetzt und herausgegeben von Edith Vértés, Band I—IV, Helsinki, 1980, XXVIII + 267 p.; 345 p., 305 p., 195 p.
- IOSEFSON, EVA-KARIN, *La vision citadine et sociale dans l'oeuvre d'Emile Verhaeren*, Lund, 1982, 177 p.
- *** *Mordwinische Volksdichtung*, Bd. VII, VIII, Helsinki, 1981, 471 p., 499 p.
- MOSSI, MARIA PAOLA, *Nuova notizia particolareggiata del Codice Trivulziano* 1983, Milano, 1979, 41 p.
- *** *Motive und Themen in Erzählungen des späten 19. Jahrhunderts*, Teil I, Herausgegeben von Theodor Wolpers, Göttingen, 1982, 154 p.
- NOJA, SEGIO, *Documenti manoscritti arabi e turchi per la storia della Libia*, Milano, 1982, 6 p.
- RAMSTEDT, G. J., *Paralipomena of korean Etymologies*, Collected and edited by Songmoo Kho, Helsinki, 1982, 295 p.
- *** *Relazioni storiche e culturali fra l'Italia e la Bulgaria*, Napoli, 1982, 324 p.
- RELGIS, EUGEN, *La paz del hombre*, Montevideo, 1981, 193 p.
- RELGIS, EUGEN, *Stefan Zweig cazador de almas. Georg Fr. Nicolai un sabio y un hombre del porvenir*, Montevideo, 1982, 216 p.
- SCHÜTZEICHEL, RUDOLF, *Codex Pal. lat. 52 Studien zur Heidelberger Otfridhandschrift, Ricla Vers und zum Georgslied*, Göttingen, 1982, 103 p.
- SEHRT, ERNST TH., *Humor und Historie in Kiplings Puck-Geschichten*, Göttingen, 1979, 78 p.

- *** *Die Sprache der ältesten buddhistischen Überlieferung*, Herausgegeben von Heinz Bechert, Göttingen, 1980, 193 p.
- SPRUTE, JURGEN, *Die Enthymentheorie der aristotelischen Rhetorik*, Göttingen, 1982, 209 p.
- STEUER, HEIKO, *Frühgeschichtliche Sozialstrukturen in Mitteleuropa*, Göttingen, 1982, 613 p.
- FLAVE, ILMAR, *Vatjalaista kansankulttuuria*, Helsinki, 1981, 142 p. + 35 p. illustr.
- *** *Über Bürger, Stadt und städtische Literatur im Spätmittelalter*, Herausgegeben von Josef Fleckenstein und Karl Stackmann, Göttingen, 1980, 328 p.
- *** *Untersuchungen zur eisenzeitlichen und frühmittelalterlichen Flur in Mitteleuropa und ihrer Nutzung*, Herausgegeben von Heinrich Beck, Dietrich Denecke, Herbert Jan-kuhn, Teil I, II Göttingen, 1979, 442 p. + 24 illustr., 423 p.
- VENINI, PAOLA, *Ditti Cretese e Omero*, Milano, 1981, 198 p.
- *** *Voces amicorum Sovijärvi. In honorem Antti Sovijärvi*, Helsinki, 1982, 332 p.
- VRANOUSIS, L., *Les „Conseils“ attribués au prince Neagoe (1512–1521) et le manuscrit autographe de leur auteur grec*, Athènes, 1978, 19 p.
- VRANOUSIS, L., *L'hellénisme postbyzantin et l'Europe. Manuscrits, livres, imprimeries et maisons d'édition*, Athènes 1981 58 p.
- WEVERS, JOHN WILLIAM, *Text History of the Greek Numbers*, Göttingen, 1982, 139 p.
- WIJK, MARGARETH, *Guillaume Apollinaire et l'esprit nouveau*, Lund, 1982, 183 p.
- *** *Wogulische Volksdichtung*, Gesammelt und übersetzt von Artturi Kannisto, VII Band Helsinki, 1982, 385 p.

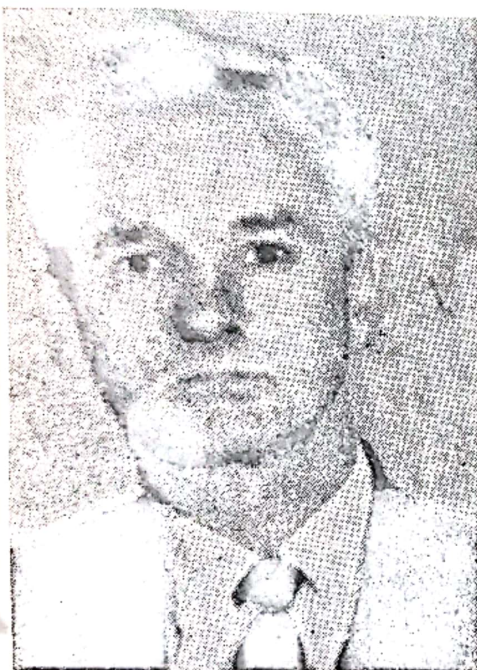
B. Reviste

- „Annales Universitatis Mariae Curie — Skłodowska“, Sectio F Humaniora, XXXV—XXXVI (1980—1981), Lublin.
- „Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa“. Classe di lettere e filosofia. Serie III, X, (1980), 1—4; XI (1981), 1—4; XII (1982), 1—2, Pisa.
- „Boletín de la Real Academia Española“, tomo LX (1980), cuaderno CCXIX—CCXXI; tomo LXI (1981), cuaderno CCXXII—CCXXIII; tomo LXII (1982), cuaderno CCXXV—CCXXVII, Madrid.
- „Critique. Studies in Modern Fiction“, XXI (1979—1980), 3; XXII (1980—1981), 1—3; XXIII (1981—1982), 1—2, Atlanta.
- „Études Romanes de Brno“, XI (1980), Brno.
- „Letras de Deusto“, 10 (1980), 19—20; 11 (1981), 21—22; 12 (1982), 23—24, Bilbao.
- „Lingua nostra“, XLI (1980), 1; XLII (1981), 1—4, Firenze.
- „Linguistica“, 20 (1980); 21 (1981); 22 (1982), Ljubljana.
- „Literature. Music. Fine arts. A review of German Language. Research Contributions on Literature, Music and Fine Arts. German Studies“. Section III, 23 (1980), 1—2; 24 (1981), 1—2; 25 (1982), 1—2, Tübingen.
- „Mémoires de l'Académie des Sciences, Arts et Belles — Lettres de Dijon“, CXXIV (1979—1980), Dijon.
- „Philologica Pragensia. Časopis pro moderní filologii“, 62 (1980), 2, Praha.
- „Radovi. Razdio Drustvenih Znanosti“, 19 (1979—1980); 20 (1980—1981), Zadar.
- „Referativni biuletin bolgarskoj naucinoj literaturi. Jazykoznanie i literaturovedenie“, 23 (1980), 2—4; 24 (1981), 1—4, Sofia.
- „Revista de dialectología y tradiciones populares“, tom. XXXIV (1978); tom. XXXV (1979—1980); tom. XXVI (1981), Madrid.
- „Revista de literatura“, tom. XLII (1980), 83—84; tom. XLIII (1981), 85—86, Madrid.
- „Revue Romane“, XVII (1982), 1—2; XVIII (1983), 1, Copenhagen.
- „Sborník prací Filosofické Fakulty Brněnské University“, Rada jazykovědná, XXVIII (1979), (A) C. 27, Brno.
- „Sborník prací Filosofické Fakulty Brněnské University“, Rada literárněvědná, XXIX (1980), (D), C 27, Brno.
- „The Slavonic and East European Review“, 61 (1983), 1, London.
- „Travaux de linguistique et de littérature“, XVIII (1980), 2; XIX (1981), 1—2; XX (1982), 1—2, Strasbourg.
- „Weimarer Beiträge, Zeitschrift für Literaturwissenschaft“, Ästhetik und Kulturtheorie, 27 (1981), 1—12; 28 (1982), 1—12, Berlin und Weimar.
- „Zeitschrift für Balkanologie“, XVI (1980); XVII (1981), 1—2; XVIII (1982), 1—2, Wiesbaden.
- „Živa antika. Antiquité vivante“, XXX (1980), 1—2; XXXI (1981), 1—2; XXXII (1982), 1. Skoplje.

IN MEMORIAM

ION TURCUȘ

(1924—1981)



În dimineața zilei de 8 septembrie, s-a stins din viață, încă tânăr, profesorul Ion Turcuș, intelectual de aleasă cultură și rară sensibilitate, încercat timp de patru decenii de o boală devenită din an în an tot mai agresivă.

S-a născut la 22 decembrie 1924, în comuna Dragomirești, județul Maramureș, unde a urmat și școala primară, între 1933—1937. În toamna anului 1937 a plecat la Iași, împreună cu alți doi colegi, auzind că acolo este un liceu „unde se face carte serioasă”. Așa ajunge, după un concurs de admitere destul de sever, elev bursier al Liceului internat „C. Negruzzi”, școală pe măsura setei de cunoaștere a maramureșeanului Ion Turcuș, care va rămâne între timp orfan de amândoi părinții. Aici are profesori personalități de prestigiu ale învățământului și culturii românești, între care N. I. Popa, cu care se va reîntâlni mai târziu la Universitate. Din cauza contractării unei boli de plămâni, care-l va urmări toată viața, își dă bacalaureatul în 1945, la un an după absolvire, situându-se pe locul întâi din aproape 100 de candidați.

După un an în care funcționează ca notar în Săliștea Sibiului, revine în Iași, în toamna lui 1947, student la Facultatea de filologie-istorie a Universității „Al. I. Cuza”, pe care din cauza bolii o urmează cu întreruperi, terminând-o în 1954. Își trece examenul de stat în 1955, specialitatea „limba și literatura română”.

Dotat cu o inteligență deosebită, cu o mare sete de cultură și pasiune pentru cercetare, cu o remarcabilă receptivitate critică și originalitate de gândire, Ion Turcuș și-a format o temeinică pregătire științifică, impunându-se, atât colegilor cât și profesorilor săi, care-l aduc între ei, la Catedra de limba română, încă din 1954. Este numit mai întâi preparator principal, apoi asistent (1956) iar din 1960, lector. În ultimii ani a trecut în cercetarea științifică (sectorul „toponimie”) la Centrul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor al Universității „Al. I. Cuza”.

A predat mai multor serii de studenți cursuri temeinice, bogate în idei, de *Introducere în lingvistică*, *Istoria limbii române*, *Fonetica și fonologie*, *Fonetica experimentală*. Prelegerile sale, dezvoltând probleme într-un domeniu în general arid și abstract, erau însuflețite de stilul inconfundabil al profesorului, care vorbea o foarte frumoasă limbă românească și care a văzut în permanență în studenții din fața sa interlocutori într-un dialog de ridicat nivel intelectual.

Boala nu i-a îngăduit să definitiveze pentru tipar prea multe din studiile sale, solid și original concepute, dar ceea ce a publicat în „Iașul literar”, „Studii și cercetări științifice”

și „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza»”, precum și cursul litografiat de *Introducere în lingvistică* fac dovada unui cercetător de mare rigurozitate științifică și în același timp cu un orizont larg, refuzând stricta specializare sau mergând cu investigația pînă la ultimul aspect al problemei avute în vedere. Este exemplar, în acest sens, studiul *Despre fiziologia și tratamentul lui r în limba română și despre unele forme verbale dialectale. Observații la opera lui A. Philippide „Originea românilor”, II, Iași, 1927* (publicat în SCȘt., Iași, 1959, fasc. 1—2).

Adînc încercat de o stare fizică de timpuriu precară și de alte vicisitudini ale vieții, Ion Turcuș avea totuși o extraordinară încredere în capacitatea omului de a depăși momentele de criză de orice fel. Cu un umor sănătos, care nu l-a părăsit niciodată, cu o veselie reconfortantă, crea în jurul său o atmosferă caldă, de apropiere umană.

Avea o deosebită plăcere a cuvîntului, a cuvîntului cu miez și rostit frumos. „Trebuie să recîștigăm plăcerea de a vorbi”, obișnuia să spună mereu.

Acesta a fost profesorul și omul Ion Turcuș. El lasă în urma lui amintirea unei firi zburciomate, dar de o bunătate și de o delicatețe sufletească rar întîlnite, proprii spiritelor alese. Așa îl poartă în amintirea lor cei care i-au fost studenți și care au învățat de la el să pretuiască valorile spirituale autentice. —Așa și-l vor aminti colegii, care au învățat de la el că știința fără omenie e un nonsens.

D. Irimia

Publicație a Centrului de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor al Universității „Al. I. Cuza” Iași, „Anuar de lingvistică și istorie literară” este o continuare a seriei de filologie a revistei „Studii și cercetări științifice”, Iași, apărută între anii 1950 și 1963. În anul 1964 s-a intitulat „Anuar de filologie”, iar între 1965 și 1980 a apărut cu titlul actual. Prezentul tom continuă apariția publicației pentru anii 1981—1982 și apare în două fascicule: A. Lingvistică și B. Istorie literară.

„Anuar de lingvistică și istorie literară” publică studii de lingvistică generală, studii asupra limbii române (istoria limbii, gramatică, dialectologie, toponimie, stilistică), de filologie română, de istorie literară, de teorie și critică literară, de folcloristică.

„Anuarul” mai cuprinde rubricile Note și comentarii, Contribuții documentare, în care apar alte materiale din aceleași domenii, o rubrică intitulată Critică și bibliografie și Cronica, în care este consemnată activitatea de cercetare desfășurată în cadrul secțiilor Centrului nostru și sunt prezentate manifestările științifice și culturale desfășurate în cadrul sau cu concursul Centrului.

„Anuar de lingvistică și istorie literară” se adresează cercetătorilor din domeniul limbii și literaturii, profesorilor, studenților, precum și tuturor celor interesați de problemele menționate mai sus.

Comenzile din străinătate se pot face prin CENTRUL DE LINGVISTICĂ, ISTORIE LITERARĂ ȘI FOLCLOR, Str. T. Codrescu nr. 2, 6600 Iași — 6

Toute commande sera adressée au Centrul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor.

LUCRĂRILE COLABORATORILOR

Centrul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor din Iași

- *** *Dicționarul limbii române (DLR)*, Serie nouă, t. XI, partea 1, litera Ș, Editura Academiei R. S. România, București, 1978, 271 p.
- *** *Dicționarul literaturii române. De la origini până la 1900*, Editura Academiei R. S. România, București, 1979, 975 p.
- G. IVĂNESCU, *Istoria limbii române*, Junimea, Iași, 1980, 766 p.
- V. ARVINTE, *Die Rumänen. Ursprung, Volks- und Landesnamen*, Günter Narr Verlag, Tübingen, 1980, 88 p.
- LIVIU LEONTE, *Constantin Negruzzi*, Minerva, București, 1980, 253 p.
- STELIAN DUMISTRĂCEL, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1980, 261 p.
- DAN MĂNUCĂ, *Pe urmele lui Mihail Sadoveanu*, Editura Sport Turism, București, 1982, 300 p.
- ION H. CIUBOTARU, SILVIA CIUBOTARU, *Ornamente populare tradiționale. Cusături, țesături (Zona Botoșanilor)*, Botoșani, 1982, 144 p.
- ION A. FLOREA, *Terminologia fierăriei în mediul rural din Moldova și Bucovina. Glosar*, Centrul de multiplicare al Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 1981, 557 p.

EDIȚII

- DOSOFTEI, *Dumnezeiasca liturghie (1679)*, ediție critică de N. A. Ursu, cu un studiu introductiv de I. P. S. Teoctist, mitropolitul Moldovei și Sucevei. Iași, 1980, 352 p.
- *** *Folclor poetic. Cîntece și strigături din județul Botoșani*, antologie alcătuită și prefată de Ion H. Ciubotaru, Botoșani, 1980, 260 p.
- IACOB NEGRUZZI, *Jurnal*, traducere din limba germană și note de Horst Fassel, prefată și note de Dan Mănuță, Dacia, Cluj-Napoca, 1980, 288 p.
- E. LOVINESCU, *Mite. Bălăuca*, ediție critică, prefată, note, comentarii, glosar și bibliografie de Ion Nuță, Junimea, Iași, 1980, 460 p.
- *** *Amintiri și evocări despre E. Lovinescu*, ediție îngrijită, prefată, tabel cronologic, indici și bibliografie de Ion Nuță, Junimea, Iași, 1981, 260 p.
- D. TELEOR, *Sonete patriarhale. Scene și portrete*, ediție îngrijită, prefată, note și bibliografie de Leon Volovici, Minerva, București, 1981, 438 p.
- LUCIA CIREȘ, LUCIA BERDAN, *Descîntece din Moldova. Texte inedite*, Centrul de multiplicare al Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 1982, 420 + LVIII p.
- PETRU CARAMAN, *Literatură populară*, antologie, introducere, note, indici și glosar de Ion H. Ciubotaru, Centrul de multiplicare al Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 1982, 448 + XLIII p.